

О. КУРИЛО

**УВАГИ
ДО СУЧАСНОЇ
УКРАЇНСЬКОЇ
ЛІТЕРАТУРНОЇ
МОВИ**

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО

О. КУРИЛО

УВАГИ ДО СУЧАСНОЇ
УКРАЇНСЬКОЇ
ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО
КРАКІВ 1942 ЛЬВІВ

ВІД ВИДАВНИЦТВА.

«Уваги» О. Курилової, — одного з найкращих українських лінгвістів новіших часів — які видаємо новим виданням, це — необхідний посібник для кожного робітника пера (письменника, газетяра), це підручник, без якого він аж ніяк обійтися не може. Книга ця виросла з потреб життя. Справа в тому, що як це буває з кожною мовою, з поширенням рамок ужитку української мови, до неї повкладалося безліч чужих форм, чужих висловів, незгідних з її духом, чужих фраз, синтактичних варваризмів, польських та російських, і через це письмова (а то й усна) українська мова виходила не раз така, наче б вона не мала ні своєї власної будови, ні своєї власної традиції, а то й своїх власних тенденцій у розвитку.

Боротьба з засмічуванням нашої мови чужомовними елементами не нова. Вона тягнеться в нас довгий час, при чому слід замітити, що вона і набирала гостріших форм, у міру того, як рамці української мови ширшали, як мова вигладжувалася, нормалізувалася. На цю тему в нас багато писали, згадати б тільки статті Грінченка «Галицькі вірші» з 1891 року, розвідку Нечуя-Левицького «Сьогочасна часописна мова на Україні» 1907 р., не влічаючи сюди безлічі дрібніших заміток. Але ж такі статті мали, здебільша, суб'єктивний (мовляв, «у нас так не говорять», «у нас цього не зрозуміють», «у нас це й те зрозуміли б так і сяк»), а то і принагідний характер і зачіпали, здебільша, лексику (нераз і правопис). Книжка Курилової — об'єктивна, вона збудована на великому літературному матеріалі, охоплює всі мовні явища, з якими може зустрітися у практиці людина, які можуть у неї викликати сумнів. У цьому її велика вартість, у цьому її велика вага.

Працюючи над своєю книжкою, авторка мала перед собою ясну мету — звернути українську літературну мову з того шляху, на який її, нераз зовсім не свідомо, справляли українські робітники пера, оберегти її від зовсім непотрібних чужих, неприродних для її будови елементів, заступаючи їх — своїми, українськими.

Правда, дещо в ній не ввійде до літературного вжитку, багато дечого може видатися застарілим — з погляду деяких функцій мови. А то ж не кожне слово, не кожний вислів, не кожна фраза поетичної мови — пригідні н. пр. для наукової. Та це вже справа автора, його мовного почуття, щоб він критично поставився

до цієї, чи тієї поради авторки «Уваг». Одне тут треба зазначити, що книжка ця таке мовне почуття, яке в нас підо впливом чужих мов чи притупилося, чи не встигло виробитись (через чужі впливи, через чужомовну культуру міста) — в читача може і відновити, а то й виробити.

Матеріал до своєї праці О. Курило збирала довго і дуже дбайливо. Спис його обіймає в нас цілі чотири сторінки друку. Звичайно, можна б його ще й поширити. І це певно була б авторка зробила, коли б її було пощастило видати свою книжку новим виданням. Не треба забувати, що робота в неї з року на рік росла. Перше видання «Уваг» мало не цілих 16 сторінок; друге було вже сильно поширилось; третє ж виросло на велику наукову книжку. Всі ці видання дуже швидко розходились, і зокрема третє виховало ціле молоде покоління наддніпрянських письменників, а то й мовознавців, дарма що одним і другим від цього не раз доводилося відхрищуватися. Проскакували «Уваги» і в Галичину, а то й на еміграцію, хоч, на жаль у дуже невеликому числі, і це зі шкодою відбивалося на тутешніх робітниках пера...

Зокрема цінний у книжці фразеологічний словник. Він, хоч і складений для тих, що виховані на російській літературній мові, проте зробить немалу послугу й тут. У ньому вартісні — наголося, відзначені в нас грубим друком; для читача в Галичині, де наголоси в інтелігенції дуже часто, із різних причин, відбігають від літературних — вони свою службу зроблять.

Матеріал, яким автор оперує, це — українські клясики ХІХ. й початку ХХ. ст. і народна словесність. Це в теперішніх умовах має велике значення, бо нове покоління письменників, як це неважко замітити, не звертає належної уваги на давнішні надбання і в мові творить непотрібно неологізми, не все згідні з духом мови, або перекладає живцем із чужої мови, не знаючи народних висловів, чи фраз колишніх українських письменників.

Видаючи цю цінну працю О. Курилової, ми вважаємо, що робимо велику прислугу нашому громадянству, та ще в цій переходовій добі. Ніяких змін у книзі не робимо — залишаємо навіть граматичну термінологію авторки (вона, здебільша, латинська), дарма що від 1924. р. вона подекуди змінилась (ми завернули, на пр., до — «іменника». до — «середнього роду» і т. д., а в книзі Курилової ще вживаються і «речівник» і «ніякий рід»). Та, міркуємо, це — дрібниці і нітрохи не зменшує вартости цієї такої дуже цікавої та поважної праці.

ВІД АВТОРКИ.

ДО 2-го ВИДАННЯ.

Друге видання «Уваг» багато має проти першого змін: додано уваг на хиби в сучасній літературній мові, а найбільше взято на увагу особливості народньої мови. У зв'язку з цим змінено й розклад матеріялу. Також ближче пояснено певне язикове явище там, де цього вимагає належне йому розуміння. Вкінці дано українського фразеологічного словничка з російським покажчиком до нього.

В основі поданого вкінці фразеологічного словничка лежить так званий Грінченківський словник, «Словарь української мови, зібрала редакція журналу «Кіевская старина». Упорядкував з додатком власного матеріялу Борис Грінченко». Де в словничку нема вказівок на джерело, там матеріял узято з Грінченківського словника. Російський переклад до українського фразеологічного звороту місцями змінено проти того, що в Грінченка, і здебільшого так, що замість звичайного описового пояснення дано відповідний українському російський фразеологічний зворот. Приклади: замість слова «забыть» при фразеологічних зворотах *пустити в непам'ять*, *пустити в запомин* дано російський зворот «предать забвению»; замість «обвинять напрасно» при українському *пеню волокти* дано «взводити напраслину». Де я не могла дати відповідного українському російського фразеологічного звороту, там я даю описове пояснення російською мовою; таке описове пояснення не може, розуміється, точно віддати усі відтінки українського вислову. Фразеологічні звороти вибрано й із тих поданих у Грінченківському словнику прикладів, що їм виписувачі не дали уваги. Напр., із прикладу до *величність* вибрано фразеологічний зворот *покладати величність*; із прикладу до слова *заповідь* вибрано фразеологічний зворот *чинити заповідь* і ін.

До словничка внесено й такі звороти, що в українській мові не становлять у тісному розумінні фразеологічних зворотів, але що їм відповідають російські фразеологічні звороти, напр. *спобігти*, *збігти кого рос.* «напасть на кого врасплох». Це зроблено з огляду на характер «Уваг».

Де певний зворот я сама подаю, там у дужках мої ініціали (О. К.); це стосується і до тих зворотів, що мають обіг у мові, але що до них я не могла навести відповідні літературні джерела.

Друге видання «Уваг», як і перше, читано у Філологічній Секції Всеукраїнської Академії Наук. Членам Секції, що робили свої уваги до цієї праці, складаю свою щирю подяку.

Київ, квітень, 1923 р.

ДО 3-ГО ВИДАННЯ.

Використаний для цього видання «Уваг» великий етнографічний, переважно прозовий, матеріал дав мені змогу вказати на досі ще не зачеплені особливості української мови і деталізувати окремі її явища, — цим переважно й одмітне це видання проти попереднього. На увагу взято ті особливості української мови, що вони в російській літературній мові незнані або малозвичні. Окремі мовні явища, — іще в більшій мірі, ніж у 2-му виданні, — докладніше пояснено там, де цього вимагає належна в них орієнтація. Щоб дати змогу орієнтуватися в можливих у літературній мові паралельних синонімічних зворотах, я поряд із широко вживаним зворотом наводжу й менш поширений.

Багато матеріалу, що міг би стати до помочі літературній мові, чекає ще свого досліду: через брак часу я неспроможна була використати все те, що повинно б мати місце в «Увагах».

Сказане за фразеологічний словничок у передмові до 2-го видання має силу й для 3-го видання. Фразеологічний словничок збільшено в цьому виданні не на багато. Щоб не розбивати нумерації в словничку, — а це б вимагало нових чисел у російському покажчику, — новий фразеологічний матеріал розміщено не по відповідних групах, а додано вкінці фразеологічного словника.

Ще зазначую, що де за той чи інший, українській мові невластивий, зворот сказано, що він пішов з *російського* відповідного звороту, там це треба розуміти так, що українська мова взяла його *безпосередньо* з російської мови, — але це не значить, що даний зворот є питомий російський.

Щоб допомогти користуватися з книжки, укінці дано покажчика відзначених у ній слів і зворотів, як поправних, як і хибних.

Шановному проф. Є. Тимченкові я радо висловлюю тут свою подяку за уваги до цього видання.

Київ, грудень, 1924 р.

О. Курило.

ВСТУПНЕ СЛОВО.

Ні одна літературна мова, крім української, не зазнала в процесі свого розвитку такої раптової зміни в не що й довгий час, бо тільки від революції 1917 року. Це зрозуміла річ. Народилася українська державність, народилася українська школа. І тут живо треба було дати вислови цим новим культурно-національним формам життя, треба було творити нові слова, нові синтактичні, нові фразеологічні звороти. І в творчій тій роботі надто далось в знаки довголітнє московське поневолення: до тієї творчої роботи українці стали з психологією російської мови, із способом російського думання. Найбільше це виявилось в творенні синтактичних та фразеологічних зворотів. А що окремі слова, то хоч від 1917 року наддніпрянська літературна мова збагатилася в своєму лексичному складі на багато нововитворених тут, у нас, слів, розуміється, слів здебільшого наукового характеру, — в них бо була найбільша потреба, — але багато потрібних слів черпалося й із Галичини. І це теж зрозуміло. Від 1876 до 1906 року українська літературна мова не могла розвиватися на наддніпрянській Україні через обмеження та заборони, що чинив російський уряд, і українська національна культура, а з нею і наукова мова могли розвиватися тільки на галицькому ґрунті. Отже й не диво, що в термінах нашої наукової мови трапляється чимало українізованих польських термінів. Відома річ, ще більш увійшло в літературну мову українізованих русизмів, як витворених тут на Наддніпрянщині, як і витворених у Галичині. Та не в окремих запозичених словах головна сила: вони в меншій мірі впливають на характер мови. Своєрідним характером, тим так званим «духом» своїм, мова спирається передусім на стилістиці, складні, фразеології та словотворі. А сучасну українську літературну мову названими царинами підганяють під російську літературну мову.¹ Сучасна українська наддніпрянська літературна мова — найбільше в спеціально-наукових та в популярно-наукових виданнях — своєю складнею та фразеологією, почасти й словотвором, мало нагадує українську народню мову; вона намагається йти шляхом російської наукової мови з її здебільшого далеким від народнього складом фрази. Через щонайрізніші впливи, які зазнала на собі російська літературна, найбільше наукова мова, вона надто відбігає від народньої мови; в ній ми не відчуваємо своєрідности, живости російського народнього вислову. А що психологія мови, спосіб думати в наддніпрянській українській інтелігенції через історичні обставини

виросли на російській літературній мові, то стилістичні, синтактичні та фразеологічні особливості російської літературної мови — не кажу вже за запозичений у великій мірі лексичний матеріал — перенесено й в українську літературну мову. Зрозуміла річ, що найбільше цього впливу має на собі сучасна українська наукова мова тих авторів, що від недавнього почали по-українському писати.

Далека відстань літературної мови від народньої — зокрема це стосується до російської літературної мови — є явище зрозуміле: літературна мова витворюється на різних умовах історичних, політичних та соціальних; проти народніх говірок вона відбиває певною штучністю, умовністю. Як і іншими сторонами, так і мовою кожна культурна нація мусить вбирати в себе різні як до умов впливи, а українська нація своїм наддніпрянським елементом в найбільшій мірі прихляється до російського впливу: так бо історія склалася. Але коли сучасна українська літературна мова, здебільшого наукова, заховуючи тільки свої фонетичні, морфологічні та лексичні (переважно) особливості, усіма іншими сторонами відбігає свого природнього джерела — народньої підстави, де є інші психічні асоціації, і набігає чужої собі тропи, що нею йде російська літературна мова, то вона стає в такій мірі неприродня й штучна, що перестає бути українською мовою. Така мова, надто в популярних виданнях, крім багатьох своїх інших гріхів, не дає збагнути змісту тим, хто черпає свою освіту в популярно-наукових виданнях, тобто українській півінтелігенції, затемнює їй думку і цим задержує її духовий розвиток. Вони бо, українські півінтелігенти, — люди народу, села; їх думка пливе за народньою психологією, їм важко, а часом вони й не можуть підігнати чужі їм, важкі звороти сучасної української літературної мови під своє розуміння. Тож слова, складня мови зв'язані з уявами, з асоціацією уяв, що багатьма своїми фактами йшли в процесі свого творення відмінним для кожного народу шляхом, залежно від різних умов його минулого в найширшому розумінні. І чи така літературна мова, яка є сучасна українська в багатьох спеціально-наукових та популярно-наукових виданнях, підручниках, не може почасти спричинитися до того, до чого — в більшій, розуміється, мірі — спричинилася російська школа на Україні? Народ у своєму розвитку твердим ступає кроком тільки тоді, коли має за підставу ту живу, рідну мову, що її віками викохала собі народня психологія. І що більше українська інтелігенція хоче стати в пригоді народові, визволити його з темряви, піднести його культурний рівень, то більше вона повинна використовувати українську народню мову, вона повинна *вчитися від народу висловлювати його думками, його психологією мови науковій правди*. Такий є єдиний нормальний шлях, що ним може йти розвиток української літературної мови.

Усталеній в ширшому розумінні української наукової літературної мови ми ще не маємо, і чи та неусталеність не стає їй (мові) десь у пригоді саме тим, що дає їй найширші можливості, а передусім можливість мати народню підставу і розвитком своїм йти за

розвитком народньої мови. Інакше б сказати: вона ще має в собі можливість стати такою мовою, якою б сам народ заговорив, дійшовши нормальним шляхом відповідного культурного рівня.

В якій мірі народня мова *в певних культурних умовах* впливає на літературну мову, що розвиток її нормально (без утисків) відбувається, почасти вияснюється хоча б із таких прикладів. Виходячи з цілком інших умов, що склалися для російської канцелярської мови, від XIV віку починаючи, проф. Е. Будде каже: «...мова ділових паперів потроху стала відставати від живої мови і за деякий час стала потреба *доганяти живу мову* (язык жизни). Ця догоня передусім почала виказуватися в сміливій спробі того чи іншого письменника, а пізніше літератора вжити на письмі слова, форми й звука з народніх уст: і що письменник був сміливіший та освіченіший, то рясніші ставали під його пером такі спроби; що яскравіший хист мав письменник, то міцніше зв'язувалося слово його писаного твору із словами живої мови, тим більше міг виказуватися вплив окремої особи на літературну мову, яка за її (особи) допомогою зближалася з народньою і знаходила своє справжнє річище».² Хоча проф. Е. Будде ілюструє сказане фактами морфологічними, лексичними та фонетичними, проте, думаю, воно стосується й до фактів синтактичних. За німецьку літературну мову Ch. Vally каже: «Ця мова є наче море, де розливаються її діалекти і через них рівень раз-у-раз міняється, міняються й властивості води. Вони заливають мову своїм спеціальним лексиконом, мальовничим і рябим; різноманітність у їх граматичних зворотах заважає встановити одноманітні форми й складню настільки, що мало є літературних творів, де б діалектичні особливості не відігравали певної експресивної ролі. Німецька мова має багато більше слів, ніж їй треба, і, що важливіше, вона рясніє граматичними формами, що конкурують із собою. Звідсіля велика вільність в індивідуальному вживанні мови».³ А звідсіля свідомість, що й надалі народня мова має бути за джерело дальшому розвитку літературної мови: «Життя та свіжість може наша літературна мова тільки тоді заховати, якщо вона держатиметься джерела де постає життя мови. Це рідна народня мова, як вона живе в наших діалектах».⁴

Українська народня думка, як вона виражена в мові, має в собі багато матеріялу до абстрагування, і це б для літературної мови слід використати; вона має в собі багато фразеологічних зворотів, що їх можна й у науковій мові прикласти замість кувати нові й штучні. Взяти б перші кращі: *зводити на очі* — Звожу на очі їй чимало таких, що любили та й покинули МВ. II, 130; *на волю давати* — Мачуха пасинку на волю давала: хоч люлю купи, хоч голий ходи Ном. 9377; *братися парою, водою, льодом* — Вода береться парою Гр.; *міць узяти* — Таку міць узяв наш волосний, що й мирового не слуха Гр.; *дати навід* Ном. — рос. дать указание, навести на путь, і багато-багато інших фразеологічних зворотів, що на них така багата українська народня мова і що їх, на жаль, ми так мало ще знаємо.

Як же наблизити українську літературну мову до народньої, як зберегти її «дух», її індивідуальні прикмети? Як навчитися *думати по-українському* і не збиватися на чуже? Треба уважно читати українських клясиків слова, вважати на їх мову, відзначити в ній своє, українське, найбільше синтактичні та фразеологічні явища в мові. Так само треба й до етнографічних записів поставитися. Таке свідоме вивчання мовних особливостей витворює певне чуття самої мови, те, що німці називають *Sprachgefühl*. А те чуття мови стає у великій пригоді тоді, коли думка, ширшаючи, ідучи вглиб, вимагає нових висловів, коли треба знайти зв'язок між конкретним і абстрактним значінням окремих слів і цілих зворотів, словом, коли треба творити мову. Тим чуттям ідучи, легко й влучно абстрагує конкретні поняття П. Куліш: — Нове порядкування виявилось усюди так голосно (*беру цеє слівце для ока і розуму, а не для вуха*) Кул. VI, 588; просто й влучно пристосовує народні звороти до абстрактного розуміння С. Єфремов: «Драматична парость деякий час *лежала облогами* Є. Іст. письм., 174; наші письменники по первах ще не могли *пустити свого плуга* в рідну землю *ibid.* 136 та ін.

Але що мати в основі, щоб із-поміж численних паралельних форм народньої української мови в найрізніших її діалектах, серед численних синонімів синтактичних, лексичних та фразеологічних вибрати щось певне, встановити *usus*, наскільки це, розуміється, взагалі дається зробити в живій мові? Живою бо має бути літературна мова.

Кожна мова виявляє своїми кращими представниками слова певну властиву даній нації звичку думати, що витворилася як на даних з оточення, як і на суб'єктивних авторових рисах у мові. Суб'єктивізм той кристалізує, шліхує, словом, стилізує народню мову. Це і є лінгвістичний смак даної особи, її чуття мови. І те чуття мови йде в наших кращих представників слова здебільшого одним шляхом: воно висуває *своє, одмітне*. Так стилізували українську народню мову Квітка-Основ'яненко, Куліш, Марко Вовчок.⁵

Треба на оці мати й поширеність даного мовного факту.

Це і є той шлях, що ним і надалі повинна йти українська літературна мова. Певна річ, ще довгими часами матимемо паралелізми, невідтінені синоніми, — але чи мова взагалі може їх збутися? За клясичний приклад може нам стати німецька мова. Пор. вищенаведена цитата з Ch. Vally. Синоніми становлять у великій мірі багатство мови, розуміється, коли авторів лінгвістичний смак і чуття мови вміє їх одтінити. Шевченко каже: *Думає доля зустрінеться, спіткалося* горе. Поняттю «нога, лапа» німецька мова, як до вимог стилю, як до відтінку в значінні, дає такі назви: *Lauf, Franke, Arm, Ständer, Fang, Ruder, Latsche* та ін. крім загальноновживаних: *Fuss, Bein, Pfote, Tatze*. К. Vossler каже: «Вмілість говорити є саме в тому, щоб із найтоншими звуковими, флексивними, синтактичними та лексикологічними відтінками вміти одночасно й зв'язати відповідно відтінені явища».⁶ Одно з великих завданнів, що стоїть іще перед

українськими філологами, це дати семасіологію української мови, де б відініти треба окремі близькі значінням слова, синоніми. Завдання те ще не близької мабуть прийдешности, бо синоніми не здобули собі ще потрібної для літературної мови традиції. Розмаїтість, точність та глибина вислову — а це властивості, що до них повинна прямувати літературна мова — вимагають того багатства лексичного, синтактичного та фразеологічного, що є в сукупності українських діалектів.

Богумил і Житецький наприкінці спільної розвідки своєї таке пишуть: »Від народу через культурні верстви знов до народу — такий основний процес розвитку української мови». ⁷ Українська літературна мова останніх років, найбільше наукова мова, ухилилася від того основного процесу, і треба докласти щонайбільшої праці, щоб ізнов наблизити її до народньої, до мови клясиків українського слова.

Завдання я собі в оцій своїй роботі поставила переважно практичне: стати хоч трохи своїми увагами у пригоді сучасній українській літературній мові, щоб на її характерні хиби вказавши, подати й поправні форми й звороти, а передусім вказати на ті особливості в українській народній мові, що їм мало, а то й зовсім не дає уваги сучасна українська літературна мова в ширшому розумінні, тобто і мова красного письменства.

Виходячи з практичного характеру »Уваг«, я не мала змоги розмежувати явища синтактичні й стилістичні. Переважною своєю частиною поданий матеріал обіймає явища синтактичні; зачеплено також факти морфологічні та семасіологічні.

Вказуючи на ту чи іншу поправну форму проти хибної, я йду шляхом індуктивним: за вихідний пункт маю поширеність даного язикового явища в мові народній та в мові кращих знавців українського слова і намагаюся обминути те все, що могло б відбивати суб'єктивною вподобою.

В основу розподілу поданого матеріалу взято ознаки формальні, проте через міркування практичного характеру деякі явища відокремлено на підставі їх семасіологічних ознак, як ото »часові звороти« та ін. Місцями з одної формальної категорії виділено те, що має серед уваг до сучасної літературної мови самостійне значіння, як ото, наприклад, прикметники дієслівного походження, що відповідають російським дієприкметникам, відокремлено від інших прикметників, тощо.

§ 1. Прикметники дієслівного походження.

Українська мова не знає активних дієприкметників на *-чий*, *-(в)ший*, ані пасивних на *-мий* у тому творенні та в тій функції, як їх уживає сучасна українська літературна мова, як ото: — Тварини, живучі й живші на землі. Факт, спостерігаємий... Незадовольняючі наслідки. Чоловік, намагаючийся стати... Вражаючий випадок. Далекосягаюча спеціалізація та ін. За активні дієприкметники каже П. Житецький: »Що до активних дієприкметників, то їх зовсім нема в народній мові«.⁸

А. Прикметники дієслівного походження на *-чий*.

В народній мові колишні дієприкметники на *-чий* і значінням своїм і функціями перейшли в категорію прикметників. У них ми не відчуваємо чинності: значінням своїм вони вказують на прикмету, властивість. У таких прикладах, як — *Робу́ча*, як бджола; *бачу́чі* очі; *важу́чий* мішок. Хоч *лежачий* аби *комір стоячий*. Ном. 8904. *Маю́чі* люди. Такий *знаю́чий* як циган до пасіки. *Трудя́ща* копійка годує довіку. А *трудя́ще*, а чепурне, а *роботя́ще* Шевч. — прикметники дієслівного походження вказують на прикмету чи властивість, що її суфікси *-уч-*, *-ущ-*, *-ач-*, *-ащ-* здебільшого підсилюють. Порівн. прикметники підсиленого значіння, як *злю́чий*, *злю́чий* від прикметника *злий* (а не від дієслова) — *Злущих* собак держала Гр.; *добря́чий* від *добрий* — *Добрячі* були люди покійнички МВ.; *багатю́чий* від *багатий* — Один по одному (убогі) спішать, щоб з багатючими поспать Гр.; *гладю́чий* від *гладкий* — Ото яка гладюча корова Гр.; *гідю́чий* від *гідкий* — Таке гідюче, що й глянути на його не хочеться Гр.; *важню́чий* від *важний* — Мати і взяла собі в голову, що Антоцьо важнюща персона, коли й Тимоха проти його ні чичирк Гр.; *білю́чий* від *білий* — Дівчата все в білющих сорочках та в квітках Гр.; *поганю́чий* від *поганий*, *скупу́чий* від *скупий*, *твердю́чий* від *твердий*, *здоровлю́чий* від *здоровий*, *товстю́чий* від *товстий* та ін.

Наведені вище прикметники дієслівного походження не мають часового відтінку, як дієприкметники, а вказують на сталу ознаку, як прикметники: *важю́чий* це не той, що тепер важить, а дуже важкий, важений; *бачу́чий* — той, що має властивість добре бачити, рос. зоркий; *робу́чий* або *роботя́чий* — рос. трудолюбивый; *маю́-*

чий — багатий, заможний; *трудячий, трудящий* — те саме, що роботящий, також рос. трудовой.

Даю на увагу наголошеність наростків (суфіксів) *-уч-, -ущ-, -ач-, -ащ-*, у цих прикметниках дієслівного походження.

Щоб дати змогу ширше орієнтуватися в значінні вживаних прикметників дієслівного походження, в їх функціях та в характері їх творення, я наводжу трохи не всі цієї категорії прикметники (крім сумнівних випадків), що трапилися мені у використаних джерелах, обминувши ті з них, що вище подано. Зрозуміла річ, подані прикметники можуть прислужитися і як лексичний матеріал. Де на це є матеріал, наводжу прикметники синоніми з іншими наростками.

Акучий — рос. акающий. Говірка одна, тільки тут (у Змітневі Сосн. п.) люди акучі.⁹

Балакучий = балакливий. Там така приязна та балакуча жінка Гр.

Бачуший = бачучий, що добре бачить. Щоб дитина була бачуща, видюща і пам'ятуща Гр.

Беручий = беркий. У нас діти беручі до письменства Гр.

Благаший, благуший рос. умоляющий. Не завважав і не чув слова її благашого МВ. II, 117.

Блискучий = блискавий = блискотливий. Очі поночі блищать блискучі МВ. II, 176. Як замахнувся блискавою шаблею — тільки кров тепла счервонила сиву хвилю Дніпрову МВ. I, 158.

Болющий, болючий. Болить воно (серце) рівно, однаково, болем болючим МВ. Болющі зуби. Барв. 35.

Брикучий = брикливий. Кобила ... брикуча Гр. Це біс, а не дівка! бач, яка брикуча Гр.

Везучий — що добре везе. Кобила хоч і шкапувата, та проте везуча Гр.

Видющий, видючий — 1) = видимий (явний). Видюща смерть страшна Ном 8295. 2) Протизначник до поняття «сліпий», рос. зрячий. Коли мені сліпому курка, то тобі видющому й дві Ном. 984.

Гавкучий — що голосно, часто гавкає. Це в нас гавкучий собака Гр.

Гнучий = гнучкий. Мужича правда есть колюча, а панська на всі боки гнуча Котл.

Говорючий — 1) протизначник до «німий». Говорючий голуб Гр. 2) = Говіркий рос. разговорчивый. Молодий говорючий Радюк Лев. — Гр.

Годящий — 1) Годящий на віник та на смітник Гр. 2) ... ні з чим і вирядити, ні сорочечки, ні одежинки годящої МВ. I, 52. 3) Годящий (рос. понимающий) тесля Гр.

Гомонючий = гомонливий — балакливий: Гомонючий чоловік Гр.

Горючий — що має здатність горіти, що добре горить. Ясень — горюче дерево Гр.

Горящий — рос. горящий. Побачив ті вогні із-під землі горящі Стор. 498.

Гудючий — рос. гудящий. Гудючий лютий зимній вітер Лев. I, 35.
Дрімлючий, дрімучий — сонливий. Тихенько дрімучий Прут далі тече Гр.

Дряпучий — 1) що має властивість дряпатися. Кіт дряпучий Гр.
2) задержуватий. Ти його тільки займи — він такий дряпучий, що зараз і битися буде Гр.

Живучий, живуший — 1) що має властивість оживляти, рос. животворный. Добув води живучої Рудч. II, 82. 2) рос. живучий. Живучі діти Гр.

Завалящий — мало придатний, поганий Гр.

Завидуший — заздрісний. Завидуші очі Гр.

Загребуший — жадний. Очі завидуші, руки загребуші Гр.

Зароблящий — що добре заробляє. Найшовсь чоловік у прийми. Люди кажуть — добрий і зароблящий: і тесля, і столяр, і чоботар, до всього здатний Барв. 264.

Зароблящий — що живе з зарібку. Я зароблящий чоловік Гр.

Колючий — що сильно коле, що має властивість колоти. Див. приклад на Г н у ч и й.

Котючий — 1) що легко котиться. Бач, які котючі гроші, швидко вже й розкотились. 2) плідний (про вівцю, кішку) Гр. Котючі вівці ОК.

Кругойдучий — поворочиваючийся в виде круга. Над глибоким кругойдучим яром стоїть у руїнах колись-то пишний замок. Кул. VI, 588.

Кусючий = кусливий, що має властивість кусатися. Кусючі мухи Гр. Чорна комашня, то ця не кусається, а оця руденька — то клята куслива Гр.

Ламучий = ламкий, що легко ламається. Осика ламуче дерево Гр.

Лаючий — що часто лається. Лаюча баба Ном. 13620.

Летючий — що має властивість літати. Це летюча птиця, а це піша Гр.

Линючий — що має властивість линяти. Заполоч линюща Гр.

Ловучий — 1) що вміє ловити Гр. 2) = ловецький Гр.

Лопотючий — що сильно лопотить, що має властивість лопотіти. Купила собі ситцю на спідницю, там такий цупкий та лопотючий Гр.

Люб'ячий — що привітно, з любов'ю ставиться. Такий він був люб'ячий до мене МВ.

Мелючий — рос. мукомольный (про млин). Мелючий млин Гр.

Мерущий = мерлий — мрець. Бджоли (сняться)... проти мерущого Гр.

Миңущий — рос. скоропребывающий, тленный. Усе тінь минуша, одна річ живуша: світ з богом Ном. 393.

Мислячий. Треба нам працювати в тих благословенних землях, де над мислячою головою не стоїть із довбнею безголовий цензор Кул. VI. 583.

Мовчущий = мовчазний. Мовчущий був такий, тільки зо мною...

розмовляє Барв. 355. Розпорошена по пустинях Русь довго не важила, видалається у дикі мовчущі степи Кул. VI, 36.

Невидючий 1) = невидомий — сліпий. Невидючими очима мов сонце побачив Шевч. Темна нічка невидома Гр. 2) = невидний. Вихвачу тобі води цілющої і проведу дорогою невидющою Рудч. I, 136.

Невмирущий — безсмертний. З невмирущими авторами »Марусі« та »Катерини« почали вони простувати до воскресу староруської бояновщини Кул. VI.

Невсипуший — 1) невтомний. Тільки невсипущі чати по степових могилах і урочищах не давали Орді набігти знеобачка Кул. VI, 45. 2) безустанний. Чи то нудьга невсипуща його з ніг звалила Шевч.

Невтерпучий — рос. нестерпимый. В невтерпучих муках стогнали Стор.

Неминучий — рос. неминуемый, неизбежный. Біду побачив неминучу Котл.

Непитуший — що не п'є горілки, вина. Пообідавши стали кружлять горілку, а Івашко, як непитуший, вийшов з хати Стор. 162.

Непосидящий, непосидючий — рос. непоседливый, подвижной. Непосидящі сіромахи з верху Дніпра... ходять було тими часами на Низ до Дніпра і далі Кул. VI, 45.

Несуща — що добре несеться (про свійську птицю). Химині кури несущі були Гр.

Нетерплячий, нетерп'ячий — рос. нетерпеливый. Жінки дуже нетерп'ячі Рудч. I, 188.

Орудущий¹⁰ — орудник, рос. руководитель, командующий. Оце ще мені орудущий! усе тільки мудрує та коверзує Гр.

Орючий — що добре оре. У мене плуг орючий Гр.

Палючий — рос. жгучий. Уже на коневі і хвіст обгорів, такий то палючий той змії Рудч. II, 118.

Пам'ятуший = пам'ятливий. Див. приклад на Бачущий.

Пахнучий, пахнючий, пахнючий, пахнячий, пахучий, пахущий — запашний. Пахнючий перець Гр.

Пекучий див. палючий. Пекучий вітер, пекуче сонце, журба пекуча Гр.

Плачущий — рос. плачущий. І пригадалася йому та дівчина плачуща МВ.

Плодючий = плідний = плідливий = плодистий Гр.

Покотючий див. котючий 1) От анахтемський шаг, який покотючий: трохи був не закотивсь Гр.

Посидячий — рос. усидчивый Гр.

Прагнучий — жадливий. Я на горілку не прагнучий Гр.

Роботящий = робучий = робітливий = робітний. Ручки ж мої роботящі, чом не робите? Чуб. V, 777. Чи хороша, чи вродлива, чи до діла робітлива? Гр. Там є дівка дуже красна, та лем не робітна Гр. В іншому значінні *робітний* у сполученні — Це сорочка робітна (= до роботи) Гр.

Родючий — що добре родить. Родюча земля, родюче дерево Гр.

Ростучий = ростовитий — що швидко росте Гр.

Скачучий — що має властивість скакати. Цей горох скачучий, як молотили Гр.

Скрипучий = скрипливий. Скрипуче дерево й здорове переживе Ном. 8156. До цього прикладу дано в Номиса варіант, де замість *скрипучий* — *скрипливий*.

Слухачий — що слухає, рос. слушающий. Усім головам слухачим на многі літа Гр.

Співучий, співущий = співливий, що вміє співати, що любить співати. Як би так, щоб хтось співущий, то б вам заспівав Кан. Соловей інший удасться дуже співливий Гр. Співучі баби ОК. Співучий — також рос. певучий. Голосок тихий, співучий Гр.

Сплющий — сонливий. Сплющий пес не угонить зайця Ном. 7205.

Сп'ячий — що спить, рос. спящий. Прийшов до сп'ячого бога Шух. 3.

Сцілющий див. цілючий..

Терплячий = терплячий — рос. терпеливый Гр.

Тонучий — що тоне, рос. утопающий. Тонучий і бритви хопиться Ном. 9784.

Тягучий — що має властивість тягатися, розтягатися, пружистий. Тягуче тісто — коржа не можна розкачати: що розкачаю, то воно збіжить Гр.

Тямучий, тямущий — рос. смыслящий, толковий. Він чоловік тямучий, не зіспе діла Гр. Павло Підзубень дуже тямущий чоловік, всяку старовину молодю головою зазнає Гр.

Цілючий, цілющий, сцілющий — 1) що має властивість сціляти, тобто злучати в одно ціле. Побризкала брата цілющою водою і голова приросла до шиї Гр. 2) рос. живительный, целебный, целительный. Як сцілющий вітер від долин подише, хворі мої лоні мічю заколише Щог. — Гр.

Кількість наведених прикладів дає можливість робити певні висновки.

Вказані прикметники даються творити й від дієслів на *-ся*: *годящий, котючий, ламучий, тягучий* та ін. значінням своїм ідуть від дієслів *годитися, котитися, ламатися, тягатися* та ін. Стороженко перекладає рос. «тяжущийся» укр. *тяжущий*: Випровадив суддя тяжущих Стор. 75.

Бувши у величезній своїй більшості непрефіксовані, прикметники цієї категорії зрідка й із префіксами трапляються: *загребущий, заробляющий, покотющий, сцілющий*. І префіксовані прикметники заховують значіння сталої, не часової властивості, тобто не мають відтінку прийдешності.

Форми на *-чий* змішалися в народній мові з формами на *-щий*, проте переважають форми на *-чий*.

Переважають суфікси *-уч-(-юч-)*, *-ущ-(-ющ-)*, проти суфіксів *-ач-(-яч-)*, *-ащ-(-ящ-)*, незалежно від характеру пня (основи) теперішнього часу в тому дієслові, що від його походить прикметник цієї категорії.

Характер словотвору в українських прикметниках цієї категорії відмінний від характеру словотвору в російських дієприкметниках літературної мови на *-щий*.¹¹ суфікси *-уч(-юч-)* і д. зв'язані з коренем (сучасним) безпосередньо: брикучий, кусючий, пекучий, дряпучий, пам'ятучий, роботящий, тягучий, співучий, скрипучий, ловучий, орудуючий, тямущий та ін. Це треба на оці мати, творячи прикметники від дієслів, що в них пні теперішнього часу з наростком (суфіксом) *-је-*: *отже не кусаючий, гавкаючий, пам'ятаючий, орудуючий, а кусючий, гавкучий, пам'ятучий чи пам'ятущий, орудующий*. Сказане не стосується до прикметників від дієслів із наростком *-је-* у пні теперішнього часу, де прикметниковий наросток *-юч-* є по голосовому звукові, що до кореня належить, як *лаючий, знаючий, маючий*, також *стоячий*.

Зрідка маємо наростка *-юч-* (тобто *-уч-* з попереднім м'яким шелестовим) там, де б могли чекати наростка *-уч-*: *прагнутий, ростючий*. Тут очевидно аналогія з тими формами, що мають переднаростковий шелестовий звук м'який.

Значінням своїм ця категорія прикметників дуже часто відповідає прикметникам дієслівного походження з наростками *-лив-ий, -к-ий*: *балакучий і балакливий, блискучий і блискотливий, брикучий і брикливий, гомонючий і гомонливий, кусючий і кусливий, плодючий і плідливий (і плідний), роботящий, робуший і робітливий (і робітний), скрипучий і скрипливий, співучий і співливий, беручий і беркий, гнучий і гнучкий, ламучий і ламкий*. У вказаних синонімах наростками *-уч(-юч-), -ущ(-ющ-), ач(-яч-), -ащ(-ящ-)* здебільшого сильніше відтінена властивість, як наростком *-лив-*: тут очевидно важить асоціація з наростками у прикметниках недієслівного походження, як *злючий, добрячий* та ін. див. вище ст. 13—14.

Наведені приклади вказують, що прикметники дієслівного походження цілком втратили відтінок часовий. Тільки в одному випадку захована часовість: *прийшов він до сп'ячого бога Шух*. 3.

У наведених прикладах почасти заховують дієприкметниковий характер без виразного часового відтінку прикметники *благающий, горящий, гудючий, кругойдущий, плачущий, слушающий, тонущий*, що всі їх можна перекласти відповідними російськими дієприкметниками на *-щий*.

Функціями своїми прикметники дієслівного походження цілком дорівнюють іншим прикметникам: вони можуть правити за атрибут, предикат, також суб'єкт, але ніколи не мають функції апозитивно-предикативної, як російські дієприкметники в літературній мові (*животные, живущие в воде...*). Російським дієприкметникам у функції атрибутивній та предикативній іменній відповідають українські прикметники дієслівного походження з відповідними наростками. Де відповідних прикметників нема, там доводиться обминути їх описовим дієслівним зворотом. Російським дієприкметникам у їх функції апозитивно-предикативній відповідають українські описові звороти з особовими дієсловами. Приклади: — *Сич це призвісне* (рос. *предвещающее*) *Гр. То став же брат старший та середульший на*

полівку ізбігати, на степи широкі, на великі дороги *розхідні* (рос. *расходящиеся*) Гр. Замість «далекосягаюча спеціалізація» треба *далекосяжна* спеціалізація, або, коли хочемо особливо піднести чинність: спеціалізація, *що далеко сягає*; замість «вражаючий випадок» — *разючий* випадок; замість «живших і жиючих на землі істот» треба: істот, *що жили й живуть* на землі. Цю заміну фіктивних дієприкметникових форм описовими дієслівними зворотами та прикметниками, ідучи за народньою мовою, часто використовує у своєму перекладі євангелії Морачевський, що за його П. Житецький каже: «Морачевський понад усякий сумнів у великій мірі володів чуттям народньої мови, так би мовити, психологією її».¹² У Морачевського в перекладі сказано¹³: і бачить, *що усі у тривозі, і плачуть і кричать дуже* М. 5, 38, а в Куліша в його перекладі сказано в цьому місці: і бачить тривогу, *і плачущих, і голосячих гучно*; у Морачевського: *найшли його у церкві, як він сидів посеред учителів, слухав їх, а сам запитував* Л. 2, 46, а в Лободовського: *сидячого, слухаючого, питаючого*; у Морачевського: *усякий, хто підносить сам себе, понизиться, а хто понижає себе, піднесеться*, Л. 18, 14, у Лободовського: *всяк високозносячий сам себе, понижений буде, а понижаючий себе, підвищиться*; у Лоб.: *когого (раба) пан застане роблючим* отак Л. 12, 43; у Мор.: *найде, що він так робить*; у Лоб. *застав їх сп'ячих від туги*; у Мор.: *і найшов, що вони спали з печалі*; у Лоб.: *не будь не віруючим, але віруючим*, у Мор.: *не будь невірний, але вірний*, I, 20, 27. Морачевський іще так обходить дієприкметники: сказав пророк Єремія *сими словами* М. 2, 18, у Лоб.: *казане пророком Єремією глаголючим*; у Мор. там *встрінете чоловіка з глеком води* Мар. 14, 13, у Лоб. і *зустріне вас чоловік, несучий воду у глечику*. Щоб точніше зберігти вислів, можна б: і *зустріне вас чоловік, несучи воду в глечику* (про таку заміну докладніше нижче, при дієприслівниках).

Наводжу ще приклади з літератури, що описовими дієслівними зворотами відповідають російським дієприкметникам в опозитивно-присудковій функції: — Чи на те ж я тебе призрів і викохав, щоб ти мене при старості, *що вже одною ногою у ямі стою*, покинув без усякої¹⁴ помочи Кв. Чи ви, братіки, *що читаєте або слухаєте сюю книжку, думаєте, що він малював собі просто?* Кв.

Поширене слово *слідуючий* легко дається замінити словами *дальший, такий, отакий*: *дальша* лекція відбудеться; на це вказують *такі* (або *отакі*, коли хочемо ближче означити) правила, пункти.

Дехто відчуває ту неприродність, що вносять у мову чужі їй активні дієприкметники на *-чий*, і намагається їх замінити прикметниками з наростком *-аль-* у невластивій їм опозитивно-присудковій функції, а це надає висловові трохи чи не ще більшої робленості, штучності. Наводжу приклад із рукопису, де дієприкметникові форми виправлено на прикметники з наростком *-аль-*. Фрази «Гіпотеза *намагаючогося до мети розвитку*», «*проквітаючих* у крейді» виправлено на «гіпотеза *намагального до мети розвитку*», «*проквітальних* у крейді». Тут можливі тільки особові дієслівні звороти.

Б. Прикметники на *-лий*.

Як попередньої категорії прикметники дієслівного походження, так і прикметники дієслівного походження на *-лий* значінням та функціями цілком належать до категорії прикметників, — це бачимо й у сучасній російській літературній мові. Проте українська мова знає прикметники на *-лий* від дієслів геть ширше, як російська літературна мова.¹⁵

Приклади. Непрефіксовані прикметники: — На *булих* (давніх, колишніх) товаришок, сільських дівчат і з-під лоба не поглянула, наче ніколи вони й не здибалися з собою Гр. *Висла* колодка (= висячий замок) Гр. А тим часом у *дбалої* господині-паніматки вже й обід постиг Лев. I, 174. Забачалося в Петрівку *мерзлого* Ном. 5344. Не допоможе воронові мило, а *мерлому* кадило Ном. 5668. Дізналася своїм серцем *чулим* Гр. Чи є, діду, *стигли* кавуни. Гр. Розказували про *минуле*. Сталі принципи.

Префіксовані прикметники: — *Забігли* душі (з України за Дунай) Гр. Вогонь *запеклих* не пече Шевч. Це чоловік *зайшлий* Гр. Гарно!... токоче її *зраділе* серце Мир.-Гр. Тліє під землею твоє *наболілеє* тіло Мир.-Гр. *Набрякли* жили кидалися-билися Мир.-Гр. Під *навислими* скелями стояли мраморяні статуї Лев. I, 221. У вікна крізь *намерзлі* шибки ледве-ледве пробивався світ Мир.-Гр. Її принесли додому *обмерлу* Мир.-Гр. *Опішила* (= лінива, повільна) служниця Гр. Чоловік сот з дві *осі(д)лих* і прибудних Гр. *Непідлегла* воля духа Кул.-Гр. У *невмілого* руки болять Ном. 6021. Ці свині, кажуть, нібито *впаслі* (= що їх легко підгодувати) Гр. Був колись він і здоровий, і заможний, а тепер зовсім *підупалий* Гр. *Підупале* господарство Гр. Скільки виточила сліз із старих *погаслих* очей, згадуючи про мене Барв. 406. Ціле руно *посивілого* волосся на голові Мир.-Гр. Гора *похила* до річки Гр. На *похиле* дерево і кози скачуть. Ще ж бо ти на світі у *похилих* літах не зовсім одиниця — Кул.-Гр. Запрошували *прибулих* козаків поспідать Стор. Радив рушницю придбати на *прийшли* часи МВ.-Гр. Я ж не *втеклий*, я ж свій чоловік і сам прийду, — чого мене вести по вулиці Гр. Подивиться на двері позачинювані, на *втихий* двір, постоїть та й додому вертається. МВ. II, 139.

Прикметники на *-лий* творяться від дієслів неперехідних: прикметник *похилий* (див. вище приклади) дається значінням своїм вивести не з дієслова *похилити*, а *похилитися*. Потебня вважає, що в російській мові прикметники на *-лий* префіксовані здебільшого ближчий держать зв'язок із дієсловом, а непрефіксовані цілком одійшли від дієслова: мерзлий-замерзлий, зяблый-озяблый, горелый-погорелый — Зап. II, 238. Такий самий, думаю, стосунок дається встановити й між українськими непрефіксованими та префіксованими прикметниками на *-лий*, — непрефіксовані та й деякі префіксовані цілком втратили часовий відтінок. На це вказують наведені приклади.

Прикметники на *-лий* — це видно з прикладів — часто відповідають російським діеприкметникам на *-(в)ший* в їх атрибутивній (похиле дерево) та предикативній іменній функції (я ж не втеклий), але не у функції апозитивно-предикативній, — останнє Потебня має за полонізм: »Таке уживання займенникових (членних) діеприкметників на *-л-* у старій західній та південній руській літературній мові виходить із польської: »а мое зась войско, засталоє (= оставшееся) подъ Берестечкомъ... сами безъ орды..., знявшися, просто пойшли« — Зап. II, 242.

Українська мова не знає ні діеприкметників ні прикметників на *-(в)ший*.

Українські прикметники на *-лий* значінням та функціями спадаються з російськими прикметниками на *-лий*. Щоб ближче отже вказати, який є стосунок у функції та в значінні між прикметниками на *-лий* і *-(в)ший* у російській мові, — а це вяснить стосунок між українськими прикметниками на *-лий* та російськими діеприкметниками на *-(в)ший* — наводжу відповідне місце з Потебні: »Префікс у дієсловному прикметникові на *-л-* підпирає його зв'язок із дієсловом, і навпаки, непрефіксовані ймення на *-л-* швидше гублять усякий зв'язок із дієсловом. Розуміється, є такі непрефіксовані і префіксовані, що не цією стороною різняться, а іншою, напр. *рослий-*высокій, і *взрослий-*совершеннолѣтній; здебільшого проте це не так. Порівн. напр. мерзлий і замерзлий, мозглий і промозглий, зяблый (говядина, дерево, лѣто зяблоє — коли хлѣб морозом поб'є; і озяблый, горѣлый і при *-(у-, за-, по-)* горѣлый, кипѣлый (кипяченый, вареный) і накипѣлый, колѣлый (дохлый, палый) і околѣлый, линялый (про звіря) і полинялый та ін. Ці префіксовані форми, що ближчі до діеприкметників, ніж відповідні непрефіксовані, мірою діеприкметности (причастности) рівноважні з такими префіксованими, що до них важко або не можна добрати в мові непрефіксованих, наприклад, численні похідні від дієсл. *ѣе/ѣ:* огрубѣлоє тѣло, оголѣлый, загустѣлый, одурѣлый, ошалѣлый, оторопѣлый, осовѣлый, посоловѣлый, окостенѣлый, окаменѣлый, обледенѣлый, заиндевѣлый, закоптѣлый, окривѣлый, заплесневѣлый, осиротѣлый, нагорѣлый, обрусѣлый; *ае/а:* захудалый. Даль скрізь перекладає ці форми минулими діеприкметниками: »заиндевѣвший«. Такого пояснення не можна обминути; але російська літературна мова все ж має ці префіксовані форми не за діеприкметники, і відмежовує їх від діеприкметників на *-ший, -вший*... Боячися змішати цю префіксовану форму з діеприкметником, ми в апозиції, що сприяє зберігати діеприкметникове значіння, ставимо замість неї діеприкметника на *-ъ, -въ*. Нам видається ніяково сказати: »человѣкъ, возмужалый въ трудахъ и лишеніяхъ« замість »возмужавший«. А коли ставимо в апозиції таку форму, напр., »поля, запуствѣлыя послѣ нашествія непріятеля«, то вважаємо її за прикметника, як і в »мальчикъ, блѣдный отъ страха«. Зап. II, 238—239. Українське »полюбили круглу сироту, виролу в погорді, навиклу до послуху« не віддає російського »полюбили круглую сироту,

выросшую в пренебрежении, привыкшую к послушанию: російські дієприкметники на *-(в)ший* мають тут функцію, що їм не мають українські прикметники на *-лий*, функцію *апозитивно-предикативну*, — українська мова віддає це значіння описовими дієслівними зворотами: ...що виросла в погорді, що навикла до послуху. За дієслівні, а не прикметникові форми має Потебня підкреслені форми у прикладах: Менша сестра, літ *не доросла*, та ж мені їхать не звеліла. Там за Лопанню, зараз за річкою, де тепер хороші і великі хороми, там були озера, очеретом *поросли* Кв. — Зап. II, 240.

Де в російській мові дієприкметник має функцію апозитивно-предикативну (єв. атрибутивно-предикативну), там можливі українські описові дієслівні або дієприслівникові звороти. Рос., »Не состоявшийся вчера концерт состоится...«, »Концерт, не состоявшийся вчера, состоится...« по-українському можна перекласти: »Концерт, не відбувшись вчора, відбудеться...« або »Концерт, що вчора не відбувся, відбудеться...«.

Як українським прикметникам на *-лий* не завжди відповідають російські дієприкметники на *-(в)ший* (див. наведені на ст. 20—21 приклади), так російським дієприкметникам на *-(в)ший* в їх атрибутивній та іменній предикативній функції не завжди відповідають українські прикметники на *-лий*: є й інші прикметникові форми: — Рідний твій батенько... цурається тебе, мого цуценяти *зблудного* (= заблудившегося) Барв. 478. Ой прийшов до нової стоянки, а вже його ворон-коні *позастоявані* (= застоявшиися) Гр. Стояла довго *тороплена* (= оторопевшая) Котл. Бог любить грішника, але *каяного* (= раскаявшегося) Гр. Українські прикметники на *-лий* здебільшого мають пасивніший відтінок проти російських дієприкметників на *-(в)ший*. Як видно з прикладів, російським дієприкметникам на *-(в)шийся*, тобто дієприкметникам пасивнішого відтінку, можуть відповідати українські прикметники або дієприкметники на *-ний*. У наведеному нижче польському прикладі Потебня віддає польського дієприкметника на *-ły* українським пасивним дієприкметником на *-ний*. A kiedy już nie stanie w elefancie juchy, Powali się nieborak wyżęty i suchy. Tam że sobą przytłucze, właśnie jako skałę Onę sprośną, krwią swoją szelmę wychowałą (укр. вигодовану) — Зап. II, 235.

В. Прикметники дієслівного походження, що відповідають російським дієприкметникам на *-мый*.

Пасивних дієприкметників на *-мый* нема в українській мові.¹⁶ Заховалося дуже небагато прикметників дієслівного походження на *-мый*, що зберігають ті функції, які можуть мати прикметники взагалі, зокрема вищенаведені категорії прикметників дієслівного походження. У таких фразах, як — Там стало пекло *невгасиме* Шух. 16, Шуміли *несходими* пущі Кул. VI, 221. Такий ставок, що

несходимий: роц така зростається Кан. Як підуть доші, так грязь буде *необходима* Гр. Гуляли вони, пили, їли усе добре, та й пішли собі назад, покидавши усе, що позоставалось: і *питиме*, і *їдима* Рудч. II, 157, — прикметники на *-мий* заховують пасивний відтінок. Цілком утратили пасивність або мають переходовий характер названі прикметники в таких фразах, як — Де ж таки хто чував, щоб дитина так незвичайно з *питимою* (рідною, також *питомий*, *питоменний*) своєю матінкою поводитись? МВ. I, 25. Є злодії, що їх сатана наведе на те, а є й *родимі*, (рос. прирожденные, природные) Шух. 80. Голь *нещадима* (=ні до чого) Ном. 1513. Обомліла й зацімліла, *нерухома* стала Гр. *Рухоме, нерухоме* (рос. (не)движимое) майно. Темна нічка *невидома* (=невидна) Гр. Шкода з того *видіма* (= явна) була МВ. I, 9—10. Щось побачив страшно, *недовідоме* Гр. *Відомий, знакомий, знайомий*.

Прикметники на *-мий* утворені тільки від перехідних дієслів. Як сказано, вони дуже невеликого поширення в українській мові. Російським дієприкметникам на *-мый*, де вони мають значіння і функцію прикметників, можуть відповідати українські прикметники дієприкметникового походження на *-єнний, єний, а́н(н)ий*, також пасивні дієприкметники на *-ний*, як і прикметники з суфіксом *-н*.

Приклади: — *Непрощєнний* і *непрощєний* (гріх) Нар. 138; Гр. (рос. непростимый, непростительный). Кихва *незлічені* (рос. не-считный, нечислимый, безчисленный) гроші має Гр. Оттоді то Черевань доскочив собі *несчисленного* скарбу Кул.-Гр. *Збагненна* (рос. постижимая) річ, *здійсненна* (рос. осуществимая) річ ОК. Скарб великий, *незрахований* (= незлічений) Кул.-Гр. Не вернуться *сподівані* (рос. ожидаемые) Шевч. Крик, галас счинили *несказаний* (рос. невыразимый, неизяснимый) Гр. Нашою втіхою буде сила нашого духу *невгамованого* — (рос. неукротимого) Кул.-Гр. На *жданого* (рос. ожидаемого, жданного) гостя багато треба Ном. 11922. *Невронений* — рос. неужывимый Гр. *Благаний* — рос. просимый, желанный Гр. *Неблаганий* — рос. неумолимый Гр. *Неспоківуваний* (гріх) — рос. неотмолимый Гр. *Непогамований-невгамований* Гр. Голод, що рідний батько, — злодія *неосудним* (рос. невменяемым, не подлежащим осуждению) робить Гр. З його косар такий жвавий, такий робочий *невтомний* (рос. неумолимый) Гр. *Непереможний, незвитяжний* — рос. непреодолимый, непобедимый Гр. *Невиводний* — рос. неисчерпаемый Гр. *Відкладний* — рос. откладываемый Гр. та ін. Також: Біду побачив *неминучу* (рос. неминуемую) Котл.

Російським дієприкметникам на *-мый* можуть відповідати й українські пасивні дієприкметники на *-ний* від *недоконаних* префіксованих дієслів, явище в українській мові одмітне проти російської літературної мови. Українська мова творить пасивні дієприкметники на *-ний* не тільки від доконаних дієслів: *вжити-вжитий, зібрати-зібраний, розбити-розбитий, видати-виданий, вишити-вишитий, відкласти-відкладений*, — а й від відповідних *недоконаних* дієслів: *уживати-уживаний*. (Очіпок на їй вишневий..., *уживаний* тоді Барв.

510), збирати-збираний, розбивати-розбиваний, видавати-видаваний, вишивати-вишиваний, відкладати-відкладаний. Ці останні недоко-наного стану пасивні дієприкметники можуть інколи загальним значінням збігатися з пасивними дієприкметниками доконаного стану на *-тий*: — Якийсь москаль сидить: головач розкошланий, *невми-ваний* (невмитий) МВ. II, 13. *Вишиваний* (вишитий) рукав Рудч. I, 162. Лежить Янчик порубаний, порубаний, постріляний і кулями *спробований* (пробитий) Гр.

Г. Прикметники дієслівного походження і дієприкметники на *-ний*, *-тий*.

Цю категорію прикметників почасти вже зачеплено в попередньому пункті. Тут даю на увагу те, чого я там не торкнулася.

Проти інших дієслівного походження прикметників найширше мова українська вживає прикметників на *-ний*. Перейшовши почасти в категорію прикметників, вони заховують усі ті функції, що їх можуть мати й дієприкметники. Прикметники на *-чий* (*-щий*), *-лий*, *-мий* втратили в народній свідомості свої ознаки дієслівності: народня мова не творить їх вільно від дієслів, а — як до наростка — то ширить, то вузиться окремі категорії; найвужча з названих є категорія на *-мий*. Вільно творить народня мова від усякого перехідного дієслова пасивні дієприкметники на *-ний*, *-тий*, проте й у них помітний процес утрати властивого їм дієприкметникового значіння: на це вказують і вищенаведені прикметники на *-єнний*, *-єний*, що часто відповідають російським пасивним дієприкметникам на *-мый* у їх функції атрибутивній, рідше іменній предикативній, (тобто як ім'я в зложеному присудкові). Вказують на це й ті пасивні дієприкметники, що значінням змішалися з прикметниками інших суфіксів, здебільшого суфікса *-н-*, у таких випадках, як: — І худоба ота пропаде! *зостанеться чорту нетрúдженому* (= лівому) Гр. Пшоно *трúжене* (рос. трудом добытое) Барв. 484. Луччий розум *прирождєний* (= природний), як навчєний Ном. 6039. Одно дитя *прирожденеє* (= рідне), друге дитя *суженеє* Гр. На дух-мару вона походила з своїм *нездвигєним* (= нездвижним, нерухомим) обличчям МВ. II, 199. *Небереже́ного* (= необережного) і чорт не стереже Ном. 4297. Которий би міг бідний невольник відгадати, міг би йому листи *визволєні* (рос. освободительные грамоты) писати, щоб не міг ніхто ніде зачіпляти Гр. *Навіже́ний*-божевільний Гр. *Відкладаний*-відкладний.

Процес переходу дієприкметників на *-ний* у категорію прикметників, тобто процес утрати дієслівності та пасивності, позначається й на тому, що дієприкметниковий суфікс *-єний*, *аний* набирає значєння прикметникового суфікса. Таке видно з оце тільки наведених прикладів, також із вищеподаних прикладів на *-єнний*, *-єний*, як і з того, що суфіксом пасивних дієприкметників українська мова творить прикметники й від неперехідних дієслів. То чоловік не наш:

він *зайдений* відкілясь Гр.; *їжджаний* шлях МВ.; вони до цього *звичені* (= звичні) МВ. Де ваш Левко *мандрований*? Кв. Я буду що-дня *наїджена* й напита Гр.

І прикметники з дієприкметниковим суфіксом *-ений*, і дієприкметники на *-ний*, *-тий* певними своїми функціями збігаються з прикметниками взагалі: вони здебільшого бувають за атрибут; менше вони поширені у функції іменного предиката, як це взагалі буває з прикметниками в українській мові, де предикативність переважає в дієслівних формах.

Приклади на пасивні дієприкметники у функції іменного предиката: — Будеш смертю *караний* Яв. 185. А вже ж тая криниченька гатою *заачена*, а вже ж тая дівчинонька з іншим *заручена* Чуб. V, 251. А вже ж моє біле личко *ціловане* давно ів. 280; 383. Широкої ворітечка *поодчиняні*, а виднії віконечка *поодсукані* ів. 774. В тебе хата *неметена*, в тебе свита *позичена* ів. 880. То козаки наші новобранці, що *забрані* в неділеньку вранці ів. 937. Божничок вишиваним рушником *навішений* МВ. Будь воно *прокляте* від мене Пир.

Про стосунок підметових (суб'єктивних) фраз із пасивними дієприкметниками-предикатами до безпідметових фраз із пасивними дієприслівниками-присудками на *-но*, *-то*, див. § 2, Б.

З усіх прикметників дієслівного походження тільки дієприкметники на *-ний*, *-тий* трапляються у функції апозитивно-предикативній: — По середині стіл, зеленим сукном *засланий* Стор. 124. Жупани по коліна, *пошиті* до діла Чуб. V, 307. Парубок у чорному кобеняку, *підперезаний* червоним поясом Стор. 172.

Укінці зазначу, що в українській мові нема ще від деяких дієслів усталених дієприкметникових форм. Діалектично українська мова знає замість дієприкметників на *-ений* форми на *-аний* (*-яний*). Через аналогію з дієприкметниками на *-аний*, як *даний*, *зібраний* та ін. маємо й *несяний*, *навиняний*, *оженяний*, *зачиняний*, *робляний*, *ношаний* та ін. Літературна мова установила форми на *-ений*: *несений*, *роблений*, *зачинений*, *навинений*, *ношений*, *оженений* та ін.

У народній мові маємо від деяких дієслів паралельні дієприкметникові форми, на *-ний* і на *-тий*. Кажуть: одчинений і одчиняний, одягнений і одягнутий, замкнений і замкнутий, зв'язаний і зв'язаний, забраний і забратий, затягнений і затягнутий, понакривані і понакриваті Рудч. II, 141; посланий і послатий Чуб. V, 523; гнений і гнутий, меляний і мелятий Гр. За формами на *-ний* промовляє літературна традиція.

Ще даю на увагу мало обізнаним з українською мовою, що іменних дієприкметникових форм на взір російських літературних *несен*, *веден*, *бит* українська мова не знає. Зосталися тільки форми, що походять від колишніх іменних дієприкметникових форм ніякого роду на *-но*, *-то* і що тепер правлять у фразі за дієприслівники-предикати: *ходжено*, *роблено*, *бито*. Про це див. нижче, § 2, Б.: Пасивні дієприслівники.

§ 2. Дієприслівники.

А. Активні дієприслівники.

Дієприслівники, відмінно від дієприкметників, широко знає українська народня мова. А сучасна літературна мова мало використовує цей факт. В українській народній складні дієприслівники заховують старі свої позиції, що їх часто можна й у літературній мові прикласти. Щоб вияснити ті позиції дієприслівників, я тут докладніше спинюся на їх (дієприслівників) походженні.

Українські дієприслівники, як і дієприслівники у всякій іншій слов'янській мові, мають своє походження від іменних (нечленних) дієприкметникових форм. Займенникові (членні) форми дієприкметникові або цілком утрачені, або з них стали прикметники, як ото *горючий, лежачий, видючий, важучий* та ін. Цілком зрозуміло, що саме іменні форми стали дієприслівниками, бо ж брак члена не давав їм так тісно злитися з ім'ям, як займенниковим (членним) формам, що їх член — вказівний займенник тісніше в'язав із ім'ям, і іменні форми стали ближчі до дієслова, а тим часом займенникові форми ближче тулилися до імен. Ближче зв'язавшись з дієсловом, короткі форми вже не мали потреби у своїх родових, відмінкових та числових ознаках і згодом перейшли в невідмінні дієприслівникові форми. На це П. Житецький каже: «Суть цього процесу (тобто еволюції української мови на ґрунті західньо-руської О. К.) лежить у ступневому розвитку дієслівних елементів мови в розумінні їх переваги над іменними. Ні в чому та перевага так гостро не виявилася, як у перетворенні коротких, тобто іменних дієприкметників на дієприслівники з апозитивного їх уживання в зложеному присудковій (предикаті), що до його прилучилися дієприслівники, одірвавшись від підмета (суб'єкта) — імення».¹⁷

Народня мова заховала в собі наслідки конструкцій з дієприслівниками від колишніх іменних дієприкметників, що в'язалися колись не тільки з підметом, а й з предметом (об'єктом). Приклади на це: — *Летіла зозуленька куючи, надибала Василечка орючи* Чуб. IV, 498, — тут колишній іменний дієприкметник, теперішній дієприслівник *орючи*, в'язавсь із предметом *Василечка*. Прошу тебе, не зморозь мене, не так же мене, як *мужа* мого, з походу *ідуци*, коня *ведучи*, коня *ведучи* і зброю *несучи* Чуб. V, 802.¹⁸ Нижче про це детальніше сказано.

1. В усіх слов'янських мовах, а зокрема в українській, найбільше поширені дієприслівники, що даються вивести з номінатива колишніх іменних дієприкметників, саме з тієї форми, що в'язалася з підметом.

Українська мова заховала ще дієприслівники в предикативній функції, де дієприслівник походить із дієприкметника — предикативного номінатива: — *Мати як увійшовши впала на колінця, так увесь час і зосталася молячися*, МВ., II, 233. *Божища їх кам'яні по степових могилах стоять німуючи* Кул. VI, 8. *Вони випивши були* Гн. 65. *Ти тут сидиш, а там ворота упавши* Черніг. Я ще сьогодні *не обі-*

давши Кан. Ще лози *схилившись* В. Чумак. У хаті нікогісінько, — хоть тури гони! діти не *возростивши* були, от воно й позабирало худобу Г. — Дієслова, що при дієприслівниках, мають тут помічний характер і вкупі з дієприслівником становлять зложений присудок.¹⁹

Також присудкової функції є дієприслівники в зворотах: — Ой пішов син *блукаючи*, матусеньки *шукаючи* Гр. Ой піду я *гукаючи*, горобчика *шукаючи* Чуб. V, 273. Пішов дядько *орючи* Шух. 171. Пішла біда *плачучи* іб. 230. Ходили вони *воюючи* іб. 272. Пішов він по лісі *блукаючи* Рудч. II, 161. І тут особове дієслово не має значіння самостійного присудка і тільки вкупі з дієприслівником становить одно присудкове поняття. Дієприслівникові в таких зворотах може значінням відповідати й інфінітив, що теж укупі з особовим дієсловом становить присудок: — Ой *пішла* вона гукаючи, ягняточка *шукаючи* Чуб. V, 1077. — Мова дозволяє творити паралельні до вищенаведених конструкції з інфінітивом: — Ой пішов син блукати, матусеньки шукати. Пішов дядько орати. Ходили вони воювати.

Широко знає українська мова, як і інші слов'янські мови, дієприслівники, що походять від іменних дієприкметників-номінативів, у їх функції апозитивній (єв. апозитивно-предикативній), коли вони в'язалися з підметом: — А очі в неї так і горять *позападавши* МВ. II, 46. Летів орел понад морем, крила *підобравши* Чуб. V, 331. Він усе ходив з хортами тими, що добув собі, молока для сестри *дістаючи* Рудч. I, 134. Який з вас чоловік, *маючи* сто овець і *втративши* одну з них, не покине дев'яност дев'ять у пустині і не піде за згубленою, поки знайде її — З еванг. Луки, гл. 15, 4, пер. Морачевського. З поданого тут матеріялу видно, що цього походження дієприслівники можуть інколи відповідати російським дієприкметникам на *-чий*, *-(в)ший* у їх функції апозитивно-предикативній. У наведеному в § 1, ст. 19 прикладі з невластивим українській мові дієприкметником: І зустріне вас чоловік, *несучий* воду у глечичку — треба б: — ..., *несучи* воду у глечичку. — У сучасній мові ці дієприслівники тягнуть до дієслова і мають значіння прислівникове.

Сюди гуртую й дієприслівники при дієсловах вольового способу (imperativ) у зворотах без граматичного підмета: — Не кайся, рано *вставши*, молодим *оженившись* Ном. 5909. Не хвались *згинаючись*, а хвались *випрямляючись* Кропивницький III, 185. Ой заржи, заржи, свий коню, на круту гору *йдуци*; ой згадай серце-дівчино, снідання *готуючи* Чуб. V, 276.²⁰ Паралельно з дієприслівниками в цій позиції українська мова знає й інфінітив, а також і особові звороти, що взагалі існують паралельно з зворотами, де дієприслівники постали на місці іменних дієприкметників у їх функції апозитивно-предикативній. Перший із поданих прикладів має ще такі варіанти в Номиса: — Не кайся рано *встати*, а молодого *учитись* Ном. 6005. Не журися, що рано *встанеш*, і не журися, що молодим *оженитися* Ном. 5909.

Дієприслівники, що йдуть від номінатива іменних дієприкметників у їх функції апозитивно-предикативній можуть мати позицію

препозитивну, і це факт у народній мові дуже поширений: — *Бачивши* тоді наші, що татарва з ними жартує,... почали держати людей на узграниччі Кул. VI, 47. *Каравши* бог та й змилується Ном. 43. *Зоставшись* січовики без старшини, почали потроху ворухитись Стор. 371. *Відійшовши* дід від містка, зачав христитись Грін. III, 341. *Помолившись* я святому Богу: прощай моя мила Метл. 371. Потолочать тобі жито, за волошками *бігавши* діти Черніг. *Получивши* Грицько гроші з великою радістю, *вивернувши* рибу, — «що хочете, купче, те й робіть». Март. 105. Ну, *змалювавши* Кузьма Трохимович і дума: може не вгожу панові Кв. *Набравши* Охрім води та вертаючись до табору, дума... Кв. 11. *Принісши* вона від річки плаття, загубила материну хустку Кв. 31. *Розбивши* вігер чорні хмари, ліг біля моря одпочить Шевч. *Взявши* Ісус хліб і поблагословивши, ламав, і давав їм і рече Гр. *Знявши* одна жінка з-поміж народу голос, каже:... ів. *Позирнувши* Ісус округи, рече... ів. Але *ступивши* він до подвір'я, бачить купку дітвори Чабанськ. у перекл. проф. Є. Тимченка і д. і д.²¹ Із прикладів видно, що ця особливість стосується до дієприслівників минулого часу, — тільки Стороженко в одному місці вжив дієприслівника теперішнього часу: А *відпускаючи* старий свою жінку каже... Стор. 76.

Дієприслівниками цього походження можна іноді замінити й применникові звороти з дієслівними речівниками на *-ння*, що їх надто часто вживає сучасна літературна мова. У деяких випадках це народній мові невласливо. Наприклад, замість «Коли *при пристосуванню* до нового способу життя якінебудь органи зникають», — треба: «Коли *приспосовуючися* до нового способу життя...»; замість «Бачимо їх вмирання *без залишення* нащадків», треба: Бачимо, що вони вмирають, *не залишивши* нащадків; замість «Одначе й *після перележування* вівсюгове зерно може відразу проростати», треба: Одначе й *перележавши* вівсюгове зерно... Про це див. і нижче, § 5.

Щоб закінчити з особливостями в українських дієприслівниках номінативного походження, наведу ще такі звороти: *щомога*, *якомога*, *скільки мога*, *кого здря*, *де* *хотя*, *де* *любля*, *де* *попавши* *та* *ін.* — *хлопці деруть, щомога*, а *Явдоха* *своє* Кв. 185. Усе світове я їй довожу гарно, беруся розсудливо, *як* *могучи*, — та шкода мого розуму клопітного МВ. I, 222. *Кого здря*, так і частує КВ. 15. Нехай воно буде собі, *як* *хотя* Гр. *Що мога* бери, аби доніс ів. Не так, *як* *хотя*, — так, *як* *мога* Ном. 4535. Щоб ти мене на шії возив, та скрізь, *де* мені *любля* Гр. Ну, хто *куди* *любля*. ів. (Козаки) *кому* *хотя* помагали, *кого* *хотя* слухали, *кого* *хотя* воювали Кул. VI, 230. По чім капори? 25 копійок, *який* *любля*.²² П'є на всі заставки, б'ється, *з* *ким* *попавши* Кв. 254. Пройшло йому те врем'я, що бувало майнув, *де* *здумавши*, *куди* *б* *то* *ні* *попало* Гребінка. Пор. польське *co* *cheąc*, *gdzie* *cheąc*, *jak* *cheąc*: *robię*, *co* *cheąc*.²³ — У наведених конструкціях дієприслівники в'яжуться з присудком злучним словом. Ці злучні звороти з дієприслівниками у величезній більшості вже цілком набрали прислівникового значіння і, де є можливість, мають паралельні звороти з прислівниками: Спершу жили козаки, *де* *кому* *любо*,

скрізь по Україні Кул. VI, 226. У Куліша таке прислівникове без злучного відтинку розуміння колишніх злучних зворотів явне з їх написання: — І в тих уже селах була їм воля *що-хотя* робити Кул. VI, 19. — Де в такого роду дієприслівниках іще зберігається предикативний характер, там замість них можна й ужити особових дієслівних форм: — У старовину такого землі було, що кожний *де хотів* селився і *скільки хотів*, стільки й займав Гр.

Пор. і відповідного значіння конструкцію з речівником: — Та роби, як *посилля* Гр. *Скільки* нашої *моги*, дбаємо про добро рідного нашого краю Кул. VI, 564. — Ці речівники, думаю, утворилися, не без впливу дієприслівників на *-а(-я)* у вказаних злучних зворотах.

Дієприслівники на *-а (-я)* в літературній мові знані тільки у вказаній позиції. Народня пісня знає ці архаїчні дієприслівникові форми і не в злучних зворотах: — Ой чие ж то поле заспівало *стоя*. Метл. А в шинку *сидя*, *похваляється* Чуб. V, 700. Ой плакала дівчинонька, край козака *стоя* іб. 265; 284. Ой був та загув сизий голубочок, *сидя* на тичині іб. 240. Ні з ким мені розмовляти, *сидя* у віконця іб. 211. Також у Шевченка: — Заспіває козаченько, *ходя* по долині. — Дієприслівниками *стоя*, *сидя*, *ходя* і вичерпуються в пісні ці архаїчні форми. У літературній мові виключена можливість уживати їх.

2. Цікаву особливість народньої мови становить позиція тих дієприслівників, що походять від іменних дієприкметників, які в'язалися не з підметом, а з предметом. Спершу наводжу таку конструкцію фрази, де дієприслівник походить із дієприкметника — другого акузатива, тобто дієприкметника в акузативній формі, що стояв в апозиції до предмету в акузативній формі: — Поздоровляю тебе *засватавшись*. Благословіть же мене, у шлюб *уступаючи* Кв. 297. Душа і розум повелівали їй хоч погинути, а не довести милого *чоловіка* до нещасної життя, з нерівнею *побравшись* Кв. 482. Прошу тебе, не зморозь мене, не так же мене, як *мужа* мого, з походу *йдуци*, коня *ведучи*, коня *ведучи* і зброю *несучи* Чуб. V, 802. Ударили дрібні дощі, ударили тучі, ймили *Петра Бондаренка*, в Харинюка *сп'ючи*. Пісня. *Випивши і попоївши*, діда взяла охота подрагувать чорта Стор. 138.²⁴

Дієприслівник у наведеній позиції дається замінити особовими дієслівними зворотами. Пор. Чоловік... ідуци в ліс, надибав, *що став* заць Рудч. I, 185. Застав їх всіх трьох, *що плакали* дуже Гр. У російській літературній мові ми б тут могли чекати дієприкметника. Пор. У Куліша в його перекладі євангелії: і бачить тривогу, і *плачущих*, і *голосячих* гучно М. 5, 38, а в Морачевського: і бачить, що усі у тривозі, і *плачуть*, і *кричать* дуже. Див. ст. 19.

У науковій мові виключена можливість уживати дієприслівника в такій позиції, бо його можна б помилково зв'язати з підметом, тобто з частіше вживаною його (дієприслівника) позицією, а цим затемнилося б розуміння вислову. Але белетристичній мові така дієприслівникова позиція може в потребі надати певного кольориту.

3. Переходжу до тієї знаної в українській мові позиції дієприслівника, де він постав з колишнього іменного дієприкметника в дативі. Тут маємо два випадки: 1) коли дієприслівник походить із дієприкметника, що в'язавсь із предметом, тобто коли дієприслівник постав із другого датива, що був в апозиції до предмету в дативі (предмет становив собою перший датив); 2) коли дієприслівник походить із дієприкметника в дативній формі, що сам становив собою предмет — це так званий перший датив. Перший з цих випадків здебільшого виявлений в конструкціях безпідметових, проте є деякі ухилення, — про це нижче.

Приклади на дієприслівники з 2-го датива: — Так *мені* обридло *лежачи* Лев. I, 492. А *йдуци* туди, доводилось *йому* побачить і тих навіжених людей Стор. 498. *Глянувши* у щілину, так *мені* і блиснуло у вічі усе пекло ів. 410. Не подоба ж би була *мені*, *ведуци* свою повість, раз-по-раз зупинятися Кул. VI, 5. Ой летіла зозуля через сад куючи, да вже ж *мені* надокучило, на цім світі *горюючи*. Ой летіла зозуля та сказала куку, да вже ж *мені* докучило, сюю *терплячи* муку Метл. 259. Горе *мені* на чужині, родини *не мавши* ів. 58. Як тій *зозулі* в саду *куючи*, так вашій *сестриці*, там *горюючи* Чуб. V, 751. А вже *мені* докучило, серце-дівчино, таляри *носячи* ів. 314. Ой як тому *каменю* під водою *лежачи*, ой так *мені* молодцю, на чужині *живучи*, чужим людям *годячи* ів. 464. *Тобі ж* добре, по новій світлоньці *ходячи*, а *мені* тяжко, на морозеньку *стоячи* Кол. і щ. Гн. I, 12.²⁵

Як сказано, можуть бути ухилення від безпідметових конструкцій, а саме при пасивних дієсловах-присудках на *-ся* можлива конструкція підметова: — *Слухаючи* дівчину, *чувся йому* голос із його хати МВ. II, 80. *Побачивши* тебе учора, *світ мені повернувся* Кв. Одинцем стоїть у використаних джерелах Стороженківська фраза — *Може копаючи* той колодязь, *бог нам поможе* скарб викопати Стор. 87, — де підметова конструкція зв'язана з активним дієсловом-присудком. Така конструкція може тьмити розуміння вислову: дієприслівника можна б помилково зв'язати з підметом, тобто з звичною його в підметових реченнях позицією.

Паралельно з дієприслівником, що з другого датива, українська мова знає й інфінітив у конструкціях безпідметових. Можна й казати: — Так *мені* обридло *лежати*. *Тобі ж* добре по новій світлиці *ходити* і д. У підметових конструкціях може дієприслівник у вказаній позиції мати паралельний дієслівний особовий зворот. Можна й казати: — *Як слухав* дівчину, *чувся йому* голос із його хати. *Як побачив* тебе учора, *світ мені повернувся*.

Дієприслівниками цього походження можна заміняти невластиві українській народній мові звороти на означення часу, обставин, що виражені речівниками дієслівного походження на *-ння* з прийменниками *при*, *по*, *після* та ін. у фразах без граматичного підмета, де дієва особа стоїть у дативі: — *При читанню* йому здалося, що ... треба замінити на: — *читаючи*, йому здалося, що...; замість: — *По скінченню* роботи треба їм додому їхати, — природніше: *Скінчивши*

роботу, треба їм додому їхати. Тут можна й уживати особових зворотів: — *Як він читав*, (то) йому здалося, що... *Як вони скінчать роботу*, (то) треба їм додому їхати. Звороти з дієприслівниками надаються до лаконічного, енергічного стилю.

Приклади на дієприслівники з 1-ого датива: — Холодно, *вдягнувшись* в одно Ном. 640 (Холодно *тому, хто вдягся* в одно). Наскучило, *миленького ждучи* Метл. 252. Та біда й *не женившись*, та біда й *оженившись*. Чужий лоб *скубши*, треба й свого наставити Ном. 11932. *Не знавши* біди, не буде добра ів. 2202. *Мовивши* слово, треба бути паном ів. 10671. Коло води *ходивши*, не можна, щоб не замочитися ів. 5990. *Пішовши* за мужика, треба покинути об собі думати Кв. 313. А *хотівши* купити копу паші, тепер треба заплатити 4 рублі Н. М. 1918, 3, 90. Чи не тяжко, чи не важко та за старого *заміж ідучи* Чуб. V, 489. Між чужими людьми *живши*, ні до кого говорити ів. 463. *Не копавши* криниченьки, водиці не пити; *не сватавши* дівчиноньки, із нею не жити ів. 311.

Не сіявши, не оравши, не буде й жито родити Метл. 86. *Вандруючи*, ніжки болять, а *роблячи*, ручки Приказка. На човничок *сідаючи*, веселечко гнеться Чуб. V, 570. *Заміж пішовши* — бідна головонька; *дівкою бувши* — людська розмовонька ів. 279.²⁶

Приклади показують, що дієприслівник із 1-го датива має місце в безпідметових (переважно) і в підметових конструкціях. І дієприслівники з 1-го датива можуть мати паралельні звороти з інфінітивом і з особовим дієсловом: — Коло води *ходивши*, не можна, щоб не замочитися. = Як хто коло води *ходить*, (то) не можна (йому), щоб не замочитися. — Кожний із паралельних зворотів має свій відтінок. Зворот із особовим дієсловом відтіняє дієву особу; він може й до розволіклого стилю надатися.

Звороти з дієприслівником, що з 1-го датива, як на це і вказують паралельні звороти з інфінітивом та з особовим дієсловом, мають значіння умовності: — *Не знавши* біди, не буде й добра = *Як не знати* біди, (то) не буде й добра.

Цього дієприслівника, як і дієприслівника з 2-го датива, можна використати на заміну невластивих українській мові зворотів — дієслівних речивників на *-ння* з наведеними вище (ст. 30) прийменниками. Замість: — *При означуванні* напрям вітру треба... — слід сказати: — *Означуючи* напрям вітру, треба...; замість: — *По скінченню* дослідів треба... — слід сказати: — *Скінчивши* досліди, треба... Розуміється, тут можна застосувати й особових дієслівних зворотів і інфінітивів із злучними словами *як, коли*: — *Як означувати* напрям вітру...; *як означують* напрям вітру..., *як хто означає* напрям вітру...

До конструкції, де дієприслівник із другого датива, близько стоїть така конструкція з дієприслівником, де замість першого датива маємо прийм. у (в) з генітивом: — *Прощаючись* із дідовою могилою, у *кожного* (= кожному) тремтіли на очах сльози Стор. 343.²⁷

4. Переходжу до тієї конструкції з дієприслівником, де його по-

зиція проти дієслова-присудка здебільшого самостійніша, як позиція дієприслівника з першого датива. Відзначаю тут два випадки:

1) де чинність дієслівна та дієприслівникова зв'язані з собою якимсь стосунком до однієї особи: — Козака *не чарувавши*, не буде ходити Метл. 86 = Як козака не чарувати, то (*він*) не буде ходити. Тут особа (козак) у стосунку до дієприслівникової чинності є підмет, у стосунку до дієслівної чинності може бути предмет. — Скільки то сліз вилилося матусиних, *слухаючи*, а опісля *згадуючи* МВ. I, 269. (= як *матуся* слухала, а опісля згадувала). (Івасенько) пас коня свого вороного. Коня *пасучи*, твердо *заснуци*, ой прилетіло три зозуленьки Чуб. III, 289 = Як (*Івасенько*) коня пас, твердо заснув, (то) прилетіло (*до нього*) три зозуленьки. А *привівши* перед пана, кайдани опали Чуб. V, 958. = А як привели (*його*) перед пана, кайдани (*йому*) опали. *Гледючи* на них, така спала думка на мою душу Стор. 247 = Як (*я*) гледів на них, така спала (*мені*) думка на мою душу;²⁸

2) де обидві чинності, дієприслівникова та дієслівна не зв'язані з собою однією особою: — *Даваючи* нам гроші, у канцелярії була суматоха.²⁹ Він (Бог) об'явить твоє діло через те, на що й не думаєш, та *об'явивши* це, тут відкриються усі злії діла, об яких уже люди й забули розиськувати Кв.: Пор. таку конструкцію у французькій мові: — *L'action accomplie le but est atteint. Lui mort nous n'avons point de vendeur. L'assemblée finie chacun se retira chez soi.* Також де дієприслівник є поняття неособове: — Вже *смеркаючи* через превелику силу, мов рачки, доповзла вона до города Кв.

Дієприслівники в усіх указаних конструкціях, де вони постали з іменних дієприкметників, що в'язалися з предметом або що самі становили предмет, можуть мати, як на це скрізь указувалося, паралельні звороти з особовими дієсловами-присудками, також звороти з інфінітивом у фразах безпідметових. Ці дієприслівники можна в науковій мові використати в усіх тих випадках, на які вище вказано. Белетристика, де мова проти наукової меншу захоче точність, ширше дозволяє використовувати дієприслівники вказаного походження, — розуміється, там, де на це є потреба: стиль від цього набирає певного кольориту.

5. Українські дієприслівники ту ще мають особливість проти російських і польських, що в них часто інакше переданий часовий стосунок до дієслова-присудка. Як обидві чинності, дієприслівникова та присудкова, відбуваються одночасно, але не мають вираженого часового значіння, — це здебільшого буває в загальних твердженнях, приказах, прислів'ях тощо, де чинність, що в дієприслівнику, стосується до всіх моментів чинності присудкової, — то дієприслівник часто буває у формі минулості: — Горе мені на чужині, родини *не мавши* Метл. 58. Розумний не стратить надії, треба сподіватись *живши* МВ. I, 209. Чого сидіти отакеньки, руки склавши, *не мавши* ні діла, ні розваги МВ. II, 113. *Живши* у світі, його не втечеш МВ. I, 214. Коло вітвара *служивши*, з вітвара й жи-

вися Ном. 10422. *Боявишися* вовка, в лісі не бувають Ном. 4230. У злиднів *живиши*, хоче з перцем їсти Ном. 5340. Кланятися чужим богам, *мавиши* свої Ном. 4790. Не слід мені, *бувиши* у цьому важному чину, лишне слово сказати Кв. 58. Що божий день молюсь, щоб вона була щаслива, — так як же *молившись* об однім, буду сам робити друге; *молившись* об її щасті, сам буду її топити? Кв. 59. Він мені більш прибавить і ще буде прибавлять, *бачивши* моє старання Кв. 68. ...їм треба усе розказати, тільки як скажеш тепер, а вони, мене *не знавши*, подумають, що я якийнебудь ледащо Кв. 51. Свого товариства не знатимеш довіку, *не знавши*, як жили, як побивались і як працювали інші народи і товариства Кул. VI, 503. От у цьому то й лихо, що дитина і серцем, і умом жахається свого учителя замість того, щоб його любити, а *любивши* розуміти Кул. 558. Нехай же я на цю біду *живиши* не дивлюся Чуб. V, 383. Потолочать тобі жито, за волошками *бігавши* діти Черніг.

У польській та російській мові дієприслівник стоїть тут у формі теперішності.

Російським та польським дієприслівникам у формі теперішності відповідають українські дієприслівники у формі минулості і тоді, як дієслово-присудок є у формі минулого часу; це буває в тих окремих, не загальних твердженнях, де часовий стосунок обох чинностей, дієприслівникової та дієслівної, виражений у минулому.

Приклади: — Пам'ятав неборак усяку лайку і бійку, що витерпів *служивши* Кул. VI, 95. Втомилася вже й пані *сердившись* МВ. II, 140. Ой на морі та на камені, там два янголи воду пили, а *летівши* говорили Чуб. IV, 75. І *варивши* обід, і *подававши* на стіл, Маруся заливалася слізонами, *відгадувавши* певно, що востаннє бачить свого Василечка Кв. 61. То *плакавши*, то поклони *бивши*, розкраснілася Галочка Кв. 479. Я, *водившись* з хлопцями, допитавсь, чия це нова хата МВ. I, 57. Ми вже й ноги відтоптали, *ходивши* до свата Барв. 387. — І українська мова знає тут дієприслівника у формі теперішності: — Ой блиснула гримниченька, густу змару *розриваючи*; засіяли козаченьки, дібровою *проїжджаючи* Кул. I, 166. Ой не голуб затуркотав, у віконце *добиваючись*: загомонів козаченько, любим словом *озиваючись* ів. 166. Чи мало ж то своєї слави загубили, *ходячи* на ту погань? Кв. 29. Він дожидав, *не мовлячи* слова, духу *не зводячи*, блідий, зомлілий МВ. I, 277.

Часом між присудком та дієприслівником мова вживає злучника *та*, щоб надати тій чинності, що перед нею злучник, легкого відтінку протиставлення і щоб одтінити часову послідовність обох чинностей: — Вечірня зоря ще не погасне, а світова вже займається, і *блисне* віз та вже *докотившись* до схід сонця Кв. 41. Чуючи про все, як той п'є, гуляє, гроші процвиндрує... то Левко *узявши та* старому Макусі й розказав Кв. 57. Не дуже я добре зробив, що *не розпитавши* Василя *та* й *покликав* його до себе Кв. От *увійшовши та* мовчки й *став* біля дверей Кв. 166. Вона *взявши та* за тії шкурки *та* на вогонь *скинула* Рудч. I, 82.

Б. Пасивні дієприслівники.

Широко вживає українська мова пасивних дієприслівників на *-но, -то*, що походять від іменних пасивних дієприкметників у формі ніякого роду (*neutrum*), у фразях безпідметових, де в основі лежить невідома причина даного явища: — Ой у полі жито копитами *збито* Метл. 102. Під білою березою козаченька *вбито*. Що *вбито*, *вбито* та й *затягнуто* в жито, червоною китайкою личенько *покрито* Чуб. V, 828. А журавля *узято*, в чужу землю *загнато* іб. 461. *Посаджено* квіти близько винограду Чуб. IV, 67. Тополю *істято* і гілля *забрато* Метл. 155. *Нищено* міста красні, чимало козацтва *зведено* з світу, багато дівчат і жінок у полон *забрато* МВ. На коморях *давано* в султанський скарб повну оплату за скот і невільника, що *займано* і *хапано* на Україні Кул. VI, 56. Козацькі чуби, ті, мовляв, оселедці, *попереймано* в татарви іб. 39. Всюди по великому руському світові *слухано* її (пісню) з уподобою і *переймано* іб. 569. Козаками в Татарщині *звано* таке військо, що в йому були самі улани, князі та козаки іб. 37. Звідтіля *вожено* хліб у грецьку землю іб. 42.

Як видно з прикладів, функція пасивних дієприслівників на *-но, -то* присудкова.

Справедливо зауважує д-р В. Сімович,³⁰ що українській мові невластиві, — як це має місце в російській мові, — звороти з пасивними дієприслівниками та з помічними дієсловами *було, буде*; по-українському не можна казати *було зроблено, буде зроблено*, а тільки *зроблено*. На це вказують наведені вище приклади, де з російської мови виходячи, можна б до багатьох дієприслівників приставити *було*, — українська мова на це не дозволяє: в ній пасивний дієприслівник на *-но, -то* вказує тільки на *минулість*. Де треба пасивним зворотом визначити *прийдешність*, там можна застосувати пасивного дієприкметника у функції присудковій: *це буде зроблене* (а не: це буде зроблено), він *буде покараний* (а не: його буде покарано).

Куліш уживає пасивного дієприслівника й із часточкою *б* на означення гаданости: — Хто *б* на те поваживсь, *покарано б* того смертю Кул. VI, 67.

Як пасивні дієприкметники, як і пасивні дієприслівники знані в українській мові не тільки від доконаного стану дієслів, а й від дієслів недоконаних префіксованих, — це видно з наведених прикладів.

Поданий тут і до пасивних дієприкметників на *-ний, -тий* матеріал вказує, що українська мова дозволяє паралельних зворотів уживати на означення в минулому пасивного присудкового поняття: підметові конструкції — книжка *написана* чистою мовою, усі матеріали *зібрані* докупи, і безпідметові конструкції — книжку *написано* чистою мовою, усі матеріали *зібрано* докупи. У мові обидві конструкції потрібні. У підметових реченнях сила зосереджена на підметі, отже де є потреба відітнути підмет, там можна вжити

підметової конструкції. Пор. *Ви є у нас від самого царя настановлені Кв. Кожна днина є вкрадена у Бога Федьк. Матусина небога була oddana туди за коваля Ляща МВ. У садочку позрубвані були старі дерева МВ.* — У безпідметових конструкціях уся сила вислову зосереджена на присудкові — пасивному дієприслівникові, що містить у собі поняття *хтось зробив*: — *Козаченька вбито* (= хтось убив). *Посаджено квіти* (= хтось посадив квіти). Отже, коли з логічних причин не може бути того поняття *хтось зробив*, то й безпідметова конструкція з пасивним дієприслівником-присудком неможлива. Неможлива є безпідметова конструкція у фразах: — *Вся гора вкрита була високим лісом Стор. 314. Закінчення поширені по західніх говірках. Темна його (результату) причина од нас укрита Кул. VI, 340.* — Не можна отже сказати: *Коли ми поглянемо на дику рослинність, що нею вкрито* (треба: що нею *вкритий*) цілинний степ... Це все від того, що у нас не тільки завсішний матеріал буває засмічений, а ще більше *засмічено* (треба *засмічені*) польові ґрунти.

Про невластиву українській мові конструкцію пасивного дієприслівника з інструменталем дієвої особи див. у дальшому параграфі.

§ 3. Невластива українській мові конструкція: пасивний предикат або пасивний атрибут (ев. апозиція) з інструменталем дієвої особи.

У сучасній літературній мові часто подибуємо конструкцію фрази, де інструменталь дієвої особи стоїть у залежності від пасивного присудка хоч у формі пасивного дієприкметника на *-ний, -тий*, хоч у формі пасивного дієприслівника на *-но, -то*, хоч у формі 3-ої особи однини чи множини пасивного дієслова на *-ся*: — *Головну увагу з вернуто мною. Це вже подано ним до відома. Злодій забитий міліціонером. Ним видають ся книжки.* Така конструкція невластива українській мові. Треба казати: *Головну увагу я звернув. Це вже він подав до відома. Злодія вбив міліціонер, — або: — Злодій вбитий від міліціонера. Він видає книжки.* Тобто конструкція тут здебільшого активна, з особовим дієсловом. Зокрема щодо фраз із присудком — пасивним дієприслівником на *-но, -то*, то вони не тільки граматично безпідметові: в них узагалі нема дієвої особи, в дієприслівникові-присудкові лежить поняття *хтось зробив* (див. вище ст. 34—35); інструменталь дієвої особи тут зайвий і з логічних причин неможливий. У фразі — *Походжено та поброджено* вороними кіньми Чуб. V, 52. — інструменталь не є дієва особа, а знаряддя: *хтось походив та побродив* вороними кіньми. Отак, якби сказати: *злодія вбито ножем.* Також: — *Село військом* (інструм. знаряддя) сплюндрують Шух. 274. *Гроші, кажуть, закопано і затоптано кіньми* НКл. 36. — В усіх цих випадках може бути питання *чим?*, а не *ким?* Інструменталь узагалі можливий (у пасивних зворотах)

там, де можна вжити питання *чим?* Це питання стосується не тільки до виразного поняття знаряддя; поняття, що виражене в інструменталі в пасивному звороті, може бути виражене номінативом у відповідному активному звороті: — Ці маєтності *відкуплені* у татарви... *польською кров'ю* Кул. VI, 618. Переходить він у *вироблений мертвою схоластиком* світ. іб. 620 (у цьому прикладі пасивний дієприкметник не править за присудок, але стосунок його до інструментала такий самий). *Дослідами* німецького вченого давно вже доведено, що... — Можливі тут і активні звороти з особовими дієсловами: — Переходить він у світ, що виробила мертва схоластика. Досліди німецького вченого давно вже довели, що...

При пасивних дієприкметниках, також при пасивних дієсловах на *-ся* інструменталеві дієвої особи в російській мові може відповідати в українській мові генітив дієвої особи при прийменнику *від*: — Будь воно *прокляте від мене* Пир. Ти янгол *від Бога присланий*, щоб мене пожалувати Кв. Був *спокушуваний від сатани* Гр. Земля *від Бога зроблена* Гр. Ти ще будеш *битий від мене* Гр. Хмельницький, *поставлений від царя* замість Мазепи, знаходився тоді в Гетьманщині Стор. 325. Коли судилося йому (українському народові) розвись, то розів'ється він не так, як йому звелять *навчені від чужоземців* сусіди Кул. VI, 172.³¹ І хоч вони й жили під державою руською за часів Петра Великого, а в своїх розпорядках *урядкувалися від гетьманів* Стор. 325. — Цей генітив дієвої особи з прийменником *від* може бути й при дієслівних речівниках на *-ння*: — Було й не без *підучування* народу *від* притиснених чи завидливих *попів і ценців благочестивих* Кул. VI, 338.

§ 4. Інфінітив.

Інфінітив інколи зберігає в українській мові іменне поняття там, де в російській літературній мові можна б сподіватися речівника: — *Принесла снідати*. Подала *вечеряти*. Та йди лучче додомоньку *вечерять варити* Пісня. Варила *обідать* НКл. 71. Вона мала від нього *їсти* та *пити* та всякі убори Шух. 275. У тім місті мали вони усього: гроші, *їсти*, *пити* іб. 106. На зворот *своє бути чи не бути* у Кулішевій фразі — Найпишніший цвіт європейської аристократичної цивілізації і глибокі пласти темного простолюддя боролись тут за *своє бути чи не бути* Кул. VI, 172 — треба дивитися, як на перенесене з Шекспірового »Гамлета« *to be or not to be*, зворот, що став фразеологічним і може за одно загальне поняття правити (*своє бути чи не бути*).

А. Інфінітив із особовими дієсловами.

1. Підметовий (суб'єктивний) інфінітив, тобто інфінітив, що стосується до підмета і що вкупі з особовим дієсловом становить одно присудкове (предикативне) поняття (вона *хоче їсти*), може від особового дієслова відмежуватися злучником *щоб* там, де з погляду

літературних звичок можна б не вживати злучника: — Як же лягла на постіль, так і *не подумала, щоб стати* Кв. 52. Вісь вломилась, чоловік *хоче, щоб підв'язать* якнебудь іб. *Пішли, щоб землю озирать*, де їм показано селитись Котл. — Це явище можна б прикласти, де є потреба висунути чинність, що в інфінітиві.

Підметовий інфінітив має місце й там, де з погляду літературної мови можна б частіше сподіватися підрядного речення,³² із злучником *щоб*: — *Понесу я йому їсти, чи не скаже мені сісти* (= *щоб я сіла*) Чуб. V, 199. *Скажемося поховати* обое в одній ямці іб. 209. *Скажи ж собі, пане-брате, домовину зробити* іб. 385. *Хвалилася бити* іб. 454. *Хвалилися* три ляшеньки козаченька *вбити* іб. 385. *Послав гонців до царя, що він іде до його в гості і жде вітатись з їм на цім полі* Нар. 321. *Діти мої, діти! Є вас як цвіту по всьому світу, тільки вас коло матери нема* потомлені віка *звести* МВ. I, 54.

Підметовий інфінітив, що зв'язаний з особовим дієсловом злучником, має в українській мові паралельні собі дієслівні форми минулого часу: — *А я роду не такого, щоб любила* (= *щоб любити*) ледачого Гр. *Не втямив з ляку, де б сховався* Гр. *Хто б мав таке слово пишне та красне, щоб так, як на картині, змалював той монастир* Кул. Чорна Рада. *Хто такий дурний, щоб сам на себе визнавав таке?* МВ. II, 119. *І ходили собі, кошики плели, так із пруття, аби жили* Яв. 27. *Все ті гроші з собою носить, аби не згубив* іб. *Зрадилися, куди б пішли* Шух. 208. *Зажурилася перепілонька, де б вона гніздечко звля* Гн. Кол. і щ. 258. *Ой мати, хочу їсти, та боюся в погріб лізти, та боюся, щоб не впала* Ном. 10850.³³

Пор. також: — *Де б я тебе захавала* Рудч. I, 214. *Де б я вас дів. Що б я робив та ін. проти відповідних зворотів у безпідметових конструкціях із інфінітивом: — Де (б) мені тебе захавати, де (б) мені вас діти, що (б) мені робити та ін. Ці особові дієслівні звороти можливі тільки з часточкою б; інфінітивні можливі і з названою часточкою і без неї.*

2. *Форми минулості від доконаних дієслів узяти, ся (яти), стати, почати, зачати та ін. у сполученні з інфінітивом надають чинності, що в інфінітиві, характеру починання в минулому, як у російській літературній мові форми минулого часу від *стать, пуститься, прийнять* та ін. — *Вийшла стара мати, узяла нарікати* Гн. г. 201. *Ой не встиг козак Перебийніс та до могили доїхати, як узяв джуро, як узяв малий з пістолів палити* Метл. 40. *Вилізла на дзвіницю, взяла на гвалт бити* Гр. *Взяла дівчина білі руки ламати* Гр. *Як узяв він їхати* Гр. *Узявся творити просто літературу* Єфр. іст. письм. 336. *Вийхавши за городок, узялися стріляти* Гр. *Взяла мила утікати густими лугами* Чуб. V, 92. *Як узяла перти, — вигнала з води* Рудч. I, 88. *Взяли їхати* Яв. 265. *Тоді взяв дуже плакати* Яв. 240. *Злодії... взяли під дубом огонь класти* Яв. 226. *Син взяв кричати на старого, а старий взявся просити* Яв. 25.³⁴ — У галицько-українських говірках інколи чути тут форми минулості і від *яти*: — *Як яли її дзюбати* дзюбками, *яли їй проповідати* Яв. 32. *Яв він їй казати* Яв. 263. *Вона тоді в ноги як яла утікати.* іб.*

Летів орел через море, *почав* воду *пити* Чуб. V, 287. Писане ж слово руське... (Литва) *почала* *способити* до своїх грамот і уставів Кул. VI, 418. *Зачав* на ту сопілку *грати* Яв. 235. Та *зачав* милий з конем *погопати* Чуб. V, 376.

Став у скрипку *грати* Шух. 4. Прийшла ж її мати та й *стала* *лягати* Чуб. V, 341. Дивилися чорні очі та й *плакати* *стали* іб. 309. *Став* козак *дрімати* іб. 278. *Став* *прохати* у старости до себе Нар. 238. А ще гірше *стали* *сміятися* Катрі й Хвесі Нар. 323.

Пустився з нею *іти* з ліса Шух. 152. *Пустився* я *йти*, коли дощ Гр.

Усі вказані дієслова, крім дієслова *стати*, можна у відповідних формах прикласти до інфінітива головного дієслова, щоб надати чинності характеру починання в прийдешності: — Візьму працювати, почну читати та ін.

Від доконаного дієслова *стати* із значінням починання при інфінітиві головного дієслова можливі в українській мові тільки форми минулого часу. Російська мова вживає й форм прийдешнього часу від *стати*.

Щодо форм на означення прийдешности від дієслова *йти*, то вони тепер уходять у склад форм прийдешнього часу: *робитиму*, *писатимеш*. Ці форми у наддніпрянських говірках не мають тепер двійности в значінні і становлять одну граматичну форму, так само, як і *буду* *робити*, *будеш* *писати*. Потебня вважає, що форми *робитиму*, *писатимеш* зберігають іще кінцевими *-му*, *-меш* і д. відтінок починання і що вони значінням відрізняються від форм прийдешнього часу з *буду*, *будеш...*, хоча й признає, що інколи важко значінням відрізнити обидві ці форми — Зап. II, 366 — 367.

Щоб живіше віддати той відтінок починання в минулому, мова замість форм минулого часу вживає при інфінітиві форм прийдешнього часу або форм вольового способу (*imperativ*): — Дід, послухавши баби, і *зачне* дочку *бить* Рудч. II, 55. Як *візьме* *розмовляти*, біле личко *цілувати* Чуб. V, 103. От Галя й *почни* *кректати* та *охати* Рудч. I, 134. — Живістю, рухливістю присудкової чинности стоять близько до вказаних вислови, де за присудок править самий інфінітив, що при йому можна б здогадатися пропущеного особового дієслова з відтинком починання: — Прийшли, аж сидить; *гукать* — не чує Нар. 139. Я одхивнувся кудись, а вони кавуни *красти* Гр. — Так само й у російській мові.

3. Звороти, де присудкова чинність виражена інфінітивом з особовими формами від дієслова *мати*, можуть певним своїм відтинком відповідати російським безпідметовим зворотам із дативом дієвої особи: — Не знаю, з ким *жити* маю Метл. 78. = рос. Не знаю, с кем мне жить (= с кем мне жить придется). Як я *маю* до тебе *ходити*, коли нас будуть вороги судити Метл. 44 = рос. Как мне к тебе ходить... Хто *має* діток *доглядати*, то той буде ці віти ламати Метл. 272 = рос. Кому за детьми смотреть, тот...

У таких зворотах — Як вас *маємо* *звати*? Гр. Щось *маю* тобі *сказати*. Скоро вже й весілля *малось* *бути* Гр. Чи зійшло сонце? —

Мало зійти вже Гр. — особові форми від *мати, ся*, що вкупі з інфінітивом становлять присудок, значінням дорівнюють у російській мові особовим формам при інфінітиві від *быть* *должным* без відтінків *быть* *обязанным*, *быть* *принужденным*, *вынужденным*: *я маю* ще сьогодні листа написати — «я должен еще сегодня письмо написать», — але рос. «я должен письмо написать» в тому розумінні, що обставини мене змушують листа написати — *я мушу* листа написати; рос. «я должен письмо написать» в розумінні «я *обязан* письмо написать» = укр. *я повинен* листа написати.

Особові форми від *мати, ся*, при інфінітиві можуть вказувати на намір і відповідати російським особовим формам від *намереваться, собираться*: — Козак дівку вірно любить, зайняти не сміє: тим я її не займаю, що *сватати маю* (= р. *собираюсь, намереваюсь* сватати) Метл. 105. А ці воли за що *маєте продати*? Гр. Голуб голубоньку та покинути *має* Метл. 78. Через тиждень Леонид Семенович *мав виїхати* до Київа Лев.

В одному з сурядних реченнів, що з них складається зложена фраза, форми минулого часу від *мати, ся* при інфінітиві можуть вказувати на нездійснений намір; причина нездійсненого наміру становить у таких разях зміст дальшого сурядного речення: — *Малося йти* в город, та дощ не пустив Гр. Подай, мила, білу руку, щоб бачили люде, що *малася* чужа *бути* — тепер моя будеш Гр. Прийшов до сонного, *мав* його *зарізати*, аж тут де взявсь N, оборонив Кв.

4. Сполучення *було, було б* з інфінітивом значінням дорівнюють зворотам *слід було, слід би було* при інфінітиві: — Перше *було написитися* та й поговорити Чуб. V, 280. *Було не йти* в Крим по сіль ів. 457. *Повчитись було* у кривого Хоми Кв. *Було* тобі, моя мати, цих брів *не давати*, та *було* тобі, моя мати, щастя й долю *дати* Пісня. *Було б не рубати* зеленого *дуба*, *було б не сватати*, коли я нелюба Пісня.

Відзначаю тут зворот *щоб було* при інфінітиві у непрямому значінні рос. что бы стояло при інфінітиві: — *Щоб було* *взяць* казанок та тоді і гроші забрать, а то, бач, не прерозуміли НКл. 46.

Б. Зворот номінатив + інфінітив, що значінням відповідає безособовому дієслову + інфінітив у конструкціях безпідметових.

Паралельно до безпідметових конструкцій типу «(мені) хочеться робити» із дативом дієвої особи або без його, де дієслово у звичній безособовій формі (3-я ос. однини) вкупі з інфінітивом становить присудок, українська мова знає звороти, де замість дієслова є відповідний речівник у номінативі: — А кому *хіть* (= а кому хочеться) прокльони на свою душу *ухватить*? Нар. 238. *Неподоба ж* би була мені, ведучи свою повість, раз-по-раз *зупинятися* Кул. VI, 5. *Неподоба* зірці без місяця *ізіходити*; *неподоба* дівці до козаченька *виходити* Пісня. Не до всякого номінатива є відповідне безособове

дієслово, напр.: — *Неспромога мені це зробити*. Гр. *Несила* мені це *зробити* Гр. Така її досада гризе, що вони вкупці, а *розлучити несила* МВ. — Замість датива дієвої особи може бути відповідний атрибут, що стоїть у згоді з підметом: — *Неспромога моя наймита держати* Гр. Де у фразі *нема* слова, що стоїть у згоді з речівником у номінативі (як — *неподоба була, неспромога моя*), там цей речівник може набути прислівникового значіння, і конструкція тоді споріднена з такими конструкціями, як *»жаль мені кидати вас«, »треба привикати«,* де теперішні прислівники *жаль, треба* були колись речівники-номінативи.

В. Інфінітиви *знати, чути*, що значінням відповідають прислівникам *відомо, видно, чутно*.

У фразах — А коні *не знати*, де подівались Рудч. I, 112. *Не знати*, кому тепер віру дати. Сліди *знати. Не знати*, де поділася Яв. 187. Це я *не знати*, чого злякалася Барв. 195. Тільки й *чути*, що через греблю по лотоках водиця цідиться Кв. Клект орлячий з-під хмари *чути* Ном. 499 — інфінітиви є того самого значіння, що відповідні прислівники *відомо, невідомо, видно, чутно*. В українській мові вживаніші тут інфінітиви проти прислівників; у літературній російській — навпаки, переважають прислівники *известно, не-известно, видно, слышно* проти інфінітивів *знать, не знать, видать, слыхать*.

Також у підрядному реченні (із злучником *щоб*) у значінні минулого часу: — *Гроші, кажуть, закопано і затоптано кіньми, щоб не знать* сліду НКл. 36.

Г. Самостійний інфінітив.

У фразах — Чи їсть, чи п'є, чи говорить? — Не їсть, і не п'є, а *говорити* (= а щодо того, щоб говорити, рос. а что касается...) говорить Кв. Злодіяка такий, що ні з чим не розминеться: і цигана обдурить, і старця обікраде, а пити (= а щодо пиття), так не переп'є його й Данилка Кв.³⁵ — інфінітив у позиції самостійній, тобто ні від дієслова, ні від імення незалежний, висовує ту чинність, що має на собі психічний наголос і що повторюється в особовому дієслові. Такий інфінітив може покривати собою злучні звороти *а що-до (того, щоб), а що* з інфінітивом або з відповідним дієслівним речівником: а щодо того, щоб пити; а що пити; а щодо пиття. Див. § 16. Злучні звороти, п. 38.

Самостійний інфінітив знає й російська і польська мова.

Г. Інфінітив при речівниках та прикметниках.

1. Інфінітив при речівнику може і значіння атрибутивне мати, і на ціль вказувати: — Не *звір* я людську кров *пролити* Гр. І вже мала *признаку пізнавати* його Шух. 125. Нарядив він новий *серп* пшениченьку *жати* Гр. Чи Бог *дитина* дурнів *слухати* Ном. 4120. Чи не було

річеньки утопиться мені, чи не було *кращого улюбиться* мені Чуб. V, 537. Один *колос діток годувати*, другий *колос челядь годувати*, третій *колос горілиці куриться* Чуб. V, 555. Вложив він сюди весь *дар свій промовляти* серцем до серця Кул. VI, 476. *Ополонка воду брать* Шевч. *Вода дітей купати, машина шити*.

Такого роду інфінітивом можна замінати дієслівні речівники на *-ння* у надто часто вживаній у сучасній літературній мові і мало в народній мові вживаній позиції генітива, що залежний від речівника, див. § 12. Замість: тіла, що мають властивість притягання, треба: — тіла, що мають *властивість притягати*; замість: — спосіб збирання матеріалів, спосіб швидкого піднесення продукції сала й м'яса, краще: — *спосіб збирати* матеріали, *спосіб швидко піднести* продукцію сала й м'яса.

На заміну інфінітивами дієслівних речівників на *-ння*, *-ття*, що стоять у генітиві і що залежні від другого речівника, проф. Є. Тимченко каже: »Генітив дієслівних на *-ня*, *-тя*, напр.: Абы блуд забыты старых и doskonaлых рччей в забыте не привел AS. I, 123 (1502); под час поѣманя его святой милости од Жьдовъ Пом. у м. III, 22; — прощай, прощай, люба моя, прийшов час розстання Гол. I, 375 не властивий народній мові: у таких випадках замість дієслівних речівників на *-ня*, *тя*, ми подибуємо інфінітив, напр.: Прийшов час родити дитину Чуб. II, 41«.³⁶

Інфінітив може тут мати перед собою злучника *що* або *щоб*: — Там перелазик такий є, *що перелазить* Гн. 6. Машина, *що шити*; вода, *що дітей купати* і вода, *щоб дітей купати*. Злучник *що* може бути при інфінітиві тільки атрибутивного значіння; *щоб* може бути і при інфінітиві атрибутивного значіння і при інфінітиві з значінням цілі.

Інфінітив атрибутивного значіння, із злучником *що* чи без його, може інколи мати паралельний приєдниковий зворот із речівником у генітиві: Машина (що) шити = машина до шиття; вода (що) купати, ся — вода до купання.

2. Інфінітив, що при прикметниках, має вкупі з прикметником функцію присудкову: — Огонь і вода *добрі служити*, але *лихі панувати* Ном. 10302. *Широкі* ворота *увійти*, та *вузькі* *вийти* Ном. 5362. *Цікавий* він *був* її *видіти* Шух. 250. Хто не звик правди поважати, той завше *ласий панувати* Ном. 1132. Найму собі цимбали, *щоб* ніженьки дримбали, найму ще собі баса, бо *робити не ласа* Чуб. V, 1155.

Інфінітив із другим номінативом та другим дативом див. при дієсловах із другими відмінками, § 6, Є.

Д. Інфінітив з генітивом.

Інфінітив перехідного значіння, стоячи по особовому дієслові, має по собі часто не акузатив, а генітив. Приклади: — *Пішли* у Безверхий хутір *короваю бгати* Кв. Приїхала до свого двора *квіток* пришивати Метл. 197. Іде ж моя мати *калини* ламати, а за нею мій

братічок *зозулі* стріляти Метл. 257. А як прийдеш *ніжок* мити, я й знов учеплюся Грінч. М. III, 320. Іде до сусіди *невістки судить* Чуб. V, 751. Вийшла свекруха *невістки* будити іб. 693. Прийшов до їх *жорен* позичати Рудч. I, 37. Пішли з нами молоді дівчата *зеленого жита* жати Чуб. V, 535. Вийшла мати *воріт* одчиняти іб. 661. Ой перестань, козаченьку, *люлечки* курити іб. 937. Забулась взяти з собою *малої дитини* іб. 630. *Сіней* забула замкнути Рудч. I, 20. Діждав *рясту* топтати Ном. 4814. Хто ж його навчив *листів* писати, *книг* читати? Чуб. III, 306.

Зрідка маємо й генітив після інфінітива, що входить у склад прийдешнього часу з особовими формами *буду, будеш* і д.: — Буду *хати* підмітати, малі діти *колисати* Чуб. V, 833.

Такий інфінітив, що з генітивом, має своє походження з колишнього супіна (давня дієслівна форма на — ть: * *ьратъ, * datъ* проти інфінітивів, * *ьрати, * dati*). Супін мав місце по дієсловах руху і мав при собі генітив. Згодом, коли форми супіна змішалися з старим інфінітивом, то перенесли свою конструкцію з генітивом і на старий інфінітив. Отож тепер інфінітив із генітивом стоїть не тільки по дієсловах руху, а й усякої іншої чинності. Але старий інфінітив, що мав при собі акузатив, і собі вплинув на інфінітив, що з супіна, так що часом і по дієсловах руху і по дієсловах іншого значіння стоїть інфінітив із акузативом: — Поїду доганяти *літа* молодії Чуб. V, 362. Покинь *гусоньки* завертати Гр. і паралельно: — Покинь *відер* навивати Чуб. V, 428. Прийшла ж тая удівонька *пшеницю* глядіти Чуб. V, 856. Женіть *барани* пасти Яв. 71.

Проф. Є. Тимченко думає, що конструкції з акузативом властивіші західнім говіркам.³⁷ По таких із вищеподаних прикладів, як: — *Сіней* забула замкнути Рудч. I, 20. Діждав *рясту* топтати Ном. 4814. Хто ж його навчив *листів* писати, *книг* читати. Чуб. V, 306. — можна судити, що генітив може тут мати місце і через вплив тих особових дієслівних форм, що взагалі з генітивом в'яжуться: *забути чого, діждати чого, навчити чого*.

Генітив має також місце і по інфінітиві, що при особовому дієслові з запереченням: — Нє хоче мати віддати *дівчини* за його Метл. 109. Не хотів я, мати, *сирігоньки* брати Чуб. V, 409. Не вміла нас шанувати, як *здоров'я* свого іб. 83. Не знали наші батьки *панщини* робити іб. 1064. Не хоче чоловік *правди* говорити іб. 635. Я не зарікався *иншої* любити іб. 388. Не сказали мати *теї дівчини* брати іб. 312.

Інфінітива з генітивом мова вживає по прислівниках заперечних і незаперечних у фразах безпідметових: — Гайдамацьких *грошей*, кажуть, страшно брать: вони нечисті НКл. 52. Ніде ж мені *знізда* звити Чуб. V, 211. Нема чим *ватри* розкласти Шух. 156. Годі, жінко, годі, любко, *цього* говорити Пісня. Годі вам по винницях *горілок* курити, по броварнях пив *варити* Кул. I, 15. Дума про Ів. Коновч. Жаль мені кидати *тебе молодій* Чуб. V, 45. Тяжко мені кидать *тебе молодій*. Пісня. Ой шкода мені *ліг* утрачати і козацької *вроди* Чуб. V, 1038. Де ж тобі, мила, шитої (*сорочки*) узяти Метл. 269. Ой брате мій, брате, де *неньки* узяти Бал. 92.³⁸

Також із акузативом: — Ой годі, мати, *сльози* проливати. Чуб. IV, 171.

Генітив буває також при інфінітиві в безпідметових фразах із заперечними займенниками: — Ні до кого ласкавого прихилити *головоньки* Чуб. V, 456. *Ярої пшениці* (ні з ким буде) у снопи в'язати іб. 869.

Характеристична є конструкція особового дієслова руху з генітивом, де інфінітива нема, але де, виходячи з звичніших конструкцій, можна б його здогадатися: — Хай *виряджає* його *молока* до зайців Шух. 127. Ой *пиду* я до сусідочки *відра* Чуб. V, 642. Ой *пиду* я та до другої (сусідки) *вогню* іб. 643. *Біжи соли* Пир. *Піди коржиків* іб. Через кілька день я знов вернувся до хазяїна, *кинувся сиру*, а його й слід простив Нар. 159.

Такі конструкції могли постати під впливом тих рясних конструкцій, де генітив при інфінітиві, що з супіна, є по дієсловах руху.³⁹ Могли вони утворитися й незалежно від інших конструкцій.⁴⁰ Відзначаю, що у вказаній конструкції в генітиві є ім'я матеріальне (рос. вещественное), тобто генітив має характер партитивний.

§ 5. Дієслівні речівники.

У народній мові дієслівні речівники на *-ння* не мають того широкого застосування, що в літературній. Це з багатьох причин зросло, а надто в науковій термінології. Проте сучасну літературну мову треба очистити від деяких невластивих, чужих українській мові конструкцій з дієслівними речівниками: ті конструкції не засобляють літературну мову, а занечищують її: народня мова знає відповідного значіння інші конструкції. Про це нижче.

Найчастіше вживану в народній мові конструкцію з дієслівними речівниками на *-ння*, *-ття* в акузативі по прийменнику *на* маємо по дієсловах руху. Така конструкція здебільшого вказує на ціль. Позицією і загальним значінням такий дієслівний речівник збігається з інфінітивом, що з давнього супіна: — *Вибігла* його мила на *розпитування* (= розпитувати) Чуб. V, 673. Да *пиду* я у садочок на *гуляння* (= гуляти) іб. 545. *Пустив* коня вороного на *попасання*, сам *приліг* к сирій землі на *спочивання* (= спочивати) іб. 777. Під вечір (сонце) *іде* зовсім на *спочивання* Гр. Да *поїдем*, братці, на *прогуляння*, на *розглядання* Чуб. III, 283. *Переїхав* у цей замок на *життя* (= жити) з своїм посемейством Стор. 425. І те *піде* на *докінчення* (= щоб докінчити) хати Етн. 42. — Крім останнього прикладу, де можливий вплив літературної мови,⁴¹ ніде дієслівний речівник не має по собі другого залежного речівника в генітиві.

Де зворот із прийменником *на* та з дієслівним речівником в акузативі є не по дієслові руху, а по речівнику, там цей зворот має значіння атрибутивне: — *Годину* урве собі на *гуляння* парубоцьке МВ. II, 11.

Поки докопаєшся до каміння, то грошей піде, а (*грошей*) на *ламання* треба ще Гр. *Водиця* на *вмиваннячко*, *рушничок* на *втиран-*

нячко — З пісні. І в цій позиції дієслівний речівник може мати паралельні конструкції з інфінітивом: *водиця (що, щоб) вмиватися, рушничок (що, щоб) втиратися*. Пор. вище § 4, Г. І тут дієслівний речівник не має по собі другого залежного речівника в генітиві.

Вказую на зворот *на вічне віддання*, що має значіння прислівникове: — Позичив ледачому гроші, десь на вічне вже віддання Гр. Шість кабанів чорт мав, бідному чоловікові дав і на вічне віддання пропало Гр.

На невластиві українській мові звороти з дієслівними речівниками на *-ння* та з прийменниками, що в народній мові їм відповідають звороти з дієприслівниками, особовими дієсловами та з інфінітивами, вказано у відповідних місцях при дієприслівниках, § 2, і при інфінітивах, § 4. Ще раз даю на увагу деякі характеристичні з уже раз наведених прикладів, і додаю нові. Замість: — при досліджуванні цього питання, при означуванні напряму вітру, при пристосуванні до нового способу життя, по дослідженні або після дослідження цього питання, по скінченні дослідів та ін., де в дієслівних речівниках виражена назва чинності, — треба: *досліджуючи* це питання, *означуючи* напрям вітру, *приспосовуючися* до нового способу життя, *дослідивши* це питання, *скінчивши* досліди та ін. Можливі тут і інфінітиви, і особові дієслівні звороти: — як *досліджувати* це питання, як хто *досліджує* це питання. Обминаючи тут дієслівні речівники, рівночасно обминаємо й так рясні у сучасній літературній, а так мало народній мові властиві генітиви, що від речівників залежні. Замість: — Але вяснити походження форм поезії без змалювання походження самого слова... треба: — Але вяснити походження форм поезії, *не змалювавши* походження самого слова... а ще краще й простіше, хоч і з певним відтінком, бо більше висунений дієслівний елемент: — Але вяснити, звідки походять форми поезії, *не змалювавши*, звідки саме слово походить... Замість: — Для дослідження цього питання... краще: — *Щоб дослідити* це питання. Замість: — Його прислано для перевірки правильності дослідів... треба сказати: — Його прислано *перевірити* (чи *вивірити*) правильність дослідів... або: — Його прислано, *щоб він перевірів* правильність дослідів... або: Його прислано перевірити (або: *щоб він перевірів*), чи правильні досліди. — Ці три паралельні конструкції мають певні відтінки одна проти однієї, і ми можемо дати перевагу тій чи іншій конструкції, як до того, який елемент хочемо висунути у фразі: особовий (щоб він перевірів) чи неособовий (перевірити), речівниковий (правильність дослідів) чи прикметниковий (чи правильні досліди). Замість: — Можна не допустити вісвог до розсіювання ним свого насіння... треба: — можна не допустити, *щоб вісвог розсівав* своє насіння... або: — Можна не допустити *вісвога* (вісвог), *щоб він розсівав* своє насіння. Замість: — Кожний прогаяний... день погрожуватиме з асміченням ґрунту вісвогом... треба: — кожний прогаяний... день погрожуватиме *засмітити* ґрунт вісвогом. —

У Кулішевій фразі — Приїжджають до тебе з Січи *за-для узяття тільки подарунків* (Чорна Рада) — можна підкреслений зворот вважати за полонізм.

Російське за *неименіем* дається по-українському перекласти зворотом *не мавши*.

Морачевський у своєму перекладі євангелії обминає інфінітивами та особовими дієслівними зворотами такі конструкції, де дієслівний речівник має залежний від себе відмінок, як ото — Сей перепис був перший, як *став править* Сирією Квириній (Л. 2, 2), — а в Лободовського: — *за орудування* Квиринієвого Сирією; у Мор.: *розмножаться* усякі кривди (Л. 24, 12), а в Лобод.: — *через прибільшення* беззаконства; у Мор.: — як скінчив Ісус навчати учеників своїх (М. 11, 1), а в Лобод.: — як скінчив Ісус *нарозумлення*. В тім Морачевський намагається обминути узагалі речівників там, де їх можна замінити дієслівними зворотами: — і земля *трястиметься* там і там (М. 24, 7), у Лоб.: — *буде землетрясення* місцями; у Мор.: — *от лежить він, щоб попадало й повставало* (Л. 2, 34), у Кул. і в Лоб.: — *на паданне і вставанне*: у Мор.: — *Тинявся* я на чужині, а ви дали мені притулок (А. 25, 35), у Кул.: — Був *чужинцем* і ви прийняли мене. — П. Житецький на це каже: »Взагалі ми бачимо, що Морачевський тягне до розімкненої мови, де дієслівні елементи, мають перевагу над іменними, а сурядні речення над підрядними, — це цілком відповідає складові української народної мови.«⁴²

Українська мова, обминаючи дієслівні речівники з прийменниками *при, по, для* та ін. у вказаних невластивих їй зворотах, знає їх здебільшого з прийменниками *на, за*. Про звороти з прийменниками *на* та з дієслівним речівником в акузативі див. вище. Звороти з прийм. *на* та з дієслівним речівником у локативі мають значіння часове: — Криваві чвари татарські... почались хиба на скінчання XV століття Кул. VI, 40 — див. Часові звороти, § 20. Звороти з прийм. *за* та з дієслівним речівником у генітиві теж мають часове значіння і відповідають російським часовим зворотам з прийм. *при, во время*: за його царювання, за нашого господарювання (а не: під час його царювання, ані теж: при його царюванні, рос. при его царствовании, во время его царствования), — див. § 20. Часові звороти.

Спинюся на стосунку речівників дієслівного походження на *-ння, -ття* до інших речівників дієслівного походження, передусім речівників чоловічого роду нулевого суфікса (похід, спад), речівників чол. роду з суфіксом *-к* (*-ък) (спочинок), речівників жіночого роду з суфіксом *-к* (*-ък; *-ьк) (намовка, приключка) та ін.

Ідучи за російською та польською літературною мовою, де дуже рясні дієслівні речівники на *іе*, українська літературна мова надто часто творить дієслівні речівники на *-ння, -ття* там, де, з народної виходячи мови, треба б іншого творення ужити. Рясні форми на *-ння, -ття* в літературній мові надто обважують вислів, вносять одноманітність і мало волі дають у словотворі дієслівним речівникам

іншого творення, а цим стираються потрібні для багатства літературної мови семасіологічні відтінки.

За вказане явище в російській мові в Буслаєва сказано: «Староруська й народня мова вільніше, як книжна, вживають речівників із родовою ознакою, без суфікса, напр. *повыка* (привычка), *нуда*, *понуда* (пону́ждение), *немога* (изнеможение), *хода* (походка), *топъ* (топаніє), *шипъ* (шипі́ніє) і т. ін. Згідно з природніми властивостями нашої мови Пушкин уживає слів *хлопъ* и *топъ* замість *хлопанье* і *топанье*: «Лай, хохотъ, пѣнье, свистъ и *хлопъ*», «людская молвь и конскій *топъ* 1.127. Жуковськ. «отъ топа конскаго дрожали» VI, 98» — Бусл. I, 120—121.

Що в українській мові стосунок між дієслівними речівниками на *-ння*, *-ття* та дієслівними речівниками нулевого суфікса переважно спадається з точним явищем у російській мові, то сказане в Потебні за російську мову дається й до української мови прикласти: «Стосунок імен на *-ъ* до імен на *-иє*, *-тиє* приблизно такий, як у німецькій мові *der Spruch, der Sprung* до речівників з інфінітива *das Sprechen, das Springen*. — *ниє*, *-тиє* це тільки ймення чинностей, що дуже рідко переходить в імення осіб та в імення конкретних речей; для свідомости вони видимо дієслівні і вносять у речівник відтінок тривалости свого дієслова. Через те, наприклад, *смотрѣніє*, *обоняніє*, *осязаніє*, *разумѣніє*, *пониманіє*, *прикосновеніє*, *объятіє* це чисті тривалості (длительности) з цілком фіктивними субстанціями, а слова, як *видъ* (чуття), цсл. *обухъ* (обоняніє), *слоухъ*, *прикость*, *въкоусть*, *разоумъ* (*оу-мъ*), означають здатності, що виступають, як діячі або знаряддя, і більше держать того, хто говорить, на рівні мітичного мислення. *Нюхъ* п. ag. v. instr. (= ім'я діяча або знаряддя: у него нюхъ есть), як п. action. (ім'я чинности) — конкретне, але не конче одноразове: табаку на одинь *нюхъ*; звідсіля — понюшка табаку: *нюханье* — тільки многоразова чинність. *Засовъ* (и *совъ* въ *совокъ*), *насосъ*, *заборъ*, *запоръ*, *заваръ*, *ожегъ* (обпален, кіл; кочерга), — *уторъ* — конкретні речі, знаряддя: *выгонъ*, *сгибъ* руки, *выгибъ* рѣки, *подъѣздъ* къ дому, *въѣздъ* на гору, *подъемъ* на гору, п. ноги, *расколъ* пера, *нарывъ*, *прорывъ*, *наплывъ* (на дереві) — місця й речі, з цим порівн. п. action. (— ім'я чинности): *сованье*, *засовыванье*, *сосанье*, *насасыванье*, *запиранье*, *обжиганье* та ін. Наслідки й речі, що виставлені, як наслідки чинности: *удой*, *уловъ*, *недородъ*, *посѣвъ*, *припѣвъ*, *нажинъ*, *ужинъ* — кількість нажатого хліба.

Якщо ймення на *-ъ* означають чинності, то різниця між ними та йменнями на *-ніє*, *-тіє* все ж зберігається. (Тут наведено першу фразу з поданої вище цитати з Буслаєва О. К.). Здебільшого більша абстрактність імен на *-ніє*, *-тіє* спадається з їх більшою тривалістю і меншою означеністю, закінченістю; більша конкретність імен на *-ъ* з їх одноразовістю, яка відмінно від одноразовости дієслова на *-н-* не є доконче *миттьовість*: отже «почути *крикъ*, *свистъ*, *пискъ*, *звонъ*, *вой*, *ревъ*, *зовъ*, *призывъ*, *окликъ*», — можна один, хоча б і протяжний, *кричанье*, *вытье* — тривале. Отже

взглядъ і глядѣнье, взглядыванье, *выстрѣль* (Schuss) і стрѣлянье (Schiessen); *чехъ, вздохъ* і читанье». Зап. III, 119—120.

В українській мові дієслівні речівники нулевого суфіксу чоловічого роду дуже поширені.

Даю приклади на деякі з них, що їм у російській літературній мові відповідають дієслівні речівники на *-ние (-нье), -тие (-тье)*: — Нема *похопу* (влечення) до роботи Гр. Ізійде віщання наше на *пробуд* (пробуждение) сонних Кул. VI, 581. Або може ...вкинута у той дурний комфорт, у ту ідольську розкіш, що нема їй ні міри, ні впину, ні *наситу* (насыщения) ів. 532. Нас так тяжко тіснять і пригнічують необачні... ми і в тісноті і в *пригніті* (притеснении) Кул. — Гр. *Присвят* (посвящение) усіх моїх творів землякам ів. *Прокид* (пробуждение) від сну ів. Мрячить їм *нетям* (непонимание) пам'ять ів. Держаться жаданням неситим своїм... *задоволю* (удовлетворение, удовольствие) неситої страсти ів. (Також: — Це вона говорить із якимсь *задоволенням* Барв. 218). Гроші ті (скарб) заклинені, бо той, що клав, казав: котра рука поклала, то та хай їх візьме; отже той *заклин* (заклятье) мусить вигоріти Шух.—Гр. То не вогонь паше, то лице Мотрине, то не іскри сиплються, то її *кльони* й *прокльони* (проклятие) Мир.—Гр. По що ж ти їм цей *попуск* (послабление, поущение) попускаеш. Кул.—Гр. Повинуло тоді по хуторах поетичним *надихом* (вдохновение, наитие) ів. Із цього благословенного навіки *повабу* (влечение) виникла їх думка... ів. Гріє її своїм *подихом* (дыхание) Барв. 537. Я йому дав сокиру до *схову* (хранение) Гр. З *одкладу* (откладывание) не буде ладу Ном. 11006. Яким повів очима навкруги, ніби шукаючи в прозорній воді її чарівничого *одсвіту* (отражение) Лев. I, 265. З невмирущими авторами »Марусі« та »Катерини« почали вже простувати до *воскресу* (воскрешение) староруської бояновщини Кул.—Гр. Приймуть ще тяжчий *осуд* (осуждение) Гр. (Також *осуда* людська Чуб. V, 397). *Перешентти* (перешептывание) нічні із ницаками злими Кул.—Гр. Що ти гріхи мої перебираєш? *Переступу* (преступление, нарушение закона) дошукуєшся грізно? ів. Коли б еси над тим *перебрехом* (перевирание, извращение фактов) знялась, котрим письменство в нас що-року багатиться ів. Він було сам без *загаду* (напоминание, приказание) своє діло справляє; а без *попиту* ніде тобі в світі і на малий час не одгодиться Гр.

У наведених фразах дієслівні речівники є або назви чинностей не в їх тривалому процесі, або назви наслідків чинностей. Того самого значіння можуть бути безнаросткові (= безсуфіксові = з нулевим суфіксом) дієслівні речівники жіночого роду: — То *намова* (наушение, внушение, подстрекательство) dokonче була, бо він сам не годен те зробити Гр. А нині жаль, *зневіра* (недоверие, сомнение) серденько облягли Гр. Знов у *знемозі* (изнеможение) впала Тетяна на траву Барв. 540. Страшно тебе й слухати, що ти мене на *покусу* (искушение) підводиш Стор. Мав час на *роздуму* (размышление) МВ. — Гр. Це найкраща *оберега* (предостережение, предохранение) від худоби Гр. Застугоніла кінська *гула* Стор. 202.

Смерть не так страшна, як *осуда* людська Чуб. V, 397 (пор. вище *осуд*). Одного пригода — другого *пересторога* (предостереження) Ном. 3908.

Рідше народня мова творить на назву нетривалої чинности або її наслідку дієслівні речівники чоловічого роду з наростком *-к-*: Наум пристав до його з *розпитками* (= розпитами) Кв. Там собі великий та довгий *опочинок* мали Гр. (Пор. Карим очам спання нема, ніжкам *одпочину* Чуб. V, 577). Діти знов напались на батька, щоб ішов до церкви, щоб не робив сім'ї *осудку* (пор. вище *осуд, осуда*) Гр. А то й собі риба на *споживок* (потребление) ішла МВ. II, 75. — Такий самий стосунок до чинности можуть мати також мало в цьому значінні поширені дієслівні речівники жіночого роду на *-ка*, де *-к-* е в безпосередньому сусідстві з коренем: — Така йому *приключка* (приключение) була Гр. Може в них була така *намовка* (= намова), Бог їх зна Гр. *Споминка* (= спомин = споминок) про всевітній потоп Кул. — Гр.

Цього творення дієслівні речівники на *-ка* сучасна літературна мова часто застосовує в мало властивому їм значінні назви чинности і в її процесі і в її наслідку, як ото *д о с т а в к а*, *п е р е в о з к а*, та ін. Де треба вказати на назву нетривалої чинности або наслідку чинности, там краще по-українському казати *доставка, перевіз* та ін.; у розумінні назви чинности в її тривалому процесі (див. нижче) треба *доставлення* чи *достачання* та ін. Як назви чинности або її наслідку українська мова знає й дієслівні речівники на *-анка*, що їм відповідають інфінітиви на *-ати, ся*: — Пізно приїхали, бо трапилась *гаєнка* (замедлення, проволочка) і вісь зламалась Гр. *Поранка* = поранина = порання Гр. *Мовчанка* (= мовчання) не пушить, головоньки не сушить Ном. 1117. Козаки після *побиванок* (пораження) під Кумейками на Говтві і Стариці позаходили в Московщину Стор.—Гр. Посходяться де на *гулянку* (=гуляння, рос. развлечение) під неділю або під свято Мир.—Гр. Вівці тоді саме вийшли на *даванку* (кормление скота) Гр. Сподівалась я невісточки, як ластівочки, собі на втіху. Пішла моя *сподіванка* слідом за рекрутами МВ. II, 12. Я пішов до *бранки* (набор рекрутов), та не здався Шух.—Гр. *Оранка, сіянка* — останні слова переважно в значінні часу, коли орють, сіють.

Дієслівні речівники на *-ка*, також *-анка*, мова творить переважно на назви речей на підставі чинности: у такому значінні наросток *-к-* у речівниках жіночого роду дієслівного походження *найчастіше* застосовується. Лежали по землі... дві дошки на *підкладках* з колодочок Лев.—Гр. Я не повірю на слові, хай дасть мені *розписку*, своєю кров'ю написану Гр. Одежина суконна чорна з сірою *підшивкою* Гр. На *опадці* (впадина) гарне жито родить Гр. Дарма, що голий, та в *підв'язках* Ном. 5071. *Схованка, читанка, писанка, крашанка* і д. і д.

Де треба вказати на самий процес чинности, її тривалість, там мова застосовує дієслівні речівники на *-ння, -ття* від недоконаних дієслів: — Моє ж *панування* — гірке *горювання* Чуб. V, 761. А жаль

мені *дівування*, *дівоцького прибирання* ів. 42. Втомлюється добре тим *писанням* Гол. *Бранням* не збіднієш Гр. Набридли синові жінчині *туркання* Гр. Юрба хлопців, їх *тупцяння* і їх підлесливість Гр. Дає нам закон громадянського життя і розумового *прямування* (стремлення) Кул.—Гр. За *спанням* та *лежанням* і сорочки не буде мати Ном. 11301. Як вам не обридло те *гнівання*? Гр. *Буде каяття* на світі — *вороття* не буде Шевч.

Один наросток має в мові різні значіння, як і різні наростки можуть одним яким відтінком спадатися з собою. Мова може бути тільки за переважний відтінок у значінні даного наростка. Так і дієслівні речівники на *-ння*, *-ття*: означаючи переважно назву чинности в її тривалому процесі, де їм (речівникам) відповідають недоконані тривалі дієслова, вони можуть означати назву чинности нетривалої, і назву чинности як наслідку процесу, і назву речі, місця (як і вищеподані безнаросткові і наросткові дієслівні речівники чоловічого та жіночого роду), де їм відповідають доконані дієслова або недоконані нетривалі дієслова: — Бува там у громаді якесь *знаття* потайне, що прочуває непевну правду доразу МВ.-Гр. Ой згадай про мене, здійми *кляття* (порівн. *кльони*, *прокльони*) з мене, горлице сивенькая Гр. Я без *попитання* не брав Гр. (порівн. А без *попиту* ніде тобі в світі і на малий час не одгодиться Гр.). Бувають і *неполаднання* між сусідами Етн. 43. Щире *привітання* Стор. За господським *дозволінням*, за риб'ячим *приказанням*, щоб мені було горщице-киселище і бухон хліба Рудч. II, 87. Нехай ляже *прокляття* на йому Лев. I, 527. *Заклинання* як гадина укусить Гр. Все тут по-иначому: що *снідання* в *підобідання* (= підобідній час), а обід аж ік полудню Гр. Не знаю, що в *криття* (р. верх плаття), що в рукава Ном. 13516. На столах *питення* (питіння) і *ідення* (ідіння) Рудч. I, 75. Яв. 34. Ой уставай, моє *милування*, уже готове тобі *снідання* Чуб. V, 593. Під одним *накриттям* (покрівля) дві хаті Гр. Ото прийшов чоловік з другого села на *поховання* (похорон) та й сам умер з холери Гр. І все твоє *надбання* (надбане добро, надбанок) пожакують Кул.-Гр.

Як сказано, різні наростки можуть одним яким відтінком спадатися з собою. Важко значінням відтінити підкреслювані дієслівні речівники одного кореня у таких, наприклад, фразах: — Погоня вставала, мене в тернах на *спочиві* минала Гр. Під вечір (сонце) іде зовсім на *спочивання* Гр. Там собі безпечно дев'ятого дня *спочивок* має Гр. Також: — Чому не вивчив? — Яка ж воно *вчінка*, як не дають книжок? Гр. А що я витерпіла з тим *учінням* МВ.-Гр. Рибу і спродував людям... а то й собі на *споживок* ішла МВ. II, 75. Коли що й робиться, то видно, що не для свого *спожиття*, не для себе МВ.-Гр.

Дієслівним речівникам на *-ння*, *-ття* в їх переважному значінні — назві чинности в її тривалому процесі — можуть інколи відповідати дієслівні речівники безнаросткові, або з наростком, у формі множини: — Пусту дочку на *гулянки* (= гуляння) Чуб. V, 170. Сміх — не *реготи* Гр. Піти на *звіди* Гр.

Проти дієслівних речівників на *-ння, -ття* більше відтіняють тривалість чинности та її повторність дієслівні речівники на *-анина* від дієслів, що в них інфінітив на *-ати*: поранина, хапанина, балаканина, морганина (рос. постоянное моргание), латанина (рос. постоянное накладывание заплат) — Докучила мені оця латанина: що день божий латки лаютау Гр. — Ці речівники на *-анина* вносять собою у вислів певну емоціональність, відтінок нетерплячости, досади.

Більша тривалість чинности відтінена й у речівниках дієслівного кореня: на *-ня*: — Це йому так від *сидні* сталось Гр. Не до *сидні* мені Рудч. II, 208. Без його і *гульня* не гульня Шевч. Це буде на два годи *балакні* Гр. — І ці речівники вносять певний емоціональний відтінок.

Вказую також на речівники з наростком *-ба*, що деякими відтінками збігаються з речівниками на *-ння, -ття* від відповідних дієслів, означаючи переважно назву чинности в її наслідку, також у її тривалому процесі: — Слухайте, панове-молодці, як то жіноцька *клятьба* (пор. кляття) дурно йде Гр. Шкурка за *чиньбу* не стане Ном. \10571. (р. Овчинка выделки не стоит). Вже сонечко дошкулює — ото *рійба* (р. роение) піде Гр.

Дієслівні речівники на *-ння, -ття* мають в основі свого творення відповідні пасивні дієприкметники минулого часу на *-ний, -тий*. Російська мова творить префіксовані пасивні дієприкметники минулого часу тільки від dokonаних дієслів (осужденный, приобщенный, исследованный, примененный), а відповідні недоконані дієслова можуть мати пасивні дієприкметники тільки теперішнього часу (осуждаемый, приобщаемый, исследуемый, применяемый). Утворені у величезній своїй більшості від dokonаних дієслів російські дієслівні речівники на *-ние, -тие* розширили проте своє значіння, і такими російськими дієслівними речівниками, як и с с л е д о в а н и е, п о з н а н и е покриваються відповідні українські дієслівні речівники і недоконаного і dokonаного значіння: *досліджування* і *дослідження*, *пізнавання* і *пізнання* (відомо ж бо, що українська мова творить пасивні дієприкметники на *-ний, -тий*, отже й дієслівні речівники, і від dokonаних і від недоконаних префіксованих дієслів). Перекладаючи російські дієслівні речівники, не треба цього факту з ока спускати і як до потреби вжити дієслівного речівника чи dokonаного чи недоконаного значіння.

Ще кілька слів за наголос у дієслівних речівниках на *-ння*. Р. Смаль-Стоцький⁴³ одностайно наголошує другий з кінця склад, отже й *боронення*, *бавлення*. До недавнього ще (1917—1918 рр.) наддніпрянські *засідання*, *зібрання*, *питання* замінені переважно на *засідання*, *зібрання*, також *питання*, очевидно під західнім впливом. Порівн. також у Грінченківському словнику *розлучення*, *доручення*. Слово, що в Грінч. словнику має форму *обачіння* з на-

Примітка. Проте й у російській мові є деякі дієслівні речівники, що утворені від префіксованих тривалих дієслів, переважно з наростком *-ива*: *изнашивание*, *подбадривание*.

голосом на третьому з кінця складі (може під впливом ритмічного наголосу в наведеному на це слово прикладі: — Знайшла мене ой смертонька в чужій стороні, май же, сестро, обачення на діти мої), я записала в містечку Буслав'ї⁴⁴ у формі *обачення*: — Вони не мають на людей обачення.

§ 6. Особливості в конструкціях із особовими дієсловами.

Про особові дієслова при інфінітиві див. § 4, А.

А. Особові форми від *бути*.

1. Форма *є, єсть*. У народній мові дієслово *є, єсть* може не тільки самостійного бути значіння, а й помічного, коли воно входить у склад зложеного присудка (предиката). Переважно це буває у фразах питайних або в тих підрядних реченнях, які з головними реченнями в'яжуться злучними словами *що, де, коли, куди, який, чий* та ін., тобто словами, що ними починаються відповідні питайні фрази: — Здорові були, свині! А чиї ви *єсть*? Рудч. I, 5. Що ти *є*? Шух. 2. Та чие ти *єсть*? Март. 191. Вовк вже знав, де той пташок *є* Яв. 49. Тільки ніде не цілуйся з меншою сестрою, де вона *є*, бо забудеш мене Рудч. II, 123. Там бо ляцький дух дізнав, що то *єсть* руський дух, та й почав його бороти Кул. VI, 29. Не признавався, що то він *є* тато Яв. 179. Там в аптеці знають, до чого воно *є* наложне ів. 256. Ні, я тебе не пуцу, бо я не знаю, що ти таке *є*, у болоті найшовши Гн. 55. Іхали запорожці до цариці на показ, які вони *є* Март. 225. Зазнаю чужої сторони, яка вона *є* МВ. I, 8. Я ні справника і нікого з судящих, що то *є*, і в вічі не бачив, і які вони *є* на твар Кв. 294. Усі начальники знали, що він *є* бравий улан Кв. Коли в чоловіка хліба *єсть* достаток, то в нього в дому всякий буває статок Ном.

Також: — Вы *є* у нас від самого царя постановлені Кв. Мужича правда *єсть* колюча Котл.⁴⁵

За помічне дієслово *є, єсть* в українській мові Потебня каже: »Третя особа однини *єсть, є* при дієприкметниках на *-л-* раз-у-раз опускається, дарма, що вона при йменнях частіше трапляється, як у великоруських говірках і в літературній мові«. Зап. II, 248. Заховати *є, єсть* у значінні помічного дієслова в зложеному присудку тоді заходить потреба, коли піднести треба присудкову (а не атрибутивну) функцію прикметника чи дієприкметника. Російська мова не має в цьому потреби, в ній бо закінченням відрізняють присудкову функцію від атрибутивної.

Часто вживана в сучасній мові у перекладах форма *суть* *є* форма діалектична, західня: — *Суть* у вас волойки у три радойки Голов. II, 4.⁴⁶ *Суть* в мене діти Чуб. V, 856. — На Наддніпрянщині форма теперішності *є, єсть* замінила собою всі особові форми від *бути*.

Про підрядні речення без дієслова *є, єсть*, що його б із погляду літературної мови можна було сподіватися, див. Іменні підрядні речення.

2. *Форми передминулого часу і звороти з було.* Українська мова, відмінно від російської, заховує форми передминулого часу *почав був, хотіла була, зробили були* і д. Часто ці форми вказують на чинність, що відбулася перед другою, здебільшого минулою, чинністю: — Зникла в Криму республіка, що спорудили були славні генуяне Кул. VI, 40. Дізнався був владика, що сліпий старець чинить у божому домі одправу і заборонив МВ. Сонечко перше було ліпше світило, як тепер Гр. Бо цей син мій умер був і ожив; згинув був і найшовся Морач. перекл. еванг.

Найчастіше звороти з формою передминулого часу бувають того самого значіння, що російські звороти з *было* та з формою минулого часу головного дієслова (*хотел было* читать, но помешали): чинність не доходить своєї завершеності, а причина незавершеної чинності пояснена в наступному реченні: — *Пишли були* хлопці, щоб його вирятувати, так не можна й близько підступити Стор. 293. Поблідла, затрусилась, зовсім була впала, так кума її піддержала Кв.

Українські звороти з *було* і значінням різняться від форм передминулого часу. *Форми було* (і *бувало*) стоять із формами теперішнього часу і надають чинності в минулому недоконаного й повторного характеру: *Вона було* весь двір *веселить* собою, як зорею МВ. А ще *було*, як *намалює* що небудь та *підпише...*, що це не кавун, а слива, так тобі точнісінько слива Кв.

Отже не: — На зборах постановили було виплачувати по..., але з огляду на дорожнечу... (з протоколу), а — На зборах постановили були... У Квітки-Основ'яненка зворот було думав у фразі, — Це йому дяк таке списав, як він було думав заличатися до протопопівни — русизм, думаю.

Формам передминулого часу може часточкою *б, би* й умовність бути надана: — Як *би* ми *були* знали, то ми *б* тебе *були* не пустили Шух. 68. *Щоб була* я матусеньки *слухала*, то *б була* я дівонькою гуляла Чуб. V, 347.

3. Опущені помічні дієслова *був, була, були.* *Форми* минулого часу *був, була, було*, що з часточкою *б, би*, тобто з значінням умовності, гаданості, у зложених фразах, — як у реченнях підрядних, так і в головних, — можуть бути опущені, коли вони входять у склад зложеного присудка: — *Не рад би ти* (= не рад би ти *був*) моему братіку, як би в гості прийшов Рудч. I, 85. *Як би маленький*, так задала б Нар. 161. *Ой коли б ми позапрягані*, то може би ми й орали; *ой коли б ми та засватані*, то ми б роскіш мали Чуб. V, 276. *Ой коли б я зозуленька*, коли б крила мала, то б я тую Україну кругом облігала ів. 402. *Ой як би ж я підпалена*, я б горіла, не курилася ів. 684. На пасіку треба чоловіка, *щоб не ханкий* Гр.

Близько до цього факту стоїть і — Закопано і затоптано кіньми, *щоб не знать* сліду НКл. 36 (= *щоб не знать було* сліду).

Б. Минулий час замість прийдешнього.

Де є певність, що dokonana чинність у прийдешньому відбудеться, там її інколи можна уявити собі в минулості, як щось уже завершене, тобто можна замість форм dokonanого прийдешнього часу вжити форм минулого часу: — сьогодні; завтра ж то, як *увійшла* (зам. *увійде*) в хату, так неначе й не вона: смутна, невесела, очі понурить, сидить, ні з місця Кв. Мовчить, мовчить, і коли в хаті нема ніякого діла, то й *пішов* (= піде) собі ів. Нехай же коли мати хоч трохи зморщиться... вже Оксани з хати не виженеш, вже все *забула* (= забуде) ів. Зачепи ж її хто словом, спитай об чім-небудь, зараз зирк з-під своїх війок, вже й *догадалася* (= догадається), з якою думкою питають її, вже такий і одвіт дасть ів. Там така була розумна, бойка, моторна: що ти їй стань тільки на догад закидати, а вже й *розкомпонувала* (= розкомпонує), що куди йде і до чого ів.⁴⁷ Також: — Бодай воли живі *були* (будуть), а плуг поламався Метл. 6.

В. Форми теперішнього та прийдешнього dokonanого часу і форми вольового способу із значінням гаданого способу (*conditionalis*).

У підрядних реченнях із значінням умовности, гаданости, де чинність протиставлена чинності, що в головному реченні, мова здебільшого вживає форм теперішнього й прийдешнього часу, також вольового способу, і з заперечною часточкою *не* і без неї. Особове дієслово головного речення є тоді у формі теперішнього або прийдешнього часу. Приклади без *не*: — Тільки ніде не цілуйся з меншою сестрою, де вона *є* (где бы она ни была), бо забудеш мене Рудч. II, 123. Терпи Грицю, хоч яка спека Ном. 2400. Куди *гляну*, що *заговорю*, то все їх згадаю МВ. I, 15. Хоч скільки *молися*, з біди не вимолишся Гр. Хоч що *буде*, не оглядайсь Гр. Хоч як мені *буде* невpokійно, хоч як *тужитиме* моє серденько, а я всміхнуся МВ. Хоч хто *казатиме*, не слухайсь Гр. Хоч де *будеш*, то я тебе знайду Гр.

Приклади з *не*: — Ти її слухай, що вона тобі *не скаже* Рудч. II, 116. Скрізь, де *не піду*, де *не поїду*, скрізь бачу вбогих людей МВ. II, 144. Хоч який горобець *не маленький*, а серце має Ном. 3320. Хай чорт як *не скаче*, а ти гріха не берись ів. 6140. Дурня де *не посієш*, там і вродиться ів. 6190. Коли *не прийду* до церкви, то все паски святять Гр. Де вже я хату *не поставлю*, то біди без тебе наберусь Етн. 32.

Де особове дієслово головного речення є в минулому часі, там минулого часу є й особове дієслово в підрядному реченні: — Тільки як старий *не заходив*, нічого не *говорила* про себе МВ. I, 126.

Російська літературна мова віддає ці звороти здебільшого гаданим способом: кто бы ни говорил, что бы то ни было.

Г. Дієслівні форми в непрямій мові.

Переказуючи чийсь слова непрямою мовою, тобто підрядним реченням, можна зберігати форми прямої мови: — Я розказав, що перш *держіть* прямо, аж поки буде дві дороги, тоді повернете управо Нар. 96. Сказала, що *їдь* та *купиш* мені у паски шахрану Гн. 23. Сказав, що *пийте* і *гуляйте*, тільки *не впивайтесь* Гн. 88. Мене одна полюбила, після в очі сказала, що *я тебе не кохала* Чуб. V, 232. Як не дав йому король Жигимонт Август якого жаданого староства, загрозив він тоді короля, що *пиду*, мовляв, служити або турецькому султанові або московському цареві Кул. VI, 60. Шлюбу не розірве: казав бо при вінчанні, що *не покину* її аж до смерти Гр. Перше говорив, що й хати нові *поставлю* у три віконця, а потім то й старі розвалились МВ. I, 86. Намене на те, що *не йди* за його МВ. II, 22. Ой казали синяки, що *ми зроду солодкі* Пісня. Вона йому одказала, що *не вмію* жати Грінч. М, III, 315. Казав же ти та берестоньку, що *не пуцу* з себе листоньку Чуб. IV, 373. Отак і парубоцтво кинеться підглядати за своїми дівчатами, що божилися, що поки жива *буду*, *любитиму тебе*, *а ти вмреш і я* за тобою, щоб і лежати укупці Кв. 111. Люди просили, що *не займайте* Київщ. Оцю приповідь треба усякому тямити, що менш *говори*, а більш *роби* Кв.

Порівн. також у Гоголевому »Ревизорі« Осипові слова: »Трактирщик сказав, *що не дам* вам есть, пока *не заплатите* за старое«. Знає цей факт і російська народня мова, а інколи він і в літературну просовується: »Статс-секретарь Коковцев заявляє, что как не относиться к русскому правительству и его деятелям, но грабежем *мы не занимаемся*«. ⁴⁸

Форми прямої мови в підрядному реченні, зрозуміла річ, не до самих дієслів стосуються, а й до займенників: — Каже йому, що брат *твій* прийшов і заколов батько *твій* теля годоване. — Кулішів і Пулюїв переклад »Нового Завіту«.

Форми прямої і непрямої мови в підрядному реченні можна б розмежувати і відтінки висловів: форми прямої мови надаються там, де вислів має бути живіший.

Г. Особливості в уживанні форм вольового способу.

Російська мова, не маючи форми 1-ої особи множини вольового способу, замінює її в потребі dokonanoю формою прийдешнього часу: предположим, скажем, посмотрим і т. ін. Українська літературна мова йде за російською, дарма що має й першу особу множини для вольового способу, і каже: скажемо, візьмемо, допустимо, що...; Господеві помолимся — замість казати *скажім(о)*, *візьмім(о)*, *допустім(о)*, що...; Господеві *помолім(о)ся* Порівн. → *Даймо* на тее, що воно було заець, а хто ж його курей поїв? Гр.

Замість описових зворотів на означення 3-ої особи вольового способу з слівцями *хай, нехай* можна вжити й форми вольового способу в 2-ій особі однини, — від цього вислів стає живіший: — *Зроби* (= хай зробить) усяк собі скриньку і *забий* кришку наглухо Кв. Вже й не *думай* її ніхто зайняти Кв. Про мене хоч вовк траву їж Гр. *Зачепи* ж її хто словом... вже й догадалася Кв. *Уваж* бо всяке, що то за довге лихоліття було для всього нашого краю Кул. VI, 462.

Слівце *хай, нехай* при першій особі однини вносить у зворот відтінок вольовості: — *Нехай* я своїми лошатками *приїду* Рудч. I, 108.

У вольових висловах із присудковим ім'ям чи присудковим прислівником, при слівцях *хай, нехай* на означення 3-ої особи однини та множини вольового способу, може й не бути помічних дієслів *буде, будуть*: — *Нехай* одчинені двері: тепла найде в нашу хату Гр. *Нехай* нашим ворогам *тяжко* Гр. *Нехай* так. У таких зворотах, виходячи з їх сталої, від часу незалежної вольовості, можна, думаю, вбачати опущене помічне дієслово *є, єсть*, а це явище звичне.

Тут іще до речі буде вказати на неукраїнську форму вольового способу для 1-шої особи множини *ході мте* з російського, *думаю, іде мте*. У російській мові закінчення *те* підсилює значіння вольовості, — українська мова не має в цьому потреби: на означення вольовості в 1-ій особі множини вона має спеціальний суфікс.

Д. Звороти з пасивними дієсловами на *-ся*.

Незвичний до російської літературної мови українець трохи чи й зрозуміє як слід такі ото звороти, як — *Зразки ґрунту бралися... виготовленим приладдям. Зразок ділився* (тобто не сам діливсь, а хтось його ділив) потім на шари... кожний шар досліджувався окремо. Діти розпускаються на два місяці та ін., де таким дієсловом-присудком на *-ся*, як *братися, ділитися, розпускатися* та ін. надано невластивого їм у підметових фразах пасивного значіння. Українські дієслова-присудки на *-ся* мають у підметових фразах здебільшого значіння активне. І взагалі українські дієслова на *-ся* здебільшого активного, а не пасивного значіння. *Ділитися, розпускатися* це не значить бути діленому, розпущеному, а *самому ділитися, самому розпускатися*. За одну ніч *вибудувався* (сам, а не хтось його вибудував) такий дім Гр. І хліб у печі *випікається* (сам випікається, а не його випікають). І Василь під вікном *озивається* Гр. Не *самі* вікна *одсуваються* Чуб. V, 699. Тут (дерево) як почало (само) *рубаться, котиться, складатися* Рудч. I, 91. Щоб моя капусточка *приймалась* і в головки *складалась* Ном. 261. Пісня *сама співалася* Лев. — Гр. Як би то *далися* (не були дані, а *самі далися*) орлині крила, за синім би морем милого знайшла Шевч.⁴⁹ У Грінченковому словнику до дієслів на *-ся*, що їм у російському поясненні дано пасивне значіння, нема прикладів, крім поодиноких випадків, та й до них здебільшого джерел не подано: — У їх коні *не заводяться* на ніч у хлів. Вівці *виганяються*

рано вранці до ватаги. *Закидається* невід у воду. Проте й у Номи-са: — Із пісні слово *не викидається* Ном. 13115; у Шевченка *забу-тися* в пасивному значінні: — *Забудеться* горе; у Стороженка: — І хоч вони жили під державою руською за часів Петра Великого, а в своїх розпорядках *урядкувалися* від гетьманів Стор. 325.

Неможна, розуміється, річ у літературній мові обходитися без дієслів на *-ся* в їх пасивному значінні, як це здебільшого й має місце у народній мові; проте, де можна прикласти часто вживані народні конструкції, там нема потреби вживати мало, а то й зовсім невла-стивих народній мові конструкцій. Подані вище чужі українській мові звороти треба замінити на: — Зразки ґрунту *брано* (або ак-тивно: *брали*)...; зразок *ділено* (або: *ділили*) на шари... кожний шар *досліджувано* (або *досліджували*) окремо. Дітей *розпускають* на два місяці.

В українських західніх говірках, як і в польській мові, знані па-сивні дієслова на *-ся* в безпідметових зворотах: — Ой чому ся так не стало, як ся говорило під явором зелененьким, де *ся воду пило*.⁵⁰

Е. Особливості в числових формах дієслів а-присудка.

Де дієслово-присудок є перед двома, а то й більше, підметами, що з них перший чоловічого роду у формі однини, то воно може мати паралельні форми: форму множини і форму однини; остання стоїть у згоді з першим підметом чоловічого роду: — *Жили* собі дід та баба Гн. 15. *Були* дід і баба Яв. 240. *Були* бідний ксьондз та й дяк Яв. 189. *Був* дід та й баба Яв. 169. *Був* дід та баба Гн. 6. *Був* брат і сестра Гн. 8. *Жив* собі дід та баба. *Був* собі котик та півник.

Де підмет має при собі соціятивний інструменталь (інструмен-таль при прийм. з) в однині, там дієслово-присудок може бути в од-нині і в множині: — *Увійшов* той чоловік із господарем у хату Гр. Сокіл з орлом *купається* Чуб. V, 1053. Гора з горою *не зійдеться*, а чоловік з чоловіком *зійдеться*. Приказка. Кіт переляканий з ли-сичкою *пішли* Рудч. I, 23. Як на особливість у Гоголевому стилі В. Істомин вказує на множинну форму дієслова-присудка при під-меті з соціятивним інструменталем: — Приказчик, соединившись с войтом, *обкрадывали* немилосердным образом.⁵¹

Де підмет є в однині, а соціятивний інструменталь у множині, там і дієслово-присудок буває в множині: — Бойчук з дванадцятьма товаришами *напилися*, *наїлися* Шух. 247. Брат із ватажними паруб-ками *звиваються*, *частують*, *додають* охоти.

Де підмет складається з займенника 1-ої та 2-ої особи однини, *я* і *ти*, там дієслово-присудок здебільшого у формі першої особи множини: — Серденько моє, ледаща ми обое: коли б я, а то й ти *не хочемо* робити Чуб. V, 684.

Де в склад підмета входить числівник із речівником або самий числівник, там дієслово може бути або неособового значіння у 3-ій

особі однини, або особового значіння у множині. В однині: — А де *узялося* дев'ять розбійничків Чуб. V, 913. *Було* три брати Яв. 215. 7 ксьондзів *прийшло* Яв. 220. Як *було* у царя три сини Гн. 6. У царя *було* дві дочки Гн. 3. *Було* собі три брати Рудч. I, 159. Там *ішло* три козаки та несли ж вони по ножику Чуб. V, 444. Ой два сини *оре*, чотирі *мологе*, а дванадцять дочок за поstatt *заходе* Пісня. А в тій церковці три гроби *стоїть* Чуб. III, 447. *Летить* чотирі утиці Гр. *Ночує* три бурлаченьки в тебе Чуб. V, 639. *Гуде* три голубочки іб. 838. Майстрів дванадцять *будує* дім Яв. 27. Підійшов один під вікно, а два *стоїть* і *слуха*, що будуть балакати пани Гн. 20. По-над синім морем три козаки *ходить* Чуб. V, 161. Ой у полі *стоїть* три тополі, ой там *сидить* три козаки в неволі іб. 329. У множині: — *Ходять* сім корів Гр. При тім столику три гості *сидять* Гн. Кол. і щ. I, 172. *Приїхали* до вдовиці три козаки в гості Чуб. V, 903. Вісім розбійничків спать *полягали* іб. 913. *Хвалилися* три ляшеньки козаченька вбити іб. 385. *Були* три доньці Шух. 71. Де *взялися* два купчики М. 98. *Приїхали* три козаки іб. 105. *Відклонилися* одинадцять тому дванадцятому іб. 65. Вже *пропали* тих других п'ятдесят іб. 76.⁵²

Виходячи з цих паралельних присудкових форм, Потєбня дає таке правило: на питання *хто?* відповідають звороти з дієсловом-присудком у множині. На питання *скільки?* відповідають звороти безпідметові з дієсловом-присудком у звичній безособовій формі — 3-ій особі однини, в минулому часі ніякого роду.⁵³ Ці безпідметові звороти Потєбня так розуміє: »Присудок у »пять ихъ шло« — безпідметовий, проте числівник при йому, як думає й Міклошич, стоїть у номінативі, який є не теперішній, а давній підмет, його вже не мають за субстанцію, що творить чинність». Зап. III, 452.

Думаю, що такого роду звороти з дієсловом-присудком безособового значіння можна вважати за переходові від підметових до безпідметових зворотів. Переходовість позначається в самому хитанні між двома конструкціями на підставі їх значіння.⁵⁴

Потєбня вважає, що в українській мові треба тут за правило мати дієслова-присудки в їх особовій формі, тобто у множині. Поданий тут матеріал показує, що в українській мові перевагу в цих зворотах мають дієслова-присудки неособового значіння, тобто в однині 3. ос. ніяк. р.

Такого самого переходового характеру є звороти, де підмет-речівник із поняттям кількості, не на питання *хто? що?*, а на питання *скільки?* (див. Зап. III, 444); дієслово-присудок тут здебільшого неособового значіння: — Ой там *стояло* мужів *громада*, мужів *громада*, велика рада Чуб. III, 440. Не один *десяток тисяч* люду військового козацького *полягло* головами Кул. VI, 276. *Понасідало* ціла *купа купців* і *почали* деркотати про свої гешефти.⁵⁵ Тут підмет-речівник переходить у прислівник, і фраза набирає неособового значіння. Порівн. *Сила* роботи було, де *сила* вже прислівник. В останньому прикладі присудок *почали* вказує, що й форма множини тут іще силу має. Можна отже сказати: більшість членів *постановило*

і постановили, також у згоді з речівником кількості постановила. Усі ці три паралельні звороти мають свої відтінки.⁵⁶

Виразно підметові звороти з паралельними, одинними та множинними, формами дієслова-присудка маємо там, де підмет в однині є збірною *особового* значіння: — *Молодяж* тепер пісень тих не ведуть Кан. Та *решта* втекли Шух. 271. Поспільство *кинулося* з тими козаками і за годину всіх жовнірів *вибили* Літопис Самов. 60. Можливо, що в останньому прикладі форма *кинулося*, що стоїть у граматичній згоді з підметом, держиться під впливом безпосереднього сусідства підмета; де безпосереднього сусідства нема, там очевидно значіння збірності має в уяві перевагу над підметовою формою, і присудок здебільшого буває у множині. Значіння збірності може в уяві перевагу мати й там, де підмет і присудок у безпосередньому з собою сусідстві. Можна казати: *більшість вважає і більшість вважають*.

Як підмет *кожне* або *кожний* стоїть по присудкові, то присудок може й у множині бути: — *Порозходилися кожний* у свою дорогу. *Пішли кожне* додому. — *Думка*, зосередившись на моменті збірності в присудку, розчленовує ту збірність на складові одиниці в підметі, що стоїть після присудка.

Також у множині може бути дієслово-присудок, до підмет — займенник *дехто*: — Хоч Тихон і не казав нікому, куди і за чим він іде, хоч йому *дехто* знов *сміялись і докладали* Кв. *Дехто* з людей *находять* там гроші і тепер НКл. 61.

Порівн. також у Куліша: — Любили козакування хлібороби й ремесники, славили його в піснях своїх, і скоро *кому* не поталанило, скоро *кому* яка напасть або пригода, *шли* в козаки Кул. VI, 188.

Отже, де у функції підмета є займенник, що значінням своїм обіймає поняття збірне особове, то дієслово-присудок може бути у множині.⁵⁷

Є. Дієслова з другими відмінками та інші паралельні звороти.

1. Другий номінатив та інші паралельні звороти.

В українській мові другий номінатив, тобто речівники та прикметники в номінативній формі, що здебільшого входять у склад зложеного присудка, більше заховався, як у російській, а надто польській мові. Заміна другого, тобто присудкового номінатива новішим⁵⁸ присудковим інструментом не має в українській мові того поширення, що в російській та польській мові. Цим явищем українська мова збігається з сербською. Див. Зап. II, 181.

Передусім про стосунок другого номінатива до присудкового інструменталія. Коли в російській літературній мові можна в присудковому номінативі вбачати здебільшого істотну, незмінну ознаку, а в присудковому інструменталі — ознаку неістотну, змінну,⁵⁹ то

українська мова сильно ухиляється від цього правила. І на це вказують такі, наприклад, конструкції з номінативом та з інструменталем: — Тепер же я ні *дівкою*, ні *вдова*.⁶⁰ Торба мені *жінка*, кий у мене *братом* Ном. 4646. *Суддею* був ведмідь, вовки були *підсудки* Гребінка. Або такі приклади, де часова, змінна ознака виражена в номінативі: — Зробився ще *кращій*, ніж був Рудч. I, 128. Я ще вчивсь склади писати, бо був *ще хлоп'я* Кв. — На підставі фактів в українській мові можна дати таке, у великій мірі узагальнене, правило: в інструменталі виражена неістотна, змінна ознака; в номінативі може бути виражена і істотна, незмінна, і неістотна, змінна ознака, — цим українська, передусім наддніпрянська, мова архаїчніша від російської та польської мови. Див. у Потебні: «Узагалі в східньо-українській мові, рівняючи її до російської літературної, швидче помітна більша архаїчність у вживанні номінатива, ніж навпаки, у польській мові». Зап. II, 515. Сказане ближче освітлено поданим нижче матеріалом.

Приклади на другий номінатив при особових формах від *бути*; другий номінатив — речівник: — Усі начальники знали, що то він є бравий *улан* Кв. Не признавався, що то він є *тато* Яв. 179. Я *швець* і мій батько був *швець* Нар. 298. Старі були собі заможненькі *хазяї* Стор. 79. Івашко був добра *дитина* Стор. 156. Дарма що *попович* був, а діло знає і мужицьке Етн. 40. Чоловік *п'яниця* був, а жінка ще й більше *п'яниця* Гн. 20. Вони були найрозумніші *люди* свого часу Кул. VI, 502. Слізки ронила і здихала, що Турн-князюк не буде *зять* Котл. Я твій *товариш* буду щирий *іб*. Чи будем ми собі *брати*? *іб*. Тоді б Турн первий *лицар* був *іб*. — Другий номінатив — прикметник: — (Шевченко) поставив перед нею (пам'яттю) українця, *який* він єсть тепер Кул. VI, 488. А вони були *панські* Гн. 20. На це він був здорово *ласий* Стор. 196. Старший (брат) був *багатий*, але був злодієм, а молодший був *бідний*, але був чесний газда Яв. 193.

Приклади на інструменталь при особових формах від *бути*; інструменталь — речівник: — То був *волом*, а то хочеш зостатися *конем* Ном. 1865. Я *лакеєм* був Кан. Колись то була птиця: жайворонок — *царем*, а *царицею* — миш Рудч. I, 141. Я буду над тобою *матір'ю* *іб*. 91. Буде *зятєм* Яв. 70. І був вже *ксьондзом* *іб*. 23. Пострілений був *чоловіком* тої любаски, *Штефаном* Шух. 267. — Інструменталь — прикметник: — Як було усе ваше, так і буде *вашим*, і я й сам ваш Кв. Покіль я був *молодим*, так мене й жалували, а тепер я старий, так мене й б'ють Рудч. I, 13. Яким схочеш, *таким* будь Чуб. V, 397. А це (ми) були *малими*, то було розказувала нам баба Гн. 10. — Деякі з поданих тут прикметників в інструменталі українська мова дозволяє ще й уживати їх у номінативі. Можна ще казати: — Покіль я був *молодий*. А це ми були *молоді*. Треба обминати другого номінатива там, де через збіг двох номінативів може вийти непорозуміння: — В погоду і смутний *веселим* буває Ном. 602; непорозуміння б викликало: — В погоду і смутний *веселий* буває.

Такі подані вище звороти, як — *Пострілений був чоловіком* тої любаски, *Штефаном* Шух. 267. — властиві західньо-українським говіркам: »Західньо-українські звороти «коби ми був милий *вірним*» невластиві східньо-українським говіркам, де треба номінатива: »будь здоров!« і »будь здоровий і щасливий« Метл. 59: ой тепер я бачу, що *твоя* не буду *ів*. 172; ой хоч люта (зима), хоч нелютая, не буде *такая*, як літо було Метл. 149«. — Зап. II, 520.

Де при присудковому йменні дієслово *є, єсть* у його помічній функції опущене, там імення присудкове звичайно буває в номінативі: — А ти стара мати — *порадниця* в хаті Метл. 242. Мені ж твоєї худоби не треба, ти ж в мене *худоба* самая *ів*. 47. Ледащо син то батьків *грїх* Котл. — Проте, де треба внести в зворот те значіння дієслова, що воно по-російському здебільшого виражене в особових формах від *являться*, (она являється причиною), там у певних висловах імення присудкове виражене інструменталем, при якому нема помічного дієслова: — Накажи ти мому роду, що *я сиротою* Чуб. V, 422. Я ж не *причиною*, що болить Гр. Которії *причиною* до нашої розлуки, бодай же їм не минули з того світа муки Чуб. V, 315. — Тут з опущеним дієсловом в'яжуться поняття самостійніше, ніж у попередніх зворотах із номінативом. Потебня має ці звороти з інструменталем за питомі українські, архаїчні, не запозичені з польського; думку свою він підпирає тим, що й у сербській мові, вказаним явищем дуже архаїчний, можливий у цих зворотах інструменталь — Зап. II, 516.

Де у фразі є помічне дієслово *є, єсть*, або де його й немає, але де з ним не в'яжуться той самостійніший відтінок, що *є* в російському »являться« тощо, там інструменталь неможливий; присудкове ймення в таких разях є незмінна, стала ознака підмета. Галицько-українські звороти, як »історія єсть учителькою життя«, Потебня має за запозичені з польської мови. — Зап. II, 515. Також Богумил і Житецький вбачають у такому інструменталі при *є, єсть* польський вплив: »Помічаючи в народній мові форми подібні до польських, українські письменники ще більше додавали польської закраски« і далі: — »Помітні сліди польського синтаксису у вживанню відмінків: предикативний аблятив у польській конструкції («Кто хочеть пріятелемъ быти свѣтовѣ, то єсть непріятелемъ Божиимъ». »Всѣ люде грѣшніи суть хорыми«)⁶¹. Виходячи з подібного факту в російській мові, Потебня думає: »Отже *єсмь*, як і *быль* тощо, у функції злучки (*сорула*) з номінативом, у функції присудка з інструменталем, хоч і як би важко було вловити їх лексичні відмінності, є різні дієслова, синтактичне бо вживання не є щось бай-дуже проти змісту, як сорочка на тілі, а навпаки, його можна відокремити від цього змісту тільки штучно і не як слід«. — Зап. II, 516.

Паралельно з другим номінативом та з інструменталем українська мова знає при особових формах від *бути* й конструкції з прийменником *за* при речівнику в акузативі: — Він год шість був *за сотника*, а це вибрали громадою *за п'ятисотника* Гр. Ще й на весіллі в його старшої дочки *за дружку* була Лев. Колись це було *за*

зброю людям Є. Будь мені за гірню скелю Кул.—Гр. Буде за зятя Яв. 70. Будемо собі за товаришів Шух. 167.⁶²

При дієприслівнику *бувши* прикметник здебільшого буває в номінативі: — Латин і серцем і душею *далекий* бувши од війни Котл. Юнона з неба увильнувши і *гола*, як долоня, бувши, по-паруб'ячи одяглась ів. Менше звичний тут інструменталь: — На землі вони живуть і всяке їх бачить і знає..., що, бувши дуже *письменними* і *головатими* на яке инше діло, до української словесности ані доторкаються Кул. VI, 501.

У фразах підметових при інфінітиві *бути*, що з особовим дієсловом, може бути і номінатив і інструменталь; від прикметників здебільшого номінатив, від речівників здебільшого інструменталь: — Гріх, люди, гріх не минає, він *має бути відкуплений*. Стефанік. Я *хочу бути молодий*. Уповала, мамцю, на жупани, *думала бути* за ним *пані*: уповала, мамцю, на керею, *думала бути попадею* Метл. 237. Подай, мила, білу руку, щоб бачили люди, що *малася чужа бути* — тепер моя будеш Гр. Як я *маю зелена бути* Пісня. Як *не хочеш*, серце, *дружиною бути* Чуб. V, 177. — Також приименник за з акузативом: — Я *не хочу* тобі за *милу* *бути* Чуб. V, 368. Також: Як я *можу весела сидіти* Черн. Див. другий датив при інфінітиві у фразах безпідметових, ст. 64.

Як на відмінний від російської літературної мови факт у Гоголеві мові, В. Істомин вказує на присудковий номінатив замість інструменталю в конструкції: — Що мужики повинні быть *помещики*, а помещики будут мужики Мерв. Души, ор. с. 56.

Другий номінатив та інші паралельні конструкції при інших дієсловах. Дієслова *вдатися*, *видаватися*, *здаватися*, *показатися*, *стати*, *ся*, *зоставатися*, *лишатися*, *(з)робитися*, *вчинитися*, *(в)родитися*, *(ви)рости*, *вийти*, *виходитися*, *іти*, *прийти*, *їхати*, *сидіти*, *стояти*, *лежати*, *лягти*, *(на)з(и)ватися* та інші, що разом із присудковим іменням становлять зложений присудок, мають імення прикметникове здебільшого в номінативі; речівникове ймення при тих дієсловах, де може бути речівник, може як до лексичного значіння даного дієслова *бути* хоч у номінативі, хоч в інструменталі.

Удатися. *Удався високий, здоровий*, Стор. 129. *Удалась така лінива* ів. 55. Такий *дурний* та *божевільний* *вдався* Рудч. II, 176. Дитина *вдалась гарна* та *угішна* Нар. 242. А я зроду така *вдалася* МВ. Як хто *вдасться дотепний*, то й насміється з нечистої сили Кул. VI, 432.

Показатися, *здаватися*. *Красива показала* мені Кв. Земля *здається однакова*, а жито росте неоднакове Гр. *Вищий* од верстви (брат) *здався* Котл. Він *здався* і *нікчемний*, та був розумний і непевний ів. Пор. *Дивно* тільки *здалось* йому, що Черевань про те ані гадки Кул.—Гр. Також: — Сам собі *таким здався* Кул. VI, 444.

Стати. Вже вони не діти, а вже *стали парубок* і *дівчина* гарненькі Гр. Гряниця... від чорноморських степів *стала инша* Кул. VI, 41. *Стали багаті* зараз Гн. 15. *Ночі стануть темні* Остер. Такий *став*

гарний Рудч. II, 11. *Став невидний Шух.* 66. Пише власною рукою, бо вже й *письменний став* Стор. 182. Вона до його якось *тепленька стала* ів. 136.

При дієслові *стати*, як і багатьох інших (див. нижче), другий номінатив маємо здебільшого в прикметниках; речівники при *стати* мають у величезній більшості форму інструментальну, — в інструменталі зрідка й прикметники бувають: — *Недавно я вдовою стала* Чуб. V, 594. Вони *стали собі побратимами* Шух. 2. *Став дідичем* той бідний Яв. 19. Може б ти мені *став товаришем* Шух. 132. Вона *стала шинком*, а він торгує водкою. Вона *стала морем*, він плава уткою по воді Гн. 22. От з того часу і *став* на неї *гонителем* Кв. Брати... *стали* у війську *старшими* Яв. 90. — *Статися* тільки з інструменталем: — *Хто стається вівцею*, того вовк із'їсть Ном. Ввесь край від Німана до Чорного моря *стався руським* Кул. VI, 176.

Стати, *ся* також із прийменником за та з акузативом: — *Стала* йому дячиха *за матір* Стор. 156. *Зарав став за війта* Яв. 96. *Станься за дуба* і стій Яв. 114. *Стань за тверджу* нерухомому Кул.— Гр. Він мені *за дитину* рідну *став* МВ. *Став за професора* Є. Тісна домовина *стала* мені *за веселую світлицю* Кв.

Зоста(ва)тися, *лишитися*. Тепер же я *сиротина* у світі *зосталась* Чуб. V, 747. А цар *зостався голій* у лісі Рудч. II, 160. Діти *зоставались нехрещені*, парувались невінчані Стор. 426. Уже до смерті *зостався самотний і неласкавий* МВ. Так йому рот *роззявлений* і *зостався* Кв. — При *зостатися*, *лишитися* речівники здебільшого в інструменталі: — *Лишилися сиротами* Шух. 197. То був волом, а то хочеш *зостатися конем* Ном. 1865.

(З)робитися. А ти *зробися слаба* Шух. 117. *Добрі зробилися* ів. 77. Мене така млість *напала*, що аж сам собі *важкий зробився* Гр. *Величня зробилась* Москва не однією стихійною силою Кул. VI, 577. *Багата така зробилась*, що страх Нар. 13. Уже *зробилась мала* зовсім МВ. — Речівники при *зробитися*, *вчинитися* в інструменталі: — *Хазяйкою зробилась* невсипущою на все село Рудч. I, 179. А хлопець *зробився кертинуою* Яв. 17. Нечестивій долі *слугою не вчинилася* Кул. VI, 489. І прикметник буває тут в інструменталі: — Хоч же б і всі ви *поробилися письменними* Кул. VI, 540.

(Ви)рости, *вигнатися*, *виходитися*, *уродитися*. *Великий рости*, здоровий будь. *Які високі та товсті повиростали* (дерева) Стор. 267. Той хлопець *виріс великий* Яв. 242. За рік *виросла рівна* з мамою. Григор *вигнався такий*, як тополя Гр. Ласо їсть, на м'якому спить та така *виходилася*, що молодичя хоч куди Кв. *Яка біда уродилась*, така й *згине* Ном. 5044. Речівники при *вродитися* здебільшого в інструменталі: — Інший... *вродився недотепою* Кул. VI, 504.

(На)з(у)ватися. Город *зався Картаген* Котл. Через такі ярмарки це вже не *слобода звалася*, а містечко Кв. Парубок *називався Івась* Кв. Такий старший *зався отаман* Кул. VI, 39. І був один убогий, *зався Лазар* Морач. переклад. еванг.

Також з інструменталем: — Ті водяні гаї, що *звалися Великим Лугом* Кул. VI, 67. Тоді вони *звані були гайдуками* Шух. 81. Пор.

також: — Дав мені ім'я *Кулиною* Чуб. V, 482, де інструменталь залежить від ужитого тут звороту »дав мені ім'я« у значінні »назвав«.

Іти, ходити, бігти, стояти, сидіти, лежати, лягати та ін. Розступися, сира земле, ой я *піду жива* в тебе Гр. Я *йтиму* до пана *голий* Рудч. II, 191. Я *босий не піду* перед суд Яв. 201. *Смутний хожу*, невеселий, бідний чоловік, що не маю щастя через весь мій вік Чуб. V, 476. *Ходить* Маруся вже *розчесана* Метл. 74. Так пусто в селі, хоч *голий біжи* Ном. 39. Чого, Маруся молодесенька, чого *сидиши смутнесенька?* Метл. 220. Знемоглася і *лежала понура* МВ. *П'яні спати полягали* Котл. Хоч *живий* у яму *лізь* Ном. 42. В коморах, що посеред двора *стояли насипані* повні вівсом і всяким борошном Кв.

Вона йому й *не снилась така* Кв. *Молода я віддалася* Чуб. V, 562.

Той син дуже *мудрий вивчився* Яв. 4.

Мати його дуже *ласкава й привітна* до всіх *ставилася* МВ. Мати й *приставилася* наче *хвора* Нар. 334. Також: — *Приставився* таким *бідним* Рудч. I, 1.

Дієслова *правити, найнятися, служити* мають при собі прийменника *за* з акузативом: — *Скриня моя за стіл править* Барв. 435. Стала я дівкою і *найнялася за наймичку* в одного багатого чоловіка Лев. А *служив* він *за старшого рибалку* Нар. 168. *Служив за голову* Стор. 193. Дуже рідко *служити* з інструменталем: — *Дід служив* на майдані *майданчиком* Рудч. II, 13.

На підставі поданого матеріялу можна зробити висновок, що при вказаних помічних дієсловах прикметники здебільшого знані у формі номінативній, натомість речівники навпаки — у формі інструментальній або акузативній з прийм. *за*.⁶³

Властивіше українській мові, напр., сказати: — *Праця зосталася нескінчена*; *листки виростають довгі*; *спроби показалися невдалі* ніж: — *Праця зосталася нескінченою*; *листки виростають довгими*; *спроби показалися невдалими* (з рукопису).

Де особове дієслово є у функції самостійного присудка, там речівник чи прикметник при йому, не будши присудковим іменням, а здебільшого на час або на стан вказуючи, є у формі інструменталю: — *Учинила твою волю, пішла заміж молодою* Чуб. V, 494. Давно, ще *малими*, пішли ми в Хитовий байрак НКл. 12. Ще *малими* пасли ми вівці біля *Виноградної балки* ів. 14. *Правобережжя, рідна земля* »*козацького батька*«, *оддана ляхам безлюдною* Кул. VI, 336.

Виразно розмежувати значінням конструкції номінативні від інструментальних там, де обидві конструкції можливі, трохи чи й зможна це річ. Не раз ми в мові натрапляємо на факти, де одну думку можна двома й більше способами віддати, і той чи інший спосіб вибирають здебільшого напівсвідомо. Так само й тут: це належить до тонких відтінків стилю.

2. Другий датив і паралельні конструкції з інструменталем.

Як у підметових зворотах заховався при першому номінативі-підметі другий номінатив-присудкове ймення, так у безпідметових зворотах із інфінітивом при першому дативі дієвої особи, предметі, заховався другий датив — присудкове ймення: — Як мені *зеленій бути*, коли мене дівчата стопчуть Чуб. III, 158. От з такою бідою як йому *не бути смутному, невеселому* Кв. 166. Як же мені *такій бути*, чуже діло роблячи Чуб. V, 917. Як мені, братці, *веселому бути* іб. 1208. З чого мені *ситій бути*, коли я дубки гризла Рудч. II, 178. Ой як мені молодесенькій *не сидіти смутнесенькій* Метл. 220. Часом першого датива нема, але його легко догадатися: — Приложи ти, моя мила, до голови рути, клади рано і ввечері, щоб *здоровій бути* (= щоб *тобі* здоровій бути) Чуб. V, 364. Годі *сидіти смутному*. Годі, березо, *зеленій стояти* Чуб. V, 990. Щоб перед Богом *правому бутъ* Пир. Також датив у безпідметових зворотах при активному дієприслівникові: — Нащо мені женитися, *бувши молодому* Чуб. V, 620.

Рідше маємо тут у народній мові інструменталь: — Як же мені *зеленою бути* Чуб. V, 386. Як же мені *не бути смутним та невеселим* Рудч. II, 119.

3. Другий акузатив і паралельні конструкції.

Як і інші другі відмінки, так і другий акузатив ще заховується в українській мові. Відповідний до нього перший акузатив є здебільшого особовий займенник у функції предмета: — Застанеш мене *молодицю* МВ. Мене покидаєш *дужу, здорову* Метл. 55. Витягли Веклу зовсім *мертву* Кв. Ой їду, їду в велику дорогу, тебе покидаю *дужую, здорову* Kolb.—Wol. 301. А твій батько заколов годоване теля, що побачив його *здорового*. Морач. переклад. еванг. І раді б то, побачивши його *живого й здорового* Стор. 421. Спасибі твоєму батьку, що тебе *такого гарного* зробив Нар. 367. — Першого акузатива може й не бути, але його можна б з попереднього речення здогадатися: — А може зледащіють її діточки, її соколи ясні, що тепер виряджає *хороших, добрих і щирих* (= що тепер виряджає їх хороших, добрих і щирих), а доведеться може побачити *таких*, що бодай не діждати нікому МВ. Мене мати породила, *нехрещену* положила Шевч. Вона мене не жалувала, *силувану* заміж оддала Гр. Ой нумо, братця, коники гнати, щоб *живеньку* застати Чуб. V, 367.— Де перед перехідним дієсловом заперечене слівце *не*, там замість другого акузатива може бути другий генітив: — Я думала, що ти мене *живої* не пустиш Рудч. I, 121.

На місці колишнього другого акузатива маємо тепер інструменталь із значінням часу або стану: — Сотворив мене Бог *дівчиною* Чуб. V, 482. Прокляла мене мати *малою дитиною* Пісня. Любив

я тебе *дівчиною*, любитиму *молодицею* Пісня. Мати моя, мати, чом не вмiла прикопати малою *дитиною* Чуб. V, 602. Ой, як тебе, синку, та *маленьким* женити ів. 280. Далась мене, моя мати, заміж *молодою* ів. 213.

На місці колишнього другого акусатива маємо тепер прийменника *за* з акусативом при дієсловах *обирати, обібрати, вчинити, визнавати, вважати, мати, ставити* (у розумінні рос. *считать чем*), *взяти, найняти* та інші. При деяких дієсловах може й інструменталь бути, — див. нижче. Відповідного значіння російські дієслова мають при собі переважно інструменталь.

Обібрали його знов *за вiйта* Яв. 97. Ні писати, ні читати, а хочуть *за ватажка обібрати* Гр. *Обирати* можна й *на кого*: обрано на голову, на представника. Також: — Чабани татарські *вибирали* з-проміж себе *старшим*, хто був найдотепніший Кул. VI, 39. Старі пані *вчинили* мене *за шапаря* й *за отамана*. Гр. *Визнано за потрібне* ОК., Дума, що дурень його *вважає за чорта*. Гр. Ми тебе *за святого вважаємо* Гр. — У Куліша маємо і вказану конструкцію, і рідше інструменталь: — Тим королі попускали їм попуск у всіх їх звичаях і розпорядках, *вважаючи їх за людей* малих і непотужних Кул. VI, 185. Його невеличкі повісті можна *вважати* тільки *за ескізи* ів. 439. Козакування почали *вважати* собі *за найкращу славу* ів. 54. Також: — А вже себе *славними* на весь світ *уважали* ів. 20. Куліш у близькому до *вважати* значінні вживає дієслова *розуміти* з інструменталем: — Пани *розуміли* Україну другою *Польщею*, і всюди почали заводити право польське Кул. VI, 165. — Нас *ні за віщо має* Етн. 36. *Маючи за взір* і за модло Кул. VI, 172. В усякому ділі вони *за взір* Візантію собі *мали* ів. 28. Кожний з них *мав* старшого *за ворога* ів. 22. Чужої дитини не *май* *за свою* Ном. 1196. Перше *мала за милого*, тепер *за п'яницю* Чуб. V, 401. Щоб їх *за взір ставити* Кул. VI, 502. Мене вже на задньому возі *посаджено за вартового* ів. 546. *Взяти за зятя* Етн. 35. Волиш чорнявую та *за милую* *взяти* Чуб. V, 237. Я тебе *найму за вiвчаря* Шух. 70.

Настановляти, -вити здебільшого з інструменталем: — *Настановлено старшим і суддею* над усіма низовими козаками... Яна Бадовського Кул. VI, 72. *Отаманом* його вільними гоїосами *настановляли* ів. 228. Пан його... *прикащиком настановив* Нар. 215. Його громада *тигарем настановила* Барв. 424.

Також з інструменталем: — (Запорозці), *знавши* його славним *лицарюгою*, закликали через посланців до себе на Низ Кул. VI, 108. Там воно й *величало* їх своїми *гетьманами* ів. 181. *Козаками* в Татарщині *звано* таке військо, що в йому були самі улани, князі та козаки ів. 37.

При *звати, називати* може при 1-ому акусативі стояти й номінатив: — Мене *звуть Андрій* Корчака Лев. Все те вкупі *звали* вони *Січ* Кул. VI, 66.

Ж. Особливості в уживанні відмінкових форм при інших дієсловах.

1. Генітив при дієсловах.

У російській мові трохи не всі перехідні дієслова, що мали при собі колись генітив,⁶⁴ через аналогію з іншими перехідними дієсловами замінені конструкцією з акузативом. Українська літературна мова тут здебільшого йде за російською. Тим часом народня мова здебільшого заховує конструкцію з генітивом: — див. нижче. Наводжу часто уживані дієслова, що відмінно від сучасної російської літературної мови мають при собі генітив. Про генітив при інфінітиві див. § 4, Д.

Генітив буває при дієсловах:

Вчити, ся, вивчати, ся, навчати, ся, навчити, ся — Я її розуму навчала Гр. Його розуму навчили Яв. 228. Пригоди учать згоди Ном. 1751. І *письма* вивчив і латини всякої вивчив Нар. 292. Батько знов його вибив і віддав *ковальства* вчитись Гр. — У Шевченка з-російська сказано: — І чужому научайтесь, — треба: І *чужого* научайтесь; також російський вплив у Стороженка: — Я тебе навчу *пісням* і *думкам* Стор. 210, — треба: — Я тебе навчу *пісень* і *думок*. Треба казати: — Уччу дівчинку української мови (а не українській мові). Також при *уміти, знати* може бути генітив із відтінком партитивності: — Олексій знав *письма* Кв. Мови їх уміла Етн. 38. Вмію *співаночок, казочок*.

Глядіти, доглядати, виглядати, берегти, стерегти, боронити та інші споріднені значінням дієслова: — Гляди, як *ока* в голові Ном. Гляди, дядьку, *порядку* Ном. Нікому чумакові доглядати *смерти* Гр. А хто ж буде доглядати козацької *смерти* Чуб. V, 375. Буду тебе... як *ока* берегти Кв. І найменший пташок свого *гнізда* боронить Етн. 36. XVI, 349.⁶⁵ Староста Панько вимагає, щоб міщане і поспільство стерегли *замку* Кул. VI, 52.

Глядіти рідко з акузативом: — Прийшла тая удівонька *пшеницю* глядіти Чуб. V, 856 — і рідко з інструменталем: — Я буду глядіть і твоїми *бджолами* Нар. 256 (див. нижче при дієсловах з інструменталем); також рідко з інструменталем при прийменнику *за*: — Нам треба глядіть і *за* кумовою *пасікою* Нар. 257.

Ждати, чекати, сподіватися, надіятися, виглядати та інші близькі значінням дієслова: — Ой діжду я тієї *години*, що й мене згадає Чуб. V, 466. Добре роби, доброго й *кінця* дожидай Гр. Ждала мати *дочки* в гості Чуб. V, 471. Лінивий все *ночі* чекає Приказка. По негоді надійся *погоди* Е. 36. XIV, 441.⁶⁶ *Панночки* сподіваємось Гр. Чумак... сподівається *смерти* Чуб. V, 1031. Виглядає, як каня *дощу* Гр. Своєї *пори*, своєї долі мовчки виглядала Кул. VI, 489.

У західніх говірках може бути й *заждати кому*: — Заждіть мені одну годину. Вони *йому* заждали Шух. 82.

Названі дієслова можуть мати при собі й прийм. *на* з акузативом.

Слухати, чути, також із приростками *вислухати, послухати, почути* та інші близькі значінням дієслова, що генітив при них має здебільшого відтінок частинності (партитивності): — Послухали доброї *поради* високошановного народолюбця Гр. Слухай мене *молодої, порадошки* мої. Чи чули ви, люди, такої *новини*: Кл. Кв. 100. Слухай, сину, мого *слова* Чуб. V, 421.

Де вказаного відтінку партитивності нема, там здебільшого акузатив: — Хто все знає, хто *все* чує Шевч.

Казати в розумінні *розказувати, співати, грати, танцювати*, та інші подібного значіння дієслова: Кажі *казки* — не вмію, кажі *байки* — не смію Гр. Я люблю, як хто *казок* розказує Гн. 9. Як граю *»Долі«* або *»Зради«*, собаки виють під вікном Гр. Як заграє *московщини*, на всю Польщу чути Чуб. V, 469. Чого ж це, братіку, завів такої *жалібної?* МВ. Затягли Запорожці *веселої* і покрили Дніпр байдаками НЗап. 106. Співай, кобзарю, ще такої Гр. Витяг з-за пояса сопілку, висвистує якої зна Гр. Якої вам *заблагоразумиться старої пісні* заспіває Кан. Співають *жартовливих пісень* Етн. 46—47. Ой заспівай, соловеюку, хоч *одної пісеньки* Чуб. V, 318. *Метелиці* та *гопака* гуртом віддирають Гр. Напившись горілки, музика і вчистила *горлиці* Кв. *Співати* також із акузативом: — Сидить дівка у садочку, *пісеньку* співає Чуб. V, 243.

Завдавати, зазнавати, дізнавати та інші дієслова подібного значіння, де генітив із відтінком партитивності: — А вже мої руки та дізнали *муки*, а вже мої ноги зазнали *дороги* Чуб. V, 735. Не завдавай *серцю жалю*, бо я в чужім краю *Пісня*. Серцю *жалю* завдаєш Чуб. V, 249. Зазнаю *чужої сторони* МВ. Дізнає злющий *злої муки* Кул. — Гр. При *зазнавати*, де нема партитивного відтінку, там акузатив: — Павло Підзубень дуже *тямуций* чоловік, *всяку старовину* молодою головою зазнає Гр.

Вживати, заживати, — жити: — Вживай *світа*, поки служать літа Ном. 5931. Зажила вона собі ще того *щасливого часу слави* доброї панночки Барв. Гей, хто хоче *роскоши* зажити? Чуб. V, 344. Також із акузативом: — Не барзо *дорогії* *напитки* вживає Гр. Вживають вони *щуку-рибаху*, ще й *соломаху* з водою Гр.

Запобігати, -бігти (рос. приобретать, -бресть, добыть): — Запобіг *лиха* Ном. 1834. Аби де запобіг якої *копійчини* Етн. 48. Чого ти хотіла, *того* й запобігла Чуб. V, 826. Не хочуть у *вельможних ласки* запобігти Кул. — Гр. *Запобігати* *кого* і *перед ким* у розумінні рос. заискивать перед кем: — Самі люди *мене* запобігали Барв. 175. Менший *перед більшим* запобігає Гр. У розумінні рос. предупредить, предварить, *запобігти чому*: — Запобігти цій *лихій пошесті* Кул. VI, 620.

Не набігати, -бігти тропи. — Є доля у *всякого*, та не набіжить чоловік *тропи* Барв. 416. Про *набігати, -бігти* *кого, що і на кого, на що* див. нижче при акузативі.

Навикати чого і до чого: — *Чого* бик навик, *того* й уночі реве. Приказка. Я вже навик до *чумацьких звичаїв* Кул. VI, 546.

Шукати, пошукати, вишукувати: — Ходить свиня коло млина, шука поросляти Грінч. М, III, 254. Шукай душі якої Яв. 9. Ой піду я в поле, пошукаю долі Чуб. V, 29. Іншої шукаєш іб. 45. Чи дороги шукаєш? іб. *Шукати* рідко з акузативом: — *Телятко* шукаю Чуб. V, 69. У західніх говірках *шукати за ким, чим*: — Іду, мамо, в світ за ним шукати Яв. 121. Я за патицчям шукаю іб. 25. Іду за нею шукати іб. 53.

Вивідувати: — Оце такий пан, що мабуть *ума* вивідує Гр.

Питати, ся (рос. спрашивать у кого): — Ти що думаєш? — пита Катрі МВ. Що питаєш оцеї зозулі? Чуб. V, 25. Питався чорт баби Ном. 198. Де дієслово *питати, ся* стосується і до речівника особового і до речівника неособового (рос. спрашивать кого о чем), там особа може бути виражена в генітиві з прийм. *у (в)*, а неособовий речівник — у генітиві: — Став же *в мене* козаченько та *доріженьки* питати Метл. 96. Козак *у дівки правди* питає Чуб. V, 489. (Див. також нижче, при акузативі: — *На здоров'я* тебе, брате, буду питати Гр.) Може й такий стосунок бути, що речівник особовий є у формі генітива, а займенник *що* в акузативі: — *Що* питаєш оцеї зозулі? Чуб. V, 25. Про *питати, ся* у значінні рос. спрашивать о ком, о чем див. нижче при акузативі. *Питатися* в розумінні *шукати, напитувати*: — Піду ж я до комори питатися зброї Чуб. V, 887.

Напитати: — Напитав собі *роботи* Чуб. V, 519.

Просити: — Там дівчина... *циганочки* просять Чуб. V, 420. *Сестри* просила, щоб дала Пир.

Радитися (рос. советоваться): — Сестра знов радиться *опришка*; Шух. 113.

Позичати, -чити: — Курашечко-чубашечко, позич мені *крилець* Чуб. V, 306. Позич, голий, *сорочки* Ном. 4547. Також із акузативом: — Ой соколе, соколоньку, позич мені *крила* Пісня.

Забути, ся: — Забудуть всіх цих *бід* своїх Котл. *Сокири* забулись Нар. 353. Також *забути, ся* за *що, на що*, див. нижче при акузативі.

Братися, взятися, держатися, додержувати, ся, горнутися, чеплятися, вчепитися та інші близькі значінням дієслова: — Воно гарненьке, не аби-яке і *граматки* береться Гр. Береться інших *способів* б. Ти *гріха* не берись Ном. 6147. Як снасть псується, то чоловік *ума* береться. Ном. 10198. *Братися* також *до чого*: — Болото береться *до коліс* Гр. Взявсь, як реп'ях *кожуха* Ном. 2745. Коли найнялася, то нехай *держиться хати* Лев. *Щетини* тримається Чуб. V, 1174. Бенькетує шляхта, іграючи в карти, а козаки-лейстровики додержують *варти* Кул. I. Той, що *Домахи* горнувся МВ. *Горнутися, пригорнутися* і *до кого*: — Не пригорнується вже серденько мое *до його* Метл. 66. Рідко *пригортатися й кому*: — Пригортайся дівчинонько, *другому* такому Чуб. V, 199. *Кого* біда учепиться, *того* тримається руками і ногами Ном. 2170. І чепилася біда *воза* Яв. 148. Вчепився, як сліпий *плота*. Приказка. *Чеплятися, вчепитися* також *за що і до чого*: — Чепляється, як сліпий *до плота*, Ном. 2747. Як реп'ях той учепиться *за латані*

поли Шовч. Не хапайся *дурниці*, не будеш сидіти в темниці Ном. 7068. Заліз він у яму, але хопився її *запаски* Яв. 265.

Зворот з наведеними тут дієсловами з прийменниками мають певний відтінок проти безприйменникових зворотів: прийменники конкретніше визначають стосунок до об'єкту.

Дієслова руху з префіксом *до-* із значінням наближення до чого можуть безпосередньо мати при собі генітив, тобто вони можуть і без прийменника *до* бути: — Ниточка доведе *клубочка* Ном. Самотужки кращого *життя* доходив Є. Дійшовши... тієї *правди...*, що безкрай і безмірний космос... дає нам закон громадянського життя і розумового прямування Кул. VI, 583—584. По ниточці дійдеш *клубочка* Ном. Не дійшли *злодія* Ном. Не ходи, мій синоньку, доходишся *лиха* Чуб. V, 887. Я вже тобі доїду *кінця* Ном. Дохоплюється воно тепер *вершків* мистецтва Є. Багато бо єсть таких книжок, до нашого діла потрібних, *котрих* ні за які гроші не доскочиш Кул. VI, 6. *Правди* тут голосами мирськими не дошукувались іб. 22. Сам починаєш свого *анакронізму* доглядатися іб. 535. Як би вона встала, то б *неба* дістала Стор. 23.

Різниця між відповідними прийменниковими зворотами (з прийм. *до*) та безприйменниковими та сама, що вище.

Дієслова з префіксом *до* — у зворотах із значінням «доходити кінця певного часу» мають при собі генітив без прийменника *до*: — Бодай тобі... так важко конати, як тепер мені *віку* доживати Чуб. V, 732. Нехай козак *роченька* дослужить іб. 259. Дослужив *місяця* й пішов Кан.

Дієслова з значінням *віддалення від чого*, як *уникати*, *втікати*, *вбігати*, *збавляти*, *(по)збутися*, *цуратися*, *встерегтися* та інші подібного значіння мають при собі генітив: — Живши у світі, *його* не втечеш МВ. I, 214. Та й не знаю, як ще другої *біді* вбігла, що мене не бито МВ. Не втекла я нещасної *долі* Чуб. V, 552. Бігала і не вбігала нещасної *долі* іб. 124. Тепер мені *турми* не втікати іб. 729. Близьких сусідів *хліба* й *соли* безневинно збавляв Гр. Можна пологою й самого зерну *ціни* збавити Кул. VI, 452. Як віддамо сироту, то збудемось *клопоту* Чуб. V, 977. Сахайтеся *брехні* Гр. Хоч і надів жупан, все не цурайся *свитки*. Приказка. Домашнього *злодія* не встережешся Ном. 11096.⁶⁷

Того самого значіння дієслова з префіксом *від-* (*од-*) можуть безпосередньо мати при собі генітив, також із прийм. *від* (*од*): — Власних *скарбів* одбігали Гр. (Перевертні-русини) відбігли свого рідного *люду* і його *звичай* Кул. VI, 169. Чайченко зовсім *дому* одбився МВ. Одсахнувся *жінки* й *дитинки* Гр. Також: — Вона від його одсахнулася.

Ненавидіти з генітивом (і з акузативом, див. нижче): — Я своєї *сестри* ненавижу Чуб. V, 929. (Мати) молодої *невісточки* незнавиділа іб. 709.

Старатися, *розстаратися*, *роздобутися*, *здобутися*, *настачитися*, *дороблятися* та інші близькі значінням дієслова: — Треба ще й майстрам *грошей* розстаратися Етн. 42. Як розстараетеся *грошей*,

заплатите мені Гр. Треба нам старатися *людей*, щоб сина визволити Рудч. I, 79. Панська ласка літом гріє, а на зиму *кожуха* треба старатися Ном. *Старатися* можна й *на що*: — Як потягнувся на юшку, то розстарайся й *на петрушку* Гр. Роздобулись якось наші Кітлівці *човнів* М. Пр. 245. *Роздобути* можна й *на що*: — Ніяк не роздобудешся ні *на що* Кв. II, 9.⁶⁸ Сам собі *лиха* здобувся Нар. 378. Дороблявся *хліба*, зійшов на діда. Приказка. I *прядива*... не наста-чишся Гр.

У близькому значінні й *дбати* з генітивом: — Як іти в рай, так і *дров* дбай Ном. 200. Також *дбати за що, про що, чим*: — див. нижче, при дієсловах із акузативом та з інструменталем.

Оглядатися (чи нема кого): — По воду пішла, оглядається *Вдсила* Кв. Звична конструкція: — Оглядайся *на задні колеса* Ном. 4305.

Розважитися: — Чи так вона всім по душі прийшла, чи не було їм тоді *чого иншого* розважитись, тільки так комахою і налазють МВ. *Розважитися* й *чим* можна.

Ще наводжу кілька часто вживаних дієслів, що мають при собі відмінні від російських прийменники з генітивом.

Знущатися, сміятися, насміхатися, кпитися, тішитися з кого, з чого та інші подібні значінням дієслова: — Слуги знущались *з його* Гр. Цікаво їй було, *з чого* так безжурно, так весело молотники сміялися Барв. Чи ти *з мене* смієшся Чуб. V, 196. Дівка... *з парубка* сміється іб. 879. Насміхається *з того неборака* Гол. А я *з жалля, з запечалля з батька* усміхнувся Чуб. V, 652. *З мене*, молоді дівчини, не кпися іб. 78. Не тіштеся *з моєї бідц* іб. 22. Да вже ж мені *з твоєї доньки* знущатися годі іб. 422. *З жінок* лютими муками знущалися Кул. VI, 236. У Стороженка — *Знущатись над* старими людьми Стор. 61. *Знущаються над* нашим *людом* іб. 496 — російський, думаю, вплив.

Сміятися, насміятися, глумитися можна й *кому, чому*: — Не буде мені просвітку, будуть *мені* сміятись Кв. Хоч *йому* дехто сміялись і докладали Кв. Насміялась верша *болоту*, коли оглянеться, аж і сама в болоті Ном. Вона багато *Богові* глумилася Шух. 251.

Змінитися, змарніти з виду (і на виду): — *З виду* змінився Стор. 181. Чого ж ти, синочку, *з лichenька* змінився Чуб. V, 661. Ой не плач, дівчино, *з лichenька* змарнієш іб. 345.

(Пі)знати з чого (також і по чому): Пізнати *з мови*, якої хто голови Ном. Я його *з лиця* знаю Чуб. V, 1092.

Багатитися з чого, користувати, ся з чого: — Як би ми вміли користувать *з города*, як німці Гр. І благо тому чоловікові, котрий користується *з цього світла* Гр. Була їм честь і подоба тільки *з самої землі* багатитись Кул. VI, 140.

Кланятися, вклонятися, відклонятися, поздоровкатися до кого (також кому): — Пані вже поїхала і кланялася *до нього* Яв. 108. *З України до дівчини* козак відклонився Гр. Чоловік їхав і поздоровкавсь *до мене* Гр.

Грати (в розумінні забави, а не гри інструментальної), *гуляти* мають при собі прийменника *у* (*в*) із генітивом, як речівник в однині, із акузативом, як речівник у множині; в останньому випадку може й не бути прийменника: — Гуляють *у тісної баби* Гр. Діти бігають, гуляють *в ціці-баби, в хрещика* Гр. Будемо грати *в свого козиря* Гр. Гуляють *у карти* Рудч. I, 107. Пішов *карти* грати Яв. 15. *Пани карти* грають іб.

2. Датив при дієсловах.

Дякувати, віддячити, вибачати, -чити, простити кому (а не з-рорійського ког о): — Чого сидиш, Марусенько, чом не дякуєш *батеньку* Метл. 225. Подякує *мені* Нар. 186. Буду завжди дякувати *вам*.⁶⁵ (Шевченко помилково об'єднав одним акузативом два дієслова, що мають по собі різні відмінки: — *Того* знають і дякують люди). Віддячим *диявольським синам*, — гукали громадяне Гр. *Подорожньому* і Бог вибачає Ном. Скажіть їм, щоб простили *мені бурлаці* за мою смерть на чужині Лев. Я знаю, що ти мене вірно любиш, а я тільки пожартувала, — *збач мені* те МВ. У західніх говірках та кож: — *Вибачайте на мене* Шух. 238.

Болить, кортить, свербить кому (і кого див. нижче при акузативі): — *Кому* кортить, *тому* й болить Ном. Ой болить *мені* та й головонька Кл. Кв. 132. Не болить *мені* головонька Гн. Колом. II, 57. Чужий біль *нікому* не болить Ном. Зав'язи мені головоньку, бо *то мені* болить дуже Чуб. V, 87. *Козакам* кортіла воля, а не віра Кул. VI, 337. Кортить *тобі* таки домівка Гр. Ви *мені* і за вухом не свербите Гр.

Зневірився чому (і *вчому*): — Зневірившись *тому щастю* в своїй долі, тут ми дали йому знов віру Кул. VI, 475.

Сміятися, насміятися, глумитися кому, чому див. при генітиві *сміятися з чого*.

При дієсловах *брати, взяти, видирати* та інших близького значіння маємо в народній мові здебільшого датив, де літературна мова вживає переважно прийм. *у* (*в*) із генітивом: — *Вовкові* барана з горла не видереш Ном. 4853. Ой я візьму *багатому*, убогому даю. Пісня. Він пожалував і не брав *їм* мами Яв. 9.

3. Акузатив при дієсловах.

Про другий акузатив див. § 6, Ж, 3.

а) Акузатив однини в назвах неживих речей чоловічого роду. Сучасна літературна мова нехтує акузативними формами однини на *-а* (*-я*) від речівників чоловічого роду по перехідних дієсловах, як *написав листа, купив словника*. Явище це є величезного поширення по українських говірках, а надто в часто вживаних словесних сполученнях, і стосується воно здебільшого до речівників конкретного значіння, що становлять певну цілість: — Хто червоного *пояса* продає, а хто крапового *пояса* хоче МВ. — Гр. Мені *гостинця* несе Чуб.

V, 616. Дам тобі *таляра* іб. 190. *Стовпа* посліднього підкопую Етн. 39. Купець сказав, щоб нагрузили *корабля* Рудч. I, 109. Купиш дітям *гостинця* Рудч. II, 167. Вже добре *чуба* нагрів іб. 189. Розміняє *карбованця* Чуб. V, 964. Генерал... такого дав мені *потилличника* Стор. 39. Вітер лама *дуба* Шевч. У певних сполученнях бувають акузативні форми на *-а* і по неперехідних дієсловах із прийменниками: — Вони... лізуть на *дуба* ночувати Яв. 226. *Дуб на дуба* повалився Пісня. — Як видно з прикладів, явище це шириться на ті речівники, що мають у генітиві закінчення *-а* (*-я*).

Вказане явище знає і російська народня мова, і польська, і білоруська.⁶⁹

Де речівник чоловічого роду має в генітиві форми на *-у* (*-ю*), — а передусім це стосується до речівників абстрактного значіння, — там форма акузативна дорівнює номінативній.

б) Акузатив множини в назвах тварин і в сполученнях числівників *два*, *три*, *чотири* з особовими речівниками. По перехідних дієсловах акузативні форми множини в назвах тварин здебільшого заховали свої старі закінчення, тобто вони схожі з формами номінатива, а не генітива: — Міняй *бики* на воли, аби дома не були Чуб. Старий *воли* випрягає Шевч. Ой коби я *коні* мала Гр. Виганяє чумак сірі *воли* та на ранню росу Пісня. Пасе... баба *утяга* Гн. 17. ... *курчата* пас Гн. 9. Випустив *зайці* Яв. 123. Продав свої *воли* Рудч. II, 169. Ой там Роман *воли* пасе Чуб. V, 404. Пустив *воли* на діброву іб. Там чабан *вівці* пас іб. 415. Поїла *всі кури* Рудч. I, 36. (Але з паритивним відтінком: — Вилазь та їж *курей* іб.). Пішов би я *вівці* пасти Чуб. V, 667. Нікому *воли* поганяти іб. 98. Там мій милий чорнобривий жене *воли* пасти іб. 76. — В останніх трьох фразах можна б чекати форм *овець*, *волів*: тут бо маємо ці назви або при інфінітиві, що при особовому дієслові руху, або при інфінітиві у заперечній конструкції. Та часте очевидно вживання «*вівці пасти*», «*воли поганяти*» у такій мірі усталило ці сполучення, що вони рідко підпадають впливові такого оточення, яке вимагає генітивних форм. У певних зворотах старі форми заховалися й по прийменниках: — Не здужаю, брате, на *воли* гукати Чуб. V, 364.

Дуже рідко натрапляємо в назвах тварин по перехідних дієсловах на акузатив, що схожий із генітивом: — Бідна вдова, нещаслива, *волів* напуває Чуб. V, 982. Пустив *волів* в зелену діброву іб. 365. А возів доганяє, а *волів* випрягає іб. 524. В останньому прикладі у формі *волів* можна б вбачати й аналогію до форми *возів*, а ця форма має очевидно за підставу значіння дієслова *доганяти* в залежності від префікса *до*.

В акузативі подибуємо і форму *діти*: — Вона... родила *діти* в болях Яв. 3. Я покину *дітки* Чуб. V, 657. Я свої *діти* розлучила іб. 715. Погубила орлиця *діти* іб. 276. Паралельно існує частіше вживана форма *дітей*.

У західніх здебільшого говірках часто зберігаються давні акузативні форми множини й у назвах особових: — Я тобі дам самі *війти*, *начальники*, великі *пани* і царів Шух. 18. Забрав *жінки* іб. 138. По-

скликав *сусіди* іб. 142. *Всі люди* в селі виїла Яв. 239. Він бере чужі *хлопчики* Кан. Також у Куліша в «Історії» там, де стилеві надано архаїчного характеру: — Посилав Самійло *посланці* до брата Криштофа Кул. VI, 118. У таких зворотах із прийменниками: — Роздав гроші *на люди* Пир. *Перечуєш через люди*, що надруковано щось новеньке Кул. VI, 499. Як закричить *на слуги* Нар. 401. Ви смієтесь, що ми вірим *у відьми* Нар. 152.

Акузатив множини в зворотах із числівниками *два, три, чотири* і при особових речівниках здебільшого схожий з номінативом: — Мала вона *три сини* Чуб. V, 487. *Маючи по два, по три сини* Кул. VI, 17. *Мав три сини* Яв. 48. *Здїбав два збуї* Яв. 52. *Мав три хлопці* іб. 193. *Ой маю я два служеньки, два братчики* молоденькі Чуб. V, 929. *Два ляшки* полюбила іб. 908. і *Двох ляшків* покохала іб. 910. *Послали на з'їзд два представники* Пир.

в) Акузатив при дієсловах із запереченням *не*. Дієслова, що з запереченням *не*, можуть мати при собі предмет (object) не тільки в генитиві, а і в акузативі. Обидві конструції хоч здебільшого й не різняться значінням, інколи проте можуть мати різні відтінки, — і це почасти збігається з відповідним явищем у російській народній і давнішій літературній мові.⁷⁰ У сучасній російській літературній мові акузатив по дієсловах із *не*, мабуть під впливом відомого в російських шкільних граматиках загального правила про генитив при дієсловах із запереченням, вийшов або виходить з ужитку, і цим стираються потрібні семасіологічні відтінки.

Використані джерела за мало дають матеріялу, щоб скрізь відтінити значіння вислову, де вжито акузатива. За загальне правило можна мати те, що де дієслово з запереченням або об'єкт, що при дієслові з запереченням, має на собі психічний наголос, там об'єкт буває у формі акузативній. У таких разях заперечній чинності може бути протиставлена друга, незаперечна чинність: — *Не грай* пісню, а *співай* її. Або об'єктові, що має на собі психічний наголос у фразі, також і наголошеному атрибутові, що з об'єктом зв'язаний, може бути протиставлений другий об'єкт чи атрибут: — Не вловили *долю*, а вловили *щучу* Чуб. V, 29. Як найдеш гроші, то не бери *всі* (гроші, а частину ОК) НКл. 70. Отже акузатив буває й там, де нема протиставлення у другому реченні чи слові, але де з контексту можна його здогадатися.

У таких підрядних реченнях із відтінком питаїним, як — (вийду, подивлюся), чи не зачую, чи не zobачу свою вірну *дружину* Чуб. V, 81. (= *може* зачую, *може* zobачу) — де суб'єкт сподівається позитивного наслідку (*може* зачую), об'єкт буває в акузативі.

Проте, як сказано, в заперечних висловах генитив і акузатив здебільшого збігаються значінням. Співають: — Я своєї *дівчиньки* повік не забуду Метл. 27. і *Поки буду, не забуду дівчину* чорняву Етн. 36.⁷¹ *Дві ночі і очі* не стикала Кан. Не згадають першу *долю*, не згадають нашу *славу, Січ*, козацьку *волю* Гр. *Твої діти* не вбиваю Гн. г. 214. Не доїжджаючи *милю* до Тульчина Стор. 25.

В останньому прикладі слово *милю* може й не відчуватися за об'єкт, а мати значіння прислівникове на питання *скільки?* Може тут ще бути залежність і від ритму, переважно в піснях та приказках, — а в піснях і від рими, також і від інших причин. У приказці: — Що вимовиш язиком, *то* не витягнеш і волом Ном. 1105. — акузативна форма *то* може бути і явищем атракції (що..., то...), і вимогою ритму.

Також дієслово *ненавидіти, незнавидіти*, що в народній мові знане й без заперечення. *Навидіти* те саме, що *любити*: — Він навидить цю дівчину Гр. Вони його дуже навиділи Гр., може мати при собі генітив і акузатив: — (Мати) молодої *невісточки* незнавиділа Чуб. V, 709 і (Мати) молоду *невістку* та незнавиділа іб. 710.

2. Акузатив мають при собі, відмінно від інших російських конструкцій, такі частіше вживані дієслова:

Коштувати: — Воно коштуватиме *їх* небагато Гр.

*Боли*ть *кого, кортить, свербить* та інші дієслова такого стосунку чинності до об'єкту: — *Боли*ть мене з чола голова Гол. *Тебе* зуби болять іб. Бо то ж *його* не боли*ть* іб. *Боли*ть мене голова Чуб. V, 794, 784; Грінч. М. III, 365. *Боли*ть мене голівонька Гн. Колом, II, 55. Хто язик держить за зубами, то *того* нічого не кортить Ном. 1106. *Злодія* ноги сверблять Приказка. А багатого *брата* дуже у серце коле: де бідний набрав грошей Рудч. II, 143. Також із дативом, див. вище.

Радити, порадити (в розумінні *помогти, дати раду*), *підпомогти* мають при собі акузатив особи. — Хто ж і порадить *сироту*, як не ми МВ. Прийшов до тебе, дівчинонько, ти ж *мене* порадь Грінч. М. III, 217. Ой порадь *мене*, мати, як мені на світі жити Метл. 279. Прошу тебе та порадь *мене* Чуб. IV, 106. Порадь *мене*, дівчинонько, як рідная мати Гн. Колом. III, 190. Ніхто *мене* не порадить, *головоньку* мою Чуб. V, 325. Він *тебе* порадить Шух. 148. Із дативом у звороті: — А чи не можна *тому* що порадити, щоб він (упир) не ходив? Гр. Підпоміг *його* Яв. 144.

Зрадити: — Нехай мене мир не знає, коли я зраджу *тебе* МВ.

Нехтувати: — Вмисне тоді до неї горнеться, як старий батько тут буде, — як би його *волю* мав нехтувати МВ. *Нехтувати* й *чим* можна: — Ой одежа в його гарна, — коли ж він нехтує нею Гр.

Дієслова руху з префіксом *на-*, як *нападати, находити, набігати* та ін., можуть мати при собі безпосередньо акузатив: — Розбійники вдвох напали *мене* та й таскають Гр. Як нападе *його* Рудч. 86. *Мене* така жалість напала Гр. Велика журба *його* находить Шух. 188. *Його* найшли татари, набігли *його сонного* Гр. *Нападати, находити, набігати* і *на кого, на що*: — Набіг *на чоловіка* Гр.

Воювати кого: — Козаки воювали *татар* на займанщинах Кул. VI, 50.

Бороти кого: — Там бо ляцький дух дізнав, що то єсть руський дух, та й почав *його* всюди бороти Кул. VI, 29.

Опанувати кого, що (а не: *чим*): — І пустиню опанують веселії села Шевч.

Любувати що і на що (рос. любоваться чем): — Старий любував картинку Стор. 196. Любує на землю, що як писанка красується Гр. Також: — Любував тим, що він такий багатир Рудч. I. 161. Піп не налюбую тою гречкою Рудч. II, 208.

Відмінні від російських є деякі конструкції дієслів із акузативом і з прийменниками. В українській народній мові дуже поширена конструкція дієслів із прийменником *за* та з акузативом там, де відповідні російські та польські дієслова мають при собі здебільшого прийм. *о(об)* із льокативом, — сучасна українська літературна мова здебільшого вживає тут мало в даному разі народній мові властивого прийменника *про*, наприклад, *пам'ятати, забувати, дбати, говорити про кого*.

З прийменником *за* бувають дієслова:

Говорити, казати, дбати, забувати, пам'ятати, споминати, згадувати, знати, питати, ся, думати за кого та інші близькі значінням дієслова: — *За його* ніколи не говорила нікому МВ. Вони *за нас* говорять Чуб. V, 270. Не скажу тобі *за корови* нічого Метл. 264. А козаченьки *за віру* дбають Гр. (*Дбати й що*: — Нащо, мати, ліки дбати Чуб. V, 881. *Дбати й чого*, див. при генітиві, і *на кого*, див. нижче; *дбати й чим*, див. нижче при інструменталі). З другого наспіхається, а *за себе* забувається Гр. Він забув *за військо* Шух. 13. *За дім, за родину* кажуть забувати Чуб. V, 992. Забули й *за горілку* Стор. 495. Батько не згадає *за Чайченка* МВ. Згадаєш *за мене* Чуб. V, 460. Я *за його* згадую Шух. 233. *За нього* спомінала Чуб. V, 562. А *за Ганцина* не спомінала Шух. 143. Я знав *за того хробачка* Яв. 9. Ця баба добре знає *за нас* Шух. 216. Коли подумаю *за яку* Чуб. V, 72. А *за дім* думку має ів. 998. А чом же мене *за роботу* не питають Нар. 244. *За свою маму* питала Чуб. V, 70. Не питають *за гріхи* ів. 919.

Рідше: — *Буде про мене* питати Чуб. V, 942. З цього розумно нам, що орда, мавши такого хана, дбала не *про війну*, а *про торги* з сусідами Кул. VI, 40. А що ж мені *про це* дбати Чуб. 1036. Як згадаю я *про його*, то зараз заплачу ів. 292. *Забувати й пам'ятати* можна й *кого, що*, (також *на кого, на що*, — див. нижче): — Тоді я тебе забуду, як очі заплющу Метл. 62. Буду *його* вівік пам'ятати ів. 395.

У західніх говірках *питають і за ким* — Я питаю *за маляром* Е. 3б. XVIII, 188,⁷² *нагадують, здогадуються на кого*: — Тоді нагадав він собі *на дзвінок* Шух. 137. Аж нарешті здогадалися *на школяра* Яв. 227. З прийменником *на* можуть стояти такі часто вживані дієслова: *забувати, ся, пам'ятати, дбати, питати, ся* (рос. спрашивать о чем): — Щоб то було, як би всі багатіли, то б і *на Бога* забули Гр. *На тебе*, нивку, не забувалися Чуб. III, 241. Хто в пір'я поростає, той і *на бідного* пам'ятає Ном. 1457. Не дбає ні *на що* молода господиня МВ. Дівці треба й *на рушники* дбати Лев. А я *на тоє* не дбаю Гн. г. 201. *Одного на здоров'я* любенько питає

МВ. Прилетіла та тетерочка, питається *на здоров'ячко* Чуб. IV, 233. *На здоров'я тебе, брате, буду питати* Гр.

При дієсловах, що даються обняти загальним значінням у шк одити собі, як ото *розбитися* тощо, назва речі, що причиною шкоди, є у формі акузатива з прийм. *на*: — *Вибила очі на ключину* Чуб. V, 935. *Повиколоюеш на стерниченьку очі* іб. 854. *Пробила ногу на будяк* іб. 1165. *Не куй, зозуленько, темньої ночі, повиколоюеш на ліщиноньку очі* Чуб. III, 157. *На біле каміння, на сіре коріння свої ніжки козацькі молодецькі побиває* Дума — Гр. Також із прийм. *в*: — *Або піду утоплюся, або в камінь розіб'юся* Чуб. V, 233.

Дієслова, що походять від прикметників, як *слабувати, багатіти, бідніти* та інші, мають при собі, як і відповідні прикметники, прийменника *на* з акузативом: — *Слабує на груди*. *Слабіє на очі* Гр. Мова багатіє *на слова* й вирази Є. *Поважчало тоді на народ* Кул. VI, 21.

Бачити на свої власні очі Є. *Бачив чорта на свої власні очі* — отже як вас бачу Гр.

Чекати, зачекати, почекати, ждати на кого, на що здебільшого в західніх говірках (див. ці дієслова при генетиві): — *Як би на вас чекав, то досі вмер би* Гр. *Зачекали на тебе* Яв. 38. *Жде на чорта* іб. 150. *Чорт жде на воду* іб. 170. *Вона на нього ждала* Шух. 275. *Хай на мене не жде* Гн. г. 202. *Почекала на мене* Гол.

Сподіватися на кого, на що (також і *кого, чого* див. при генетиві): — *На мої чорні брови не сподівайся* Чуб. V, 429. *Я ж на тебе не сподівалася* іб. 552.

Вірити на кого (в розумінні *довіряти*): — *На його пан вірив, як на рідного батька* Гр. *На чужого не вірять* Гн. 56.

Вітати на що (також *чим*): — *Молодички нахожі його звичайненько на оздоровління* Галине вітають МВ.

Вибачати на що (також і *на чім*, див. при льокативі): — *Іжте, умочайте, на друге вибачайте* Гр.

Навчати, -вчити на що: — *Чому ти їх на розум не навчиш?* МВ. *На добру путь навчати*. *Мав два сини, вивчені на музики* Шух. 75. *На лихо вчити* Гр.

Звикати, -кнути на що (і до чого): — *Ізвик на дурницю* Ном. 4131.

Силувати на що (і до чого): — *Може, кумо, ви будете дуже на горілку силувати* Нар. 363.

Здати на кого: — *Я хочу все своє знахірство здати на тебе* Нар. 146.

Здаватися на що (і до чого). — *Парася, Парася, на все ти здалася* Нар. 365. *Не здавайся на підмову* Чуб. V, 355.

Спомогти на що: — *На що Бог споміг, тим і приймає* Гр.

Спромогтися на що: — *Бідний чоловік не скоро спроможеться на хагину* яку Етн. 48. *Щоб на городянську пиху спромогтися* Кул. VI, 532.

Заздрити, ся, зазидувати на кого, на що: — Вони заздять *на вас*. На велику *худобу* батьківську її заздрились Гр. І їдучи монахи позазидували *на тії гроші* Нар. 197.

Плакати, ся, жалкувати (в розумінні *нарікати*) *на кого, на що*: — Вона буде *на мене* плакати Нар. 243. Не плач ні *на батенька* ні *на матінку*, а плач ти на свою *воленьку* Чуб. V, 765. Не плачса на моє *горе* МВ. Не жалкуй на свою *матір*, що тебе згубила Чуб. V, 491. Ой не жалкуй, мій сину, *на мене* іб. 876.

Змилосердитися на кого: — Поки прут найшов та відсердивсь, та *на свою миленьку* змилосердивсь Гр.

Вистаратися, розстаратися на що (також *чого*, див. при генітиві): — Як потягнувся на юшку, то й розстарайся *на петрушку* Гр. Поки вистарається *на неї* (хату), то півроку пройде Етн. 41.

Придивлятися на кого (і *до кого*): — Придивлялася я *на неї* пильно МВ.

Часто дієслову *роздивлятися, -витися* надають перехідного значіння, підганяючи його під російське *рассматривать*, — *смотреть*, і кажуть: — Ми роздивляємось книжку, вони роздивляються питання, замість казати: — Ми розглядаємо книжку, вони обмірковували питання. Треба казати *роздивлятися на кого, на що*: — Роздивляється *на їх коней* Лев. Увечері ходив і *на зорі* роздивляється Етн. 31.

Чутися, почуватися на що: — Чи чуєтеся, коники, *на силу*, чи підвезете княгиню Чуб. IV, 265. Вже не десять і не двадцять років Україна *на свою самостійну словесність* почувается Кул. VI, 436.

Грати в що і на що (в розумінні гри інструментальної): Ходить милий по гайочку, *виграє в сопілочку* Гр. Коника пасе, *в кобзоньку* грає Грінч. М. III, 21. Та й найняла козаченька *на скрипочку* грати Пісня. Навчив *у скрипку* грати Шух. 83. *На барабан* буду грати Чуб. V, 737. *В дудку* грає іб. 15. *На сопілку* грає іб. 403. *На скрипочку* грає іб. 275. Також: — *На бандуриці* *виграє* Гр.

Витирати в що і об що: — Нема *у віщо* витерти сірника Гр. Витер вогню деревом *об дерево* Гр.

Прекладати над що (рос. ставить выше, предпочитать): — Ви себе *прекладаєте над Русь* і *випрошуєте собі* в руських землях *маєтку* Кул. VI, 103.

У народній мові часто кажуть *казати, говорити на кого* в розумінні *казати, говорити кому, до кого*: — Сказав *на того чоловіка*: іди сюди! Гр. І говорить *на його*: — А при кім ти живеш? Нар. 292. Дід каже *на дочку*: — Іди ти в хату, а я буду дрова рубать Гн. 19. Він тоді, мельник, каже *на дурака*: — Що ти привіз, попілу? Гн. 18. А баба й каже *на діда*: — Вези свою дочку, куди хочеш іб. 19. Ходім до мого батька, — змій каже *на його* Рудч. II, 186. От змій... *на цигана* каже: — Я як кину, то й не вернеться іб.

При дієсловах руху *іти, піти, ходити, їхати* та ін., також при дієслові *послати* та ін. об'єкт, що означає ціль, на яку скерована чинність, є прийменниковий зворот — *по* з акузативом: — *Куди, сину,*

вижджаеш? — За границю *по дівицю* Чуб. III, 464. Пішли дівки *по ягідки* ів. 486. Не буду завжди ходити *по воду* Яв. 170. Циган пішов *по воду* ів. Поїдемо *по того птаха* ів. 46.

Рідко маємо тут прийменника *за* з інструменталем, — це здебільшого трапляється по західніх говірках: — Прийшли *за чоботами* Шух. 238. Поїхав *за крамом* ів. 187. Пішов *за гостіма* Яв. 43. Поїхали *за тим птахом* ів. 45. Послала ковалька *за мукою* Яв. 58. Пішов аж там до її вітця *за нею* ів. 114. От зайчик пішов *за їжею* Рудч. I, 29.

У західніх говірках кажуть: — Піти *у дрова* (= по дрова) Шух. 125. Пан пішов з панею в ліс *на ягоди* Яв. 60.⁷³

Дієслова з інструменталем.

Такі часто вживані дієслова мають при собі, відмінно від російської мови, інструменталь:

Говорити, читати, писати, перекладати, вчити, навчати українською мовою (а не: на українській мові): — Поучали з церковної амвони рідних братів чужою мовою Гр. Пишуть вони іншими мовами Кул. VI, 501. *Нею* (мовою) бо говорено, *нею* й писано по нових осадах, що повстали після татарщини ів. 137. Нема в нас жадної науки, рідною мовою зложеної ів. 564.⁷⁴

При дієсловах *радіти, радуватися, турбуватися, журитися, клопотатися, бідкатися, дбати* та інших подібного значіння дієсловах причина, яка викликає психічний стан, що в дієслові, виражена в інструменталі: — Раділи ж вони *їми* Рудч. I, 131. Він буде *тобою* радуватися Шух. 164. Не турбуйся ж ти, наша матінко, *нами*, як підростуть крильця, то розлетимося самі Метл. Не журіться *життям* вашим Гр. Чорні очі маю і *ними* не журюся Чуб. V, 136. Щоб було *чим* журитися ів. 519. Не журися, Семене, моїми *дітоньками* ів. 405. Нехай *мною* не турбують ів. 345. Клопочеться своїм *посагом* МВ. Козаки бідкаються *пасовищами* Гр. Ніколи чужим *лихом* бідкатись МВ. Піди в рай, то *й дровами* дбай Ном. 200. Добрий пан: ні б'є, ні лає, та *нічим* і не дбає Ном. 1217. (*Дбати чого, що, за що, про що* див. дієслова з генітивом і дієслова з акузативом).

Через аналогію мабуть із категорією дієслів цього значіння кажуть і *глядіти чим*: — Я буду глядіть і твоїми *бджолами* Нар. 256. Також: — Нам треба глядіть і *за кумовою пасікою* ів. 257. Здебільшого *глядіти чого*, див. при дієсловах з генітивом.

Нехтувати чим (і *що*, див. при акузативі): — Нехтувала дворською службою Кул. VI, 107. Вона *грошима* нехтує Гр.

Важити чим (рос. *рисковать*): — Не раз, не два я *здоров'ям* важив Чуб. V, 75.

Дорікати кому чим: — *Прогресом...* нам дорікатиме Кул. VI, 536. А вороги мої бувають, гирким *докором* дорікають Кул.—Гр.

При дієсловах страждання, як *пропадати, бідувати*, та інших подібного значіння, причина страждання може бути у формі інструментальній: — Перестав *голодом* пропадати Гн. 46. Бідує таким *холодом* Гол. Вмирає *голодом* ів. Через аналогію мабуть і: — І вже прийдеться мені, сину, *голодом* сидіти Пісня.

Братися, узятися чим у розумінні перетворитися в що, покриватися чим, перекинутися чим: — Вгорі дуже холодно, як у нас зимою, через те й пара береться маленькими *бульбашками* Гр. Упав сніжок на обліжок та взявся *водою* Метл. Як не вимієш довго глечика після молока, то він через день *кислотою* візьметься Гр. В їх від його лікарства усе в животі *брусом* побалося Барв. 325. Город глушіє, *бур'яном* понімається земля родюча МВ.—Гр. (Дочка) перекинулася сивою *зозулею* Чуб. V, 750.

По-українському здебільшого кажуть *слати, посилати, пересилати, відсилати, передавати, наказати, кланятися ким, рідше через кого:* — Треба передати *Іваном* Гр. Передав *мною* листа Черніг. Одсилає до дівчини буйними *вітрами* Чуб. V, 312. *Поштою* (а не по пошті) пересилати. Шле листи *товаришем*, не прийде сам Чуб. V, 377. Буду писати та пересилати чорними *орлами* іб. 306. (Щоб ти мені) *хлопцем* прислала їсти Яв. 67. Послала *песиком* Шух. 123. Послала мама *донькою* обід іб. 155. А дівчина та далеко, *ніким* наказати іб. 300. Накажу я до свого милого рідною *сестрицею* іб. 227. Накажу я до свого роду хоть чорною *вороною* іб. 456. Хоч сивою *зозуленькою* да накажи до мене іб. 881. Козак до дівчини *ворогами* да поклонився іб. 231. Також: — *Через людей* поклоняється іб. 278.

Верховодити ким: — Коли я змій, а ти прозмій, то ти *нами* будеш верховодити Гр.

Правуватися судом: — Вбогому з багатим шкода було *судом* правуватися Кул. VI, 300.

Інструментальні при дієслові є в таких тавтологічних зворотах, як — *ревом* ревти, *дивом* дивуватися, *плачем* плакати, *криком* кричати, *реготом* реготатися, *ходором* ходити, *тугою* тужити, *сумом* сумувати, *їдом* їсти, *жерцем* пожирати, *слідком* слідкувати та ін., — де чинність дієслівна підсилена того самого, що й дієслово, кореня речівником у формі інструментальній. Такий речівник сам собою часто може й не вживатися, і тоді він значінням ближче стоїть до прислівників. Приклади: — *Плачем* оплакав, *сміхом* обсмівав Кул.— Гр. *Напхом* напхати Лев.—Гр. Ще за колишніх часів живим би її *вразом* вразило МВ. Я сумувала *сумом* об її МВ. Геть *намерзом* намерз Гр. Перво *тугою* тужила я тяжко МВ. Болить воно (серце) рівно, однаково, *болем* болющим МВ. Він *клятвою* закликався Шух. 164: Ой там його усі... *дивом* здивували Чуб. V, 958. *Гоном* погнала чоловіка, щоб мерщій віз її матір Нар. 242. *Голодом* голодати Гр. *Набгом* набгали мішок конопель Гр. Приборкати їх на всій обширі, де вони посіялись вільними куреннями, було не під силу королеві Степанові, бо прийшлося би переколотити великим *колодом* всю землю Кул. VI, 188.

Рідше замість інструментала маємо тут прийменниковий зворот — прийм. *на* або *у(в)* з акузативом: — Отцева-матчина молитва в купецтві, в ремесстві *на поміч* помагає Гр. Кричати *у крик* Ном. Болем їй голова боліла, *у стук* серце стукало МВ.

У деяких подібних тавтологічних зворотах дієслівну чинність підсилює прислівник: — Не жаль мені доріженьки, що куриться

курно, а жаль мені матусеньки, що журиться журно. Пісня. Журилася удівонька, журилася журно Гр.

При дієсловах руху *їхати, іти, пливати, текти* та ін. дорога, що нею рух відбувається в одному напрямі, виражена у формі інструментальній: — А річки протікають *долинами* Чуб. V, 1001. Тече вода *берегами* ів. 281. Та понесуть тебе трьома *городами* ів. 278. А воно полетіло *землею* Яв. 52. Пушу голос *дівровою* Чуб. V, 456. Вовк біжить *житом* Рудч. II, 11. »...цей інструменталь означає дорогу руху, що на неозначеному протязі спадається з рухом. Різниця між акузативом в укр. »їдуть вони *поле*, їдуть і *другеє*«, »*Дунай-море* плисти, *три річеньки* брести« та інструменталем в »їхати полем« є видимо в тому, що в акузативі... виражена міра руху, так що межі, наприклад, поля вміщаються в межах руху, тим часом в інструменталі *полем* поле тільки почасти спадається з межами руху«. Зап. II, 450. Інструменталь тут вказує на дорогу руху.

Близько до цього інструменталю місця стоїть такий інструменталь: — Дівчина *вікном* утікає Чуб. III, 147. Просив мене корчик розмарину, я *віконцем* подала Чуб. V, 384. Викинь мені *вікном* козушину ів. 57. Стала мила *вікном* утікати ів. 604. Тут інструменталь вказує не на дорогу руху, а на самий напрям руху (Пор. укр. *кудою, сюдою, тудою*). Рідше маємо тут паралельно з інструменталем прийменниковий зворот із прийм. *через*: — Свекруха *через сінечки* іде Чуб. V, 701. *Через віконце* утікала ів. 589. Також із прийм. *у(в)*: — *У віконечко* втікала ів.

Як далеко сягає вплив інструменталю місця при дієсловах руху, вказує такий вислів: — Шуміла береза, як я *нею* (= повз неї) *їхав* Чуб. V, 212.

При дієсловах, що не мають значіння руху, інструменталь місця вказує, що чинність відбувається не в одному певному пункті, а взагалі в межах даного інструменталю: — Та туман *полем* та туман *полем* та туман туманиться Пісня.⁷⁵ *Горами* (= по горах), *ярами* (= по ярах) туман налягає Чуб. V, 320.

Близький до оце тільки вказаного інструменталю є інструменталь місця у таких випадках: — *Місцем* такі були здоровенні та глибокі байраки, що боже-світе Гр. *Місцями* й гарна трава — низом, а по сугробках погана Гр. *Домами* світло стало погасати.⁷⁶ Цей інструменталь є здебільшого у формі множини і має значіння розподільне (дистрибутивне) *місцями* = то в одному, то в другому місці = де-не-де. Порівн. часові вислови *часом, часами*.

При дієсловах спокою інструменталь вказує на спосіб, яким чинність відбувається, отже питання тут можна поставити не *де?*, *кудою?*, а *як?*: — Наші українці *селами* й *городами* сиділи⁷⁷... вони посіялись вільними *куреньями* Кул. VI, 188. Другі мабуть по далеких землях торгом ходили, поки собі корисне місце... вподобали і новим *городом*... сіли ів. 10. Запорозьці сиділи *хугорами* і розводили садки НЗап. 62. Тоді ще хат було не дуже товсто, більш жили *куреньями* ів. 74.

При дієсловах руху назва знаряддя чи засобу, що ними рух відбувається, є у формі інструментальній: — Як куди хто їде *конем* або *возом* Гол. Бики лишив в лісі, поїхав *ведмедами* додому Яв. 205. Хотів *конем* увесь світ об'їхати ів. 8. Везуть козака, везуть молодого та *сивими волами* Чуб. V. 282. Їде пан *чотирма кіньми* Рудч. II, 183. Бігнуть, пливають *човенцями* Гр. Їде чумак *шістьма парами* Гр. Їхав москаль *буйволами* Гр. Близько стоїть і такий випадок: — Спорудили козаки собі пристановище... де Дніпро пішов *рукавами* і розливсь по лугах *заточинами* Кул. VI, 65.

Інструменталь із прийменниками.

Женитися, одружитися з ким (а не: *на кому*): — Як з дороги повернуся, то з тобою ожениюся Чуб. V, 4. Не женися ти *зо мною* ів. 289. *Із иншою* оженився ів. 392. Оженився з Палажчиною *дочкою* Лев. У Шевченка, думаю, вплив російської складні: — Не женися на багатій, бо вижене з хати.

При дієсловах *плакати, тужити, голосити, жалувати, журитися* та інших подібного значіння можливі дві конструкції: прийм. за з інструменталем і прийм. *по* з льокативом: — Він... так плаче за тим *песком* Яв. 63. Плаче дитя *за тобою* Чуб. V, 682. Нехай заплаче вся родина *за мною* ів. 878. Чи будеш ти, дівчинонько, *за мною* тужити? ів. 220. Як же мені *за тобою* не тужити? ів. 845. Не журись *за нами* ів. 856. *За мною* голосить ів. 73. Стали кувати, *за вдовиним сином* жалувати ів. 835. Жалує *за мною* ів. 480.

Плаче *по ньому* Гол. *По матінці* чорний ворон кряче, *по братіку* вся Україна плаче Чуб. V, 738. Не одна дівчинонька *по козаку* плаче ів. 86. Чи чув, орле, об моїй голові, та чи журиться отець *по мені* ів. 441. Я тужу *по ньому* ів. 277. Щоб я більше *по милому* тут не журилась ів. 86.

Різниця в значінні між вищенаведеним *журитися ким* і тут поданим *журитися за ким* чи *по кому* є в тім, що перша конструкція ближча значінням до дієслів *турбуватися, дбати ким* і вимагає певности в тому, що об'єкт існує; журитися *за ким* або *по кому* ближче стоїть до *плакати, тужити за ким (по кому): журилась за ким, по кому*, коли об'єкт далеко або загинув.

Льокатив при дієсловах.

Українська мова ставить льокатив проти іншої російської літературної конструкції при таких часто в літературній мові вживаних дієсловах з приймен. *в(у)*.

Кохатися, закохатися в чому: — У *химерному* кохатись, видумки сплітати Гр. В *обскурантизмі...* ми закохались Кул. VI, 525. Запорожці дуже ще кохались *в дорогій броні* Стор. 351. Я кохався *в йому* ів. 180. В *роскошах* кохались Чуб. V, 860. Я закохався *в тобі* ів. 235. Цей Іваненко на пропале закохався *в ярмарках, у куплі* та *в продажі* МВ.—Гр.

Рідко *кохатися, закохатися в кого*: — Закохалась дівчинонька *в хлопця* молодого Чуб. V, 242. Що я *в тебе* та даремне, серце, кохаюся ів. 277. Коли б батько й мати так *в неї* не кохались Стор. 55. Закохався, як чорт *в суху вербу* Ном. 8749.

Також: — Вони кохалися *на це* (на обжинкові танці) Кан. Я з *иншою* закохався Чуб. V. 399. Кохалася з якимсь *крутиусом* Стор. 75.

Сидіти, стояти в головах, в ногах: — В *головах* сіла, в *ногах* сіла Чуб. V, 835. Я буду стояти у недолугого в *ногах* Нар. 122.

Палити, розпалити в печі, в грубі: — Прихожу, вона в *печі* розпалила МВ.

З прийм. *на*.

Розумітися, знатися на чому (а не *в чому*) в розумінні рос. »смыслить в чем«: — Розуміється, як Мошко *на перці* Ном. Теля не знається *на пирогах* Гр.

Вибачати на слові: — Вибачайте, люди добрі, *на цім слові* МВ.

Повірити на слові: — Я не повірю *на слові*: хай дасть розписку, своєю кров'ю написану Гр.

Покаятися на кому: — Покайтеся... *на мені*, як матери не шанувати Гр.

Погодитися на чому: — *На тім* погодилися Яв. 227.

Бути певному на чому: — Коли загублю, то вишукаю, бувай *на тому* певна, моя сива голубко МВ. Також: — Я *того* певна ОК.

Гризтися на чому: (-і за що): — Та й вже так *на тії пшениці* гризуться Яв. 17.

Чутися, почуватися на силі (також *на силу*, див. при акузативі, і *в силі*): — Сама Русь почувалась *на своїй силі*, сама вона робила своє діло без заправи польського і литовського ряду Кул. VI, 137. Чуйся *в силі* Чуб. III, 243.

Знемагати на силі, на силах: — Почав (Хмельницький) *на силах* знемагати Кул. VI, 291.

Поранити, скалічити, ослабити (та інші подібного значіння дієслова) *кого на тілі, на дусі* тощо: — Придавлено його й примучено *на тілі*, ослаблено його й скалічено *на дусі* Кул. — Гр. Він (переступень — рослина *bruonia alba*) зараз... поранить *на цілім тілі* Яв. 255.

Стояти на воротах: — Дід стоїть *на воротах* Рудч. I, 44.

Дієслова, як *сісти, лягти, стати, впасти, поставити, посадити, покласти* та інші, що чинність їх скерована на певне місце здебільшого прийменником *на*, знані в народній мові в двох конструкціях: здебільшого з льокативом, також із акузативом.

Із льокативом: — Сіли *на воротах* Бер. Сіли люди *на лавках*, взяли говорити Чуб. V, 156. Ти сядеш *на лаві*, а я *на ослоні* ів. 290. Не сідай ти *на вікні* ів. 464. Москаль перелякався і сів *на лавці* Нар. 387. Сів я *на скелі* біля Дніпра НКл. 53. Просимо до столу у свою господоньку, посаждаем *на ослононьку* Метл. 200. Мене вже *на задньому возі* посаджено за вартового Кул. VI, 546. Ой привезли Бондарівну до нової хати, положили *на лавоньці* Чуб. V, 427. Поставлять (стола) *на місці на покуті* Етн. 48. Воно взяло той пас, що з нього здерло, повісило *на стіні* Яв. 52. Зліз на дерево, став *на гілляці* Рудч. II. 182. Поставимо *на вербі* Бер. Кішка лягає *на до-*

лівці Нар. 21. Шовкова трава на косі полягає Чуб. V, 279. Нехай ляже прокляття на йому Лев I, 527. Упала зозуленька на хаті на стрісі Чуб. V, 962. Да не вспіла в хату вийти, на порозі впала іб. 563. Летіла пава, на воротах впала іб. 832. Також із прийм. *у(в)*: — Женив сина меншого і посадив у другій (хаті) Етн. 35.

Отже в народній свідомості ці дієслова гуртуються здебільшого довкола поняття *де?*, як у польській мові.

Порівн. також: — Сідає за столом Чуб. V, 802. (частіше за стіл, до столу, стола). Піду світ за очима Нар. 11.

Вказане явище, як показує матеріал, знане по всіх українських говірках, проте найбільше має поширення по говірках західніх. Там кажуть і — *Де ти йдеш?* Яв. 242. А ти мене *де* везеш? Яв. 185. Прийшов там Шух. 114. Не ходи, сину, на вечерниціях більше. Пісня.

Загальноукраїнські явища є: — Не знати, *де ділася* Чуб. 683. *Де не взялася* щаслива година, прийшла до мене милая дівчина іб. 15. Ідуть та ідуть, аж тут на степу *де не візьметься* вогонь Рудч. II, 75.

Паралельні конструкції з акузативом: — Сів він на того коника (загальноукраїнський зворот) Шух. 137. Сіли під вікном на лавку іб. 126. Пугач сяде на верх хати Чуб. I, 64. Пішов дрова рубати, на дровітню ліг спати Гр. Циган положив там на лавицю кожух Яв. 171. Хазяйка... покладе хліб і сіль на стіл Етн. 48. А сама пішла у пшеницю сидіти Чуб. V, 863. Вона вилила молока на черинь Нар. 339.

Порівн. також паралельні конструкції при дієсловах із прийм. *в(у)*: — Не думай же і в мислях собі того *не покладай*, що во віки вічні ми в тебе під опікою заставатимемось Кул. VI, 535. Не думав і в головах собі *не покладав* Гр. І в голову собі *не клала*, яке лихо мене там стерегло Стор. 7.

Що-дня він мед тягав та в берлозі ховав Глібів. (Запорожці) ховали добро хто в землю, хто в скелю, а інші в Дніпро НКл. 48.

З прийм. *о*.

Дієслова, що здебільшого мають при собі прийменника *на*, за акузативом, інколи й інструменталь, зрідка трапляються ще з прийм. *о(об)* при льокативі: — Коли подумаю *об* якій небозі Чуб. V, 72. Я *об* тобі забуду іб. 906. *Об ділі* забулася іб. 638. Коли *об* мені наговоряться люди іб. 861. Ой перестаньте балакати *об* мені іб. 863. Не турбуйся, моя дівчино, *о* своїй пригоді іб. 349. Чи журиться мій батько *об* мені іб. 939.

З прийм. *по*.

Знати, пізнати по чому (і з чого, див. вище, при генетиві): — По роботі пізнати майстра. Знати галоньку по полігоньку Ів. Кол. 172. Того сина по тих листах пізнав Яв. 132. За довільніших часів то по співах усе село знало, коли хата закладалась Етн. 45. Знати, знати по личеньку, що не спала всю ніченьку Чуб. V, 298. Пізнаю по голосі іб. 391. Не пізнала по походу, як по голосочку іб. 326.

Прозивати, ся по кому: — За запорожців на могилі був кіш гайдамацького ватага Ведмедя; — *по йому* так прозвана і могила НКл. 36.

Інші звороти з дієсловами відмінної проти російської конструкції див. у поданому вкінці фразеологічному словнику.

3. Деякі явища у словотворі дієслів.

Наводжу кілька поширених в українській мові способів творити дієслова, способів, що їм сучасна літературна мова мало, а то й зовсім не дає уваги.

1. Проти префіксованих дієслів літературної мови виставляю не-префіксовані слова народньої мови, включивши сюди й Кулішеву мову. Перехідні дієслова: — Давай *яснити* нам та баба, як, і що, і до чого, — аж набридла Гр. Вона не *яснила* всього, а так тільки сказала, натяком Гр. Постіль моя *спокоїть* трохи муку Кул.—Гр. Варенуха почала його *гарячити* Лев. I, 281. Спасибі, *довольнив* нас кум Гр. Треба двері *вузити*, а то широкі Гр. Старе, старе, що й само з місця не зведеться, а ще йому Бог віку *довжить* Гр. Коли *блазни* тебе рука твоя, відітни її Гр. Платочок був наш, обох, а тепер вона його *своїть* Гр. Роса... *свіжить* світ божий Стор.—Гр. Образи з надістотнього миру любить вона (казка) *чоловічити* Кул. VI, 431. Писане ж слово руське... (Литва) почала *способити* до своїх грамот і уставів іб. 418. Старих людей турки *мертвили* Гр. *Щасливить* поглядом і поглядом карає Кул.—Гр. То *ширить* їм, то звужує границі Кул.—Гр. Тільки й *добрить*, що той світ, ніби вже в цьому світові нема ні добра, ні краси МВ. I, 44. Повідали... усю страву... нічим людей *гостити* Гр. Старого лиш *скорбили* (рос. причиняли скорбь) Гр. *Зброїти, низити, малити, тихомирити, новити, далити, коренити* та інші.

Неперехідні дієслова: — Писане слово руське все більш та більш почало *польщити* Кул. VI, 418. Коли б еси над тим перебрехом знялась, котрим письменство в нас щороку *багатиться* Кул.—Гр. Усе тее пригодиться, що на полі *корениться* Ном. 10135. Як стали мужики-лизуни *добритися* до панів та навчати їх хазяйнувати, то у панів стало погано жити Гр. Та нічого поститись, коли єсть де *міститись* Ном. 11547. Як усякому свою одержу давати, то вона ж не *новиться*, а все мизкається та мизкається Гр. *Малитися, зброїтися, далитися* та інші.

Проти відповідних префіксованих не-префіксовані дієслова дають висловові лаконічність, а з нею силу й вимовність. Подані в прикладах дієслова можуть широкий мати вжиток у літературній мові. Ідучи за ними, можна в міру потреби творити не-префіксовані дієслова там, де вислів не вимагає того відтінку, що його префіксом набуває дієслово. А замість довгих ототожнювати, удосконалювати, ся та ін. краще б тотожнити, досконалити, ся.⁷⁸

2. Від особових речівників чоловічого роду, що здебільшого вказують на певну професію або на уряд, який дана особа держить, українська мова рясно творить дієслова з наростком *-увати* на означення відповідної чинності: — Прадід і дід його *повковникували* в слобідських повках Кул. VI, 463. Бояре литво-руські, *намісникуючи* по городах і селах... іб. 420. Як же *заханував* після його син його Менгли-Гирей, тоді пішло все навпаки іб. 40. Довго пробував Предислав у німецьких землях *лицарюючи* іб. 48. Гарно *докторувала* Кан. *Склярувати, учительувати, секретарювати, директорувати, професорувати* та ін.

3. Сучасна літературна мова обминає широко вживаних у народній мові неперехідних дієслів від прикметників вищого ступеня, як *холоднішати, похолоднішати, більшати, побільшати, кращати, покращати* та ін. Вона їх здебільшого заміняє рідше вживаними в народній мові зворотами — помічними дієсловами та відповідними прикметниками вищого ступеня: *стати, ставати* або *робитися, зробитися* *холоднішим, більшим, кращим*, — це обважує вислів. Приклади: — Діти *більшають*, більшають і клопоти Гр. Тюрма неначе *ширшає* Шевч. Олегові потуги *більшали* Кул. VI, 12. Великі світлиці (здавалось у пісні) *ширшали, довшали* Лев. З кожним днем мені *гидшає* Стор. Йому що-дня все *гіршає* Гр. Разом з пташиними піснями *голоснішає* пісня дівоча Лев. I, 339. Землі *меншає* і люди *біднішають*, бо ні з чого потягти Гр. *Жовтішає* листя на дереві Гр. *Ближчати, важчати, багатішати* та ін.⁷⁹

Відзначаю ще широко у народній мові знане явище — дієслова з наростком *-іти* від прикметників: — Сонце підбилось — на дворі *гарячіє* Гр. Дорога *втяжіла* Гр. *Кругліти, водніти, багатіти* та ін. Проти відповідних дієслів від прикметників вищого ступеня (*багатіти* проти *багатішати*) ці дієслова не мають того відтінку порівняння з попереднім станом, вони загальнішого значіння.

4. Вкінці даю ще на увагу те, що українські запозичені дієслова, яким відповідають німецькі дієслова на *-iegen*, не мають наростка *-ир-*, як це буває в російській мові (реквізувати, командирувати), — отже *реквізувати-реквізований, акомпанювати, лакувати-лакований* Гр. та ін. Часто вживані слова «командирувати», «відкомандирувати», щоб не сплутати з «командувати» (рос. командовать: — Самі кілька салдат воюються, а тих, що командують, і немає Рудч. I, 107), легко даються замінити словами *відряджати, -дити*.

§ 7. Деякі іменні конструкції.

Про іменні (бездієслівні) звороти, де б можна здогадатися опущених помічних дієслів, особливих форм від *бути*, див. § 6, А 3.

1. Відзначаю ті іменні звороти, де при дативі дієвої особи речівник у номінативі: — Бачить кінь, що *невидержка* (йому) Рудч. I, 118. Як оце у шинку сидять та п'ють горілку люди, *то вже йому нетерній*, і собі купить Гр. Пор. безпідметові звороти з інфінітивом, стор. 39—40.

2. Деякі іменні підрядні речення.

а) Як на особливість у будові українського підрядного речення, вказую на такі атрибутивного значіння іменні речення, що з головним реченням зв'язані злучним словом *що*.

Передусім даю на увагу такі іменні підрядні речення: — Ой чия пшениця, *що довгї гони?* Чи не того козаченька, *що чорнї брови?* Пісня. Прийди ж, козаченьку, *що карї очі* Чуб. V, 86. Чи не та чорнява, *що повна шия намиста з хрестами* Кв. 34. Чи то, тато, тую брати, *що воли-корови*, чи то, тато, тую брати, *що чорнї брови* Кл. Кв. 191. Ці підрядні речення, можна думати, витворилися з таких паратактичних (сурядних) сполученнїв, як — *козак-чорнї брови* (пор. рос. Иван—Грозные очи), *козаченько-карї очі*, *пшениця-довгї гони*, що в них апозиція (чорнї брови, довгї гони) підсилена злучником *що*. Набувши поширення, ця конструкція відійшла свого первісного значіння і вплинула на такі творення, як — Чи то, тато, тую брати, *що воли-корови* Кл. Кв. 191. та інші. З погляду літературної мови можна ці підрядні іменні речення мати за речення неповні, що складаються з підмета та з підметом зв'язаних слів. У деяких із цих реченнїв можна б — теж із погляду літературної мови — вбачати опущений прийменниковий зворот *в його, в неї, в них* (або *в тебе*, де присудок у головному реченні є у формі вольового способу), що вкупі з злучним словом *що* відповідають російським злучним *у которого, у которой, у которых*: *що повна шия намиста* = *що (в неї) повна шия намиста*. Замість номінатива може в таких підрядних реченнях бути і прийменниковий зворот: — Я не тих багачок, *що по вісім сорочок* Чуб. IV, 508 (= *що (в них) по вісім сорочок*).

Де підрядне атрибутивне речення в'яжеться з таким словом головного речення, що вказує собою на час або на місце, як ото — Дїждали ми того *дня, що бенкет* Рудч. II, 102. От і зійшли ми на такий *пустир, що бур'ян аж у чоловіка* ів. 24. — можна б із погляду літературної мови вбачати в таких підрядних реченнях опущених прислівників часу або місця: *що (тоді) бенкет* (був); *що (там) бур'ян аж у чоловіка* (був, ріс). Тут можливі і паралельні конструкції із злучниками *коли* (де часове значіння), *де* (значіння місця): — ...того *дня, коли бенкет...* *пустир, де бур'ян аж у чоловіка*.

До цієї конструкції належать і ті іменні атрибутивного значіння підрядні речення, що в них речівник із своїм прикметником становить присудковий генітив до підмета-займенника *він, вона...*, якого нема, але якого можна здогадатися: — Оце ж тая хустиночка, *що чорного шовку* (= *що (вона) чорного шовку*, рос. *которая...*), нема мого козаченька, *що сумського повку* Чуб. V, 310. Також із злучником *щоб(и)*: — Дружини шукають, *щоби роду тихенького* ів. 35. Ці неповні підрядні іменні речення ідуть, думаю, від стягненої будови (де проста фраза) — Оце ж тая хустиночка (з) чорного шовку, нема мого козаченька (з) сумського повку. Дружини шукають роду тихенького, — де генітив *чорного шовку, роду тихенького* підсилений у фразі злучником *що*. Проти стягненої будови ро-

зімкнена будова (де зложена фраза із злучником *що, щоб*) підносить у фразі такий генітив. Так само й у вищеподаних конструкціях, як — Прийди ж, козаченьку, *що карії очі* —, де можлива стягнена будова (Прийди ж, козаченьку з *карими очима*), розімкнена будова (що карії очі) кладе психічний натиск на звороті, що злучником *що* виділений в окреме речення. Порівн. злучники *що, щоб* при інфінітиві, ст. 36—37.

Сюди належать і ті іменні підрядні речення із злучником *що*, що становлять собою порівняння: — Він собі то коней заведе таких, *що як змії* МВ. I, 86. То поведе очима, *що як терн-ягідки* Кв. 158. Проти конструкцій без злучника *що* — Він собі коней заведе таких, *як змії* — конструкції з злучником більше підносять у фразі дане порівняння.

Споріднені з указаними є ті підрядні іменні речення, що становлять собою приєдниковий зворот із значінням місця: — Приходь сьогодні на озера, *що у нашому бору* Кв. 49. Смутна... сиділа... хорунживна... у своїй хаті, у Безверхому хуторі, *що на Сухій Балці* Кв. 204. Віддам отому чоловікові, *що на дереві* Нар. 12. Запорожці Біляї жили... в урочищі Холуюватуму, *що супротив Наливача* НЗап. 24. В Канівському, *що од Яру*, ближче до Хортиці, — і там густий байрак ів. 27. Я сама родом з Підгородньої, *що під Самарю* ів. 29. На могилі, *що під Хрестовкою*, жив Ведмідь НКл. 33. І тут можливі беззлучникові конструкції — Віддам отому чоловікові на дереві. Стосунок злучникової конструкції до беззлучникової той самий, що вище.

б) Відзначаю ще іменні безпідметові підрядні речення з генітивом, що з головним реченням в'яжуться злучниками *поки, доки, скільки, як*: — Робитиму, *поки сили* Гр. Не перестану тебе любити, *поки мого віку* Лев.—Гр. *Поки й живіття мого*, не забуду Ном. 4088. Щоб же ти так бігав, *поки твого віку* Чуб. I, 51. *Скільки нашої моги*, дбаємо про добро рідного краю Кул. VI, 564. Та роби, *як посилля* Гр. *Поки світ-сонця* вороги б Києва не дістали Гр. Можна при генітиві здогадатися опущеного дієслова з значінням *стане, буде* (поки сили стане).

§ 8. Деякі безпідметові звороти.

Про безпідметові звороти з пасивними дієприслівниками-присудками на *-но, -то*, див. § 2 Б. Про безпідметові звороти з інфінітивом див. стор. 39—40.

Даю приклади на характеристичні українські безпідметові звороти, що хоч здебільшого і збігаються з відповідними російськими безпідметовими конструкціями, проте вони в українській мові більшого поширення. Обминаю такі звичні безпідметові звороти, як *світає, смеркає* тощо.

1. Ой не видно його дому, тільки видно грушу Пісня. Знати галоньку по політоньку Ів. Кол. 172.

2. *Йй реготиться* Гр. *Забажалоя* в Петрівку мерзлого Ном. 5344. Коли б панам гадалоя, з чого лихо скувалоя Ном. 1136.

Спиться — сниться, умреться — все минеться. Приказка.

Діти так клопоталися, неначе їм на турка перед вести йшлося МВ. І вже так пішлося: аби мати не догледіла, дочка втече МВ. Так їм на звід пішлося: не один пан у нас звівся: поживе оце, поживе, та й спустеє, бур'яном поросте й двір Гр. Як би так малось, як не мається, так щоб то було Ном. 5373.

3. У меншого (хліб) або градом виб'є або ховрах понівечить Стор. 62. Вишні побило в цвіту морозом (з Кулішевих листів). Дивлюсь: і хмарами півнеба замостило, на сонечко мов нічню налягло Гребінка.

Туди мою пориває рано й пізно душу Пісня. Його кортить подивитися на тоту панну.⁸⁰ Хай йому заморочить Нар. 369.

Принизило (= погіршало ОК) тепер, що не дай Боже Кан. Вигнало того дуба так, що за всіх вищий Гр. Дерево превисоченне було, його так до половини у мілку щепу й розбило і усе гілля стерло і зм'яло, так що й сліду не осталося Кв. Водило так мене, водило і привело до пасіки Нар. 116. Отак водило трохи не до вечора: то вийду з села, то знов на базарі опинюсь Стор. 136.

Українська мова знає й такі безпідметові звороти, що їх російська мова знає у відповідній підметовій конструкції з неозначеним займенником-підметом *кто-то*: — Прийшло, відчинило двері, загасило лампу і пішло собі Гол.

4. Укінці вказую на безпідметовий вираз *нема, немає*, що в зложеній фразі може становити собою головне речення паралельно з безпідметовим виразом *не буває*: — *Немає*, щоб такі заможні тужи водились Етн. 49.

§ 9. Особливості у зворотах із прикметниками.

Про прикметники в позиції других відмінків та паралельних їм конструкцій див. § 6, Є. Про прикметники при інфінітиві див. § 4, Г.

А. Деякі звороти з прикметником - присудком.

Вказую на деякі прикметники у функції присудковій, де б із літературних виходячи звичок, можна б чекати присудка — особового дієслова: — Найбільше ж величчя української нації *явне* з того, що спромоглась вона видати з себе самобутню літературу Кул. VI, 580. Кохайтеся, коли *вхїтні* МВ. II, 132. Я не *годна* співати Гол. Де ж хто *годен* таку роботу за один день зробити? Яв. 114. Будь здорова і щаслива, що мені *пам'ятлива* Чуб. V, 289. Кому то вже така краля *несподобна* буду МВ. На це ми *незвичні* Гол. Не *спроможна* я це зробити ОК. Також прислівник прикметникового походження у функції присудковій: — *Не гнівно* вам нехай *буде*

(з Кулішевих листів). Хто його знає, що воно вагу має для життя: чи власне хазяйствечко доладне, чи ота промітність — *це не вгадно* Етн. 30.

Відзначаю український зворот, де прикметник *здоров, -ва, -ві* при дієслові 2-ої особи: Самі *здорові* знаєте, як не треба робити. Самі *здорові* пишете, що люди московські не згірші (з Кулішевих листів).

Б. Позиція наголошеного прикметника - атрибута проти означуваного речівника.

Щоб висунути у фразі прикметника, що у функції атрибутивній, мова обминає звичної позиції прикметника, де він безпосередньо стоїть перед речівником, і дає йому позицію менш звичну, ставлячи його не безпосередньо при речівнику: — Пошли ж його ще *ведмежого* дістать *молока* Рудч. I, 134. У *персях* вона *срібних* руками у стан хибкий узялася МВ. ...та *дочиній* не потурати зраді Є. 108. ...що *народне* робили *діло* іб. Навчив його, мов сарану, скакати і *голосним* лякати серце *ржанням* Кул.—Гр.

Підносить прикметника й прийменник, коли його повторити і перед речівником, і перед прикметником: — Ой *над* бистрим *над* Дунаєм чорний ворон кряче Чуб. V, 86. Пустіть мене, серце, *до* батька *до* вашого Рудч. I, 82. Той Іван знав в лісі добрі стежки, але він їх туди не водив, лише *по* гущах *по* великих Яв. 204. Старенька вже, а на висках кучері, *в* персях *у* блискучих МВ. Все *для* свекрухи та *для* старенької Метл. Одягла його *в* червоний *в* жупан дорогий Шевч. 431.

Психічний натиск кладе на прикметнику-атрибути і позиція його після речівника: — Ой піду я, піду дорогою *широкою*, ой гляну я, ой паду я в колійку *глибокою* Метл. 65. Хто б мав таке слово *пишне* та *красне*, щоб так, як на картині, змалював той монастир Кул. Чорна Рада. Над Марусю нема й кралі *кращішої* Гр.

В. Прикметники з особливими відмінками.

Деякі прикметники мають в українській мові свою особливу, відмінну від російської складню. Подаю такі вживаніші прикметники.

Прикметники *близький, винен, голодний, жадний, заздрісний, свідомий, цікавий* можуть мати при собі генітив паралельно з іншими конструкціями: — Близький *смерти, божевілля*. Благородні *хліба* голодні Ном. 953. Жадний *помсти* (і — Я *на гроші* не жадний НКл. 34). Заздрісний *чужого добра* (і *на чуже добро*). Свідомий *цієї науки*. Я *того* не цікавий (і — Цікавий, як циган *до бджіл* Ном. 6515). Я *того* (і *тому, в тому*) не винен.

Прикметники *багатий, бідний, щедрий, скупий, здоровий, дужий, гострий, слабий, хворий, гарний, хороший, ласкавий, здатний, ласий, лихий, поганий* та інші ближче означаються зворотами з прийменником *на*, що має при собі генітив: — Либонь же ти *на розум* не багатий? Гр. Багатий *на лати* та *на дрібні сльози* — бодай не втирать Шевч. Настя така багата *на слово*, що я не мала, коли й промовити до бабусі Барв. Наш пан багатий *на корови, на вівці, на талляри-червінці* Чуб. III, 233. Магнати щедри *на обіцянки* Стор. 94. Велетні були здорові *на зріст* давні люди Ном. Ти дужчий від мене *на зуби* Шух. 83. Козаченько молоденький *на слова* ласкавий Чуб. V, 392. Була кізка хороша *на вим'я* ів. 1145. *На ноги* слабкий НЗап. 107. Славна дівка *на натуру*, пришелепкувата Гр. Довільний був і *на хліб і на скотину* і мав ласку від людей Етн. 33. Я *на горілку* не прагнучий Гр. Старий був дуже гострий *на язик* Стор. 193. Гострі були й *на вигадки* ів. 352. Удавсь бистрий *на розум* Є. Бистрий *на очі* Гр. *На ногу* кривий Гр. Чутна я *на ніс* Гр. Темний *на очі, на розум*. *На обличчя* був препоганий Гр. Як у саду вишня ягідками рясна, молодая дівчинонька *на личенько* красна Гр. *На зріст* височенька Гр. Ти, голубе сивесенький, ти *на крила* рябесенький Грінч. М. III, 184. Ти, козаче молоденький, *на вроду* прекрасний ів. 175. Рости, рости ти, черемхо, тонка, тонка та висока і *на лист* широка Гр. *На виріст* невисокий Ном. 8615. Я *на гроші* не жадний НКл. 34. Ой ти, соловей, ти манесенький, і *на пір'ячко* ти рябесенький, а на голосочок жаліб-несенький Чуб. V, 759. Така ж тиха, така й мова, тільки на *словечко* не вірніша Гр. *На масть* рудий ів. Лихий *на шерсть* ів. Купи мені зелену запаску, щоб я не забула, який ти *на ласку*, купи мені баєвую юпку, щоб я не забула, який ти *на думку* Чуб. V 288. Ласий *на що і до чого: До грошей* я не дуже ласий. Шевч. *На ділечко* лінивая невіхна в мене Чуб. V, 701. і *До діла* лінива. *На хитрощі* дівчата здатні Котл. і *До всього* здатний Барв. 264.

Порівн. і звороти з прислівниками прикметникового походження: — Тоді трудно було *на гроші* Кан. Будуть підпрягать (матір), як де буде *на волів* важко Рудч. I, 180. Тут таки й *на землю* довільніш, та й хлопцям буде кращий заробіток Гр.

Думаю, що такий зворот, як — *На гарячку* лежить Ном. 8136 — іде від — *Лежить хворий на гарячку*. Через аналогію очевидно з вказаними зворотами маємо — А жвавий хлопчик при здоров'ю шостачок *на года* Стор. 195.

Паралельно може при деяких прикметниках і інструментальні бути: — Як вишня, як черешня *ягідками* рясна Чуб. V, 24. Грабина висока *та листом* широка Гр. Білолиця, кароока і *станом* висока Пісня. Славний усіма *сторонами*. Ше ти дитя молоде, *розумом* не дійшло Метл. 419. Капуста *коренем* корениста, *листом* головиста Гр. Капуста *стеблом* була путяща, а не було доброго видатку Гр. Ой ти, дубе кучерявий, чом *листом* не рясен Чуб. V, 601. Славний *прозою* Квітка вичерпнув свої оповідання з народніх уст Кул. VI, 429.

Паралельно з прийменниковим зворотом, *на* з акузативом, українська мова знає й прийм. *на* з локативом у таких, наприклад, висловах: — Молоденька та дівчина *на личеньку* красна Чуб. V, 24. Тонкая, високая, *на личку* біленькая іб. 119. З'їхалися два козаки *на личку* однакі іб. 57. *На листячку* широкая іб. 119. Старий дід був *на виду* червоний, як буряк НЗап. 106. І *на личеньку* рум'яна, і *на стану* гожа Гр. Писарець маленький, *на личку* бравенький Гр. Він був гарний *на лиці* МВ. Народ усе чудний *на виду* НЗап. 31. Проворна, моторна, смілива, *на річах* бойка Кв. *На річах* була собі смиренька Кв. *На річах* такий був гострий, як та бритва Кв. Старі люди знаючіші були і через те щасливіші *на всьому* Етн. 30.

Паралельно може бути й прийм. із генітивом у таких, наприклад, висловах: — *З виду* чорнявенька, хороша-прехороша Стор. 54. Бо ти любиш, що красний *із твори* Чуб. V, 253. Чого ти *з личенька* блідная іб. 318. Вишенька-черешенька *з кореня* гладенька іб. 1028. Щоб моя капусточка була *із кореня* коренистая, а *із листу* головистая Ном. 261. Паралельно й звороти з прийменником *в(у)*, що з акузативом: — Росте дерево тонке, високе... *в корінь* глибоке, *в листок* широкое Гн. II, Кол. і щ. 78. Рости, виноградоюко, барзо буйненько, *в листя* широко, *в коріння* глибоко Гн. г. 231. Приклади ці з західніх говірок.

Вказую на звороти: — Всі ворота *раді з того*, що нема чумака мого: Чуб. V, 1198. і Чи мною *раді* Чуб. IV, 519. Я ж *до тебе* така вірна, а ти мені не хочеш сказати Нар. 216. *До діла* трудяці, *до батька* й матері слухняні іб. 220.

Г. Звороти з прикметниками вищого та найвищого ступеня.

Сучасна літературна мова рясна на такі форми вищого та найвищого ступеня прикметників та прикметникових прислівників: більш веселий, більш широкий, більш численний, більш важко та ін. замість *веселіший, ширший, численніший, важче*; найбільш характерний, найбільш щасливий, найбільш трудний замість *найхарактерніший, найщасливіший, найтрудніший*. — Найбільш трудним є заготовка доброго насіння (з рукопису), замість *Найважче* заготовити добре насіння.

Звороти з *більш* і *найбільш* при прикметниках та прикметникових прислівниках різняться значінням від форм вищого та найвищого ступеня. Слова *більш* часто вживають на порівняння в розумінні рос. *с к о р е е*; *найбільш* при прикметниках часто йде на означення рос. *г л а в н ы м о б р а з о м*: — Це більш довгасте, як кругле. Такі найбільш є характеристичні ознаки цього типу.

Відзначаю й вживані форми вищого ступеня від прикметників дієслівного походження: — Він став *гуляціший* Етн. 38. Старі люди *знаючіші* були іб. 30.

За російською складнею ідучи, вживають часом замість українських відмінних прикметникових форм вищого ступеня із злучниками *як, ніж* або з прийменниками *від, за, над, понад* при відповідних відмінках, — невідмінної прислівникової форми вищого ступеня з генітивом: — Задні ноги довші передніх замість — Задні ноги довші за передні чи від передніх або як (ніж) передні. Приклади: — Не найшла дівчини кращої за цю Чуб. V, 288. Багатіші за дядька того Рудч. I, 92. Є в мене краща від тебе Чуб. V, 401. Добра горілка лучча від меду іб. 1098. Нема на світі і звіря лютішого від мене Стор. 386. Нема нещасливішої твари, як я іб. Прийм. від і при найвищому ступені: — Такий вже він найліпший доктор, найславніший від усіх Яв. 12.

Конструкції з прийменниками *над, понад* із акузативом при прикметниках вищого ступеня мають відмінне значіння проти вищенаведених конструкцій. Вони бувають у заперечних фразах і вказують не на вищий, а на найвищий ступінь даної прикмети: — *Понад мене вірнішої на світі не найдеш* Чуб. V, 177. Да нема дерева ряснішого *над явора* іб. 439. А *над мене* вірнішої для себе не знайдеш іб. 398. На світі нема розумнішого *над тебе* Стор. 60. Тут може бути й прикметник найвищого ступеня: — Нема парубка *найкращого* по-над Іванка над нашого Пісня. Та нема цвіту *найсинішого* над ту ожиноньку, та нема слова *найвірнішого* над ту дружиноньку Метл. 243.

Зрідка тільки натрапляємо в українській мові на стару конструкцію з генітивом при прикметниках вищого ступеня: — *Єсть у мене краща тебе* Чуб. V, 326. А товариш *кращий мене* іб. 249. Також при прикметникових прислівниках: — Уставала я, сестро, *раніш тебе*, пряла я кужіль *тонше тебе* іб. 917. Набирала відеречка *повніше усіх* іб. 153. Молоде орля *вище старого* літає Ном. 7322.

Г. Тавтологічні звороти з прикметниками.

Де треба щонайвищою силою відзначити у фразі речівника, прикметника чи прикметникового прислівника, там можна в певних зворотах вжити прикметника того самого кореня, що й підсилюване слово, здебільшого з наростком *-енний, -енький, -есенький*: — Побачите, якого нароблять колоту, читаючи про наші *давnezні давна* (з Кулішевих листів). *Сила силенна* війська. Дивуйся, брате, *дивним дивом* Чуб. V, 917. *Старенна старість* (рос. глубокая старость). Літа його *безліченна безліч* Гр. Чи хто з вас, діточки, доїздив рідненького містечка коли-небудь *ранком-ранесеньким* МВ. Був собі дід та баба *давнього давна* у гаї над ставом Шевч. Встала вона *рано-раненько*, умилася *біло-біленько* Гр. *Сильний-силенний, здоровий-здоровенний, глибокий-глибоченний, старий-старенний і старий-старесенький* та ін.

Як і в тавтологічних зворотах із дієсловами (див. ст. 79), так і в тавтологічних зворотах із прикметниками, прикметник може бути підсилений того самого кореня прислівником, що утворений на зра-

зок речівників у формі інструментальній: — Там такий *голем-голісінський, босем-босісінський* Гр.

Близькі значінням до зворотів тавтологічних є такі звороти, де прикметник або прикметниковий прислівник підсилюється другим, протилежного значіння прикметником із запереченням - префіксом *не*: Біжить вода з-під кореня, та *нехолодна, тепла* Метл. 263. Молодий козаче, *смутий, невеселий* Чуб. V, 869. Були *смути, невеселі*, тепер раді стали ів. 255. *Тяжко, нелегко* лежати під нею (землею) ів. 141. Чого ти, чоловіче, такий *смутий* та *невеселий*? Рудч. II, 21. Ох *темная* та *невидная* ніченька! *Дурна* була, *нерозумная* дівчина та *полюбила* козаченька старого. Пісня. *Здорова* була, *дівчино* моя, *чужа, не моя*, товаришева Метл. Чого наша *Марушка* *смутна, невесела* Грінч. М. Ш., 174. Купи *черевички, малі, невеличкі* ів. 172. Ой за гаєм *зелененьким* тече *Дунай* *нетихий, бистренький* Метл. Ой *високо* та *ненизько* горіх на ліщині, ой *далеко* та *неблизько* милий на *Україні*. Пісня.

Д. Самостійний прикметник - атрибут.

Є конструкції, як ото — *Дають мені сто червінців, золотії*, *дають мені й парку коней, воронії* Чуб. V, 529. Дітей *заставляє танцювати*, а їм за те *жменями медянички й усякі горішки сипле*, що у *шовковому платку, повнісінський*, на *красній ленті на шії почеплений* Кв., — де *акцентований*, у *постпозитивній* позиції *прикметник-атрибут* має форму *номінативну* і не стоїть у згоді з своїм речівником, — а це надає йому (*прикметникові*) *самостійного* характеру у фразі.

Е. Деякі характеристичні прикметникові наростки.

1. Російська літературна мова, коли вона *прикметником* хоче означити *подібність* до певного речівникового поняття, додає до *відповідного* речівникового *пня* слів-*наростків* *-подобний, -образний, -видний*, напр. *шарообразний, шаровидний, человекоподобный*. Ідучи за *російською*, *українська мова* і собі *держиться* такого *словотвору* і каже *»кулеподібний«, »стебловидний«* та ін. *Українська мова* має на *означення* *подібності* свої *наростки* *-уватий, -устий, -астий (-ястий)*.

Наросток *-уватий* *головним* своїм *відтінком* означає *подібність* до *поняття*, що в *корені*: — *зеленуватий, барилькуватий, стебелькуватий, діжкуватий, горбкуватий, звірюватий, підковуватий* (рос. *подковообразный*). *Ямкуваті* *очі* МВ. *Волохи* *цигануваті*. *Наросток* *-астий (-ястий)* *крім* свого *значіння* *рясноти*, як його *додати* до *речівникового* *пня* — *гіллястий, квітчастий, вікнастий* (що з *багатьма* *вікнами*) — має ще й *значіння* *подібності*, як його *додати* до *прикметникового* *пня*: — *Одлиск* *червонястий* *майнув* по *білих* *стінах*. Лев. I, 269. І з *речівниковим* *пнем* *цей* *наросток*, також *наросток* *-истий*, *можуть* *дати* *значіння* *подібності*: *кулястий* (*земля* *куляста*,

як кавун Гр.) (зигзагообразний), вилкастий (вилообразний), діжистий (= діжкуватий). Де з речівника не можна творити прикметника з наростками *-уватий, -астий, -истий*, там можна дати описовий зворот: *на взір чого, взором чого, нагадуючи собою що*.

2. Наросток *-енький* має не тільки здрібніле значіння, а часом і відповідає тому значінню, що його має прислівник *досить*: досить довгий, *-го*, — *довгенький, -ко*, досить частий, *-то* — *частенький, -ко*, досить високий, *-ко* — *височенький, -ко*, досить багато — *багатенько, частіше чимало*. Де стиль дозволяє, там можна замість »книжка розміром до с и т ь в е л и к а < сказати »книжка розміром (або *на розмір*) *величенька* (також *чимала, чималенька*). Приклади: — Я ж хоч був собі *п'яньенький*, а в ногах таки *кріпенський*. Гр. Був собі один чоловік *багатенький*, мав собі корів доволі Рудч. II, 167. Бур'янець і *величенький*, та ніхто його не думає полоти Кв. Люди були *заможненькі*: багато було скоту, коней, бджоли НЗап. 107. Певна річ, не всякий стиль дозволяє робити такі заміни.

3. Наростки *-енний, -езний, -енезний, -ючий, -ющий* вказують на дуже високий ступінь прикмети у даному прикметнику і можуть собою інколи, як до стилю, замінити прислівники *дуже, надзвичайно, страшенно* та ін.: *здоровенний, величезний, силенний, довжезний, довжелезний, довженний, височенний, широченний, далеченний, давненезний, чуденний, багатенний, багатючий, злючий* та ін. Перші три наростки здебільшого бувають у прикметниках, що дають поняття простору, часу, ваги. Приклади: — Хай одягнеться в сирітське гірке нарікання, підпережеться вдовицьким *важеним* зітханям Кул. — Гр. А морю *широченному*, *глибокому, силенному* води не надаси Гр. А провалля *глибоченне*, що й дна не видно Гр. Я вже зовсім й *нездуженна* до цього Нар. 146. Це дід *кріпенний* Гр. Пущі *величенні* Кул. VI, 11. *Довженний* цибух Лев. — Гр. *Здоровезний* млин Рудч. I, 137. То *давненезний* дід Гр. Мати і взяла собі в голову, що Антося *важнюща* персона, коли й Тимоха проти його ні чичирк Гр. Дівчата все в *білющих* сорочках та в квітках Гр. *Злючих* собак держала Гр.

4. Прикметниковий наросток *-ісінк-* (діалектично *-ісеньк-*) вказує на найвищу міру прикмети в даному прикметникові чи прикметниковому прислівникові:—*Нестеменнісінський* батько Гр. *Прямісінська* та *рівнісінська*, як струнка Гр. Хазяїн (торбу) взяв, *повнісінську* червінцями напхав Гр. Ой бував же я та в *чистісінськім* полі Гр. Попав *точнісінко* в ніс. *Даремнісінко* ви, панночко, боялися Гр. Так *дурнісінко* (рос. совершенно напрасно) вилаяла мене Гр. *Достеменісінко* такий віл, як у мене Гр. Він *нічогісінко* не знає (а не »він рішуче нічого не знає», як у нас часто кажуть, виходячи з російського »он решительно ничего не знает«).

Також у займенниках: — На *самісінському* кінці (рос. как раз на самом конце). Це ти брехню провадиш, бо *ніхтогісінко* не чув і не бачив такого Гр.

Цей наросток, як видно з прикладів, значінням відповідає прислівникам *зовсім, цілком, як раз*: — Він тут *зовсім чужий* = Він тут

чужісінький. Замість — Листок виростає як раз коло самого вершечка — можна: — Листок виростає коло *самісінького* вершечка.

Вказані в 2, 3, та 4. пунктах наростки не до всякого надаються стилю: стиль набирає від них своєрідного емоціонального відтінку.

5. Вкінці вказую на прикметникові наростки приналежності *-ин, -ина, -ине; -ів, -ова (-ева), -ове (-еве)*. Наростком *-ин* творяться прикметники від речівників жіночого роду і від тих речівників чоловічого роду, що з кінцевим *а*: Ольга — *Ольжин, -а, -е*, тітка — *тітчин, -а, -е*, Петриха — *Петришин, -а, -е*, Мотря — *Мотрин, -а, -е*, Маруся — *Марусин, -а, -е*; Ярема — *Яремин, -а, -е*, Гонта — *Гонтин, -а, -е*, сусіда — *сусідин, -а, -е*, але староста — *старостів, -това, -тове*. Відмінно від російської мови маємо перед наростком *-ин* перехідне м'якшення велярних шелестових: *г — ж, к — ч, х — ш*. Прикметники приналежності з наростком *-ов (-ев-)* творяться від речівників чоловічого роду з кінцевим шелестовим звуком і з кінцевим *о*: *дядьків, -кова, -кове, татів, -това, -тове; кумова хата* це хата, що належить до кума; *кумина хата* належить до куми.

По-українському не кажуть *левиний*, а *левогий*: — Навчав Галю послать брата *левового* молока дістати Рудч. I, 135. У Куліша — Потрощи їм зуби, криваві щелепи *левині* — слова *левині* вжито, думаю, під впливом російським.

Прикметники з вказаними наростками дуже великого в народній мові поширення і замінюють часто вживаний у сучасній літературній, а дуже мало народній мові властивий генітив приналежності (*genitivus possessivus*) — див. § 13: — Оце, каже, *попова хата*, це — *Трохимова*, а це *кумова*, а це *сусідина* Рудч. I, 174. То не вогонь паше, то лице *Мотрине* Мир. — Гр. Проситься до бабки, до *вітрової* матери Рудч. I, 82. Вона була *місяцева* мати ів. 83. Стоїш коло *старостової* хати Грінч. М. Ш., 566. *Дідова* дочка пряде, а *бабина* з хлопцями гуляє ів. II, 61. *Кумина* хата горіла, а твоя тітка руки нагріла, от ми й родичі Ном. 9347. Поночі рвав огірки в *кумовому* городі Гр. Б'ють Хому за *Яремину* вину. Приказка. *Сестрина* одповідь ще більше і ще гірше мене розлютувала Стор. 406. Замість предської поганської віри ширив Девлет Гирей у своєму ханстві віру *Магометову* Кул. VI, 40. *Кононенків* чесний поїзд валкою несеться Гр. Первий же двір *свекорків*, другий же двір *батеньків* Гр. Не так було у нашої Марусі, *Наумової* та *Настиної* дочки Кв. Розсердивсь за ції *бабусині* речі. Кв.

Про прикметники дієслownого походження, їх наростки, див § I.

§ 10. Деякі особливі звороти з займенниками.

1. Займенники-прикметники (*о*) *той, (о) та, (о) те* українська мова знає не тільки у виразно вказівному значінні. Вона їх уживає й на те, щоб сильніше відтінити певного речівника у фразі, конкретніше виразити його, як щось знане. Займенник тут почасти й зберігає свій вказівний характер: ⁸¹ — *Де тее* у Бога літо, а він вже косу клепа. Ном. 2614. Пішлись тоді Катрі *оті* ранки довгі і *ті* вечори ще

довші МВ. Найбільше цей займенник буває в порівняннях, де їх мова вживає на те, щоб конкретизувати, унаочнити певне поняття: — Усе розвіялось, як *та* роса Стор. 210. На річах такий був гострий, як *та* бритва іб. 222. Так людей жене, як *тих* волів МВ. Сивенька вже була, а хороша та чепурна, як *тая* лебедя МВ. Так жалібно, як *тая* сопілочка заграла Кв. Вихиляється, мов *той* молодий ясенок Кв.

Крім вказаної препозитивної позиції цей займенник може мати й менше звичну позицію постпозитивну. Така менше звична позиція ще підсилює відповідного речівника: — Аби то *чарку ту* випить Етн. 44. Прилітає той син, *сонце те*, й говорить Рудч. I, 83.

Підсилює відповідного речівника й займенник *який*, *-а*, *-е*: — Венера поїхала в своїм ридвані, мов сотника *якого* пані. Котл. Тюрма... наче кара *яка*, стояла... над горою. Мирний. Було, як глянеш на ту дорогу, то неначе куншт *який* — так гарно. Стор. Мати... вже раді, як получу карбованця *якого* та їм дам. Тесленко. Знизу, мов з *якої* прірви, часом виглядали зорі. Васильченко.⁸² Займенник *який* має тут неозначений характер займенників *якийнебудь*, *якийсь*. Проти займенника (*о*) *той*, що зберігаючи почасти вказівний відтінок, конкретизує відповідного речівника, займенник *який* узагальнює тут певне речівникове поняття і здебільшого буває в порівняннях. Позиція цього займенника здебільшого постпозитивна.

2. Відзначаю займенники *хто*, *що*, *який* у значінні неозначених займенників *хтось*, *хтонебудь*, *щось*, *щонебудь*, *якийсь*, *якийнебудь*: — Де ж таки *хто* чував, щоб дитина так незвичайно з питомою матінкою поводитись М. В. Як куди *хто* їде конем або возом то... Гол. Може *хто* вас налаяв МВ. I, 11. Як би з *ким* сісти, хліба з'їсти Шевч. Може *хто* звістку подасть Гр. Чи *що* зроблю, куди піду — завжди серце в тузі Чуб. V, 277. Розпитує, чи нема де *якого* нетяги Рудч. II, 8. Ізлізу на яке-небудь дерево, щоб звірюка *яка* не напала на мене іб. 157. Що одну половицю (яйця) з'їсть *який* звір, то вже той чоловік з другої половиці, що не пропала, не має своєї пари Яв. 3. Пор. вище у I. пункті *який*; пор. у § 19 *де*, *куди* в розумінні *денебудь*, *кудинебудь*.

Займенники ці в указаному значінні здебільшого мають місце у фразах питайних (Чи *хто* прийшов?), гаданих (Може *що* буде), у реченнях підрядних, що здебільшого постали з питайних або гаданих (Розпитує, чи нема де *якого* нетяги. Подивлюся, може *кого* побачу) тощо.

3. Плеонастичне *воно*, *його*.⁸³ Займенник *воно* може мати значіння неособове, як німецьке *es*, французьке *il*. Це буває у фразах підметових і безпідметових: — Де *воно* така школа? Гн. 15. Піду подивлюсь, *хто* *воно* таке іб. 9. Що *воно* за кара така? Стор. 178. *Воно* украв хтось (сокиру) Гр. Що *воно* за нечиста сила завелась на ниві? Рудч. II, 195. Що *воно* за панночка така гарна іб. 47. *Воно*, бачите, жаліє мене мати Гр. *Воно* хочуть зо мною он що зробити Гр. Як би з *ким* сісти, хліба з'їсти, промовить слово, то *воно* б хоч і *якнебудь* на цім світі, а все б таки *якось* жилось іб. Паралельно

є й звичні звороти з займенником *це*: Хто *це* прийшов? Пор. російське — Кто это пришел?

Відзначаю й неособовий характер займенника *його*, здебільшого у фразах питайних: — Отаким, як я, то як *його* завчаться? Кан. Як би *його* узнать (що воно за панночка) Рудч. II, 47. Як таки *його* зелену жабу за дружину брати? ів. 100. Хто *його* знає, що воно вагу має для життя: чи власне хазяйствечко доладне, чи ота промітність — це не вгадно Етн. 39.

5. Даю на увагу вислів — Чом їх не впинив *ніхто розумний* Кул. VI, 505.

Про займенники див. також у § 12. Особливості роду. Про займенники у функції злучних слів див. § 17.

§ 11. Деякі звороти з числівниками.

1. При числівниках номінативно-акузативної форми *дві, три, чотири* українська мова широко, трохи не по всіх своїх говірках, зберігає давні форми двійного числа від речівників жіночого та ніякого роду (neutrum): — Мила потопала, *три слові* сказала Грінч. М. Ш., 265. *Три школі, дві корчмі*. Кан. *Три риби, чотири корові, дві лямпи*.⁸⁴ Пир. Через *три хаті* Гн. 33. Коли прилетіло *дві вороні* та зачали клювати, то й подохли Рудч. II, 181. *Дві вороні* наїлись однієї коняки ів. 182. Забрав сребра зо *дві відрі* Гол. А *три вербі* схилилися Глібів. Я б дав *дві зимі* за одно літо. Приказка. Але: — Було то таких *три жінки* Рудч. I, 105. Як улюблявся парень на *дві дівки* ів. 184. На всі 4 *ноги* Гн. 59. Жив дід та баба, а було в їх *дві дочки* ів. 29. *Дві бочки* Кн. *Дві руки* Пир.

У західніх говірках форми двійні і в речівниках із пнями на *г, к, х*: — *Дві нозі, три дорозі* Гол. Набрав води у *три фляшочки* Шух. 108. Були *три донці* ів. 71. Була баба стара і мала *дві доньці* Яв. 238.

Звороти з числівниками *дві, три, чотири*, де речівники підпадають так званому перехідному м'якшенню (велярні *г, к, х* перед закінченням двійні *і* (< ѣ) чергуються: *г — з, к — ц, х — с*) не є в українській мові факт загальний; знають їх здебільшого західні говірки, та й там помітна розбіжність: — *Три бутельці* вина Яв. 38. і *три фляшки* вина ів. *три трісці* Яв. 113 і *три тріски* ів. Були дід та й баба та й мали *дві дівки* Яв. 235. Натомість за загальноукраїнське явище можна вважати давні форми двійні від речівників, що в них пні не мають кінцевих *г, к, х*.

Не в зворотах із числівниками українська мова зберегла давню форму двійні у вислові *в очу*: — Орди кочували тоді *в очу* Польської Речи Посполитої Кул. VI, 56. Панські дворяне були *в його очу* ті ж вільні люди, що й він сам ів. 158. Дивись у воду, поки *в очу* тобі стане недобре Гр. Мигить *ув очу*, мов проміння Барв. 253.

Про звороти з числівниками в акузативній формі при перехідних дієсловах див. при дієсловах, ст. 73.

2. Відзначаю звороти з числівниками збірного значіння *двоє, троє, четверо* і д. в сполученні з назвами дорослих осіб обох родів, з назвами тварин і речей: — Як напало на мене *семеро перекупок*, то ледві одгризлась Гр. Дивиться — *одинадцятєро дочок* Гр. Прийшло до нас *тєро гостей* Гол. *Четєро коней* веде Чуб. V, 46. *Четєро яблущок* котяться Гр. Зроби мені *тєро діл* Рудч. I, 145. Твої хорти *дєв'ятєро дєрей* прогризли ів. Твої хорти *восьмєро дєрей* прогризли Нар. 341.

Де речівник є поняття збірне або матеріяльне (рос. вещественное), там він у формі генітива в однині: — *Двоє хліба* з'їли. Яв. 38. Намочила *тєро шмаття* ще від понеділка Чуб. V, 1151. *Дєв'ятєро скоту* із кашари на вибір займала Метл.

§ 12. Особливості роду.

1. Де нема потреби визначити певний рід, чоловічий чи жіночий, а мова взагалі про людину мовиться в її збірному значінні, або коли невідомо, за кого говориться, за чоловіка чи за жінку, то прикметник або займенник-прикметник, правлячи за підмет або прямий предмет, стоїть у формі ніякого роду: — Зраділо *мале* й *велике* Гр. Що *старе*, що *мале*, що *дурне* Гр. Як багатий скривиться, то *всьє* дивиться Ном. 1601. *Всьє* знає, що й досі козацькі пісні співає сільський люд Кул. VI, 209. *Всьє* читає їх смакуючи ів. 449. *Всьє* знає, чога та хата не кінчається Етн. 45. *Кожне* розуміє, яка то велика в письменстві сила є. *Убоге* не живе, а тліє. Приказка. *Всьє* знає, що коли декілька чоловіка одну роблять роботу, то пісня помагає Є. 27. Вони (панки) заходять часто з чужими людьми у розмову, а *своє* то б'ють так, як великі пани МВ. *Те* воду возить, *те* глину, ті кружками місять Етн. 45. Прямо подивись, то *таке старє* видає, а луза насіння трьома зубами і воює. Кан.

2. Займенник ніякого роду *воно* може означати невідому особу: — Хто ж це в мене їх (коноплі) підчистив? *Воно* й бере, та не zarazом, а потрошку... Коли б мені його піймать та провчить, — *воно* б тоді одсахнулося Гр.

Займенником ніякого роду *воно* відтіняємо й свою прихильність до особи, що її цим займенником відзначаємо: — Гомонить він (чоловік побравшись) до мене, а я усе мовчу. *Воно* поміж народом пленталось та й бачило доволі, так і говорить до мене, а я усе соромляюсь Барв. 4.

Займенник ніякого роду *воно*, як і прикметник і займенник-прикметник у формі ніякого роду, може й відтінок непошани, презирства віддати: — Та де ж таки йому за писаря ставати? *Воно* ще таке молоде та дурне Гр.

3. Сюди гуртую й займенника *щось*, що вказує собою на цілковиту невизначеність підмета, зокрема і роду його: — З двору виїхало *щось* судове Кул. VI, 456. Це *щось* заїзже Барв. 209. Пороз-

грібає *щось* їх за ніч Етн. 32. Чуємо *щось* наче пішло у світлицю... і назад ще не йшло ніхто ів. 31. Іще сонечко не приходило, *щось* до мене та приходило. Пісня. *Щось* прийшло і черешні обірвало Яв. 48.

§ 13. Генітив приналежності (genetivus possessivus).

1. Генітив приналежності (gen. possessivus). Такі звороти, як твори Шевченка, теорія Дарвіна, таблиця Ліннея, гніздо птахів, хата тітки, тобто такі, що в них приналежність виражена речівником у генітивній формі, невластиві українській народній складні, — треба казати *Шевченкові* твори, *Дарвінова* теорія, *Ліннеєва* таблиця, *пташаче* або *пташине* гніздо, *тітчина* хата. Див. приклади на прикметники приналежності з наростками *-ів*, *-ин* § 8, Е. 5.

За одну з особливостей Гоголевого стилю В. Істомин має прикметника приналежності замість відповідного речівника в генітиві: — Я побежал на воеводин двор (Т. Бульба).⁸⁵

Проте і генітив приналежності може мати місце, і передусім там, де кілька генітивів приналежності, що в'яжуться з одним речівником, ідуть один за одним: — Твори *Шевченка*, *Куліша*, *Франка*, також: твори *Шевченкові*, *Кулішеві*, *Франкові*. Далі, коли прикметник приналежності від відповідної власної речівникової назви дав би важку на вимову форму, напр., твори *Квітки-Основ'яненка*, хоча й можна казати *Квітчині-Основ'яненкові* твори. Генітив приналежності можливий і там, де він комбінований, тобто де з ним в'яжеться прикметник або ймення хресне: твори *великого Дарвіна*, поезія *Тараса Шевченка*.

Ще кажуть — більше по західніх говірках: *Ольги* хустка, *батька* кожух, *вдови* дочка, — тобто генітив приналежності має тут позицію препозитивну. Приклади: — *Доброго батька* дитина Метл. 234. Ой не сватай *вдови* дочку, хай дівкою ходить Гол. II, 309. Там якось *огородника* дочка зловила ту коробочку Чуб. I, 182. Бо я свого *пана* коників пізнала Чуб. II, 243. Біжи, біжи, кониченьку, в *тестя* двір Метл. 183. Вода пливе просто в *купця* хату Чуб. II, 138.⁸⁶ Там мого *миленького* будиночки видно Чуб. V, 417. Це ж моїх *сестриць* дорогі намиста ів. 738. То ж не моєї *матінки* голос Рудч. II, 40. Приходить до *сонечка* дворів Шух. 66. Висока довгобрана *крамариха*, товстого *крамаря* жінка Мир. — Гр.

2. Інші від речівників залежні генітиви. Препозитивну позицію може мати не тільки генітив приналежності, а й усякий інший від речівника залежний генітив: — Вже в його (Чарнецького) жовніри вонпити починають, *великого крові* розливу жалкують Кул. VI, 288. Зібралися до тебе *усіх язиків* люди ів. 496. Де *матінка* плаче, там *сліз* річка тече, де плаче сестриця, там *слізок* криниця Чуб. V, 835. Одного разу підхожу *городу* стежкою до хати МВ. Ясного *неба* одкид ів. Пор. також із приименником: — *Що ти, з рути* квітка, так дуже зів'яла Чуб. V, 140.

У багатьох сучасних літературних зворотах залежний від речівника генітив — не тільки генітив приналежності — природніше було б замінити, де не міняється значіння вислову, відповідним прикметником, інфінітивом, описовим зворотом, тощо, отже замість: тіло рослини, відхід поїзду, способи збирання матеріалу, спосіб піднесення продукції, утворення клітини і д. і д. — краще: — *рослинне тіло, коли відходить поїзд, способи збирати матеріал, спосіб піднести продукцію, як твориться* (утворюється) клітина і д. Замість: — Чи не можемо простежити початок утворення тіла рослини (з рукопису) — природніше: — Чи не можемо простежити, як (або коли, де відтінок часовий) *починає творитися* рослинне тіло. Певна річ, генітивні конструкції тільки тоді можна замінити іншими відповідними, коли заміна не впливає на значіння вислову, в противному бо разі про заміну мови бути не може. Пор. »мова поезії« — і »поетична мова«, »значіння подібности« і »подібне значіння«.

Див. § 4, г; § 5, де дано приклади на заміну залежних від речівників дієслівних речівників на *-ння, -ття*.

Російське »прежде окончания года, срока« можна перекласти українським »перш, як рік (термін, реченець) вийшов«.⁸⁷

Де в склад поняття, що в генітиві, входить поняття означуваного слова, там генітив може мати паралельний зворот із прийменником: »міста *України*« і »міста *на Україні*«; »*українські* міста« — ширше поняття; »почуття *людини*« і »почуття *в людини*«, »*людське* почуття« — ширше поняття. Замість »*Радомиський повіт Київщини*« краще »*Радомиський повіт на Київщині*«, людність »*Росії та України*« ширше поняття (уся людність), як »людність *у Росії та на Україні*« (не вся людність). Пор. Збагачені перед очима *у вбогих* попів унити вже тим самим робились народу ненавидними Кул. VI, 341.

Замість генітива, що залежний від речівника, поетична мова вживає інколи сурядної (паратактичної) будови, де залежне речівникове поняття виражене в тому самому відмінку, що й означуване слово, — див. § 15.

§ 14. Особливість у вживанні датива.

У народній мові інколи подибуємо конструкцію з дативом там, де літературна мова здебільшого вживає прийменника *у(в)* із генітивом.

Про такі конструкції з дієсловами, як *брати, видирати кому*, див. при дієсловах, § 6, ст. 71.

Приклади: — Язика не поверне, наче він *йому* повстаний Ном. 11736. Я *їм* був у кумах Шух. 74.

Пани б'ються, а *мужикам* чуприни трясуться Приказка. Хто мастить, *тому* віз не скрипить Приказка. Ноги *йому* без стремен так теліпаються Кв. Пика *йому* не вмита, волосся розкудовчене

Кв. Він як угледів дівчину, аж очі *йому* засвітились МВ. І брови *йому* чорні і уста червоні МВ. Помер *їм* батько. Руки *їм* довгі, тонкі, як цівки Лев. Очі *йому* веселі й бистрі МВ. Голова *йому* нечесана, чуб непідголений Кв. Щоб моєму *миленькому* волики пристали Чуб. V, 403. Вже *вдівоньці* пшениця поспіла ів. 856. Це родич нашій *паламарці* Котл. Колядники беруться за руки, топірці в руках *їм* Гн. Кол. і щ. II, 331.

В останньому уривкові, де при дативі є речівник-підмет, датив місцями набирає значіння приналежності. Виразніший відтінок приналежності датив має в такій, наприклад, фразі: — Це родич *нашій паламарці* Котл.

§ 15. Деякі сурядні (паратактичні) сполучення.

Паралельно з зворотами гіпотактичними або підрядними, тобто зворотами, де одно слово або сполучення слів залежить від другого, можуть у певних випадках, переважно у мові поетичній, мати місце й звороти паратактичні або сурядні, де одно слово або сполучення слів не стоїть у залежності від другого.

1. Паралельно з генітивом приналежності і взагалі з кожним від речівника залежним генітивом, також паралельно з відповідним прикметником може бути така сурядна будова, де замість генітива або відповідного прикметника маємо речівника в тій самій формі, що й означуване слово: — Вези мене *до матери до двора* (= до матери двора, = до матиного двора) Чуб. V, 894. Посміялись з *козаченька з хорошої вроди* Метл. 86. Мужик аж *до ніг до знахурки* припада Кв. Ой сяду-впаду *у батенька у саду* Метл. 225. З правої *руки з мизинного пальця* щирозлотий перстень ізняв ів. 387. Там *на дубі на вершечку* Чуб. V, 101. Нема ж мого *козаченька і жениханячка* ів. 310. Ув однім дворі *на горищі на хаті* Денис знайшов пояс хороший Кв. Упала зозуленька *на хаті на стрісі* Чуб. V, 962. *Край синього моря та край бережечка...* ів. 297. — У наведених тут прикладах речівник, що міг би мати форму речівника-генітива або форму прикметникову, має здебільшого позицію препозитивну, рідше псозицію постпозитивну. Де його позиція препозитивна, там він може зв'язатися з відповідним речівником того самого відмінка займенниками *його, її, їх*: це підносить момент залежності між паратактично сполученими зворотами: — Послухайте моєї *тітки, її* старечої та розсудливої *мови* (= старечої та розсудливої мови моєї тітки) Гр. Щоби гори розкопати, ліси порубати, щоб видко *до милого та до його хати* Пісня. Терла б я лавки, щоб були гладкі, все *для свекорка та для старенького та для приїздоньку його* Метл. 126. Пор. нім. народне *die Marie ihre Schwester*, що відповідає літературному *Mariens Schwester*. Пор. також рос. *Рассмотрение в Государственном Совете, в общем его собрания* представлений министров внутренних дел и юстиции.⁸⁸

Із деяких поданих у цьому пункті прикладів видно, що між паратактично сполученими зворотами можливі й сурядні злучники *та, і*.

У вказаних зворотах, виходить, особа або річ та її власність, матеріальна чи нематеріальна, однаково самостійні у фразі.

Паралельно з такою сурядною будовою фрази, як ото — Послухайте моєї тітки, її мови — можлива й залежна будова фрази, де замість другої частини паратактичного сполучення, що з займенником *її, його*, є підрядне речення, де підмет займенник: — Послухайте моєї тітки, що вона говорить, також звичне: — Послухайте, що моя тітка говорить.

До паратактичних конструкцій належать і такі випадки: Приорався Семен *до межі до бору* (= до межі в бору), пустив воли на діброву, сам пішов додому Чуб. V, 404. Ой приїхав милий *із поля з орання* (= з орання в полі), а його ж мила *із корчми з гуляння* (= з гуляння у корчмі) іб. 406. Див. Зап. III. Явище це зберігає народня поетична мова.

Паратактичні звороти, де входить означення міри, числа: — Поставив *кониченьки* всі *три пари* різно Чуб. V, 284. Ночували *нічліжники тридцять чоловіка* Нар. 9. Чи він, чи не він, не можна й пізнати; сухий, блідий, бородою заріс, *голова* уподовж *половина* виголена Кв. Будеш його годувати *цукром головою* (= головою цукру) Чуб. 68. Також часто вживаний вислів *парою кіньми*: — А з *парою кониками* не водитися іб. 529. Слова на означення міри, числа мають тут у величезній більшості позицію постпозитивну. Спочатку думка спиняється на тому, що ближче, безпосередніше сприймається, а тоді переходить на означення частини його. Див. Зап. III, 250. Думаю, що в такому звороті, як *парою кіньми*, де слово на означення числа має позицію препозитивну, форма *кіньми* могла постати через вплив форми *парою*.⁸⁹

2. Народня поезія широко застосовує такі паратактичні сполучення:—Ростіть, ростіть, *огірочки, широкі листочки* (= широколисті огірочки, огірочки з широкими листочками) Чуб. V, 282. Ой у полі *конопельки, верхи зелененькі* (= зеленоверхі конопельки) іб. 418. Ой коню мій, *коню, золота я грива* (= золотогривий коню) іб. 130. — Ознака певної речі виражена тут речівником із прикметником; останнім двом словам може в гіпотактичному сполученні відповідати зложений прикметник: широкі листочки = широколисті.

Також із злучником: — Ой у полі *криниченька і холодная вода* (= криниченька холодного вода) Чуб. V, 285. А де вона його породила? В зеленій діброві, та не дала йому молодому *ні щастя, ні доли* (=щасливої долі) іб. 968. Паратактичні звороти з злучником мають у Потебні таке пояснення: »Він (злучник) вказує на суб'єктивну послідовність сприймання, на виразний вияв повільности, з якою акти мислення ідуть один за одним«. Зап. III, 281.

До паратактично сполучених зворотів гуртую й такі зложені слова, як: — Потеряв я *щастя-долю* (= щасливу долю) через молодіці Чуб. V, 478. Мене покидаєш з *мислями-сльозами* (= сліз-

ними мислями) ів. 287. Купи, сину, *дротянку-нагайку* (= дротяну нагайку) ів. 730. *Нагайка-дротянка* з кілка не вбуває Чуб. V, 494. На їй *плахта-черніточка*, сама, як квіточка. Пісня. Ой там Ганночка гуляла, *жемчуг-намисто* обірвала Чуб. III, 189. Див. § 22. Сполучені несинонімічні та синонімічні слова.

3. Від паратактичного сполучення слів переходжу до паратактичного сполучення речень у зложеній фразі: — Ой в полі билинонька, нею вітер віє Чуб. V, 382. Пливе шука з Кременчука, луска на їй сяє ів. 13. Ой у полі билина, вітер нею хитає ів. 74. А під листом трава зростом, нею вітер гонить ів. 209. Ой у полі билина, її вітер колише Метл. 78. Зв'язок між вказаними реченнями держить особовий займенник: — Ой у полі билина, *нею* вітер віє.

Також із сурядним злучником: — Прийшов до них чоловік із города, *а* він того літа ходив у Київ, та й каже... Кв.

Менший зв'язок мають з собою паратактично сполучені речення там, де займенника нема: — Береза сухая, вершок ісхилився Чуб. V, 27. Ой у дядька хороша жінка, *Бог йому дав* Грінч. М. III, 53. Уже коло другого села стрічаю знакового музику, *Дерев'янкою прозивають*, бо в москалях здобувся рани Барв. Ой в полі криниця, *чуть вода блищить* Чуб. V, 39. А тут трохи погоды і прийшла до неї жінка, *уся голова обв'язана* Кв. 194. Навівши відповідні приклади із народньої російської мови, Потєбня каже: »Отже у нижчих верствах російської мови була і є споконвічна течія, що віками не виступала назовні у цсл. та слов'яноруських перекладних і перейнятих пам'ятниках, що знов ховається у новій російській книжній мові. Як би сприятливі умови, то з цієї течії міг би влитися в літературну мову і закоренитися в ній відносний зворот без відносного займенника та злучника«. Зап. III, 327.

На увагу даю й такі сурядні речення: — Тисові сінци, яворові східці, ходить ми по них молода княгиня, *на тій княгині* кований пояс, *на тім поясі* золоті ретязки Гол. III, 4.⁹⁰ Також із сурядним злучником *а*: — Й *а* в полі, полі, ближче дороги стоять намети з білого шовку, *а в тих наметах* стоїть постільце Kolb. Pок. I, 113.⁹¹ У вказаній конструкції речівник першого речення повторюється в потрібній формі у другому реченні, де він може мати при собі вказівного займенника.

4. Відзначаю такий уживаний у народній мові тип паратактично сполучених речень: — Ліг спати коло вікна і *чує, двоє домовиків чомонять* Нар. 112. Жде він, що з цього буде. *Аж бачить, якийсь чоловік гонить силу звір'я* ів.11. Чую, щось гуде. З погляду літературної мови, де залежні речення зв'язані злучними словами, такого типу злука дає вражіння пропущеного злучника *що*. Вказаного типу речення не спадаються з тими сурядними реченнями, що їх писана мова відмежовує двокрапкою. = *Бачу: іде щось* і *Бачу, іде щось* не є те саме. В першому прикладі довше спиняємося після першого речення *бачу*: стосунок між реченнями в інтонації

сурядний. У другому прикладі між реченнями коротша павза, а інтонаційний стосунок залежний.

Рясно знає народня мова і такий тип фрази, де в попередньому реченні нема того дієслова, що з ним повинно б в'язатися наступне речення: Ой вийду я за ворітечка, да рине вода, рине Метл. 243. (= бачу, що рине вода). Ой піду я темним лугом, оре милий своїм плугом Метл. 57. або... лугом: оре милий своїм плугом Метл. 57. Підйду я під віконце, мати горох варить Метл. 8. Ой ізвівши, на коника сівши: зоставайся слави набирайся Метл. 15. Так пішов по селах: що в світі діється Яв. 29. Летить орел понад морем: подай, море, пити Метл. 64. Получивши Грицько гроші з великою радістю, вивернувши рибу: що хочете, купче, те й робить Март. 105. — Така лаконічність дає силу висловові. Це використовує Куліш: — Прочули, що він (Самійло Зборовський) собі живе без діла, і знавши його славним лицарюю, закликає через посланців до себе на Низ: вчинимо тебе низовим гетьманом Кул. VI, 108. — Також із сурядного значіння злучниками: *аж, коли* та з підрядними *чи, який* та ін.: Ішов москаль із служби, — аж у лісі стоїть хатка Нар. 387. Чоловік приходить на місце, аж телиці нема Шух. 209. Ідуть та йдуть, коли стоїть хатка у гаї Нар. 339. Треба на спиток взяти біли, яка то вона буде Гр. Калину ламала, до серденька клала, чи не перестану тужити Чуб. V, 274. А я піду до дівчини, чи змита головка ів. 128. Коронний гетьман послав до дніпрових козаків: чи велика гординська сила Кул. VI, 84.

Виходячи з указаних паратактичних конструкцій, можна обмінути важкий той характер зложених фраз, що надто б'є в очі у сучасній літературній мові. Наводжу зразок із рукопису: »Ці рослини ботаники так і називають нагонасінними і лічать їх найпростішими з квіткових рослин, позаяк у них немає ні зав'язка ні оцвітини, що й стверджується геологією, яка показує, що ці нагонасінні старіші за більш удосконалених окритонасінних«. Чи тож є потреба оті речення, що окремими думками в різні розбігаються сторони, скупчити в одній фразі? У протилежність до цієї фрази даю зразковий уривок із народніх уст, де нема тієї складної залежності: — »Коли прибіга ближче, — аж стоїть хата, сама собі в степу, і світло світиться в тій хаті, і нема коло тієї хати ні тиночка кругом двору, ні хлівця, ні кошарочки, ні повіточки, — нічого не було, сама тільки хата. Він убіг у ту хату, коли дивиться: у хаті труна закрита, світло горить і нікогісінько нема в хаті...« Март. 192.

Певна річ, думка ширшаючи, глибшаючи, складнішаючи, вимагає й складніших висловів, щоб виразити себе, і легкість літературної мови не може дорівнювати легкості народнього вислову. У мовах культурних націй заміна старих сурядних конструкцій новішими підрядними є факт прогресивний: де менш розвинена думка вбачає незалежні явища, там розвиненіша думка шукає за-

лежності і знаходить її. Тим то і підрядні злучні слова (тим то, через те що, дарма що та ін.) новішого походження, як сурядні (а, і та ін.). Проте сучасна літературна мова надуживає, вносячи важку й неприродно залежність там, де її можна обминути і цим наблизити легкість літературної мови до легкості народнього вислову. Це перша і неодмінна умова краси та легкості стилю. Важка та вищенаведена фраза здається хоча б так розбитою: »Ці рослини ботаники мають (чи вважають) за найпростіші з квіткових рослин, бо в них нема ні зав'язка, ні оцвітини. І геологія це potwierджує. Вона вказує, що голонасінні старіші за досконаліші окритонасінні«.

§ 16. Спосіб піднести речівника у фразі.

1. Де у фразі є потреба піднести підмет, там мова висовує його наперед, повторюючи його особовим займенником *він, вона, воно, вони*: — Ой *синяя ожинька, вона* льону не пов'яже, ой *чужая чужинька, вона* правдоньки не скаже Метл. 60. А що вже *опікуни тії*, то *вони* мені допекли Пир. А вже *тїї воріженьки*, правду *вони* кажуть. Пісня. Пор. § 17, п. 38.

Замість особових займенників можуть бути займенники вказівні *цей, ця, це*: — *Вільшина*, то *вона* м'яка; а от *берестина*, то *це* дерево стекле (тверде, міцне) Гр. *Чорна комашня*, то *ця* не кусається, а оця руденька — то клята куслива Гр. Відзначаю тут слівце *то*, що підсилює підмет і що здебільшого знане у фразах, де є протиставлення. Пор. нижче § 17, ст. 118.

2. Так само й предмет, де є потреба відтінити поняття, що в йому, мова висуває наперед у формі номінатива; за предмет править тоді особовий або вказівний займенник у відповідному відмінку: — ...бо вже її *дочка Оксана*, як діждемо різдвяних м'ясниць, то буде *їй* шіснадцять год Кв. (= Як діждено різдвяних м'ясниць, то її *дочці Оксані* буде шіснадцять год). *Отой хліб*, що з гамазеїв добрі люди розібрали, чи не треба б *його* поповнити Кв. І *самий запеклий харцизяка...*, і *в того* рука не підніметься, щоб зло яке зробити дитині Кв.

Порівн. цю конструкцію з французькою: *Notre vie, tantôt nous la subissons, tantôt nous la faisons.*

Вказані тут у пп. 1 та 2 явища пор. із. явищами у § 15, п. 3.

3. Де треба відтінити зворот із речівником на означення місця, там його підсилюють прислівником *там, туди* або іншим відповідним: — Ой *у полі*, широкім роздолі, там стояло чотири дубочки. Пісня. *В однім вершечку, там* дзвони дзвонять Гн. Кол. і щ., П, 101.

4. Відзначаю таку конструкцію зложеної фрази: — Я знаю, мій милий, *нагайку, з якого вона дроту* Чуб. V, 723. (= Я знаю, м. м., *з якого нагайка дроту*). Зна тільки *города* розпитувати, *на які їй іти* Кв. Послухає *моря, що воно говорить* Шевч. Великого стоять ці оповідання тим, що живописують *наших селян, як вони єсть*

перед нашими очима Кул. VI, 439. Дуже тії помиляються, що не бачивши *сільського люду, як він поводить* ся поміж собою, взяли тії (М. Вовчкові) оповідання за якісь поеми з народньої жизни іб. 439—440. Набріхано *про дівку, що вона підсліпа*, а вона дуже бачуча Гр. Розкажу вам казку *про лісового царя Оха, який він був* Рудч. II, 107.

Від звичної літературної конструкції, де підрядне речення в'яжеться з дієсловом головного речення, ця конструкція відбігає тим, що в ній у головному реченні за предмет при дієслові править той речівник, що в звичній конструкції є за підмет у підрядному реченні, а натомість за підмет у підрядному реченні є особовий займенник: — ...оповідання... живописують *наших селян, як вони* єсть перед нашими очима = ...оповідання... живописують, які є *наші селяни* перед нашими очима. У цій отже конструкції одно поняття виражене двома формами: і речівником-предметом у головному реченні, і займенником-підметом у підрядному реченні — а таке його подвійне визначення підносить його у фразі. Пор. у цьому параграфі вищевказані споріднені явища.

§ 17. Особливі злучні звороти.

Терміном «злучні звороти» я обіймаю не самі ті звороти, що в'яжуть собою несурядні та сурядні речення у зложеній фразі, а й ті злучні звороти, що ними починається фраза (по крапці). Сюди внесено й ті звороти, що хоч і не мають спеціально злучної функції, проте трапляються в зложеній фразі в переході від одного складового речення до другого.

Сучасна літературна мова здебільшого вживає тих злучних зворотів, що російська мова. Українська народня мова одмінна своїми злучними зворотами.

1. Звороти, що віддають російські «который, какой», польські «który, jakі». Займенників *котрий* та *який* народ рідко вживає в тому саме злучному значінні, що російська й польська літературна, а за ними йдучи і сучасна українська літературна мова.

Щодо першого з цих займенників, то його народня мова знає і у формі *которий* і у формі *котрий*. Форми *которий* здебільшого вживають давніші українські письменники. Форма *котрий* більше по західніх говірках знана. У народній пісні форма часто залежить від вимог ритму: — Розлетимось, розбіжимося, як кленове листя, *котре* на Вкраїну, *котре* на Полісся Чуб. V, 790. А що саме значіння слова, то воно не тільки питає та злучне, а — коли не починає собою питайного звороту — значить *якийнебудь, інший, дехто, деякий*: — Як треба тобі буде *котрого* з нас, то присмалити ту волосину, *котрого* тобі треба Руд. I, 105. Вона гадала, що то *котрий* хлопець вийшов її пуджати Яв. 244. Не раз та й не два доводилось таким осадам зникати без прослідку, як прокрадуться татари *которим* шляхом Кул. VI, 58. Часом несподівано *котора* дівчина вб'жить до мене з будинку МВ. Як *которий*, то й навчиться, а цей ніколи Гр. А чого там скимлить, чи не б'є *котрий*? Гр.

Звісно, коли хто *котору* любить, то й думає, що вона усім така хороша Кв.

Потебня, навівши відповідні приклади, так пояснює українське *которий*, *котрий*: »В усіх цих випадках українське *которий*, *котрий* більш-менш виразно зберігає старе російське та церковно-слов'янське значіння *которий* ізъ *двухъ* або ізъ *многихъ*, отож вище »котрий чоловік = тотъ ізъ людей«. Зап. III, 346, прим.

Займенник *которий*, *котрий* у злучному значінні має здебільшого позицію препозитивну; в наступному реченні йому може відповідати займенник той: — *Которі* книжки будуть у мене під рукою в перекладі, а оригіналів не матиму, то *тих* я буду перекладною мовою виписувати Кул. VI, 6. Порівн. паралельні злучні звороти *хто* — *той*, *де* — *той* та ін.: — *Де* хліб обрідкуватий, *той* на зерно краший, а *де* густий, там ні Гр. Тоді то *хто* вижджав конем з луком і шаблею, *той* був козак, козак би то кінний і оружний Кул. VI, 266. Без займенника *той* у другому реченні: — *Котра* дівчина чорнобривая, то чарівниця справедливая Чуб. V, 429. *Которі* більші, знялись, полетіли; *которі* менші, коло матери сіли ів. 862. *Которі* коли лучче жили, то тепер хуже Пир. Не сплю, не лежу, стрілочки стружу, *которі* луччі — в пучечки в'яжу Грінч. М. III, 121. *Которая* сиротина, гине Чуб. V, 493. Порівн. також у препозитивній позиції займенники подібного значіння *який*, *що*: — Коницький... розкидав між товариством *які* мав за свою службу гроші Кул. VI, 98. *Яка* була мерзла земля, зараз уся порозтавала Кв. *Що* була скотинка позбував, а гроші попропивав Кв. Пор. також *де* при прикметниках: — *Де* менші між їми, як ті поросята, валялись та грались собі на піску; — *де найбільші*, в »свинки« поодалі гралися Гр.

Которий, *котрий* в злучному значінні може й позицію постпозитивну мати, дорівнюючи тоді значінням рос. *который*, поль. *który*: — Лиха та радість, *по котрій* смуток наступає Ном. 2292. Візьму собі молоду дівчину, *із котрою* я люблюсь Грінч. М. III, 318. Один дід, *которий* увійшов з нами в церкву... Стор. 341. Дуже поважали тих козаків, *котрі* добре знали степи і шляхи ів. 366. Багато бо єсть таких книжок, до нашого діла потрібних, *которих* ні за які гроші не доскочиш Кул. VI, 6. Нема тієї сили на світі, *котра* б сказала їм всемогуте слово ів. 324. Жий вже собі а вже з тою, *котору* кохаєш Чуб. V, 398. Скажи перше правду, *котру* вірно любиш ів. 213. Чоловік, *котрий* з ним знакомий був... Шух. 234. Потебня вважає, що »постпозитивне *которий* у значінні чисто відносного злучника витворилося під впливом російської літературної або польської мови«. — Зап. III, 347.

Постпозитивне злучне *которий*, *котрий* в народній мові мало вживане, натомість рясно знаний у такому значінні самий злучник *що* або *що* з особовими займенниками, тобто звороти *що він*, *що вона*, *що воно*, *що вони* у різних відмінкових формах: — Стоять верби по-над воду, *що* я їх садила Чуб. V, 139. Пішли хлопці за-границю, *що* ми їх кохали ів. 308. Той (ліс), *що* він через його

йшов... Рудч. II, 120. Це колесо, *що* зверху пада на його вода Ном. Ой чия то хата з краю, *що* я її не знаю Чуб. V, 400. Без особових займенників: — Приходить до коня, *що* з мідною гривною Гр. Це той, *що* чоботи рипають МВ. I, 76. Чи це тая дівчинонька, *що* я женихався? Метл. 69; Чуб. V, 202. Чия пшениця, *що* колос похилився? — Це ж того козака, *що* досі не женився. Чия пшениця, *що* житня солома? — Це ж того козака, *що* тихая мова Чуб. V, 103.⁹² А де ж тая криниченька, *що* голубка пила? ів. 251. Я той самий, *що* вона жде Стор. 204. Тут зараз починається отой великий бір, *що* високі сосни аж хмари підпирають ів. 121. Хто мені дістане коня, *що* буде одна шерстина золота, друга срібна, то за того оддам дочку Рудч. II, 71.

У підрядному реченні, *що* в'яжеться з таким словом головного речення, яке означає собою місце, маємо замість різних відмінкових форм займенника *він*, *вона* прислівники *там*, *туди*: — Сестра його пішла *у ту комору*, *що* брат казав їй не ходити *туди* Рудч. II, 69.

Ф. Корш каже: — »В нас (тобто росіян), як відомо, *що* в номінативі та в акузативі обох чисел річ цілком звична, але в інших відмінках... не часто трапляється«. Зате в українців цей спосіб висловлюватися вживаніший, як *которий* чи *котрий*.⁹³ Замість казати: Нао мріяв про той маленький вогник, здобувати *котрий* (незнана в українській мові позиція займенника *котрий*!) він оце вирушив (Остап Нитка. По огонь, ст. 16), треба: Нао мріяв про той маленький вогник, *що* здобувати *його* він оце вирушив.

Щодо займенника *який*, то і його народня мова рідше вживає в злучному значінні. Крім свого злучного значіння *який*, має такі самі значіння, *що* й *которий*: — Розпитує, чи нема де *якого* нетяги Рудч. II, 9. Підем замолотить коробку, а може й заждемо *якого* снопа Барв. 435. Див. § 10, п. 1, 2. Потєбня каже: — »Чиста відносність, тоб-то цілковита рівність об'ємом відносного займенника з іменням, *що* з ним він в'яжеться (человек, которого я видел), виражається в українській мові часточкою *що* або (в Котляревського) *який*«. — Зап. III, 347. Займенника *який* не можна, розуміється, обминути, де його вжито більше на означення якости: — *Який* пан, такий крам. *Який* їхав, таку стрів Ном. Як же я, каже вовчик, вирубаю, коли я не знаю, *якого* дерева Рудч. II, 7. Злучним словом — *який* — можна в зложеній фразі обминути збігу кільких *»що*«.

Відзначаю *которий*... *которий*, *який*... *який* у сурядних сполученнях в значінні рос. *один...*, *другой*, *иной* і д. — *Которих* дівчат то матері не пустили в дружки, а *которі* і самі не пішли МВ. I, 41. Дітвора *которе* біжить, *которого* на руках несуть Кв. Розлетимось, розбіжимось, як кленове листя, *которе* на Україну, *котре* на Полісся Чуб. V, 790. Як закупили німці бабурську землю, то *котрі* хазяйовиті козаки, — перебрались в слободу Вознесенку та в кріпость, а *котрі* бурлаки та рибалки, зжили вік біля Дніпра НЗап. 17. Дивлюся: в могилі усе козаки: *який* безголовий, *який* без руки,

а хто по коліна неначе одтятий Шевч. Зараз всі і потаскались чого хотілося шукать: *якому* меду та горілки, *якому* молодиці, дівки Котл. Пор. також у сурядних сполученнях *хто... хто, хто... которий... де... де*: — Запорозжці... ховали добро *хто* в землю, *хто* в скелю, а *инші* в Дніпро НКл. 48. *Кого* придавлено тоді дома, *котори* поховались у нетрі, болота або позабігали у чужі землі Кул. VI, 136. Все воно вкупі гнало народ од Узвисянщини і од Німенщини у ті пустині українські, що вже позахищували від Орди *де* козаки, а *де* руська шляхта узгранична ів. 150.

Відзначаю *де* при прикметниках у значінні *який, которий, той, що*: — Не бере малого, а вибирає, *де* більший Гр. *Де* менші між їми, як ті поросята, валялись та грались собі на піску; *де* найбільші — в «свинки» подалі гралися Гр.

2. Злучні звороти *як би не (було), який би не (був), хто б не, що б не (було), де б не, куди б не, скільки б не*, рос. «как бы ни, какой бы ни, кто бы ни, что бы ни, где бы ни (было)», а іноді й *як би то не було, де б то не було* і д., що над іншими подібного значіння зворотами переважають у сучасній літературній мові, — їх, здається, народня мова не знає. У народі такий умовний злучний зворот у підрядних реченнях віддають не гаданим способом (conditionalis) з часточкою *б (би)*, а найчастіше — *де* дієслово головного речення не є в минулому часі — прийдеши́м та теперішнім часом, також і вольовим способом, здебільшого з злучником *хоч*. (Див. § 6, ст. 53: *Хоч як мені буде неспо́кійно, хоч як тужитиме* моє серденько, а я всміхнуся МВ. Терпи, Грицю, *хоч яка* спека Ном. 2400. *Хоч скільки* моли́ся, з біди не вимоли́шся Гр. *Хоч хто* казати́ме, не слухайсь Гр. *Куди* гляну, *що* заговорю, то все їх згадаю МВ. I, 15.

Також із запереченням *не* здебільшого без злучника *хоч*: — Скрізь, *де не* піду, *де не* поїду, скрізь бачу вбогих людей МВ. II, 144. Хай чорт *як не* скаче, а ти гріха не берись Ном. 6140. *Де* вже я хату *не* поставлю, то біди без тебе наберусь Етн. 32. Ти її слухай, *що* вона тобі *не* скаже Рудч. II, 116.

Рідше такий заперечний зворот буває з злучником *хоч*: — *Хоч який* горобець *не* маленький, а серце має Ном. 3320.

3. Відзначаю злучні звороти *не що, як; не хто, як; не де, як* та ін., що є сильніший відтінок прислівника *тільки*: — *Не* *що* дівці, *як* кросна ткати Ном. *А не* *хто* вже виспівувать, *як* соловейко Кв. *Не* *по* *чим* і *б'є*, *як* по голові Гр. Тим *не* *хто*, *як* хуторяне і селяне знають і чують душею, чого стояв Шевченко Кул. VI, 494. Князі-Русь із своїми дружинами *не* *для* *чого*, *як* для торгової прибилі по далеких землях і морях швендяли ів. 13... одбиваючи од нас ворогів наших, *не* з *кого*, *як* із нас же, вони оружний люд набирали, *не* з *кого*, *як* із нас же, його харчували, *не* *на* *кого*, *як* на нас же постоєм його напускали ів. 534. На вулиці, на вечерни́цях *ніхто*, *як* я перед вела. Стор. 209. Він знав, *що* *ніхто*, *як* мати заступиться за його перед батьком. Коцюбинський.

Також і без злучного *як*: — Наварила, напекла, *не* *для* *кого* — для Петра Чуб. V, 101.

Близький до вказаних є злучний зворот *не як*: — Не пізнала по походу, *як* по голосочку Чуб. V, 326. Відповідає він російському літературному *не столько... сколько, не так... как*.

4. Також підсилюють вислів злучні звороти *як хто, то; як який, то; як коли, то* та ін. проти *дехто, деякий, інколи* тощо: — Як розжартуються, *то як кому, то* й мичку поपालять Гр. Ото було *як о півночі, то* й пливуть човни Дніпром та й пристають під старою вербою МВ. I, 120.

5. Російські препозитивні злучні звороти *так как; в виду того, что* дехто перекладає штучним *позаяк*. (*Позаяк* ми не знали, то...). Такого злучника українська мова не знає, а натомість уживає злучних *що* або *як, як же*, що їм у наступному реченні здебільшого відповідає *то*: — *А що* він того не сказав, *то* ми й не знали Гр. Але *що* то був гість, *то* йому нічого не казали Шух. 115. *Як* був старший од Левка годів на два, *то* й подужував його Кв. 255. Казав мені бакаляр промовити «аз, аз!», а *як же* я не вимовив, він по пиці раз-раз! Гр. *Як же* побачила (Польща), що турки її в боях перемагають, *то* почала з ними сяк-так миритися Кул. VI, 229.

Часто ще штучним *позаяк* заміняють злучника *бо*: Я не прийшов, *бо* не мав часу (а не: *позаяк* не мав часу).

6. Злучний зворот *через те, що* знаний в українській мові в таких позиціях, у яких знаний відповідний російський злучний зворот «потому что»: — Він не іде *через те, що* його не прошено. *Через те* й везено його, *що* він не міг іти Гр. *Через те* й хліб не родить, *що* свиня в плахті ходить Ном. 7244. Отже при злучному звороті *через те, що* головне речення має у фразі позицію *препозитивну*, і такий склад фрази, де позицію *препозитивну* має з указаним злучним зворотом речення підрядне, — незвичний в українській мові. Така будова фрази — *Через те, що* повітря має вагу, легко зрозуміти... (Трояновського Природознавство) — підігнана під російську складню: «Так как воздух имеет вес, то...» За українською складнею ідучи, можна тут ужити або сурядної будови: — Повітря має вагу, і *через те* (або тому) легко зрозуміти, що... (Порівн. На осіці повісивсь Юда, *через те* вона і трясеться, хоч вітру і немає Гр.), або достотніше віддаючи російську фразу: *Що* повітря має вагу, *то* легко зрозуміти... Проте, де перша частина цього злучного звороту (*через те*) відтінена, будши здебільшого підсилена словом *саме* (*через те саме...*; пор. рос. «потому именно, что...»), там можлива й така будова: — *Через те саме, що* князі один на одного війною ходили..., і торги почали між себе частіше мати і людськості одні в одних набиратись Кул. VI, 26.

Паралельно до злучного звороту *через те, що* знані злучні звороти *того—що, тому—що, тим—що*: — Ой коню мій, коню, чого ти смутненький? *Того ж* я смутненький, *що* ти молоденький Чуб. V, 27. *Того* зажурився, *що* й не оженився іб. 85. Не *тому* прісно, *що* не кисло, іно *тому, що* не розчинено Ном. 7240. *Тим* я листу не пускаю, *що* лютую зиму маю Чуб. V, 278. *Тим* я її не займаю, *що* сватати маю іб.

151. Також і без *що*: — *Тим я сльози розливаю — невірною друга маю* Чуб. V, 278.

Також і саме *що*: — Не треба плахти, *що* і в запасці гарно. І там його не страчено, *що* був великий воїн Кул. VI, 49. Не пускають на вулицю, *що* я молодая Чуб. V, 143. Чорт бідний, *що* душі нема Ном. 1619. Ой з'явся, ясне сонце, висуши нам крила, *що* обом нам з мокрим пір'ям літати несила Кул. I, 137. Де залежить на точності вислову, отже передусім у мові науковій, там не слід би вживати *що* в такому розумінні: із злучником *що* в'яжуться в уяві його звичніші значіння.

7. Російський злучний зворот «благодаря тому, что» часто російська перекладають дякуючи тому, *що*, навіть коли й нема за що дякувати: «У с. N. шириться пошесть плямистого тифу, дякуючи тому, *що* нема лікарської допомоги». Зворот цей можна обминути тими самими злучними словами, *що* й по з а я к. Де треба відтінити елемент вдячності, там можна вжити прийменника *завдяки*: — *Завдяки доброму чоловікові... я спромігся додому доплентатись* Гр.

8. Злучний зворот *не вважаючи на те, що* одним із своїх відтінків має паралельний собі в народній мові зворот *дарма що*: — Ці два будинки *дарма що* стоять вже близько сто літ, а ще кріпкі Стор. 347. З Низу бувало переходять вони (козаки) у Московщину служити цареві, *дарма що* король воював проти його Кул. VI, 54. Козацька боротьба з мусульманщиною *дарма що* йшла нерівно, іноді марно, а проте ширшала та ширшала ів. 114. Так, ми не малий нарід, *дарма що* нас не добачають наші сусіди у своїм величанні ів. 579. *Дарма що* голий, та в підв'язках Ном. І тварина розум має, *дарма що* не говорить. Приказка.

Слід би обминати зворот *не дивлячись на те, що* з російського «несмотря на то, что».

9. Літературний зворот *залежно від того* (також і *дивлячись по тому* з російського «смотря по тому») має певним своїм значінням паралельні собі в народній мові звороти *як до, від того, як*: — Чи дорогі воли на ярмарку? — *Як до* вола. Це *як до* чоловіка: один зробить, другий ні Гр. *Од того*, скільки буває стоп у вірші, вірш зветься Є. 30.

10. Дуже поширений у сучасній літературній мові злучник *аби* в розумінні *щоб*: — «Просять, а би ви прийшли» замість... *щоб* ви прийшли; «кажу, а би ти знав» замість... *щоб* ти знав. У західніх українських говірках кажуть *аби* в розумінні польського *абу*, наддніпрянського *щоб*; на Наддніпрянщині *аби* значить те, *що* російське *лишь бы*, і в такому значінні й слід це слово зберігати: — Аби люди, а піп буде. Аби хліб, а зуби найдуться Ном. 5430. Хоч гірше, аби інше ів. 2680. Аби мені місяць світив, а люди як хочуть. Приказка. Аби день до вечора. — Цього свого відтінку часточка *аби* зберігає й у зложених словах: *абиде, абихто, абито, абищо, абичий, абиякий*.

Із злегка відмінним, теж злучним відтінком маємо *аби* в такому значінні: — Самі в покою сидять мовчки, без гуку, без гомону, без забавок, тихенько; *аби* поворухились, *аби* словечко між собою зговорили, зараз пани й гримнуть МВ. I, 47.

12. Відзначаю в умовних підрядних реченнях звичні в них злучники *як*, *якщо* в розумінні російського *если*: — Як же почне кров капать з ціпка, то біжіть на ту й на ту гору Рудч. II, 73. Як дасте двісті, віддам коня. Вказаним злучникам часто в головному реченні відповідає злучник *то*; останнього може й не бути.

13. Умовне підрядне речення може в'язатися з головним реченням злучником *що* (паралельно й *коли*). Переважно це буває в тих фразах, де головне речення питає: — Як же мені перебувати, *що* (= *коли*) краї далекі Метл. 40. Де вже ти мені поможеж, *що* у мене нема нічого Рудч. II, 21. Як же їх найти, *що* вони так собі живуть, *що* й хати не знають, — самі двері ів. 141. Ой як мені розстилаться, *що* крутенькая гора, ой як мені не журиться, *що* чужая сторона Чуб. V, 326. Ой як ти живеш на чужині, *що* ворогів много ів. 813. Аби до нас прийшли, *що* старого дома немає, то й почне слова закидати МВ. I, 174.

Відповідно до *що* у вказаному значінні в умовно-гаданих підрядних реченнях буває *щоб* у розумінні *коли б*, *якби*: — *Щоб* не знала, то б не була казала Черніг. *Щоб* я тебе не любила, то б я тебе не будила Чуб. V. Ой *щоб* не ти, серце дівчино, то б я не був тут ів. V, 275. *Щоб* то йому голову гарненько під чубок підстригти, як і в людей? А то патлатий — патлатий Кв. 10.

14. Паралельно з злучним зворотом *чим - тим* при прикметниках та прислівниках вищого ступеня українська мова знає й *що—то*: — І *що* йому міцніш у голову уступає, *то* він далі посува МВ. *Що* більш довідуватимемось про неї (старовину українську) з автентичних джерел, *то* все виразніш вона стоятиме перед очима нашого духа Кул. — Гр. *Що* далі, *то* неначе лучче стає Гр. А Чайчиха *що* далі, *то* все вона хмурніша, — от мов хмара чорна МВ. II, 13.

У звороті *чим—тим* у фразах — У багатство не вдаряє, а *чим* має, *тим* вітає Ном. 11930. Рідна хата *чим* має, (тим) приймає — треба вбачати факт атракції (замість *що—тим*).

Зворот *що—то* знаній і в значінні російського «как только, лишь только»: — Багатир *що* вийде з дому, *то* змії і летить до сестри НКл. 71. Тягуче тісто, коржа не можна розкачати: *що* розкачаю, *то* воно збіжитьься Гр. *Що* копнуть, *то* воно й стугонить НКл. 57. Порівн. далі п. 16.

Відзначаю *що—то* у такому значінні: — *Що* слово, *то* й історія Кул. VI, 542. (= кожне слово історія).

15. Злучні звороти при прислівниках або прикметниках вищого ступеня, також при утворених від прикметників вищого ступеня дієсловах, як от: *дедалі*, *усе більше*, *куди далі*, *то все холодніше*; *щодалі*, *усе кращає*; *чимраз більший* або *щораз більший* та інші подібні, вживані в народній мові, як відповідні тавтологічні звороти *все більше й більше*, *все холодніше й холодніше*, *все кращає та кра-*

щає, усе більший та більший та ін. Приклади: — Чоловік мій куди далі, то все хмурніший ходить МВ. Що дальш, то все виразніш виявлятиметься русчина в розмові, в піснях, в звичаях Кул. VI, 27. Замість — Коріння розростається, захоплюючи все більш і більш значну (так не можна, треба: *все значнішу і значнішу* або *все більшу і більшу*) площу (з рукопису) краще б: ... захоплюючи чимраз більшу; (= шораз більшу; дедалі, усе більшу, значнішу) площу. Вказані тавтологічні звороти (все більше й більше та ін.) можна прикласти там, де треба відтінити повільність, тривалість процесу.

16. Паралельно до наведеного вище (в п. 14) злучного звороту *що — то* в значінні рос. «как только, лишь только» знані й часто вживані злучні *тільки, скоро*: — *Тільки* став доїздити до тієї будови, де живуть сестри, знов линув дощ Гр. Скарай його, Боже, на гладкій дорозі, *скоро* він подума об іншій небозі Чуб. V, 271. *Скоро* дід наб'є люльку, а чорт зараз і вогню викреше Стор. 138. *Скоро* жених і гості з двора, панночка в плач МВ. *Скоро* виїдете за село, то так роздолом і їдьте Гр. Сон-трава цвіте, *скоро* скресне на весну Гр.

17. Відзначаю злучний зворот *тільки — що* у такому значінні: — *Тільки* ж мені пари, *що* очиці карі, *тільки* ж мені до любови, *що* чорнії брови Чуб. V, 28. *Тільки* ж мені муки, *що* білії руки ів. 30. *Тільки* й видко між кущами, *що* гадюччя й ящірок Гр.

18. *Що по тому, — коли, як*: — *Що по тому*, що кохаю, коли в неї не буваю Чуб. V, 229. *Що мені по вроді*, що врода красна, коли тепер сама нещасна ів. 228. *Що по тому хоростві*, як не вмію жати? Гр. Також і без злучників *коли, як* у наступному реченні: — *Що ж мені по романі* — на нім ягідочок нема, *що ж мені по поклоні* — його самого нема Чуб. V, 86. *Що ж мені по пшениці* — в ній зеренця нема ів. 4.

19. Російський злучний зворот «вместо того, чтобы» має в українській мові відповідні звороти *замість, замість щоб, чим (би) — то, чим (би) — а, де б — а*: — *Замість* вчитися, він байдики б'є. *Намість* іти до церкви... прибираються Шух. 65. *Замість щоб* іти напрямець, він окружляв мене геть по-за городами Гр. Ти б *лучче чим* мав би жалувать її, *то б* найняв де-небудь Рудч. II, 55. *Де б* іти до церкви, *а* вона потягла в ліс по горіхи Гр. Нехитрий же і москаль! *Чим би* навтікача, *а* він іде собі любенько Кв. 17.

20. Російський зворот «кроме как» українська мова віддає злучними (*о*) *крім, окрім*: — Ніде не вроде льон гарно, *окрім* на цілинній чорноземлі Гр. У старій панії не було роду, *окрім* мала собі унучечку МВ. II, 4.

21. Російському злучному зворотові «(до тех пор), пока не» відповідають українські злучні звороти *аж поки, поки* або саме *аж* здебільшого без заперечної часточки *не*: — Будемо тут жити у щасті, у любові, *аж поки* зостаріємося Кв. 463. Пробуйте в господі, *аж поки* виїдете звідтіля (з еванг. у перекл. Морач.). ... коли Україна була спілкою вільних князівств, *аж поки* зруйнували її татари Є. 18. Він мене любитиме, *аж поки* я вмру. Кв. 464. Другі мабуть по да-

леких землях торгом ходили, *поки* собі корисне місце... вподобали і новим городом... сіли Кул. VI, 10. Хай жде, *аж* буряки перемию Пир. Не кажи гоп, *аж* перескочиш Ном. 2607. Остерігаючи товариша нашого од таких помилок, ми його просимо нашого слова в гнів *не приймати* та й праці своєї не занедбувати, *аж поки* доведе її до самісінького кінця Кул. VI, 509. Побоявся я заклятих грошей, та й сам не ходив і другим не казав, *аж поки* зостарівсь НКл. 54.

22. Крім вказаного в попередньому пункті злучного значіння слівце *аж* може мати значіння рос. »вдруг, как вдруг, как вот, так вот« — Жде він, що з цього буде. *Аж* бачить, якийсь чоловік гонить силу звір'я Нар. 11. Ішов москаль із служби — *аж* у лісі стоїть хатка ів. 387. Прийшли, *аж* сидить; гукають — не чує ів. 139. Приглядається запорожець, — *аж* перед ним не чорт уже, а парубок у чорному кобеняку Стор. 172. Чоловік приходить на місце, — *аж* телиці нема Шух. 209. Даю тут на увагу той факт, що в попередньому реченні здебільшого нема того дієслова, що з ним в'язалося б наступне речення: у фразі, наприклад, »Чоловік приходить на місце, — аж телиці нема«, друге речення в'яжеється з поняттям »бачить« (.. бачить аж телиці нема; ... аж бачить: телиці нема), яке не має собі відповідника у фразі, — така лаконічність підсилює відтінок несподіваности, раптовости.

23. Такого самого значіння, що *аж* у попередньому пункті, може бути й злучне *коли*: — Витягли, *коли* глечик зав'язаний шкуратком, а риба хоч би тобі однісінька на сміх Нар. 103. Іде та йде, — *коли* дивиться: терновий кущ Рудч. I, 97. Ідуть та йдуть, *коли* стоїть хатка у гаї Нар. 339. *Коли* це через півгода, а може й через більш, другий цар іде війною Рудч. I, 107. Не багато тут їх, душ п'ять, — *коли* все знаючі дуже баби і дужі, і через те репету того та вигадок тих стільки, що й головою не зведеш Етн. 47.

24. Злучний зворот *а то* часто вживаний у значінні »крім того, також, ще«: — Даю йому грошенят, *а то* полотна і на діток дещо МВ. I, 145. Його два сини, *а то* взяв п'ять хлопців сиріт Гр. *А то* ще були вірші про долю рідного краю Є. 88. От книжку прочитав за неділю, *а то* ходив в сад золотий гулять Рудч. I, 111. Зрідка тільки її докінчають договірні майстри, *а то* помалу хазяїн сам, а ні — з поденними домайструє хату Етн. 44. Рибу і спродував людям,.. *а то* й собі на споживок ішла МВ. II, 75.

25. Звороти *що — а то, що — а* знані за синоніми до звороту *то — а то*: Як повалить народ, так видимо невидимо! *Що* свої селяне, *а то* з города понаходило та понаїжджало Кв. 90. *Що* я прийду пишно та красно, *а ти* ще краще МВ. I, 79. А проти мене два місяці вповні: *що* один ясний, *а* другий ще ясніший МВ. I, 94.

Близько до вказаних стоять звороти *то це, то то — а то*: — Стали зносить, — *то то* гарне, *а то* ще краще Рудч. II, 58. *То* був гарний, *а це* ще кращий став Гр.

26. Звороти *як — так, і — і* мають собі синонім *як — як*: — *Як* день, *як* ніч раз-у-раз тупаю й працюю Барв. У тій горниці стіл

стоїть, а на йому як їсти, як і пити Гр. Бурлак сам горить, як свічка: як до роботи, як до охоти Ном.

27. Порівн. злучний зворот *стільки* — *стільки* в значінні *скільки* — *стільки*: — Добре колись було тут жити: землі стільки займеш, стільки й твоя НЗап. 37.

28. Злучного звороту *як* — *так* Куліш уживає в розумінні прислівника *аби* — *як*: — Злякавшись турецької сили, ляхи раді були *як помиритись, так помиритись* із султаном Кул. VI 44. (= (приблизно) *абияк помиритись*).

29. До звороту *чи* — *чи* вживані в народній мові синоніми його *хоч* — *хоч, що* — *що*: — Мені *що* в день, *що* вночі — все товкачі Гр. Мені однаково — *що зима, що літо* Гр. У найдавніші часи однаково було життя громадське, *що* на Дніпрі, *що* на Вислі Кул. VI, 31. *Що* вбогий, *що* багатий — у Бога все рівно Ном. 80. Так і циган угадував, *що* завтра буде *хоч* дощ, *хоч* сніг, *хоч* соняшно Ном. 6510. Сам собі хазяїн, а добра усякого — *хоч* скотини, *хоч* поля чимало Кв. 314.

30. І в розмові і на письмі часто вживають *алеж* у значінні *але*. Злучник *алеж* має певний проти *але* емоціональний відтінок і означає те, що *адже*, рос. *ведь, но ведь*: — *Алеж* і ти того не зробиш. *Алеж* не можна так. Щоб віддати рос. *но* стане самого *але* без часточки *ж*: — Хотіла спати, *але* не спала Шевч.

31. Часточки *же* (*ж*) часто вживають у літературній мові в значінні протиставного злучника *а*: Я його спитав, він *же* не відповів — замість... *а* він не відповів. Чи це часом не російський вплив? Часточка *же* здебільшого підносить у фразі те слово, що з ним вона в'яжеться: *Горе ж* мені, *горе* нещасная доля Чуб. V, 1. Тай дурний *же* який ти, пане брате Ном. 6215. *Же* значить і те, що рос. *ведь*: — Він *же* нічого не знає.

Також чи не підігнані під відповідні російські звороти з часточкою *же* при займенниках — *той же, такий же, такий же самий, один і той же*, замість *той самий, такий самий, один*. Замість казати на одній і тій же квітці — треба, думаю, на *одній квітці* або на *тій самій квітці*.

32. Російське »впрочем« перекладають часто по-українському словом *зрештою* (польське *zreszta*). Здається, що народня мова не знає цього слова. Нема його й у Грінченківському словнику. Чи воно часом не полонізм? Кажуть *проте, в тім*: — Як би знала матуся горенько твоє, чи оддала б за генерала дитя единее своє? Не оддала б ... *А в тім* — не знаю, бо всякі матері бувають Шевч.

33. Російський злучний зворот »тем не менее« (очевидно з нім. *nichtsdestoweniger* чи франц. *néanmoins*) часто перекладають тим же менше, — це вносить неприродність, штучність. По-українському можна казати з *усім тим, однак, (та) проте*: — Кобила хоч і шкапувата, *та проте* везуча Гр.

Сюди б можна в певному оточенні застосувати й слова *таки* в його злучному значінні: — Приливали доріженьку, — *таки* пилом пала; розважали матусеньку — *таки* з личка спала Метл. 22. Хоч

ти й розсердишся на мене... а я *таки* договорю, що вчора хотів сказати Кв.

34. Також чужий видається в українській мові зворот м і ж т и м з російського »между тем«. Кажуть *тим часом, проте*: — І словом він було впоїть тебе, як медом, а *проте* дивний якийсь, дивний з його чоловік був МВ. II, 21. Два годи любились вони дуже, — *тим часом* найшовся другий парубок Іван і відбив Рудч. I, 78.

35. Замість м а л о т о г о по-українському кажуть *ще й надто; більше, ба*: — Вся руська земля у одну силу спалася. *Ще ж і надто*; через те саме, що князі один на одного війною ходили... і торги почали між себе частіше мати і людськості одні в одних набиратись Кул. VI, 26. Родився на Підгір'ї, *ба й ріс у Підгір'ї* Гр. Ще далі стояло од місцевого життя, *ба й цілком його* нехтувало Є. ЛНВ. 143. Замість — Ми можемо бачити, як рослина росте, м а л о т о г о, ми можемо й чути, як вона росте (з рукопису) — треба:.. *ще й надто*, ми можемо й чути... Можна й:.. *ба*, ми можемо й чути, як вона росте. Слівце *ба* вносить у вислів більш емоціональності проти *ще й надто*.

36. Російському »тем более« в кінці другого протиставного речення відповідає українське *і потім, і поготів*: — Коли вже ти не пам'ятаєш, а я *й потім* Лев, I, 29. Я горілки не п'ю, а чарівної *й потім* Гр. Медок солодок, а патока *й потім* Ном. 7480. Діти батька мало слухають, а нас *і поготів* Барв.

37. Російський зворот »таким образом« у його злучному, а не прислівниковому значінні, тобто в значінні »следовательно, итак«, має собі в українській мові відповідники *отож, отже, значить, виходить*. Замість — Т а к и м ч и н о м багатими хлібом можна вважати Таврію, Катеринославщину та Херсонщину (з рукопису) — краще: — *Отже* (або: *значить, виходить, що*) за багаті на хліб можна вважати...

38. Злучний зворот *а що торкається* до з російського «а что касается до» або *а що тичиться* до з польського «а со się tyczy» чужим тхне духом. Українська мова знає *а що, а що вже, а на що-до*: — *А що вже* очі, там були такі, що й без мови говорять МВ. *А на мене*, то б і з малою дитиною розмовляла МВ. II, 130. *А що вже* опікуни тії, то вони мені допекли Пир. Див. § 4, Г. Самостійний інфінітив.

39. Даю на увагу український зворот *потім того*, що значить »тоді, потім, після«: — *Потім того* каже Рудч. I, 97. *Потім того* прийшов якийсь чоловік Нар. 9. Один чоловік купив собі хату... прожив там трохи, нічого не було, а *потім того* почала являтися опазія така: заедно стеля кричить: ой упаду, ой упаду! Гр.

40. Відзначаю в Куліша 1) злучне слівце *би* в значінні «тобто, ніби»: — Тоді то хто виїжджав конем, з луком і шаблею, той був козак, чоловік *би* то кінний і оружний Кул. VI, 226. — і 2) злучне слівце *то* в такому значінні: — Гучали по шинках і по ярмарках козаки, що вже годі лихий долі своїй коритися; *то* польські гетьмани зради од них опасувались і до присяги поприводили, що не зрадять

своїх повковників і до Хмельницького не пристануть Кул. VI, 246. У такій самій позиції *то* буває у польській мові.

41. Вказую на різницю між злучником *і* і *та*. Злучник *і* має загальніше значіння; ним злучаємо як дальші, як і тісніші поняття. Злучника *та* можна вживати тільки в тіснішому сполученні слів. Про друге значіння *та*, значіння протиставлення (=але), тут мови нема.

Злучники *як*, *що*, *коли* та ін., що звичайно починають собою речення і стоять перед підметом, можуть і після підмета стояти, — це надає висловові більшої рухливості: — Комарів *як* суне, то аж світа не видно Гр. Він її (греблю) *що* загатить, то я візьму та й порву Март. 113. Вона *як* переночувала, на другий день виправила ф'якер по маму Яв. 128. Уранці *як* ішли, то пари з уст не пустила Кв. 49. Чоловік *що* ступить, то згрішить Ном. 99. Кабан *коли* не розбіжиться з переляку Гр.

Підрядні речення, що віддають чийсь слова, чиюсь думку, і що звичайно в'яжуться з головним реченням злучними словами *як*, *який*, *чи*, *куди* та ін., можуть перед названими словами мати злучника *що*: — Пані усе на неї приглядається і стала її голосно хвалити, *що яка* то гарна дівчинка Кв. 405. Усе їй розказував, як її любить, або слухав, як вона розказувала, *що як* вона його любить Кв. 53. Що то вже кортіло нашому Нечипорові, *що як* би то драла дати та погуляти на останніх днях Кв. 104. Вона мені й тоді ще в око впала, *що яке* то молоде й хороше та нещасливе Гр. Смутний і невеселий стояв... пан сотник... біля шинку, де збиралася сотня чи на муштру, чи на переліку, *що чи* не втік которий козак часом бува Кв. 199. Далі хорунженко питав пана сотника, *що куди* його Бог несе і за чим Кв. 157. Усе їй те на думці, *що коли* то вона побачить Василя Кв. 53. Та аж за голову беруться, *що яке* то вже те весілля буде пишне МВ. I, 181. От вони й кажуть, *що як* би знайшовся такий, що переночував на тому дубі Нар. 9. Прийшли й сказали попу, *що яка* пригода трапилася чоловікові Нар. 248.

Також при відповідних дієсловах із злучником *щоб*: — Батько усіх людей просив, *щоб чи* не піймає хто тих вовків, то *щоб* перевели їх через хомут Нар. 175.

Що зв'язок між головним та підрядним реченням держить злучник *що*, *єв*, *щоб*, то слова *який*, *як*, *коли*, *куди*, *чи* та ін., почасти зберігають тут те своє значіння, яке вони мають у відповідних питайних та вигуккових фразах. Тим то таке підрядне речення почасти й захоче ту живість вислову, яку має пряма мова. А де зв'язок між головним та підрядним реченням держать злучні слова *який*, *як*, *коли* та ін., там у підрядному реченні вислів не має тієї живости. Стосунок тут такий самий, як у підрядних реченнях »сказав, *що прийду*» і «сказав, *що прийде*». Див. § 6, ст. 54.

Відзначаю слівця *як* і *що* в початку фрази в таких випадках: — *Як* був собі чоловік Тяжка. *Як* жив собі котик і півник. Нема спинку вдовиному синку, що звів з ума чужую дитинку. *Як* ізвівши, на коника сівши: будь здорова, любая розмова Чуб. V, 275. *Що* у саду та під люлькою сидів голуб із голубкою. *Що* у голуба та сизая голова, а в голубки позолочувана Чуб. V, 33. *Що* сьогодні дома, а завтра поїду ів. 828. *Що* на горі ячмінь, під горою жито, під білою березою миленького вбито ів.

Слівця *як*, *що* наближають до нас образ, так, наприклад, як російське слівце *вот*, і вислів від цього набирає більшої живости.

Злучника *та* інколи вживають перед присудком на те, щоб те поняття, що в присудковій або в приналежному до присудка слові, злегка протиставити тому поняттю, що є в підметі чи предметі або в приналежному до підмета чи предмету слові: — А той дідусь *та* був собі зовсім каліка та ще й німий Кв. Його хазяїн *та* бере його у прийми ів. 37. Хоче, щоб я замість Левка *та* пішла за його ів. 295. Пан сотник *та* буде розумніший мене ів. Щоб не знали вони, що він із уха *та* став чоловік Рудч. I, 82. Один убогий чоловік *та* й прийшов до дуки позичити жита на посів Нар. 252. Виїхав він на ту гору, що він не знав і його батько, щоб на тій горі *та* була криниця, і що в тій криниці *та* була вода Рудч. I, 115. Пор. *та* між дієприслівником та особовим дієсловом, ст. 33.

Слівце *то* підносить у фразі те слово, що по йому воно (*то*) стоїть: — А мій *то* мене і приголубить, і поцілує, бо я стріну його так, як мак повний МВ. I, 82. В хату *то* й заглянуть весело, як у віночку ів. 2. А хто *то* й засмутивсь, а хто *то* й злякавсь МВ. II, 193. Чорна комашня, *то* ця не кусається Гр. За довільніших часів *то* по співах усе село знало, коли хата закладалась Етн. 45.

§ 18. Прийменники.

Сучасна українська літературна мова здебільшого вживає спільних із російською мовою прийменників у тому самому значінні із тими самими відмінками, що й російська мова. На прийменники по часто вживаних дієсловах та прикметниках вказано вище при дієсловах та прикметниках. Див. також прийменники в часових зворотах § 20 і прийменники у фразеологічних зворотах укінці книжки. Тут даю на увагу деякі прийменники, що не знайшли собі місця в попередніх розділах, або що їх серед уваг до сучасної літературної мови бажано відтінити.

1. Прийменник *по*. Йому в сучасній літературній мові надають усі ті значіння, що він має в російській літературній мові. Українська мова здебільшого вживає або інших прийменників відповідного значіння або замість прийменникових зворотів має відповідні звороти безприйменникові.

Кажуть: Книжка по розміру	замість: ... <i>розміром</i> або <i>на</i>
невеличка (з Книгаря),	<i>розмір</i> невеличка.
„ По змісту курс	„ <i>змістом...</i>
Яковлева (ib.),	
„ Він по вимові	„ ... <i>вимовою...</i>
скидається на гали-	
чанина,	
„ По обличчю на-	„ <i>Обличчям</i> або <i>на об-</i>
гадує брата	<i>личчя...</i> Пор. <i>На об-</i>
	<i>личчя</i> істотний Степан,
	але не він Гр.
„ Розкласти матеріал	„ ... <i>на абетку</i> або <i>за</i>
по абетці	<i>абеткою.</i>
„ По Дарвіну	„ <i>за Дарвіном.</i>
„ По його згоді,	„ <i>за його згодою, пора-</i>
по раді	<i>дою.</i>
„ По його наказу,	„ <i>з його наказу</i> або <i>за</i>
	<i>його наказом.</i> Порівн.
	<i>За</i> господським <i>до-</i>
	<i>зволінням, за</i> риб'ячим
	<i>приказанням</i> щоб мені
	було горщище-кисели-
	ще і бухан хліба Рудч.
	II, 87.
„ По досвіду	„ <i>з досвіду</i> знаю.
знаю,	
„ Це сталося по тій	„ <i>з тієї причини.</i>
причині	
„ По його думці,	„ <i>на його думку.</i>
„ По бажанню,	„ <i>на бажання.</i>
„ По адресі,	„ <i>на адресу.</i>
„ По прізвищу,	„ <i>на прізвище.</i> Пор. Я зі
	Львова попівна, на
	прізвисько Карпівна
	Гр.
„ По замовленню,	„ <i>на замовлення.</i>
„ По мірі того,	„ <i>у (в) міру</i> того.
„ Розказує по по-	„ ... <i>за порядком</i> ⁹⁴ або
рядку,	<i>у порядок</i> Гр.
„ Розвідка по соціо-	„ ... <i>з соціології.</i>
логії,	
„ Підручник по бота-	„ <i>підручник ботаніки.</i>
ніці,	

Лікар по нервовим хворобам або, українізуючи російську складню, — лікар по нервових хворобах, замість: — *лікар нервових хвороб*. Комітет по харчових справах замість: *комітет харчових справ*. Збори від-

будуться по такій програмі, замість: ...*за такою програмою*, або змінивши конструкцію фрази: Програма зборів (має бути) така.

Я навела багато прикладів, щоб вказати, скільки всяких відтінків, навмання йдучи за російською, українська літературна мова надала прийменникові *по*. І те *по* усіма його російськими відтінками так вкоренилося в сучасній українській літературній мові, що навіть ті, що й свідомі складні української мови, хибно його (прийм. *по*) вживають: Хоч *по* своєму типові вони й наближалися до сучасних нам дикунів (Ост. Нитка. *По огонь, 7*), — треба: *Хоч своїм типом...*

Вживаючи прийменника *по* в одному з властивих йому значінь, часто ставлять його з тим самим відмінком, що й у російській мові, тобто з дативом. В українській мові *по* в зворотах на означення місця й часу має по собі льокатив і в однині і в множині: — Ой плавали утенята *по тім боці* ставу Метл. 83. Трудно стало старенькій *по людях* служити Барв. 371. *По всіх усядах*. Ой ходила *по садочку, по зеленім барвіночку* Чуб. V, 4. Плини, туго, великая журо, *по кругих берегах* ів. 468. *По тім боці* за Дунаєм козак сіно косить ів. 86. Веселість *по цілім місті* Яв. 66. Гандлював *по цілім краю* ів. 22. Отже не *по деяким рядкам, по книжкам* (з Книгаря), а *по деяких рядках, по книжках*.

На означення місця, а саме певного напрямку його, сучасна літературна мова ставить часом *по* дієсловах руху прийменника *по*: — Іхали ми в Чернігів *по Десні*, — треба... *Десною*. Українська мова, вказуючи напрям, уживає інструментала: — *Черемошем* плывуть сплави на далеку чужину Гр. Тече вода з-під города, тече вода *лугом* Kolb. Woł. 116. Чи ушкали гудуть, чи може козаки *Дніпром* ідуть? Кул. *Яром, яром* за товаром, а *горами* за волами, *солонцями* за вівцями. Див. Дієслова з інструменталем ст. 80.

Прийменник *по* при дієсловах руху вказує на рух різними напрямками: — *По всьому саду* ходила шукаючи, — нема Гр. Ой ти ходиш *по долині*, а я ходжу *по горі* Kolb. Woł. 117.

Наводжу деякі звороти з *по* при льокативі:

Не *по правді* живеш Чуб. V, 411. Він розсудить *по правді* Шух. 109—110.

Не жнеш *по щирості* Чуб. V, 43.

Оженися, мій синочку, *по своїй волі* (рос. по своєму усмотрению) Чуб. V, 71. Усе робилось *по їх волі* Стор. 22. Як же нам, удавшись... *не по своїй волі* у цивілізацію... Кул. VI, 587. Пор. Тільки не *по його* вийшло НЗап. 13. (= не по його волі). Так думали запорожці, та не *по-їхньому* вийшло ів. 59.

По всьому тому (= з усього того) розумно подорожньому, що... Кул. VI, 587.

Вона мені *по мислі* Чуб. V, 403. Слава ж тобі, слава, що ся мені дружина *по мислі* дістала ів. 35.

От і *по грошах* (= от і нема вже грошей) Гр. Ого, вже тепер буде *по нім* Гр.

Що мені по вроді, що врода красна, коли тепер сама нещасна Чуб. V, 238. А *що мені по журінню?* Не що воно порадить МВ.

По з льокативом при дієсловах див. § 6, ст. 83.

Деякі звороти з *по* при акузативі:

Буде сіна *по самі удила*, буде води *по самі поводи* Чуб. V, 961. Жупани *по коліна*, пошиті до діла ів. 307. Чи не цей то Микитка, що *по локті* свитка ів. 67.

По з акузативом див. при дієсловах, ст. 77.

2. Прийменник *на*. Вказую на український прийменниковий зворот — *на* з акузативом, що в'яжеться з речівником і має або значіння атрибутивне або вказує на ціль: — Держить *водицю на вмиваннячко*, держить *хусточку на втираннячко*, винне *яблучко на похміллячко* Грінч. М. III, 7. *Мішок на жито*. Почав він... писати... *комедій на театр*. Отже: *скринька на листи*, *полиця на книжки* та ін. Сучасна літературна мова вживає тут здебільшого прийм. для з генітивом.

Вказую на такі звороти, де *на* з акузативом в'яжеться не з речівником, а з дієсловом: — *На мірошника* вода робить Гр. Лишімо цю столицю *на слуги* Шух. 74. Тато та мачуха їдять вечерю та й лишилося *на ті діти* ів. 126.

Відзначаю ще деякі звороти з прийменником *на*.

З акузативом: — Єсть у Києві чоловік, *на ймення* Кирило, *на прізвище* Кожем'яка Гр.

Те колесо має *на проліт* (у діаметрі) три аршини Гр.

А Бог людям *на науку* поставив їх в полі Шевч.

Стрепенуло крильцем і тричі заспівало *на знак* свого одходу Гр.

Див. також приклади при прийм. *по* ст. 118—119.

Із льокативом: — Стоїть той дід *на воротях* із кийком Рудч. I, 43.

3. Прийменник *про*. Вживаючи часто при дієсловах прийменника *про*, де звичніші звороти з прийм. *за*, *на* та ін. (див. § 6, ст. 75), сучасна літературна мова обминає його вживати в поширеному його значінні *на, для*: — Всякі гроші хороші, та бережи їх *про чорний день* та *про лиху годину* Ном. 9920. Нема й одєжини *про святий празник* МВ. II, 104. Держи рукавиці *про запас* Ном. Нема в мене *про вас* грошей МВ. II, 172. Товариш огледів у корчмі *хатину про наше ночлігування* Гр. Ми не говоримо, що добрим людям гріх великою громадою збиратися... папери у добрих схованках *про дальші роди* ховати Кул. VI, 536. Убралася в те шмаття, що мала *про свято* Яв. 127. Нічого не мали ні *про старість*, ні *про дітей* Етн. 38.

Прийм. *про* знаний і там, де російська та польська мова вживають прийм. *о*: — Чув я мила худу славу *про тебе* Чуб. V, 639. Стала слава на все село, стали й поговори та *про тую дівчиноньку*, що чорні брови Гр. — У народній мові прийм. *про* у цьому значінні не має того поширення, що в літературній.

4. Прийменник за з інструменталем.

Не здержать нам голів своїх на плечах *за твоім братом* (при твоєм брате) Рудч. I, 135. *За* хорошим чоловіком жінка молодіє Чуб. V, 493. *За* дрібними слізеньками (рос. из-за, по причине) світонька не бачу ів. 477. Рада б тебе одвідати, та не могу *за* темними лугами, *за* широкими степами, *за* бистрими ріками Гр. Прийменниковий зворот вказує тут на обставини, причину.

Див. вище прийм. *по*, ст. 118—119.

За з акузативом при дієсловах див. ст. 75. Пор. також при дієслівних речівниках: — Вітер подув і вона шезла та й тільки *за неї чутки* було Яв. 287.

За з генітивом див. § 21. Часові звороти.

5. Прийменник з. У деяких висловах прийм. з із генітивом відповідає російському прийм. «от»: — Дякуєм тобі з *душі* Барв. 420. Козак дівку з *душі* любить Чуб. V, 165. З *щастя* не мруть Ном. 1710. Ото був собі такий бідний вовк, що трохи не здох з *голоду* Рудч. I, 1.

Також російському прийм. *по*: — Як не даси з *просьби*, то даси з *принуки* Ном. 1059. Див. прийм. *по*, ст. 118—119.

6. Прийменник *о(об)*. Даю на увагу прийменник цей з льокативом у такому значінні: — Летів птах *об восьми ногах*. Купи черевички, малі-невеличкі... й *об нозі* Грінч. М. III, 172.

У висловах на означення часу: — Жду не дожудся, як *об весні* ластівки Гр. Пани купці, славні кравці, шинкарі, міщане *об сім Різді* усі в нові убрались жупани Гр., див. § 21. Часові звороти.

7. Прийменник *при*. У зворотах на означення обставин і часу він відповідає російському прийм. «в»: — Старі баби, що ще *при здоров'ї*... Етн. 46. Та й уродився *при нещасній долі* Чуб. V, 531. Ніхто мене не пригорне *при лихий годині* ів. 471. А жвавий хлопчик *при здоров'ї* Стор. 195. Див. § 21. Часові звороти.

8. Прийменник (*і*)к. Трохи не в усіх випадках його в літературній мові замінив прийм. *до*. На означення напрямку й часу (свята) він на Наддніпрянщині ще заховується: — Я б *к йому* погнала сірії корови Чуб. V, 267. Городи скрізь пообсаджувані *ік Росі* високими вербами Лев. I, 477. Приблудився *к зеленому бору* Чуб. V, 142. Пригортайся, дівчинонько, *к зеленому дубу* ів. 294. Не *к Різду* іде, а *к Великодню* Ном. У будинку прибрали, як *ік Великодню* МВ. II, 14. Див. § 21. Часові звороти.

9. Прийменники *між*, *межи*, *проміж*, *поміж* у зворотах на питання *де?* з інструменталем та з генітивом: — *Межи* білих хаток Гр. А *проміж* такої *пропасти* товару що то народу було! Кв. Поляне та їх сусіди правились *між себе* вічами Кул. VI, 9. Заховало товариство козацьке весь громадський лад, судилось само *між себе* радами або вічами ів. 181. *Поміж* тими *кузеньками* ковалі кували Чуб. V, 992. Знаєте нас самих, знайте й *між людьми* Ном. 14108.

На питання *куди?* з акузативом: — Як ти підеш... *проміж* чужі *люди* Чуб. V, 878. От пішов *поміж* чужі *люди* Гр. Сядеш собі *межи*

вікна Яв. 29. Він узяв та й ся забрав з тим та й пішов *помежи хати* Яв. 4.

Відзначаю зворот — *Нема між чим вибрати*: волів мало Гр.

10. Прийменник *перед* у зворотах на питання *куди?* з акузативом: — Прийшов він до того сирота *перед хату* Яв. 44. Я босий не піду *перед суд* ів. 201. Приходить він *перед Бога* Шух. 3. Виїхав *перед корчму* ів. 215. Гнало воно *перед себе* далі народній самосуд з однієї України на другу Кул. VI, 33. Приходять *перед замок* Рудч. II, 191. У російській мові вживають тут переважно прийменника *к*.

11. Слова *поруч* українська мова вживає і за прийменника і за прислівника. *Поруч* — прийменник має при собі генітив; *поруч* — прислівник-прийм. з із інструменталем: — *Поруч себе* сажая Гр. Я сяду, молоденька, *поруч із тобою* Чуб. V, 649.

Також *близько, недалеко* у функції прийменникової — з генітивом: — Скажемо поховатися *близько доріженьки* Чуб. V, 79. Стоїть хатка *близько лісу* Рудч. I, 96. *Недалечко села* пасеться свиня ів. 3. У значінні прислівників названі слова мають при собі прийменника *до, від, коло, біля* з генітивом: — Прив'язав коня *близько до порога* Чуб. V, 658. Положить *близько біля боку* ів. 35. Єсть у мене таке зілля *близько коло річки* ів. 418. По тім боці Дунаю, *недалечко від краю* ів. 415.

12. Прийменники *мимо, попри* мають при собі акузатив: — Ой не ходи *мимо двір, мимо мої ворота* Чуб. V, 352. *Мимо церкву* їдьте, а тоді уліво повернете Гр. *Мимо колодязь* ішли Гр. Ідуть *по-при церкву* Яв. 263. Іду *по-при корчму*, коли щось співає Гр.

Мимо також із генітивом: — Ой *мимо моїх воріт, мимо мого двора* ти до другої йдеш Метл. 68.

13. Часто вживають у сучасній літературній мові зукраїнізованого прийменника *відносно* (також у відношенню) з російського «относительно, по отношению к». У багатьох випадках українська мова має відповідні свої звороти. Замість *«відносно цього»* є різні погляди» треба: *на це* є різні погляди. Замість *«Місяць у відношенню до землі не має постійного стану»* (з рукопису), треба: *Місяць проти землі* не має сталого положення.

14. Російські звороти *«по сравненію, сравнительно»* сучасна літературна мова здебільшого віддає зворотами *в порівнянню, рівняючи до, порівнюючи з*. У багатьох випадках властивіше казати *проти, супроти*: — Харків *проти Києва* не дотече Гр. *Що він проти мене? Проти нас* трьох нема в світі дужчого Гр.

Див. *проти* в часових зворотах § 21.

15. Часто чути такі звороти: *біля* другої години; *купив біля* десяти книжок та ін. Українське *біля* значить те, що рос. «подле, возле». Ширшого значіння є українське *коло*. Треба казати: *коло* другої години. Де дається, там можна й прийменника з *вжити* або *щось із*: *купив з* десять книжок. *Це* було літ *із* 25 назад. *Вовк* як *рикнув, збіглось* вовків *щось із* тисячу Гр. Наведені приклади по-

казують, що звороти з прийменником з можуть відповідати й зворотам із літературним *приблизно*.

16. Звороти *кращий, -а, -е, як; більше, як; вище, як*, де нема потреби відтінити прикметникову чи прислівникову форму вищого ступеня, можна замінити прийменником *над, понад* при акузативі. Паралельно з »Це становить більш, як 10%« є коротше: Це становить *понад* (або *над*) 10%. — Я принесла грошей додому *над сотню* Барв. Люблю її, як сам себе, *над срібло, над золото* Гр. *Над смерть* біди не буде Ном. Не буде вже *над* мою першу милу МВ. Нема цвіту *над калину* Чуб. V, 440. Тільки тебе, мій миленький, *над життя* кохаю, ів. 384. Стара пам'ять ховає давнє своє надбання *над* усяке новше Кул. VI, 434.

17. Часто кажемо *за допомогою чого*, віддаючи цим зворотом з прийм. *за* російські »посредством чего, при помощи чего« і там, де українська мова вимагає інструменталія: сіяти *сіялкою* (а не: *за допомогою сіялки*), взяти кого *хитроцями*. Російська фраза «Посредством одного химического элемента определит другой» буде в українському перекладі: Одним хемічним елементом визначити другий. Замість — *За допомогою казок* треба розвивати дитячу фантазію, — треба: *Казками* треба розвивати дитячу фантазію.

18. Чужим бренть в українській мові зворот із прийм. в усіх відношеннях. Кажуть *усіма сторонами* або *з усіх поглядів*: — Славне було Запоріжжя *усіма сторонами* Гр. Повинно стежити, як розвивалось письменство *усіма сторонами* Єфр. іст. письм. 6. Козаки, опанувавши Низ, стались притулками волі, що застукала була її шляхта *усіма сторонами* Кул. VI, 166.

Замість звороту *у тому відношенні краще тією стороною, з того погляду*, також *тим*. Замість казати: — Це дуже корисно у тому відношенні що... Треба: Це дуже корисно *тим, що...*

19. Зворот *у свою чергу* (Наші... сусіди... позбавили нас, *у свою чергу*, національного верховіття Кул. VI, 571, у Марка Вовчка — *у свій черк*) має у відповідному контексті паралельний собі вислів *і собі*: — Наум, дивлячись на неї, що вона стала розважатись, *і собі* повеселішав Кв. 89. Маруся стогне, плаче, а старі, дивлячись на неї, *і собі* плачуть Кв. 80. Значінням вислів *і собі* дорівнює тут і займенникові *сам, -а, -о*.

20. Виходячи з російських зворотів »согласно чему, согласно чего«, де »согласно« є в характері прийменника, сучасна літературна мова надає й українському *згідно* характеру прийменника і каже *згідно чого, згідно чому*. По-українському кажуть *згідно з чим*, тобто слово *згідно* захоче значіння прислівника: — Виховувала б (школа) наших дітей *згідно з духом* нації Кул. VI, 576. Отже не *згідно наказа*, ані *згідно наказу* чи *наказові*, а *згідно з наказом*.

У народній мові часто вживані зложені прийменники: — Котиться хміль *із-між* города Метл. *З-перед* очей узято Ном. *По-над* синім морем три козаки ходить Гр. *З-поміж* гір високих уставав туман Гр. *По-під* тинню сіромаха днює і ночеу Шевч.

Вкінці відзначаю такі звороти, де прийменник є поміж двома речівниками, що з них перший у номінативі: — Ідемо *хата від хати* Е. 36. XXIII. Припадає *світ за очі* йти Ном. 4085. Ішли бояре *ряд по рядочку* Мил. 132.⁹⁵ Звелів їх садовити *купа коло купи* Гр. Ішов захожий тихо *нога за ногою* Мир.—Гр. (Нога за ногою = рос. медленно). Пор. нижче в часових зворотах § 21 *день-крізь-день, день-при-днєві*.

§ 19. Деякі прислівникові звороти.

1. У сучасній літературній мові прислівник *зараз* набрав під впливом російської мови всі значіння російського »сейчас«. Кажуть: — *З а р а з* тут відбувається засідання, — замість казати: — *Тепер* тут відбувається засідання. — Кажуть: *З а р а з* не маю часу, — замість: — *Тепер* не маю часу. — Своїм виттям вони лише давали знати, де вони *з а р а з* є (Ост. Нитка По огонь, 54), — треба:... де вони *тепер* є.

Російське »сейчас« має два значіння: 1) вказує, що чинність має відбутися в найближчому прийдешньому, отже дієслово має форму прийдешнього часу (он *сейчас* придет). Також і минулого часу, коли чинність мала негайно відбутися в минулому (сейчас же я написав письмо и отправил); з теперішнім часом прислівника »сейчас« можна в цьому значінні вживати тільки тоді, коли, щоб надати чинності більшої певності, вжито теперішнього часу замість прийдешнього: *сейчас* же пишу письмо и несу на почту; 2) значіння *тепер*: *сейчас* я занят. Того другого значіння українське *зараз* не має. Російське »сейчас« у його другому значінні треба віддати українським *тепер*: *тепер* я працюю; *тепер* відбувається засідання (але *зараз* відбується засідання). — *Зараз* не вішають, а поперед розсудять Ном. *Зараз* Івана зв'язали, вивели в чисте поле Гр. Скажи, що *зараз* прийду. — Де треба ближче визначити теперішність, там можна сказати *саме тепер, оце тепер*.

2. Часто вживаний у сучасній мові прислівник в р е ш т і - р е ш т (рос. в конце концов) чужий українській мові. По-українському кажуть *кінець-кінцем, кінцем, на самий кінець*: — І дійшла *кінцем* аж до наших часів Є. 19.

3. Кажуть ніскільки в розумінні російського »ничуть«, польського »вупајтніеј» замість *нічого, ніяк, ані трохи, ні мало*. Кажуть: — Це ніскільки не шкодить. Питання: — Чи це має яке значіння? Відповідь: Ніскільки. Це русизм. Треба казати: Це *нічого* не шкодить, — або: Це *ні мало* (або *ні трохи*) не шкодить. — А на

питання: Чи це має яке значіння? — треба відповісти: *Аж ніяк, чи ані трохи*. — Ой ви ж мені в цій годині *ні трохи* не важкі Метл.

4. Відзначаю українські звороти на вимір *завширки, завглибки, завдовжки, завгрубки, завбільшки*. По-українському не кажуть: »Сукно в два аршини ширину; колодязь у три сажні глибини». Приклади: — Камінь такий *завбільшки*, як де є хата велика Рудч. I, 105. Намисто було *завгрубки*, як моє Гр. Так *завдавшики* (рос. на таком расстоянии), як до тієї греблі Гр. Де хата стояла, — кропива та бур'ян *завшики з мене* поросло Барв. *Завшики з чоловіка* Стор. 61 — 62. Роги по аршину *завдовжки*, коли не більше Стор. В цій кручі *завглибки* буде сажнів півтора Гр. Буде *завбільшки* доброї *сосни* Rokoss 60. Надбав він чоловіка *завбільшки* *стирти* ів. *У три дроти завтовшки* Полт. п.⁶⁶

Де при вказаних зворотах нема точної міри, а є приблизне порівняння, там буває або злучник *як* — Намисто було *завгрубки*, як моє, — або прийм. з із генітивом: — *Завшики з чоловіка*. Де точний вимір, там міра або у формі генітива: — *Завбільшки стирти*, — або у формі акузатива з прийм. *у*: — *У три дроти завтовшки; в один аршин завширки; у два цілі завгрубки; у три сажні завглибки*.

Паралельно є прислівники *удовж, утовш, углиб, ушири, уширшки*: — Аршин! та *вдовж* та *вшир* Гр. Який *вдовж*, такий *втовш* Гр.

Паралельно з прислівниками може й бути відповідний речівник у генітиві: — *Невід був у два сажні глибу* Ост.

У західніх говірках знані звороти: — *Хотів зміряти, як за високо* (завшики) від землі до неба Яв. 6. Який *за великий* (= який завбільшки).

5. Прислівниками *найбільше, головно, найголовніше* можна замінити чужий українській мові зворот *головним чином* з російського «главным образом»: це *найбільше* залежить від того, що...

6. Чисто літературне слово *виключно* часто б можна обминати словами *самий, чисто, геть*, або ще сильніше *геть чисто*. Замість — Тут бувають місцевості з *виключно* малоземельними дворами — краще: ... з *самими* малоземельними дворами.

Зворотами *геть, чисто, геть чисто* можна замінити й інші невластиві українській мові звороти. Наприклад: — *Засіяти всі поля без остачі* (з рукопису) — можна замінити на — *Засіяти всі чисто* поля — або: *Засіяти геть усі* поля.

Геть, геть то при формах вищого ступеня має значіння російського «гораздо»: Ми знаємо за це *геть більше*, як ви. А потім згодом, *геть пізніше*, і само поділилося нарізно Є. 8. *Геть* також у розумінні «далеко»: — *Передня башта вікнаста, безверха, геть* переходить у вишину усю замкову купу Кул. VI, 588.

7. Паралельно до прислівника *страшенно* та інших подібного емоціонального відтінку українська мова знає й прислівники — *страх, смерть*: — *Панові смерть* захотілось з неї води напиться Рудч. II, 77. *Страх* мені не хочеться з старим дідом морочиться Шевч.

8. У вигуківих та питайних фразах слова *що, що за* при генітиві можуть відповідати російським «скільки, какой»: — *Що* страху, *що* плачу, *що* гомону було на селі! Гр. *Що* ви йому лічите років Стор. 197. *Що* там одежі запорізької, *що* там добра, *що* там усякої всячини. Март. 83. А проміж такої пропасти товару *що* то народу було! Кв. Край був дикий: *що за* звіра, *що за* птиці всякої! НКл. 41.

Що за при прислівнику має підсилене значіння прислівника *як*: — А *що* в лісі за тихо Чуб. V, 47. *Що ж* було за добре, *що ж* було за любо у старій дідизній Морозовій хаті Кул. — Гр.

У вигуківих переважно фразах *якого* перед речівником у значінні *скільки, як багато*; перед прислівником «багато» тощо у значінні *як*: — *Якого* тут людей! МВ. II, 96. Бач, *якого* багато в мене грошей Рудч. I, 73.

У вигуківих здебільшого фразах *такого* при речівнику в значінні *так багато, стільки*, а при прислівнику «багато» тощо у значінні *так*: — А там *такого* старців, *такого* калік! Гр. Він під той кущ — аж там *такого* плаття Рудч. I, 97. Там чортів *такого* багацько іб. 70. — При збірних речівниках жіночого роду — *такої*: Вовківні *такої* було, що біда Гр.

Відзначаю такий вислів: — Там *таке* *звірно* завелось (= так багато *звір'я* завелось), *що* й ходить страшно Гр.

9. Прислівник *таки* підносить у реченні те слово, *що* з ним він в'яжеться: — *Таки нічого* (= нічогосінько) не чую Кв. Змалював він *таки нашого* отця Микити кобилу Кв.

10. *Десь* у значінні *мабуть*: — Чого дівчина смутна-невесела? Ой *десь* мати біла Чуб. V, 141. Йому *десь* кислиці сняться Ном. 8795. Ой, татоньку, мій голубчику, *десь* я тобі та докучила Метл. 155.

11. *Коли, де, куди* в значінні *колись, колинебудь, десь, денебудь, кудись, кудинебудь*: — Которі *коли* лучче жили, то тепер хуже Пир. Піду, може *де* грошей розстараюсь. Розпитає, чи нема *де* якого нетяги Рудч. II, 2. Чи *що* зроблю, *куди* піду — завжди серце в тузі Чуб. V, 277.

12. У народній мові прислівники прикметникового походження в'яжуться не тільки з дієсловами та прикметниками (єв. прислівниками прикметникового походження), а й із речівниками: — Чоловік п'яниця був, а жінка ще *більше п'яниця* Гн. 20. Тут *сильно* *грязь* Гоб. Сьогодні *тяжко* *холод* іб. Один був *дуже* *багач* Яв. 183.

§ 20. Деякі заперечні вислови.

1. Вислови *не скільки, не що, не який* проти відповідного значіння слів «малок», «не дуже», «невеликий», надають стилеві емоціонального відтінку: — Діла *не скільки* Гр. А *що* по журінню? *Не що* воно порадить МВ. Він *не що* й старим чоловіком вмер Гр. *Не яку* худобу має, а живе з достатком Гр. *Не яка* там далечина Гр.

Відзначаю й звороти: — Перелесник же це летів — *не хто* Етн. 32. З голови почну (істи), та й увесь мій — *не як* Рудч. I, 2. Пор. злучні звороти *не що, як; не хто, як* і д. § 17, п. 3.

2. Де у фразі є заперечні злучні слівця *ні, ані*, там мова інколи, найбільше мова поезії, обминає заперечну часточку *не* при дієслові: — Ні я його в війську згубив, ні я його в синім морі втопив Пісня. Ані його відмолитися, ані його відхриститися Ном.

У Шевченка й при підметі *ніхто* дієслово без *не*: — Мені невесело було й на нашій славній Україні: *ніхто любив мене, вітав, і я хилився ні до кого* Шевч. 303.⁹⁷

§ 21. Часові звороти.

Генітивні звороти.

1. Широко знає українська мова генітивні часові звороти, де речівник у генітиві зв'язаний із прикметником: — Приходь до мене *гуляючого часу* Гр. Не куй, зозуленько, *темньої ночі* Чуб. III, 157. Прийдемо до вас *великої води* Київщ. Його (Шевченкова) пісня така пахуча, як ті сади *весняної доби* Лев. *Одного теплого дня* в неділю Санько та Яків сиділи собі на призбї Гр. Зав'яжи очі *темної ночі* Чуб. V, 146. *Четвертої неділеньки* додому вертайся ів. 720. Хазяйка... завітала нас до садку, де вони *літнього* заспіль *часу* обідали Стор. 196. У західніх говірках у деяких висловах навіть і без прикметника: — Як не буде *березня* верем'я, а *мая* дощу Яв. 6. Сучасна літературна мова мало зважає на вказані часові звороти і замість них уживає менш поширених в українській народній, а більш у російській літературній мові знаних часових зворотів — прийм. *у (в)* з акузативом. Вказані генітивні часові звороти не мають означеного характеру минулості, теперішності чи прийдешності.

2. Здебільшого минулість означає прийменниковий часовий зворот — прийм. *за* з генітивом: — *За Нерона* Шевч. *За Хмельницького* Юрася пуста Україна звелася, а *за Павла Тетеренка* не поправиться й теперенька Ном. 13440. *За довірливіших часів* то по співах усе село знало, коли хата закладалась Етн. 45. Наш господар-дозорця, вижав жито *за сонця* Гр. А це ще діялось, коли хочете знати, ще *за Польщі*, як Україною князі орудували Стор. 93. *За давніх часів* ів. 22. *За моєї битности* цього не було Ост. Ще *за старого урем'я*, як це начало коїтися Кан. Не *за нашої пам'яті* Рудч. II, 107. *За гетьманщини, за добровольців, за царату*.

Цим зворотом можна і минулість і прийдешність означити: — Не за нас це сталося, не за нас і *перестане* Ном. 687. За наших часів це стається.

3. Генітивні звороти з займенником *що* в розумінні «кожний»: *щодня, щомісяця, щороку, щопівроку* і д.: — Буде ж твоя, молода дівчино, *що-дня* спина бита Чуб. III, 111. Туди мою пориває *що-вечора* душу Чуб. V, 417. *Що-суботоньки* чесала, *що-неділеньки* вбирала Метл. 205.

Російське «через день» (засідання бувають через день) буде по-українському *щодругого дня*.

Рідше замість генітива буває номінатив: — *Що-неділя* жовті чоботи Чуб. V, 215. *Тужу що-день, що-година* ів. 359. *Що божий день* молюсь Кв. 59.

4. Генітивні часові звороти з прийм. *проти, навпроти* в значінні рос. »под (какой-либо день), перед (каким-либо событием)«: — *Проти п'ятиці* мені приснилась скриня, повна добра Гр. *Проти смерти* двох синів мені снилось, що два голуби прилетіло в оселю Гр. Не розкажу *проти ночі*, а то ще присниться Гр. *Навпроти ночі* Гр.

Дативні звороти з прийм. (*і*)к заховалися ще в деяких висловах: *к Великодню, к Різду, к святу*. Приклади див. § 18, ст. 122.

Акузативні звороти.

1. Звичні звороти з прийм. *у(в)*: — *У середу* родилася, тепер мені горе Пісня. *У неділю* вранці-рано сине море грало Шевч.

2. Часто вживаний у сучасній літературній мові часовий зворот з прийменником *через* — *через рік, через місяць* у значінні »коли мине рік, місяць (Не зараз оддаси, *через дев'ять рік* Рудч. II, 21.)« — мало знаний в українській мові. У вказаному значінні великого є поширення прийм. *за* з акузативом: — Не піду я заміж *за рік, за два* Чуб. V, 587. Вже нескоро, мало не *за рік* бачу в церкві вдову Барв. 377. *За тиждень* — Великдень Гр.

Паралельно кажуть: — Прийшов син *в десять літ* додому Чуб. V, 714. Дочка... *в год* приїхала ів. 582. Прийдеш з ним *в рік* Яв. 97. *У рік* стара пані вмерла МВ. *У год* так чи *в два* ішли москалі через наше село Гр.

Вказаний зворот з прийм. *за* може мати й те саме значіння, що в російській мові: *А за дев'ять років* (рос. за девять лет, втечение, впродолжение девяти лет) я наживусь на світі Рудч. II, 21.

Українські часові звороти з прийм. *через* є здебільшого того самого значіння, що російські часові звороти з словами »впродолжение, втечение«: — Коли б то можна бути *через зиму* котом, *через літо* пастухом, а на Великдень попом Гр. Окриме сухого хліба *через цілісінський день* нічого не побачить Кв. А я живу при нещасті *через усі віки* Кул. — Гр.

3. Відзначаю безприйменниковий акузативний часовий зворот: — Хто ж мене, дівчину, *цей вечір* пригорне? Чуб. V, 28. Прийдеш, козаче, *цей вечір* до мене ів. 137. Мій син *цю ніч* оженився ів. 962. — Паралельно до цього часового звороту, де речівник має при собі прикметника-займенника, можливий і безприйменниковий генітивний зворот: *цього вечора, цієї ночі*.

Паралельно до часового безприйменникового звороту без атрибута *вечір* — Підемо завтра *вечір* на ниви Яв. 17 — і до прийменникового звороту *у вечір* — Прийшов так *у вечір* до свого села Яв. 179. *У вечір* приходять додому Яв. 71 — є вживаніший на Над-

дніпрянщині взорот *увечері*. Акузативні звороти *вечір, у вечір* більше знані по західніх говірках.

Акузатив на означення часу в такому, наприклад, значінні, як — *Нічку* стою з дівчиною, на другу важу Чуб. V, 401 — проти льокативного походження прислівника *вночі* обіймає собою названий час у цілому (усю нічку); *вночі* вказує собою тільки пору, в протилежність, напр., до *вдень*, і не має значіння певного обмеженого часу.

4. Вкінці вказую на такі акузативні часові звороти:

На той час він був дома Гр.

Як таки отак *день кризь день* (рос. изо дня в день) сидіти за роботою, — це можна й заворіти Гр. Також у цьому значінні *день-при-дні, день-при-днєві, день-від-дня*: — *День від дня* робили на пана Гр. Сидиш даремне *день при днєві* Гр. *День при дні* сварки Гр. *День при дні*, *день при дні* робимо МВ. I, 98.

Інструментальні звороти: — *Щасливою годиною* козак уродився Гр. Пісні віспіває було *ясними зорями* Гр. Іде козак од дівчини *білесеньким світом* Чуб. V, 53. Прокляла мене мати *малою дитиною* ів. 145. А *впівночі* розбій розбиває, а *світочком* під дім підїжджає ів. 738. *Походом* на візку тряслась Котл. Вивірив ти моє серце *вдень і нічною добою* Кул. Коли ж тебе, моя матінко, дождити в гості, чи *глибокими снігами*, чи *зеленими лугами*, чи *вишневими садами* Лев. Я вже думала *днями й ночами*.

Російський зворот «на этих днях» треба по-українському перекласти *цими днями*, «в иное время» — *іншим часом*, «в последнее время» — *останнім часом, останніми часами*.

Замість невластивих українській мові часових зворотів: — Засідання бувають «по понеділках і п'ятницях» — треба: — Засідання бувають *понеділками й п'ятницями*, — або: *в понеділки і п'ятниці* —, або: *щопонеділка й щоп'ятниці*. Порівн. Поливай зілля *ранніми і пізніми рісоньками* дрібними своїми слізоньками Метл. 216.

Льокативні звороти. 1. З прийм. *о, об*: — *О 12-ій годині* Яв. 91. Аж *о третій годині* по півночі схопився і збудив жінку ів. 224. А вдарили в усі звони *об третій годині* Чуб. V, 442. Прилетів *опівдні* до того чоловіка Рудч. I, 142. *Опівночі* людей розбиває Чуб. V, 741. Також із прийм. *у (в)*: — А *впівночі* розбій розбиває ів. 738. Зрідка паралельні звороти — прислівники акузативного походження: — Коли так *опівніч* як загуде в лісі Нар. 11. Як раз *у-опівніч*, коли саме ходять відьми ів. 152.

2. З прийм. *при*: — Навчила мене мати темненької ночі *при ясній свічі* Чуб. III, 298. Чи вона вас *при старості* літ осудила Чуб. V, 848. Див. вище ст. 125 *день-при-дні, день-при-днєві*.

3. З прийм. *на*: — *На тім тижні* це було Гр. *На весні* Гр. Казав *на прощанні*, що не покину тебе. Криваві чвари татарські... почались хіба *на скінчання* XV століття Кул. V, 40.

§. 22. Сполучені несинонімічні слова (ОТЕЦЬ-МАТИ) та синонімічні слова (ДУМКИ-ГАДКИ) та інші.

Українська поетична мова часто застосовує сполучення двох слів, що з них кожне може мати своє окреме значіння, тобто сполучені слова несинонімічні, або сполучені слова можуть бути дуже близького значіння, синоніми. У першому випадку обидва поняття складаються на одно узагальнене: — Єсть у мене *отець-мати* (= батьки) Грінч. М. III. 199. Будуть до неї *куми-побратими* наїжджати Метл. 355. Єсть у тебе, сину, *срібла-золота* много Чуб. V, 868. Не слухала й *отця-неньки* старого ів. 595. *Сіла-пала* галка на зеленій вільсі ів. 472. Ой *сяду-впаду* у батеньку у саду Метл. 255. Гарячими слізами своїми його (Шевченка) *скропили-освятили* Кул. VI, 495. Свої *думки-гадки* *повимовляю-поплачу* МВ. II, 130. Усе вже те *оддаліло-проминуло* ів. 107. Не так було б мені свою праву руку одрубати важко, як тую правду *визнати-вимовити* ів. 83. Соловейко *свище-щебече* ів. 139. Як? у чому? Що таке замислив ти? *гукала-питала* ів. 116.

Де складові несинонімічні слова-речівники, там одно з них може означати прикмету другого; слово із значінням прикмети може проти прикметованого слова мати позицію і препозитивну і постпозитивну: — Потеряв я *щастя-долю* (щасливу долю) через молодиці Чуб. V, 478. Мене покидаєш із *мислями-сльозами* (слізними мислями) ів. 287. Купи, сину, *дротянку-нагайку* ів. 730. *Нагайка-дротянка* з кілка не вбуває Чуб. V, 494. (Пор. Що *нагаєчка*, що *дротяночка* із кілочка не збуває Чуб. V, 220, де відповідні слова роз'єднані). Ой там Ганночка гуляла, *жемчуг-намісто* обірвала Чуб. III, 189. Здавалась зачарованим *садом-раєм* земним Стор. 427. На їй *плахта-черніточка* Пісня. То поведе очицями, що як *тернягідки* Кв. 158. *Кайдани-залізо* ноги повривало, біле тіло *козацьке-молодецьке*⁹⁸ коло жовтої кости пошмугляло Гр. Див. § 15. Сурядні сполучення.

Узагальнення двох протилежних поняттів, де друге дорівнює заперечному першому, маємо в таких зворотах: — Вона тут чи *побула-не побула*, мерщій додому Кв. (= вона тут трохи побула...). Пор. Також: — Чи *повечеряли*, чи *не повечеряли*, а мерщій спати Кв. Після обід чи *прибрала* Маруся, чи *не прибрала*, мерщій вхопила глечичок... Кв. Пор. цей факт із творенням таких слів, як *де-не-де*, *коли-не-коли*.

Сполучення двох синонімічних слів виказує повільний процес думання; одночасно це підсилює дане поняття, як і тавтологічний зворот: — Інший стане та свій *смуток-жаль* повістить МВ. II, 39. Свої *думки-гадки* повимовляю-поплачу ів. 130. Не за тобою ці *скарби-маєтки* збирала Метл. 416. На *дух-мару* вона походила з своїм нездвиженим обличчям МВ. II, 199. Ой піду я *лісом-бором* Чуб. V, 718. *Горя-біди* набереться ів. 808. Були великі *доми-палаці* Шух. 106. Набрязкі жили *кидалися-бились* Гр. Знати її по личеньку, знати її по білому, *плаче-тужить* по милому Чуб. V, 75.

Старую матір *питали-шукали* ів. 848. *Плакала-ридала*, правдоньки питала ів. 99. *Я гинула-пропадала*, а ти коло неї упадав там МВ. II, 93. Будем радиться, чи *гаразд-добре* на славній Україні проживати Метл. 381.

Пор. такі синонімічні сполучення: — *До схід сонця ранісінько* Шевч. *Не думай же і в мислях собі того не покладай*, що во віки вічні ми в тебе під опікою zostаватимемось Кул. VI, 535.

Такого самого значіння є тавтологічні звороти *ждати-дожидати*, *клясти-проклинати* та ін.: — Там її *ждуть-дожидують*, як об весні ластівки Кв. З виду чорнявенька, *хороша-прехороша* Стор. 54. У неділю *вранці-рано* синє море грало Шевч. Пор. § 6, ст. 79.

Сполученням двох однакових дієслів протягається процес чинності: І так *ходив-ходив* (= довго ходив) лісами кілька літ Яв. 24. Порівн. — *Йшов дорогою що йшов* Шух. 249. (= довго йшов). *Росла-росла* (або: росла, росла) дівчинонька та й у порі стала. Пісня.

Сполученням двох однакових прикметників чи прислівників підсилюється дане поняття: — А дівчина *гарна-гарна* вдалася. Адже в світлицю, де сам живе, нікого не пустить і ключа нікому не дасть, хиба вже *дуже-дуже* дасть мені Кв. Ще й сонечко *тільки-тільки* що зайшло Кв. Дніпро *геть-геть* собі розкинувсь Шевч. З-під його та мизерна, трохи не мертва старосвітщина *тіль-тіль* пробивається Кул. VI, 588. Пор. *Треба та й треба* (=дуже, dokonче треба) було козацтву закоренитись на такому місці Кул. VI, 65.

Сполучення двох однакових конкретних речівників у генітиві множини: — де речівники збірного значіння, там вони в генітиві однини — вказує на велике, незлічене число того, що виражене в речівниках: — На столі купи грошей, мідні й срібні, а кругом стола *людей-людей* Стор. 174. А тама *скоту-скоту* хто й зна скільки.

Вказані в цьому параграфі явища до стислого стилю не надаються.

§ 23. Деякі хибно вживані слова.

У відповідних місцях указано на хибні вислови. Тут даю на увагу те, що не знайшло собі місця в попередніх розділах.

1. Ліч и ти, р а х у в а ти к и м, ч и м замість *вважати*, *мати за кого, що*. Часто, перекладаючи рос. «считать» українським *рахувати, лічити*, хибно кажуть: — Рахую с в о ї м о б о в'я з к о м; ліч у п о т р і б н и м. По-українському кажуть: *вважаю за свій обов'язок; вважаю за потрібне; він його має (чи вважає) за розумного*. — Дума, що дурень його *вважає за чорта*. Гр. Мене люди *за дурного мають* Барв. 343. Див. § 6, ст. 65.

2. У я в л я т и з с е б е замість *бути, становити, являти собою*, іноді також *мати*: — «Їхні квітки уявляють з себе двогубу форму» (з рукопису), — треба: ... *мають* двогубу форму, чи: *Їхні квітки двогубої форми*. Замість: — Рід у я в л я є з с е б е справді

щось сталє, — треба: — Рід є справді щось сталє, — або: — Рід становить (чи являє) собою справді щось сталє.

3. Складати замість *становити, бути*: — Знання климату складає необхідну підставу..., водень складає первень води (з рукопису). Словом *складати* тут віддано таке значіння російського «составлять», якого не має українське *складати*. По-українському кажуть: Вода *становить* найважнішу частину землі Гр. Знання климату *становить*...; водень *становить* первень води, — або ще краще, бо простіше: водень це первень води.

4. Матися замість *бути*, або, змінивши конструкцію фрази, *мати*: — В тому разі, коли маються авторизовані видання (з Книгаря), замість: ...коли є авторизовані видання. На ринку мається багато читанок, — замість: — Ринок має багато читанок, — або: — На ринку є багато читанок. *Матися* більш стосується до матеріального стану, до стану здоров'я: — Він добре *мається*, зле *мається*, — це те, що російське «Он хорошо, плохо себя чувствует (поживает); он в хорошем, плохом материальном положении». — Розпитує про його, як він собі *мається*, та й напирала, що в його хутір є МВ. Як *мається*? — Трохи іншого відтінку є слово *матися* у таких безпідметових висловах: — Як би так *малось*, як не *мається*, то що б то було? Ном. 7353. Поборовся, як би *малось* сили Ном. 4161.

Матися інколи чути при інфінітиві замість *мати* в значінні рос. «собирається»: — Вчора ми *малися* (=мали) їхати Черніг. Див. § 4, ст. 38—39.

5. Одчиняти, -нити, зачиняти, -нити замість *відкривати, -крити, закривати, -рити*: *одчинити, зачинити засідання, курси*. Тут узагальнено значіння слів *одчиняти, зачиняти*. В українській мові вони значать те, що рос. «отворять, затворять». Одчиняють вікна, двері тощо. — Золотий обушок скрізь двері відчине Ном. 1390. Старший братіку, одчини ворітця Метл. 170. У свого батька й хлів одчиняв, а в нашого не хоче й хати Ном. 2539. Отже можна ще казати: *крамниці, банки відчинені, зачинені*. Але *збори, засідання, курси* краще *відкривати й закривати*, бо ці дієслова мають загальніше значіння.

6. Словом *займатися* сучасна літературна мова перекладає рос. «заниматься» і там, де має свої інші, природніші вислови. Замість *займатися торгівлею, рибальством, пасічництвом* та ін. по-українському кажуть *торгувати, рибалчити, пасічникувати* та ін. Див. § 6, ст. 85. Де нема відповідного дієслова, або де є потреба відзначити саму професію, там можна казати *жити з чого, жити чим, трудитися чим, робити що*: — *Живе з хліборобства, або живе хліборобством, трудиться кравецтвом, хліборобством* тощо; *робить хліб* (= трудиться хліборобством), *робить ремество*: — Натальці треба не письменного, а хазяїна доброго, щоб умів *хліб робити* Котл. Він *живе хліборобством*, тільки ніякого рукоділства не знає Гр. *Роблю ж* таки те *ремество* синило так воно мені добре в знаки далось Гр. Також: — Він *ходить*

на стрілецьтво (занимався охотою) і бив птаху усяку, де яку на світі zobачив Шух. 100.

7. Фразеологічний зворот *ходить о те, ходить про те* (польськ. *chodzi o to*, рос. *дело в том*) — його, здається, не знає Наддніпрянщина. Його можна замінити поширеними зворотами *мова про те мовиться; в тім річ*: — *Не в тім річ*, що в хаті піч, — то біда, як нема Ном.; *в тім сила*: — *Не в тім сила*, що кобила сива, а в тім, що не везе. Приказка. Цими зворотами можна замінити й поширений останніми часами вислів *справа в тому, що...* рос. *«дело в том, что»... Треба: річ у тому (тім), що...*

8. Російським займенниковим зворотам «друг друга, один другого, друг у друга, один у другого, один возле другого, один за другим» та ін. відповідають українські звороти *один одного, одно одного, один в одного, один коло одного, один по одному* та ін., де *один одного...* а не *один другого* тощо: — Вони *один одного* покохали Стор. Питали *один в одного*. *Один по одному* спішать Гр. *Один по одному* лист у гаї осипається Гр. *Одна від одної* жінки знають, якої саме глини треба роздобувати Етн. 46. *Городи наші один на одного* виганяються Кан. Князі *один на одного* війною ходили... і торг почали між себе частіше мати і людськості *одні в одних* набиратись Кул. VI, 21.

9. Дехто, із російської виходячи мови, вживає замість займенника *самий* — *один*: Тут *одні бур'яни*, — замість: Тут *самі бур'яни*. Російське *один* має два значіння: 1. *один* і 2. *самий*. Другого значіння українське *один* не має: — І постіль убога — *сама* солома Чуб. III. 382. Зосталися *самі* вишкарки Ном. 1929. Попродав увесь скот, зосталась *сама* каліч Гр. Козаками в Татарщині звано таке військо, що в йому були *самі* улани, князі та козаки Кул. VI, 37. Але *сам-один*: — *Сам-один*, як палець Ном. 10678.

10. Замість *інший*, діалектично *инакший*, *иначий*, часто кажуть *другий*: — Запліднення пилком з другої квітки (з рукопису), — де краще: ...з *іншої* квітки. Українське *другий* здебільшого значить те, що рос. «второй», і в значінні *інший* його б слід обминати там, де воно може плутати розуміння вислову. Приклади: — Милий покидає, *іншої* шукає Гр. Дві в однаковому убранні, а третя в *іншому* Гр. Зовсім *инакша* сена Лев.—Гр. Що все тут не по-нашому, що все тут *по иначому* Грін. III, 493.

11. Російським зворотам «безо всякого, безо всего» відповідають українські звороти *без ніякого, без нічого*, а не без усякого, без усього: — Вони зміну робили і взяли той город *без нічого* Март. 220. Вони виходять на попа *без ніякої* науки Гр. Так і зосталась *без нічого* Ном.

Цікаво порівняти звороти *без ніякого, без нічого* з творенням таких слів, як *безневинний* — На мене молоду, *безневинною*, неслава Чуб. V, 279, — *безневинність* — Не вповаючи на *безневинність* свою МВ., — тобто невинний, невинність; далі *безнемірний* в розумінні *безмірний* — Він *безнемірно* пив Гр., — *небезпремінно* тощо.

12. Слова *останній* не треба вживати в розумінні *решта, інший*. Замість казати: Дійсні члени zostалися, а останні вийшли, — треба: ...а всі інші вийшли, — або: ...а решта вийшли. Українське *останній* значить те, що польське *ostatni*; російське «остальной» ширшого значіння.

13. Любий (рос. любой) замість *перший кращий, усякий*, часом також *абиякий*. Не можна казати: — Взяти пилки з *любої* квітки, — треба: ...з *абиякої* квітки. Замість — Любий скаже, — треба: — *Усяке* (чи *усякий*) скаже. Українське *любий* має одно значіння: *люба мамо, любя дитино*.

14. Дуже поширеним від недавнього словам *необхідний, необхідно, необхідність* надано в сучасній літературній мові такого широкого значіння, якого є відповідні російські слова «необходимый, необходимо, необходимость». Уживають їх і там, де нема того необхідного. Кажуть *необхідно* зробити, — де має бути: *треба* зробити; замість *необхідна* умова краще й достотніше — *невідмінна* умова; кажуть — *нема* необхідности, де можна *нема потреби* чи просто *не треба*. Російське «необходимый» має деякими своїми відтінками ще відповідники (крім уже наведених) в українській мові, що можуть у потребі деталізувати те загальне поняття, яке сучасна мова вкладає в слово *необхідний*. Такі відповідники є *доконечний, конечний, неминучий*.

15. Часто плутають значіння слів *особистий* і *особливий*. *Особистий* це *персональний*, рос. личный; *особливий* це *спеціальний*, рос. особый.

16. Від недавнього почали вживати латинського походження слова *пакт* у розумінні *пункт*. Кажуть: перший пакт статуту та ін. Це непорозуміння: статут має пункти, а не пакта. У Грінченківському словнику дано на підставі цитати з Куліша таке пояснення до цього слова: — *Пакта, -тів*, мн. Договори, умови. Іздили козаки дякувати Богу за свою велику перемогу над ляхами та за вимушені в ляхів пакта К. Кр. 12.

17. Вкінці наводжу слово, що дуже поширилося в нашій буденній розмові. Це *вибачаюсь* з російського, теж хибного, «извиняюсь». Його доконче треба викинути з української мови. По-українському кажуть: *вибачайте, вибачте, даруйте, пробачте*.

Поданими тут увагами до сучасної літературної мови та особливостями української народної мови я не вичерпую хіби в сучасній мові літературній, як і не вичерпую все особливе, одмітне в українській мові проти російської літературної мови: треба ще детально дослідити мову українських класиків слова, як і вичерпати матеріал етнографічний. А взагалі вичерпати *всі* особливості в мові — трохи чи й зможна це річ: жива мова має в собі багато такого, що не дається обняти певним граматичним правилом, а що треба відчувати чуттям мови, стилу.

Виставивши українські мовні факти, я мала за підставу і поширеність їх, і відповідність іншим подібним мовним фактам. Де можна було, там відтінено значінням паралельні звороти.

Даними в «Увагах» фактами з української, найбільше наддніпрянської, мови я б не хотіла підвести літературну мову під певні тісні рамки, — це значило б шукати нерухомости в русі, а мова передусім живе, вона є безстанна творчість. Але мова кожного народу є вираз його національного світогляду, а мова окремого члена нації, маючи за підставу загальнонаціональне, віками утворене, вносить у скарбницю народної в широкому розумінні мови *його власне*, висловлює його індивідуальність. Кожен бо суб'єкт не тільки пасивно сприймає, а і творить мову. Але в цій творчості сваволі не може бути, і своє, індивідуальне кожне мусить підганяти під віками збережену підставу, щоб підійти під мислі народу. Інакше бо такому індивідуальному загрожує смерть. В. Гумбольдт був тієї думки, що сила індивідуума проти мови, як належності цілої нації, невелика; що проте індивідуум має вплив на загальну мову в більшій чи меншій мірі, але волю має тільки в тих межах, у яких загальнонаціональна мова дозволяє її мати.⁹⁹ Ця думка й тепер держиться: «Самостійно й оригінально пережиті інтуїції збуджують індивідуальну творчість стилістичну, але коли натрапляють на задубілі форми мовної експресії, вони мусять до них нахилитися. Переможна сила традиції й звичаю у цій царині, як і в обсязі інших формально-мовних уяв, опановує найгеніальніші особистості. Діяльність творця, як і скрізь, так і тут, у значній мірі залежить від матеріалу, що його він (творець) перетворює своєю працею, а мовний матеріал може сильніше нас в'яже, ніж який інший фізичної природи твір».¹⁰⁰

Поданими тут фактами я б рада прислужитися сучасній літературній мові тим, щоб допомогти їй зійти з російської підстави, набігти живої народної тропи, тієї, що йшла нею літературна мова давніших українських письменників, а відбігла її сучасна літературна мова. Для української літературної мови є єдина можлива підстава — народна мова: елемент, що з його тепер твориться українська інтелігенція, це українське селянство, — тільки воно може дати обличчя українській літературній мові.

Ще кілька слів за фразеологію.

Як до типу певного твору, і мова його повинна відбивати певним духом, повинна мати свій стиль, і не тільки мова красного письменства, а і мова популярно- і спеціально-наукових праць. Цього вимагає краса, цілість твору; це є навіть певний педагогічний спосіб впливати на читача.

Стиль багато залежить від фразеології, тобто від тих словесних сполучень, що образно характеризують собою асоціацію понять у даного народу, його способи думати. Фразеологія надає мові певного обличчя і в великій мірі спричиняється до одмінності її поміж іншими мовами. Можна й у науковій мові щонайширше прикласти фразеологію навіть у її ширшому розумінні,

тобто і так звану мітологічну мову, мову метафор, порівняннів, гіпербол, тощо. Часом бо буває потреба обняти думку не повсякденними звичними, а образними висловами. Потєбня каже: »У нас у мові стало відбувається дрібний, але в результаті могутній перетвір поетичних форм у прозаїчні і навпаки, — постають нові поетичні форми з прозаїчних. Щоб створити наукову думку, не можна без поезії обійтись« і далі: »де нема точного поняття, там виступає поетичний образ«.¹⁰¹

На образність багата народня мова і її б можна щонайширше використати. Одно з завданнів, що стоїть перед українськими філологами, — це дати в можливій мірі повну українську фразеологію, використавши як народній, як і літературний матеріал.

Нижче подаю деякі з тих фразеологічних зворотів, що вони, вже здебільшого відійшовши від свого первісного емоціонального характеру, могли б стати в пригоді й науковій літературній мові. Вони могли б правити і за основу, коли доводиться творити нові фразеологічні звороти або перекладати чужі.

Важко в тому багатстві народньої фразеології відшукати системи, навести на певні правила. Проте дещо дається зробити. Де головний елемент фразеологічного звороту повторюється в багатьох фразеологічних зворотах, там він може стати за головний елемент і до нових фразеологічних зворотів. Як корінь у цілому ряді слів, так дієслово в цілій низці фразеологічних зворотів і є здебільшого той головний елемент.

Подані нижче фразеологічні звороти згруповано так, щоб вони могли правити не тільки за лексичний матеріал, а і за матеріал, щоб творити нові фразеологічні звороти. Через те й ідуть вони групами, де в кожній зібрано різні дієслова одного кореня, а також і близькі значінням дієслова (*брати і взяти, класти і ложити*) з різними префіксами та суфіксами. Групи розкладено за абеткою початкових літер кореня в певній групі дієслів. В одній групі фразеологічні звороти йдуть за відмінками, що їх мають при собі дієслова. Дієслова, що коло одного відмінка згуртовані, спершу йдуть без прийменників, а тоді з прийменниками; спершу йдуть дієслова без *-ся*, а тоді дієслова на *-ся*. Від того, чи дієслово має при собі безпосередньо речівника, чи прийменника, то й абетки в певній групі дієслів додержано або за початковою літерою речівника, або за початковою літерою прийменника. В кінці кожної групи дано фразеологічні звороти, що в них речівникова форма незалежна від дієслова.

ПРИМІТКИ.

¹ Приблизно те саме сказано в 1-ому виданні „Уваг” п'ять літ назад. Сказане тоді, має силу й тепер.

² Будде. Очеркъ исторіи современнаго литературнаго русскаго языка (XVII—XIX) — Энциклопедія Славянскої Филології. Випускъ 12, СПб. 1908, ст. 41.

³ Gh. Bally: Le langage et la vie 1913, ст. 96—97.

⁴ Die deutschen Mundarten von Pr. Dr. Hans Reis, ст. 136.

⁵ Надто висовую Кулішеву мову в перших п'ятьох розділах його „Історії”: 1. Історія України од найдавніших часів. 2. Первий період козацтва. 3. Руїна. 4. Хмельницщина. 5. Виговщина. Це найбагатші, найкращі зразки українського слова, що досі не мають рівних собі в українській прозовій літературі.

⁶ Positivismus und Idealismus in der Sprachwissenschaft. Karl Vossler. Heidelberg 1904.

⁷ Начерк історії літературної української мови. Україна 1914, II, 28.

⁸ О переводахъ евангелія на малорусскій языкъ, ст. 24.

⁹ Так відповів візник із с. Купчичів (Сосницького п. на Чернігівщині) на мій запит, чим різниться змітнівська говірка від говірки о. с. Загребелла, Андріївки Сосн. п. та м. Сосниці; в останніх трьох містинах говірка окупа, у Змітневі — акуча.

¹⁰ У Грінченківському словнику це слово подано з наголосом на корені.

¹¹ Народня російська мова творенням, значінням та функціями вказаної категорії прикметників здебільшого спадається з українською народньою мовою: дерево стоячее, облако стоячее, болото зыбучее, зелье забудущее, муравьи ползучие; глаза завидуши, руки загребуши; что корова заблудящая, что ворона залетящая; от смерти умирущей казной отсыплюсь; плодущий, работающий. Приклади взято в Ф. Буслаєва: Историческая грамматика русскаго языка, изд. 2-ое, Москва 1863, ч. I. ст. 104—105.

¹² оп. с. 39.

¹³ Усі цитати з евангелії узяті з названої вище праці П. Житецького.

¹⁴ Російський тут вплив — треба: без ніякої.

¹⁵ У давнішій російській мові вільніше проти сучасної вживалося прикметників на *-лий* від дієслів: — *отъ синего камня отъ розсѣлого, поклепавъ напрасно пропалыхъ своихъ гусей, вздохнулъ чрезвычайно немоглымъ образомъ, шлыя (идушие на расход) деньги, зналое дело.* — Бусл. I, 107.

¹⁶ За дієприкметники на *-мый* у російській мові в Буслаєва сказано: — Пасивні дієприкметники тепер. часу властиво належать до мови

церковно-слов'янської і тільки під її впливом уживають їх в освіченій книжній мові. Проста мова (просторечие) надає їм характеру прикметникового, напр. у Древн. стих. „тъма несвѣтима” 18, 27. Волог. послов. „ношамое носится, держамое держится”. Дал. 91. — Бусл. I, 108.

¹⁷ Ор. с., 24.

¹⁸ Щодо форми дієприслівників із значінням теперішності, то літературна традиція промовляє за формою на *-чи*. Проте по українських говірках дуже рясні форми на *-че*: на Голопільщині (офіц. Ольгопільщина) на Поділлі кажуть, як *хотячє, беручє* (с. Яланець); у Бердичівському пов. на Київщині співають: Хай її (росу) зіб'є матінка моя, до мене йдучє, спотикаючє, дрібними слізми умиваючє. (Цей останній приклад ласкаво подав мені К. Квітка із своїх невиданих записів), де в співі дієприслівникове закінчення має на собі ритмічний наголос. Думаю, що це явище не фонетичне, а морфологічне. Пор. у Буслаєва: „Въ Русск. Правдѣ по сп. Кормч. 1282 г. дѣепричастія уже не различаются по родамъ. Въ Поуч. Владим. Мономах. умѣючи, ся не боячи, владуче; въ Словѣ о полку Игор. звонячи, лелѣючи; въ Злат. Цѣпи XIV в. пѣюче, призываюче”. Бусл. I, 102.

¹⁹ Така дієприслівникова позиція можлива й у російській народній і в білоруській мові. Пор. Кабъ я увидѣушы, быу бы спросушы, чаго ёнъ прыходзіу. Яна жъ была бѣ дауно здохшы, кабъ я ни лячыушы. Изв. 1898, т. III, кн. 3, прилож. 66.

Пор. також у Гоголя: Петрович, точно, после субботы сильно косил глазом, голову держал к полу и был совсем заспавшись. Шинель, изд. 1900, ст. 98; у Герцена: Почтенный старец этот постоянно был сердит или выпивши. Былое и думы, ст. 30. — Приклади взято у В. Чернишова „Правильность и чистота русской рѣчи. Петербург 1911”.

²⁰ Пор. рос. Здравствуй женившись, дурак і дура! — Тредьяковский при „Дурацкой свадьбе”. Приклад узято в праці „М. И. Михельсонъ. Опыт русской фразеологии”. Т. I, ст. 341.

²¹ Таку позицію дієприслівника знає й російська мова, народня і давніша літературна: Видя мышъ кошку, забыла и ложку. Видя волк козу, забывает грозу. У Пушкіна: Приехав он прямимъ поэтом, пошел бродить; у Хемницера: Пришедши мальчик в лес, гнездо на дереве увидел и полез. — Приклади взято в Буслаєва II, 329—330.

²² Приклад цей записано з уст. Д. І. Еварницького.

²³ За такого характеру дієприслівника з звучним словом П. Житецький помилково має такий приклад: — Нема спинку вдовиному синку, що звів з ума чужую дитинку: як ізвівши, на коника сівши: будь здорова, любая розмова. Чуб. V, 275, 8. — Очерк лит. ист. мал. нар. ст. 31. Слово як не є тут звучного значіння: воно наближає до нас чинність і цим надає їй жвавішого відтінку, так, напр. як російське слівце *вот*. Пор. у фразах: — Як був собі дід та баба. Як був собі чоловік Тяжка. Паралельно до як часто в значінні рос. *вот* виступає й *що*: — Що в неділю сонце пізенько заходить; де дівчину козак любить, туди гулять ходить. Чуб. V, 423. Що на горі санчата, спускаються дівчата ів. 98. Що у саду та під люлькою сидів голуб із голубкою ів. 33. Див. § 16 укінці.

²⁴ Пор. у російських билинах: — Только видели молодца сядучись, а не видели удалого поедучись; застал ли его забавляючись; увидел едучись старого Никиту Романовича на добром коне. — Взято в Бусл. II, 330.

²⁵ І російська народня мова знає таку позицію дієприслівниковою. Пор. — Увидя то, на мысли волку вспало. Крылов, „Лев і волк”. Пройдя шагов

тысячу, мне стали попадаться люди и женщины, шедшие с корзинками на рынок. Л. Толстой, Юность, вид. 1903, ст. 225. Останній приклад узято в Чернишова ор. с. 194.

²⁶ Дієприслівник у цій позиції знаній і в російській мові. Пор. у Карамзина: — *Родясь в романической земле, ...как не любит поэзии.* У Пушкина: — Велено было итти в Оренбург, *зарывая или потопляя тяжести и порох.* У Кольцова:

— I те пташечки — касаточки
Пели грустно так и жалобно,
Что их слушаю, кровь стынула.

Приклади з Карамзина й Пушкина взято в Бусл. II, 330—331, з Кольцова — в А. Пешковського: Русский синтаксис в научном освещении, Москва, 1920, изд. 2, ст. 319.

²⁷ Порівн. у рос. мові: — *Проезжая на возвратном пути в первый раз весною знакомую березовую рощу, у меня голова закружилась и забилось сердце от смутного сладкого ожидания.* Тургенев, Гамлет Щигр. уезда. — Приклад узято в Чернишова ор. с. 194.

²⁸ Порівн. у рос. мові: — *Повторяя молитвы, которые въ первый разъ лепетали детские уста мои за любимой матерью, любовь к ней и любовь к Богу как-то странно сливались в одно чувство.* Л. Толстой. Детство и отрочество. — Приклад узято в Чернишова ор. с. 194.

²⁹ Матеріали для изучения сѣверно-малорусскихъ говоровъ, а также переходных отъ бѣлорусскихъ к малорусскимъ (Польсье). Изв. 1898, т. III, кн. 3, приложеніе, ст. 14.

³⁰ На теми мови. Нова Україна, Прага 1923, вересень.

³¹ Порівн. у білоруській мові: — Такъ ему отъ лихихъ людей зробляно. — Матеріали для изучения бѣлор. говоровъ. Изв. 1898, т. III, кн. 3, прилож. ст. 50; див. Е. Θ. Карский. Бѣлоруссы, т. II, 15, 73—74; у польській мові: — *Smierc i zona od Boga przeznaczona.* У сучасній польській мові конструкції, що значінням відповідають зворотові *ablatus auctoris*, складаються з акузатива при прийменнику *przez*: — *ogłoszony przez niego list; dzieło zostało przez autora wydane.*

³² Терміном *речення* означено тут, як і далі, складову одиницю *фрази*, синтактичної цілості.

³³ Пор. у давнішій російській літературній мові: — Но ждал ли нових я хлопот, *чтоб был обманут Гриб.* Позволь, *чтоб пред тобой открыл я притчею простой, что размышленья мне внушили Крыл.* — Приклади взято в Потєбні Зап. II, 438.

Хибний є погляд Богумила й Житецького, що вбачають для цієї конструкції („Идетъ до насъ Христось не для того, жебы грѣшныхъ людей одослалъ до пекла”) латино-польський взір. — Начерк історії літер. української мови, Україна 1914, II, ст. 18.

³⁴ Від зворотів із формами минулості від *узяти* при інфінітиві треба відрізнити звороти, де замість інфінітива є особова форма відповідного дієслова; між обома особовими дієслівними формами часто має місце злучник *і*, *та*: — Тоді він *узев та* горобців *наслав* Гр. Гречка розцвілась саме, а мороз *узев та й заморозив* Гр. От вони *узяти й пішли* з свого дому Нар. 339. Дівка *взяла, виметала* гній Яв. 240. — Тут форми *узев, узяла, узяти* не мають характеру починання, а тільки протягають процес чинності, що в головному дієслові. Також у формі вольового способу на означення минулого часу: — Сестра *взьми та й зазнайся* з змієм. НКЛ. 71. Також

у прийдешньому часі: — Оце, кажуть, по весні *возьме* він і *викине* з гнізда Нар. 16.

³⁵ Приклади взято в Потебні Зап. II, 441.

³⁶ Функції генитива въ южно-русской языковой области, Варшава, 1913, ст. 186.

³⁷ Функції генитива, ст. 139.

³⁸ Останні три приклади взято в проф. Є. Тимченка: Функції генитива, 141 — 144.

³⁹ Паралельне явище, де можна б здогадатися інфінітива по особовому дієслові, можна вбачати й у таких зложених фразах, як ото: — А я піду до дівчини, чи змита головка Чуб. V, 128. Коронний гетьман послав до дніпрових козаків: чи велика гординська сила Кул. VI, 184 — де проти генитива маємо підрядне або сурядне речення, яке в'яжеться з тим поняттям, що могло б бути в інфінітиві.

⁴⁰ Є вони й у литовській мові. У відповідному явищі в білоруській мові Е. Карський вбачає в генітиві цієї конструкції генітив причини з відтинком цілі, зіставляючи тут такі явища, як — тошнѣшинько *того* (= от того), раз старуха пашла *вады* и *видить*; *чаго* ты прышоу, *вовче?* — Бѣлоруссы, т. II, ст. 148.

⁴¹ Автор запису своїми, думаю, словами віддав тут те, що чув на селі.

⁴² О перев. еванг. на малор. языкъ, ст. 38.

⁴³ Abriss der ukrainischen Substantivbildung. Wien 1915, ст. 5.

⁴⁴ Офіціальна назва містечка Б о г у с л а в, д. Канівського пов. на Київщині.

⁴⁵ У XVIII в. форми теперішнього часу від *бути* були ще дуже рясні в російській літературній мові. Див. Е. Будде: Очеркъ истории соврем. литерат. русск. яз. Энциклопедія слав. филології. Вып. 12, Петерб. 1908, ст. 103.

⁴⁶ Приклад узято в Потебні Зап. II, 252.

⁴⁷ Приклади з Зап. II, 275.

⁴⁸ Русск. Ведомости 1916 р. № 284. Приклад узято з цитованої уже в примітках праці А. М. Пешковського, ст. 466.

⁴⁹ Не можу пристати на дане в Потебні пояснення до — Твій коровай удався, срібним обручем *обнявся*, золотими шишечками *обклався* Чуб. IV, 245. що *обнявся* = його *обнято*, *обклався* = його *обложено*, *обкладено* — Зап. III, 430. Що з погляду реальности коровай сам срібним обручем не обіймається, чи сам золотими шишечками не обкладається, то це не промовляє за тим, що такий образ у народній психіці неможливий.

⁵⁰ Приклад із Зап. III, 432.

⁵¹ В. Истоминъ. Главнѣйшія особенности языка и слога произведений Ник. Вас. Гоголя РФВ., 1-е прибавл. къ XXXVII т., 1897, ст. 57.

⁵² Чотири останні приклади взято в Потебні Зап. III, 447.

⁵³ Див. Зап. III, 446 — 447.

⁵⁴ Говірками це хитання помітно й у таких зворотах, що в літературній мові вони виразно безпідметові. Пор. їй ся там дуже *жаль зробив* за ним Яв. 114. *Жаль йому зробилося* за конем. *ib.* 110.

⁵⁵ Цей приклад узято з Grammatik der ruthenischen Sprache von St. v. Smal-Stocky u. Th. Garthner.

⁵⁶ У Гоголя маємо тут і згоду граматичну — дієслово-присудок в однині, і згоду логічну — дієслово-присудок у множині: — На стеклах окон *звенело* страшное множество мух Старосв. пом. *Множество* узелков и мешков... *висели...* *ib.* Приклади взято в В. Истомина ор. с. 56.

⁵⁷ Вказані тут факти є й у російській мові. Приклади див. у Чернишова, ор. с. ст. 154 — 157.

⁵⁸ Міклошич, як і Буслаїв мають звороти з присудковим інструменталем за старіші. На хибність цього погляду вказав Потебня Див. Зап. II, 494, 495, 504, 534.

⁵⁹ Правило це й у російській мові у великій мірі узагальнене. Ближче про це див. Зап. II, 511 і далі. Emmy Haertel у своїй розвідці Untersuchungen über Kasuswendungen in der Sprache Turgenews (Arch. für slav. phil. T. 24, Kn. I, II) надто визначені дає межі між уживанням присудкового номінатива та присудкового інструментала в слов'янських мовах.

⁶⁰ В. Каминский: Краткое описание говора с. Косарева Дубенск. у. Во-лынск. губ. РФВ, 1904. т. I, 2, ст. 267.

⁶¹ Ол. Богумил і П. Житецький: Начерк історії літературної мови, Україна 1914, II, ст. 18.

⁶² У Шухевича — за *товариші*; тут подаю літературну форму.

⁶³ Потебня зауважує, що в найдавніших пам'ятках літописних предикативний інструменталь прикметників навіть там, де предикативний інструменталь займенників річ звична, дуже рідко трапляється.

⁶⁴ Порівн. ще в Карамзина: — Смотрели дыма, пламени, думая, что горит дворец; у Жуковського: — Слушай песни круговой; у Крылова: — Твоих мы песен слушать рады. Приклади взято в Чернишова ор. с. 159.

⁶⁵ Приклад цей узятो в проф. Є. Тимченка. Функції генитива, 86.

⁶⁶ Приклад цей узято в проф. Є. Тимченка. Функції генитива, 101.

⁶⁷ Пор. у Пушкина: — Ее постели сон бежит Евг. Он.

⁶⁸ Приклад цей узято в проф. Є. Тимченка Ф. г. 98.

⁶⁹ З Квітки-Основ'яненка листа до Шевченка в Н. Стороженка: Новие матеріали для біографії Шевченка, оттискъ изъ журнала „Кіевская Старина“, Кієвъ, 1900, ст. 5.

⁷⁰ Порівн. у Крылова: — Достали нот, баса, альта, две скрипки; польськ. zapalić papierosa (i papieros); білор. z šwinoi skury zrabila każuszka і ін. див. у Федеровського Lud białoruski na Rusi Litewskiej т. II, ч. I, ст. 100 і в інш. місцях, також Е. Карського Бѣлоруссы, т. II, ст. 141 — 142.

⁷¹ А. Томсонъ: Винительный падежь прямого дополнения въ отрицательныхъ предложеніяхъ въ русскомъ языкѣ РФВ. 1903, кн. 1 і 2.

⁷² Приклад цей із Функ. ген. проф. Є. Тимченка, ст. 156.

⁷³ Приклад із функцій генитива, ст. 92.

⁷⁴ Порівн. у білорусів: — Идучы намъ на ягады, сустрѣу лѣсникъ. Матеріали для изучения бѣлор. говоровъ. Изв. 1898, т. III, кн. 3. приложение, ст. 10. В українсько-білоруських переходових говірках так розрізняють піти по гриби і у гриби: „Пошоу у грибы, у ягоды“, а „пойти по грибы“ значить пойти за набраними грибами вчѣ амбаръ или въ какое другое мѣсто, гдѣ они сложены“. Матеріали для изучения сѣверномалор. говоровъ, Изв. 1898, т. III, кн. 3, приложение, ст. 21.

⁷⁵ Порівн. у давнішій російській літературній мові: у Ломоносова: — Говорят я з ы к а м и, не мало сходными между собою; у Карамзина: — Воображая, что мы не умеем говорить иностранными языками; у Лермонтова: — Слепой говорил со мною малороссийским наречием. — Приклади взято в Чернишова ор. с. 166.

⁷⁶ Приклад узято в Потебні Зап. II, 450, 451.

⁷⁷ Приклад із Зап. II, 488.

⁷⁸ У давнішій російській літературній мові такий знавець слова, як Пушкин, рясно вживав непрефіксованих дієслів: — Когда кинжал измены хладный, когда любви тяжелый сон меня терзали и мертвили (Н. Н. Раевскому). Дрема долит (Полтава). Повсюду труд веселый и прилежный сады татар и нивы богатит (Желание). Начало славных дней Петра мрачили мятежи и казни (Станси). Всех чаще мне она приходит на уста и падшего, свежит неведомою силой (Молитва). — Приклади взято з книжки: М. А. Рыбникова. Изучение родного языка. Вып. I, 1921, ст. 14 — 15.

⁷⁹ У Чернишова в цитованій його праці (ст. 113) вказано на те, що відповідні російські дієслова — поболает, поменеет, похужеет, болеет, менеет — є особливість південно-великоруських говірок і південно-великоруських письменників: — В последнее время они (курские соловьи) похужели Турген. К утру ему полегчало Турген. Отцы и дети.

⁸⁰ Приклад цей із Зап. III, 415.

⁸¹ У цьому займенникові не можна вбачати члена, article. Цілком справедливо думає М. Г. Халанський, що українські говірки члена не знають. Див. М. Г. Халанский. Изъ замѣтокъ по исторіи русскаго литературнаго языка II. О членѣ въ русскомъ языкѣ. Изв. 1901, т. VI, кн. 3, ст. 156.

⁸² Приклади з якій узято з розвідки: М. Сулима. Український article. Червоный Шлях 1923, № 8, ст. 179.

⁸³ Держуся тут терміну, що його вживає Потєбня — Зап. III, ст. 464. Овсяннико-Куликовський вживає тут терміну псевдозайменники (псевдоместоимения). — Изв. 1900, кн. 4. Д. Н. Овсяннико-Куликовскій. Изъ синтаксическихъ наблюдений, ст. 1156.

⁸⁴ На Пирятинщині кажуть дві лані; тут подаю літературну форму.

⁸⁵ РФВ. 1-е прибавление к XXXVII т. 1897, ст. 55.

У давнішій російській літературній мові прикметник приналежності є явище звичне....., ...наші зразкові письменники вживали до останніх часів прикметників приналежності в розумінні речівників, від яких вони походять: напр. у Ф. Виз. „картини Дель-Сартови”, „Венера Тицианова”, у Карамз. „фізіономія Мармонтелева очень привлекательна; я воображалъ всеобщую ревность Лондонскихъ гражданъ и солдатъ Елисаветиныхъ Бусл. II, 202.

⁸⁶ Ці шість прикладів узято в проф. Є. Тимченка „Функції генитива”, ст. 168 — 169.

⁸⁷ У російській мові в низці генитивів губиться розуміння вислову: „Сущность доклада председателя технической комиссии учебного отдела общества распространения технических знаний” або „значение признания необходимости введения новых способов земельного обеспечения крестьян земледельческого района”. Приклади взято в А. М. Пешковського „Русский синтаксис в научн. освещ.” 2-е изд. Москва 1920.

⁸⁸ Приклад узято в Потєбні Зап. III, 226.

⁸⁹ Вказані в цьому §-фі паратактичні звороти Потєбня має (в протилежність до Міклошичевої думки, див. Зап. III, 207) за давніші проти гіпотактичних зворотів із генитивом: „... тут стосунок між двома речами нічим не виражений, і вони поставлені, сказати б, на одній площі, без перспективи. І як брак перспективи в малярстві є явище старіше від наявності її, так паратактичні звороти типом старіші від тих, що, розуміється, теж сягають давньої давнини, але що більш відповідають нашій звичці об'єднувати думку. Багато легше і через те первісніше поставити два однакові відмінки, щоб виразити однакову самостійність речей, ніж відмінок

із генитивом або два відмінки з різними прийменниками, щоб віддати певгі стосунки між цими речами". Зап. III, 209 — 210.

⁹⁰ Приклад із Зап. III, 330.

⁹¹ Див. § 7, 2. Підрядні іменні речення.

⁹² Способы относительнаго подчиненія. Глава изъ сравнительнаго синтаксиса. Москва 1877, ст. 28.

⁹³ Розповідає все за порядком ЖС. II, 351 — з Української граматики для III і IV кляси шкіл середніх проф. Є. Тимченка, ст. 98.

⁹⁴ Ці три приклади взято з Укр. граматики для III і IV кл. проф. Є. Тимченка, ст. 61

⁹⁵ Останні три приклади взято в проф. Є. Тимченка: Функції генитива, ст. 205.

⁹⁶ Пор. у російській літературній мові XVIII в.: Ни против кого стоятъ могли; ничего важнаго предпринять мог. Е. Будде, ор. с. 111 — 112.

⁹⁷ Сполучення *козацьке-молодецьке* можна, думаю, виводити з відповідного сполучення двох речівників *козак-молодець*, де другий речівник атрибутивного значіння.

⁹⁸ W. v. Humboldt. Sprachwissenschaftliche Werke. Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues, 1884, ст. 275.

⁹⁹ Stanisław Szober: Zjawiska stylu w stosunku do innych zjawisk językowych i stanowisko stylistyki wobec językoznawstwa у збірнику *Prace lingwistyczne, ofiarowane Janowi Baudouinowi de Courtenay*. Kraków 1921, ст. 170.

¹⁰⁰ Изъ лекцій по теоріи словесности. Харьковъ, 1894.

КОРОТКИЙ УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКИЙ ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК.

Бити, вбиватися, вбитися, вибивати, -бити, відбивати, -бити, -ся, добивати, -бити, збивати, збити.

1. *Добивати, -бити віку.* Доживать, -жить.
2. *Відбити глузду.* Лишить рассудка, ума.
3. *Відбитися глузду.* Лишиться рассудка, ума.
4. *Добити торгу.* Заключить сделку. Київщ.
5. *Вибивати, -бити, -ся з моці, з сили.* Приводить, -вести в изнеможение, выбивать, -биться из сил. — Іван як не вибивсь із моці, а поспішає Рудч. I, 137.

Генітив.

6. *Збивати, збити з статку.* Разорять, -рить.
7. *Збивати, збити бучу, бурло.* Поднимать, -нять шум. Ном.
8. *Забивати, -бити лузд кому.* Забивать, -бить голову Т.
9. *Побиває думка думку (також: думка думку пошибає).* Мысли вереницею несутся; одна мысль быстро сменяет другую. Сльоза сльозу побиває. Слеза за слезой катится.
10. *Перебивати, -бити мову.* Прерывать, -рвать, перебивать, -бить кому в речи. — Вибачайте, мову переб'ю, — а ви ж коли бачили його?
11. *Вибивати очі.* Колоть глаза. — Зараз і почне їй очі хлопцями вибивати.
12. *Убиватися, -битися в що.* Приобретать, -рести что. — Хоч на гроші не розжився, так ув одержу вбився.
13. *Убиватися, -битися в колодочки, в пір'я, в палки.* Оперяться, -ряться; переносно о людях: вырастать, -рости. — Не вспів ще в колодочки вбитися, а бач, як затинає.
14. *Убиватися, -битися в силу, в потугу.* Приобретать, -брести силу, делаться, сделаться сильным.
15. *Убиватися, -битися в славу (Кул.).* Делаться, сделаться, становиться, стать известным, славным.
16. *Збитися на що.* Собрать деньги для чего, собраться со средствами. — Збився Пилип і на хату.
17. *Бити чолом.* Низко кланяются.
18. *Битися луною.* Отдаваться эхом.

Акузатив.

Інструменталь.

Бігати, бігти, відбігати, -бігти, добігати, -бігти, -ся, запобігати, -бігти, збігти, набігати, -бігти, убігати, -бігти.

19. *Добігати, -бігти чого.* Приобретать, -брести что; (о болезни) захватить. — Мабуть чи не сухоти добігла і кров'ю стала хрякати Барв.
20. *Добігатися, -бігтися чого.* Достигать, -стигнуть чего.

Генітив.

21. *Відбігати, -бігти когo, чоgо.* Чуждаться, оставлять, -вить, покидать, -кинуть. — Ой, що кров живую ссали власних скарбів одбігали.
  22. *Запобігати, -бігти ласки.* Снискивать, -скать расположение.
  23. *Набігти лиха.* Нажить беду.
  24. *Набігти (вхопити) тропи.* Найти дорогу, нападсть на дорогу; сообразить, смекнуть. — Є доля у всякого, та не набіжить чоловік тропи Барв.
- Акузатив.**
25. *Відбігати, -бігти що.* Терять, потеряют что. — Десь шапку одбіг.
  26. *Спобігти, збігти когo.* Нападсть врасплох на кого. — Тепер ляхи збіжать нас п'яних Кул.
  27. *Бігти в клус.* Бежать, ехать рысью.
  28. *Бігти в чвал, з копита.* Бежать, ехать галопом.
  29. *Набігати на очі.* Мелькать перед глазами. — Шлях мигтить, гаї та ліси на очі набігають.
  30. *Набігає брижа.* Образується складка.
  31. *Серце набігає на когo.* Сердце накипаєт. — Він чоловік нічого, а так на його іноді серце набіга.

Брати, -ся, взяти, -ся, забирати, -брати, набирати, -брати, -ся, приборати, -брати, -ся, убирати, -брати, -ся.

- Генітив.**
32. *Добирати, -брати, приборати, -брати розуму, ума, хисту, способу.* Умудряться, -ряться, ухитряться, -ряться, додуматься, выдумать. — Прибрали люди способу літати по воздусі. Якого б способу добрати, щоб ізнов все до згоди довести. Не доберу свого ума. Став... способу добирать, як бабу побити Грінч. М. III, 339.
  33. *Братися, узятися чоgо.* Принимається, -няться за что. — Воно гарненьке, не аби-яке і граматки береться. Береться інших способів Є. 195.
  34. *Набратися біди, лиха.* Протерпеть бедствия. — Тоді набрались всі сто лих Котл.
  35. *Набратися охоти.* Набраться храбрости, смелости. — Випив чарку, набравсь охоти та й пішов уночі лісом.
  36. *Набратися розуму.* Поумнеть.
  37. *Набратися страху.* Напугаться.
  38. *Набратися сорому.* Осрамиться.
- Акузатив.**
39. *Брати баса.* Петь басом.
  40. *Брати, узяти свою волю.* Делать, сделать по своему.
  41. *Брати, узяти гору.* Брать, взять верх Кул.
  42. *Узяти думку.* Вознамериться, решить. — Узяла собі таку думку: покину їх МВ.
  43. *Узяти злобу на когo.* Озлобиться.
  44. *Брати, узяти контракт.* Заключать, -чить контракт. — Ніхто з Богом контракту не брав Ном.
  45. *Брати міру.* Снимають мерку.
  46. *Узяти міць.* Пробрести власть. — Таку міць узяв наш волосний, що й мирового не слуха.
  47. *Узяти натуру.* Усвонить привычку.
  48. *Узяти ненависть на когo.* Возненавидеть кого Барв.
  49. *Брати очі на себе.* Привлекать внимание, бросаться в глаза МВ.

50. *Забирати, -брати, узяти силу.* Приобретать, -рести власть, значення, вплив. — Таку силу забрали запорожці Стор. У Польщі тоді дуже велику силу взяли пани-магнати Є. 74.
51. *Одбирати, одібрати спадок, спадщину.* Получать, -чить наслідство.
52. *Брати, узяти шлюб.* Вступать, -пить в брак. — Шлюб брала, шлюб шлюбувала перед попом і перед дяком з Юрком козаком. Візьму шлюб з тобою Чуб. V. 993.
53. *Узяти, забрати в голову.* Задаться целью, решити. — Той мужик узяв собі в голову не пити горілки.
54. *Брати, узяти в заліза, в кайдани (брати ланцюгами).* Заковувать, заковать в кандалы.
55. *Узяти в лад.* Попасть в тон.
56. *Узяти в лабети, в тісні руки.* Взять в ежовые рукавицы.
57. *Убирати, -брати в себе.* Всасывать, всосать.
58. *Брати, узяти в тямки.* Сmekать, -кнуть. — Його питають про одно, а він каже про друге; видно він і сам не брав у тямки, через те й ні в які розмови з людьми не зривався Барв.
59. *Узяти в шори.* Взять в руки.
60. *Братися в ноги.* Убегать.
61. *Убиратися, -братися в силу.* Приобретать, -рести силу, делаться, сделаться сильным. — Погодуй нас хоч трошечки, ой, поки ми в крильця в'ємося та в силу вберемося.
62. *Брати за серце.* Трогать сердце. — Уявити собі тільки, то аж за серце бере МВ. II, 199.
63. *Брати, узяти за нізашо.* Ставить, поставити в ничто.
64. *Брати, узяти на замітку, на розум, на ум.* Принимать, -нять к сведению; замечать, -метить.
65. *Брати, узяти на зуби.* Поднимають, -нять на зубок.
66. *Брати, узяти на муки.* Подвергать, -гнуть пытке. — Як його взяли, на муки брали Чуб. III, 349.
67. *Брати, узяти на розум.* Див. *Брати на замітку.* — Бери, Петре, на розум Колв. Рокусіє, III, 179. Іван став собі на розум брать, що то воно значить Рудч. I, 132.
68. *Брати, узяти на спиток.* Пробовать, попробовать. — Хиба то на спиток узяти біли, яка то вона буде.
69. *Брати, узяти на сповідь.* Исповедывать; давать, дать нагоняй.
70. *Брати, узяти на увагу.* 1. Принимать, -нять во внимание О. К. 2. Принимать, -нять в расчет III.
71. *Брати на ум.* Див. *Брати на замітку, на розум.* Нам скаже на глум, а ми беремо на ум.
72. *Братися (чутися) на силу.* Чувствовать себя в силах. — Ой, коню мій, коню вороний, чи берешся на силу. Чи чуєтеся, коники, на силу, чи підвезете княгиню? Чуб. IV, 265.
73. *Братися, узятися на способи.* Употреблять, -бить старания; прибегать, -гнуть к приему.
74. *Забиратися на тепло.* Начинать теплеть (о погоде).
75. *Братися, узятися на штуки, хитрощі.* Прибегать, -гнуть к хитрости, уловкам.
76. *Береться під обіди.* Приближается полуденное время Т.
77. *Узяти, -ся, голошоком.* Придавить морозом непокрытую снегом землю. — Голошоком як візьме, то померзне картопля на землі.

78. *Брати горою.* Петь высокие ноты.
79. *Брати, узяти жаром, холодом, морозом.* Бросать, -сить в жар; бросать, -сить в холод, знобить. — Пропасниця вже морозом перетрусила та взяла жаром.
80. *Брати, узяти ланцюгами.* Див. *Брати, узяти в заліза, кайдани.*
81. *Братися, узятися чим.* Превращатся, -ратитися во что; покрыватся, -рвится чем. — Пара та, що йде од землі з теплим воздухом... береться маленькими бульбашками. Упав сніжок на обліжок та взявся водою Метл.
82. *Узятися вогнем, полум'ям.* Обнять, охопитися пламенем. — Все так вогнем і взялося.
83. *Узятися рум'янцем.* Залиться румянцем. — А дівчина, побачивши його, узялась рожевим рум'янцем, мов огнем і полум'ям МВ. II, 163.
84. *Узятися струпом.* Покритися струп'ями.
85. *Узятися цвіллю.* Покритися плесенью.
86. *Бере що.* Хочеться чого. — Щоб його не брала ні їжа, ні робота, ні до иншої охота. Плач бере Ном. Нема мого миленького, не бере гуляння Чуб. V, 181. Їжа їх не бере Рудч. I, 115. Сон мене не бере Чуб. V, 248. Та не взяла дівчиноньки ні сон ні робота ib. 366.
87. *Бере кого жаль, журба, сум, страх.* Становится жалко, грустно, печально, страшно. — Живий жаль бере Ном. Аж страх бере слухати Яв. 258. Така журба її бере Рудч. II, 32.
88. *Дрижаки беруть.* Дрожь нападає. — А мене тільки дрижаки беруть, наче у лихоманці.
89. *Завидьки беруть.* Зависть берет. — Сваха аж сичить, такі завидьки взяли Нар. 241.
90. *Мороки беруть кого.* Приходить в безпам'ятство.
91. *Бере нетерплячка.* Становится нетерпез, не терпится.
92. *Бере непосидячка кого.* Не сидиться од нетерпения.
93. *Обморок бере кого.* Дурно кому становится. — Мене обморок бере, так і млію Барв.
94. *Заграва береться.* Подымається зарево (Ш.).
95. *Узялися морози.* Наступил, ударил мороз. — Береться світом мороз. *Морози беруться.* Начинається мороз.
96. *Береться сварка.* Возникає ссора. — Між челяддю береться сварка із-за курей і любасів.
97. *Сон не береться.* Не хочеться спать. — Хата біла, постіль мила, а сон не береться Грінч. М. III, 220.

Бути, бувати.

- Генітив. 98. *Бути лихої волі.* Быть злым, желать зла. — І пан був лихої волі на його.
99. *Бути до впадоби, до любови, до мислі.* Нравиться, быть по вкусу.
100. *Бути до мови, до розмови, не до мови, не до розмови кому.* Быть кому приятным, неприятным собеседником. — І не до любови, і не до розмови, і не до мислоньки моєї Чуб. V, 401.
101. *Бути до пари.* Быть под пару, под стать. — Не до пари голуваньці горобець Л. Глібів.

102. *Бути не в догад.* Быть невдомек. — Не в догад йому й те, що... **Акузатив.**
Кул. VI, 337.
103. *Бути за новину.* Быть в новость. — Як було тоді це ще за новину, то... Є. 150.
104. *Бути за привіллям.* Быть в уютном, удобном месте. — Був за привіллям у вас і я, і коні. **Інструменталь.**
105. *Бути за руками.* Быть под присмотром, взаперти. — Думала, що корова пропала, а вона була за руками.
106. *Бути (зоставатися) у боці.* 1. Оставаться в стороне, быть не-**Льокатив.**
причастным. — Семен зостається у боці, а Іван одвічай за все.
2. Быть на заднем плане (переносно).
107. *Бувати в бувальцях.* Видать виды (Ном.).
108. *Бути в гніву.* Быть в соре.
109. *У году бути.* Служить по найму на год.
110. *У зайві бути.* Быть лишним. — Привезли мого таки брата до прийому, бо вже записаний, а я в зайві Барв.
111. *У знадобі бути кому.* Быть нужным.
112. *Бути в цвіту.* Быть в цвету.
113. *Бути в неславі.* Быть обеславленным, пользоваться плохой репутацией.
114. *В оці бути.* Быть на глазах, на виду.
115. *У примітку бути.* Быть заметным. — Устане ясне сонце, і зайде, і знов устане, а Присьці не в примітку.
116. *У тямки бути.* 1. Помниться кем, врезаться кому в память;
2. Быть понятным. — Це така хитра річ, що мені не в тямки.
117. *В уподобі бути.* Нравиться. — Ніхто мені не був у такій уподобі, як один парубок Барв.
118. *Бути, бувати у хлібосолі.* Водить компанию. — Він тепер такий багатир, що ніколи й у хлібосолі з нами не буває.
119. *Бути на заваді, на перешкоді.* Служить помехой, препятствовать. — Йому і муха на заваді Ном. Сам ти бачиш, що вороги нам на перешкоді Чуб. V, 319.
120. *На літі бути.* Быть на возрасте. — Ти на літі і Ярина зріє Шевч.
121. *На мові, на розмові, на речах, бути з ким.* Иметь с кем разговор, беседовать, разговаривать с кем. — Я не була з вами на розмові.
122. *Бути на перешкоді.* Див. *Бути на заваді.*
123. *Бути на речах.* Ном. Див. *Бути на мові.*
124. *При розумі бути (сидіти).* Быть в своем уме, в сознании. — Біснуватий сидить при розумі.
125. *Бути не при тямі, не повно ума.* Быть не в своем уме МВ.
- Важити, відважувати, -жити, зневажити, наважувати, -жити, -ся.**
126. *Важити.* Иметь значение, вес. — Знайду собі иншого, ти мені не важиш нічого Барв.
127. *Важити легко чого (що).* Придавать мало значения. — Не го-**Генітив.**
дилось так легко важити тієї сили Кул.
128. *Наважуватися, -житися до чого.* Пристращаться, пристраститься к чему. — Був і нічого чоловік, та як наваживсь до горілки, то, бачите, все до жидів переносить.
129. *Відважувати, -жити життя.* Рисковать, -кнутъ жизнью. — Од-**Акузатив.**
дала б тепер Леся душу, аби оборонить од смерті козака, що так щиро одважив за неї свою жизнь Кул.

130. *Наважувати, -жити руку до чого.* Набивать, -бить в чем-либо руку. — Тільки наважиш руку до якої роботи, а він тебе взяв та на друге місце переставив, — от знов починай наважувати руку.

131. *Важиги на кого, що.* Иметь види, метить, умышлять, покушаться. — Я двох люблю, на третього важу. Хто на моє здоров'я важить, той сам його не має Ном.

Інстру- 132. *Важиги чим.* Рисковать чем. — Не раз, не два здоров'ям важив.
менталь. 133. *Зневажати, -жити словом, чином.* Оскорблять, оскорбить словом, действием.

Вергати, -рнути: обертати, -рнути, навертатися, -рнутися, підвертатися, -рнутися, -привертати, -рнути.

Генітив. 134. *Привертати, -рнути до себе.* Располагать, -ложитъ в свою пользу.
135. *Підвертатися, -рнутися до кого.* Подходить, подойти хитро.

Акузатив. 136. *Обертати, -рнути в що.* Превращать, -ратить во что. — Князьку будівлю обернули в хлів Кул.

137. *Обертати, -рнути, повертати, -рнути в нівець, в ніщо.* Обращать, -ратить в ничто, превращать, -вратить в ничто. — Обертаючи в ніщо слово боже переказом вашим. Старшина хоче писаря в нівець повернути.

138. *Обертати, -рнути, повертати, -рнути на що.* Употреблять, -бить на что, для чего. — Обертати на користь собі всяку твар. Люди повернули оці сили на користь собі.

139. *Обернути на свій обичай.* Повернуть по своему. — Як тієї води ніхто не може обернути на свій обичай, так щоб мої бджоли жодний уректи не міг.

140. *Навертатися на думку.* Приходить в голову. — І пані моя тож мені на думку наvertsється.

141. *На очі наvertsатися.* Попадаться на глаза. — Усе було куди підемо, він на очі наvertsається МВ. I, 132.

Водити, вести, виводити, -вести, -ся, доводити, -вести, зводити, -вести, -ся, наводити, -вести, перевестися, підводити, -вести.

Генітив. 142. *Доводити краю.* Приводить к концу. — Треба краю доводити, коли й де вінчати, та й весілля Шевч.

143. *Довести свого.* Поставить на своем. — Мене б він такеньки не обійшов: я б йому довела свого, побачив би він МВ.

144. *Доводити, -вести до згуби.* Доводить, -вести, до гибели. — Одарка... почала розказувати все... як страхали і били, як до згуби довели МВ.

145. *Доводити, -вести до зроби.* Приводить, -вести в исполнение.

146. *Довести до пуття, навести на пуття.* Привести в хорошее состояние; сделать, как следует. — Довів хлопця до пуття О. К.

147. *Зводити, звести з розуму, з ума.* Обманывать, -нуть, одурачить; сбивать, сбить с толку. — Хоть хай буду день і ніч блудити, то не дамся з розуму зводити Зап. Г. Общ. 423.

148. *Зводити, звести з світу.* Сживать, сжить со свету.

149. *Зводити, звести з хазяйства, з хліба.* Разорять, -рить, расстраивать, -роить чье-либо хозяйство. — Рання сійба хоч не вродить, то із хліба не зводить Ном.

150. *Виводитися, -вестися з чого.* Я вивівся з чого. У мене вийшло що. — Я вивелася з малих горщиків, — нема ні одного.
151. *Зводити, звести дух.* Переводить, -вести дух.
152. *Вести мову.* Вести речь, розговаривать. — Вони тоді саме вели **Акузатив.** про його мову між собою.
153. *Перед вести.* Предводительствовать, командовать, быть впереди, во главе. — Господарює Хвеська, у всьому перед веде Стор. 69.
154. *Вести порядок.* Распоряжаться; смотреть за порядком. — Тобі, мати, порядок вести.
155. *Вивести справу.* Добитися свого. — З ним не виведе справу і той, що в болоті Ном.
156. *Уводити, увести, в закон.* Узаконяють, -нить. Сочетать законним браком. — Вона, побачивши, що ти вже в закон уведена, не так буде на тебе жалкувати Кв.
157. *Уводити, -вести в славу, в неславу.* Позорить, опозорить, компромитировать, бесславить, обесславить. — А звів козак дівча та ввів у неславу Чуб. V, 347. Сватай мене, козаченьку, та не вводи мене в славу ів. 52.
158. *Уводити, -вести в хрест.* Крестить, окрестить.
159. *Зводити, звести на очі кому.* Обращать, -ратить, чье-либо внимание, указывать, -зять. — Звожу на очі їй чимало таких, що любили та й покинули МВ. II, 130.
160. *Зводити на очі когю.* Устраивать очную ставку.
161. *Навести на пуття.* Див. *Довести до пуття.* — Молоді хазяї, думав, — чому й на пуття не навести.
162. *Підводити, -вести на що.* Подстрекать, -кнуть. — Бодай твоя мати в пеклі згоріла, бо що нас молоденьких на тоє підвела Чуб. V. 231.
163. *Підводити на покусю.* Искушать. — Страшно тебе й слухати, що ти мене на покусю підводиш Стор.
164. *Наводити, -вести на розум.* Наводить, -вести на ум, научать, -чить. — Скоріш дурень одурить розумного, як розумний дурня на розум наведе Ном.
165. *Виводити, -вести на світ.* Выводить, -вести на чистую воду. — Яке б темне діло не було, то зараз його на світ виведе Стор.
166. *Зводитися, звестися ні на що.* Приходить, прийти в совершенный упадок.
167. *Переводити, -вестися на чий розум.* Жить чьим-либо умом; делать по чьему-либо желанию. — Поки не брав дочки в Солов'їхи, був чоловік, як чоловік, а тепер зовсім перевівся на Палажчин розум Лев.
168. *Зводити, звести очима.*
169. *Наводити, -вести оком.*

{ Бросать, -сить взгляд,
взглядывать, взглянуть.
Як тільки наведу оком,
то й вгадаю, де співака.

Інструменталь.

В'язати, зав'язати, розв'язати.

170. *Зав'язати вік, світ.* Испортить жизнь, связать жизнь, лишить **Акузатив.** свободы. — Я і твій вік зав'язала Кв.
171. *Розв'язати світ.* Освободить, дать волю. — Зав'язала світ голоньці, не розв'язу й довіку. Марині стало і в хаті веселіше, і на серці легше, неначе світ за-для неї вдруге *розв'язався* (Лев. — на свет народился).
172. *Зав'язати язик.* Заставить молчать, заставить прикусить язык.

Говорити, казати, сказати.

173. *Говорити без обрізків.* Говорить, не стесняясь, с полной рез- **Генітив.**
костью.
174. *Казати з уст.* Говорить изустно.
175. *Казати на догад.* Говорить намеками. **Акузатив.**
176. *Говорити, казати накриво, насторч.* Перечить, противоречить. — Така вдалася, що ніколи насторч слова не скаже.
177. *Казати на правду.* По правде сказать. — Бо тепер, на правду казати, рідко де доброго чувати.
178. *Казати насторч.* Див. *Говорити, казати, накриво.*
179. *На сміх сказати.* Сказать в шутку.
180. *На чію сторону казати.* Говорить по чьому-либо адресу.
181. *Говорити вивагом.* Медленно, протяжно выговаривать. **Инстру-**
182. *Говорити, казати манівцями, позавгорідно.* Говорить не прямо, **менталь.**
обиняками. — Ви ніколи мені щиро не скажете, а завжди манівцями, позавгорідно.
183. *Говорити миттю.* Говорить скороговоркой.
184. *Говорити з оприском.* Говорить вспльчиво, запальчиво.
185. *Говорити за ким.* Говорить в защиту кого. — Говорили на вовка, але й за вовком щось треба сказати.
186. *Говорити позавгорідно.* Див. *Говорити манівцями.*
187. *Говорити пусто.* Говорить пустяки.

Давати, дати, -ся, завдавати, -дати, додавати, -дати.

188. *Завдавати, -дати думки.* Заставлять, -вить думать. — Грім, **Генітив.**
і блискавка, і дощ завдали домашнім про мене думки Барв.
189. *Додавати духа.* Ободрять, воодушевлять.
190. *Завдавати, -дати жалю, жаху, сорома, стида, страху, муки, туги, тощо.* Причинять, -нить боль, мучения, наводит, -вести ужас, страх и т. д. — Дівчино моя, чи ж ти там булава, що ти мені молодому стида завдавала.
191. *Дати, завдати гарту.* Дать, задать кому Ном.
192. *Завдавати, -дати дурня.* Ставить, поставит в глупое положение, выставляют, -вить дураком. — Вони добре бачили, якого дурня завдав усім Колумб.
193. *Додавати, -дати рук, праці.* Прилагать, -ложит старания. — Додай рук, то вимнеш до діла.
194. *Подавати, -дати до рук.* Вручать, -чить.
195. *Дати, подати до уваги кому.* Обращать, — -ратит чье-либо внимание на что.
196. *Берега дати.* Положить предел, конец. — Треба тобі берега **Акузатив.**
дати, бо щось дуже вже розпустився.
197. *Завдавати, -дати брехню, неправду.* Стараться уличать, -чить во лжи; обвинять, -нить во лжи.
198. *Віддати віть-за-віть.* Отплатить равным за равное; око за око, зуб за зуб. — Що обізвусь, то завдають неправду. Не завдавай мені брехні, бо я зроду не брехала.
199. *Давати, дати кому віру.* Оказывать, -казать кому доверие. — Прошу тебе, дай мі віру, скажу тобі правду щиро.
200. *Давати кому ганьбу.* Хаять, позорить, опозорить; хулить, находит недостатки. — Я парубку ганьби не даю і заміж не піду.

201. *Дати, подавати, подати голос.* Отзываются, отозваться. — Ой, із гори да в лісок подай, дівко, голосок. Ой, як мені голос дати, в саду листоньки шумлять Грінч. М. Ш. 168. А до мене стиха голос подаєш Чуб. V, 411; 397.
202. *Дати чому довід.* Управиться, сладить с чем.
203. *Дати догану.* Найти недостаток. — Свита добра, ніхто догани не дасть.
204. *Віддавати, -дати дяку.* Приносить, -нести благодарність. — Пішов... Богу дяку оддавати, що жив у ворога зоставсь.
205. *Здати зброю.* Положить оружие Ш.
206. *Дати зневагу.* Оказать неуважение. — Дали зневагу матері.
207. *Давати, дати кару кому.* Чинить, учинить наказание. — Яку б йому кару дати? Яв. 26.
208. *Дати лад.* Привести в порядок; управиться. — Я сама в хаті ладу не дам Черніг.
209. *Дати навід.* Дать указание, навести на путь; научить, как делать Ном.
210. *Завдавати, -дати неправду.* Див. *Завдавати брехню.*
211. *Давати, дати ознаку.* Обнаруживать, -жить, проявлять, -вить. — Квітка мало не скоротав віку, поки почувся на своїх власних силах і дав добру ознаку свого великого дару.
212. *Давати перевагу, перед.* Оказывать предпочтение Ш.
213. *Дати піддрочку.* Подзадорить.
214. *Дати покій.* Оставить в покое.
215. *Віддати поклін.* Отвесить поклон. — Матері Божій поклін оддавши.
216. *Дати понуку.* Поощрить, подстрекнуть.
217. *Давати, дати порядок.* Распожаться, -рядиться. — Ох і рад же б я, дитя моє, до тебе встати, порядок дати, да сирая земля двері залегла Метл.
218. *Дати припин кому.* Усмирить, сдержать.
219. *Давати пригичи.* Задевать кого.
220. *Давати провід.* Руководить.
221. *Дати раду кому, чому.* Помочь кому, справиться с чем. — Не дав ради дітям, не дав їм доброго вчення Лев.
222. *Здавати рахунок.* Давать отчет. — Пішла здавати рахунок, що робила почерез цілий рік.
223. *Дати розпусту.* Распустить, избаловать. — Мала вдова одну дочку, дала їй розпусточку.
224. *Здати справу.* Дать отчет Ш.
225. *Дати стежку в чому.* Переносно: дать направление, указать путь.
226. *Дати увагу.* Оказать внимание Т.
227. *Віддати хвалу.* Воздать хвалу, восхвалить. — Хвалу Богові оддав МВ.
228. *Дати хука.* Дать промах, маху дати. — Раз на вовка хука дав, удруге схибив.
229. *Давати честь-хвалу.* Оказывать почести.
230. *Давати, дати в знаки.* Показывать, -зять вид; давать, дати понять. — І в знаки не дасть. — И виду не показываєт Т.
231. *Даватися, дагися у вічі.* Показываться, -заться на глаза. — Привели його до матері, а самі повертались, не дались у вічі матері.

232. *Датися в знаки, датися знати, датися у тямки.* Дать себя знать, помнить, почувствовать. — Дамся ж я їм у знаки Стор. Чи ще ж тобі не далася тяжкая неволя знати?
233. *Датися у тямки.* Див. *Датися в знаки.*
234. *Давати, дати, віддавати, віддати на волю.* Предоставлять, -вить на усмотрение. — Мати пасинку на волю давала: хоч льолю купи, хоч голій ходи Ном. Декотрі з земляків оддають мені на волю щохотя з їх рукописами чинити Кул. VI, 452.
235. *Подати на глум.* Отдать на посмеяние. — На глум старих звичаїв не подаймо.
236. *Дати на дзвони, на подзвінне, на подзвіння.* Заплатить, чтобы звонили по умершем.
237. *Дати на добридень.* Поздороваться, пожелать доброго утра. — Устала раненько, умилася біленько, хазяїну на добридень дала.
238. *Давати на догад.* Давать намеки; позволять догадываться.
239. *Давати на замітку.* Давать понять; поставити на вид.
240. *Давати, віддавати на муки.* Предавать, -дать пытке. — Били мене, били, на муки давали.
241. *Дати на передержування.* Дать на хранение.
242. *Дати, подати, податися на поталу.* В добычу, в жертву отдать, быть отданным. — У чистому полі поховайте, звірю-птиці на поталу не давайте.
243. *Давати, дати на призволяще.* Предоставлять, -вить на усмотрение. — Я вам на призволяще даю: як хочете, так і робить.
244. *Давати на признаку.* Оставляют примету. — Мені, брату, пішому піхотинцю, на признаку давайте.
245. *Давати на розум.* Надоумливать, наводити на мысль. — Коли б йому Бог на розум дав, щоб ударив кого.
246. *Даймо, даймо на те.* Положим, предположим, допустим. — Даймо на те, що воно було заець, а хто ж його курей поїв?
247. *Здаватися на чю волю, ласку.* Предоставлять себя чьей-либо милости, в чье-либо распоряжение О. К.
248. *Датися на мову, на речі.* Быть разговорчивым, быть красноречивым. — Друге на мову не дається, а в неї слово, як струмочок, дзюрчить. Улита чогось на речі не давалась, якась смутна наче зробилась Барв.
249. *Датися, здаватися на підмову, до підмови.* Дать себя подговорить, обмануть. — Я такої дівчини жду, щоб ся не дала парубкові на підмову. До підмови дався Чуб. V, 1080. Не здавайся на підмову ів. 355.
250. *Здаватися на повагу чюю.* Ссылаются, полагаются на чей-либо авторитет. Т.
251. *Датися на явку.* Показатьсья. — Це (чорт) вещь така невидима, а то якось то він на явку дався.
252. *Дати вагою.* Отпустить на вес.
253. *Додавати словами.* Донимать речами. — Все її словечками додає.

Інструменталь.

Держати, -ся, додержувати, -жати, -ся, придержувати, -жати.

- Генітив. 254. *Додержувати варті.* Быть на часах. — А козаки-лейстровики додержують варті Кул.
255. *Додержувати вірности.* Оставаться верным.

256. *Додержати слова.* Сдержать слово Метл.
 257. *Держатися берега.* В прямом смысле: плыть возле берега; в переносном: быть осторожным.
 258. *Держатися голови.* Удерживаться в голове, в памяти. — Антосьо слухав сю мову, а вона йому і голови не держалась.
 259. *Не держитися купи.* Переносно: говорит несуразное. — Говорить, що й купи не держитися. О. К.
 260. *Держати надію.* Иметь, питать надежду (Полтавщ.).
 261. *Держати одказ.* Давать ответ. — Я сам буду одказ держати.
 262. *Придержати ходу.* Умерить шаг МВ.
 263. *Держати в голові розум, ум добрий.* Быть благородным, рассудительным. — Не потурай, дівчинонько, та мой розмовоньці, держи розум та ум добрий у своїй головоньці Чуб. V, 52.

Акузатив.

Діятися, заподіяти.

264. *Заподіяти самому собі смерть.* Наложить на себя руку, покончить жизнь самоубийством.
 265. *Діятися чим.* Зависеть, происходит от чего. — Чим воно діється, що земля здається однакова, а жито росте неоднакове.
 266. *Добре діється.* Хорошо живется, хорошо на душе. — Кому добре діється, той співає.

Імати, -ся, (н)яти, відняти, діймати, -йняти, займати, -йняти, знімати, -няти, піднімати, -няти, понімати, -няти, -ся, приймати, -йняти, -ся.

267. *Діймати, -йняти, поняти віри.* Верить, поверить. — Іван поняв віри сестриній мові. — *Не йметься віри.* Не верится. — А все ще віри мені не йметься МВ. Генітив.
 268. *Прийняти голоду, холоду.* Наголодаться, намерзнуться. — Прийняли і холоду і голоду Ном.
 269. *Підіймати, підняти духа.* Воодушевлять, -вить, ободряють, -рять. Не можна цією мовою підняти духа вгору Кул. VI, 427.
 270. *Прийматися, -йнятися до зроби.* Приниматься, -няться за дело, за исполнение работы. — Як приймуться до зроби, у той час оддамо гроші.
 271. *Знімати, зняти голос, річ.* Начинать, -чать говорить, заговорить МВ. Ном. Акузатив.
 272. *Знімати пробу.* Производит опыт. — Чи можна було витягти ту скриню у вікно — не знаю, бо ми проби не знімали.
 273. *Прийняти слово.* Заговорить. — Прийняв ізнов слово чоловік.
 274. *Зайняти в полон.* Взять, захватить в плен. Чуб. V, 628.
 275. *Підіймати, підняти на глузи, на сміх.* Поднимать, -нять на смех Барв. Ном. Нар. 157.
 276. *Займатися на зорю, на світ.* Светать МВ.
 277. *Знятися на ноги.* Подняться, встать на ноги. — Люди її якость вигодували, закіль знялась на ноги.
 278. *Займати, -йняти словом когю.* Заговаривать, -рять с кем. — Мене ж, брате, словом не займають, мов у вічі не знають. Інструменталь.
 279. *Знятися пухирем.* О теле: покрываться пузырями, напр., от обжога.
 280. *Поніматися, -нятися чим.* Покриваться, -кривься чем. — О воде: пройти водою. — Незабаром сніжок понявся водою.

281. *Пройняла думка кого.* Явилась у кого мысль, мысль озарила кого. — Така саме думка пройняла й Чіпку.
282. *Відняло річ.* Отняло язук.
283. *Понімає сум.* Грусть, печаль охоптує. — А який то сум понімав та посідав часом, то й не сказати МВ.
284. *Не йметься (мені).* Не дається в руки, не спориться.
285. *Дух зайнявся.* Дух захватило.
286. *Знімається, знялася буря, вітер, буча.* Піднімається, піднялась гроза, ветер, суматоха.

Іти, -ся, піти, ходити, доходити, дійти, -ся, заходити, зайти, підходити, підійти, приходити, прийти.

- Генітив.** 287. *Доходити, дійти чого.* Достигать, -гнуть чего. — Святого він дійти заміру хоче Кул. Щоб ти добра дійшла. Самотужки кращого життя доходив Є. 4. Не дійшли злодія Ном. Великого чину дійшов.
288. *Доходити, дійти кінця, краю.* Оканчивать, окончить. — Не дійшов кінця своїх письменницьких завданнів Є. 200.
289. *Дійти літ.* Возрасти, стать совершеннолетним. — Як дійшла вона літ своїх, то я без клопоту іла МВ. II, 19.
290. *Доходиги, дійти розуму.* Набираться, набраться ума-разума. — Яка ще з нею мова, вона ще дурна, нехай перше розуму дійде.
291. *Він усього доходить.* Он во все вникает.
292. *Піти плавця.* Пуститься вплавь.
293. *Доходигися лиха.* Нажить беду.
294. *Одходити, одійти від серця.* Переставать, -стать сердиться.
295. *Доходиги, дійти до чого.* Див. *Доходити, дійти до чого.*
296. *Прийти до глузду.* Образумиться, опомниться.
297. *Дійти до зросту.* Прийти в возраст.
298. *Приходиги, прийти до пам'яті.* Приходить, прийти в сознание, в себя. — Тоді Олеся мов до пам'яті прийшла, схопилась, — вже нема МВ.
299. *Піти до побю.* Вступить в бой. — А як пішов до побю, усе військо побідив.
300. *Доходити, дійти до серця.* Трогать, тронуть. — До серця ніщо мені не доходить МВ.
301. *Доходити до розуму.* Див. *Доходити розуму.* Стали самі до розуму дохожати Чуб. V, 847.
302. *Доходигися, дійгися до кого.* Доходить, дійти до чього-либо свєденія. — До царя те дійшлось.
303. *Ігися, приходигися до чого.* Вести, клониться к чему. — Він знав, до чого це приходиться, — здригнув увесь Кв. Скажіть мені, до чого це йдеться.
304. *Виходиги, вийти з чого.* Стать выше, перерасти. — Я вже вийшла з того, щоб мене лаяти.
305. *Виходиги, вийти з грошей.* Падать в цене. — Старий (кінь) з грошей виходить Ном.
306. *Виходиги, вийти з дітей.* Выходить, выйти из детского возраста МВ.
307. *Не сходити, не йти з думки.* Из головы не выходит. — З думки мені не йде братня біда МВ.

308. *З літ вийти кому.* Быть уже не в тех летах. — Бабі з літ вишло Ном.
309. *Підходити, підійти кого чим.* 1. Брать, взять кого хитростью. — **Акузатив.** Ми тобі дамо гроші, які схочеш великі, лише ти підійди його, чим би його з світа можна згладити. 2. Соблазнять, -нить. — Нечистий дух з'явився з первовіка і взяв підходити чоловіка. А чим підходив? Грішми.
310. *Піти в блуд.* Пойти блуждать. — А третя дочка у блуд пішла, приблудилася та й у луг темний.
311. *Заходити, зайти в голову.* С ума сходить, сойти. — Миша в голову зайшла, заки зерно знайшла Ном.
312. *У гроші йти.* Піднімається в цене. — Кінь молодий у гроші йде, а старий виходить Ном.
313. *Заходити, іти у заклад з ким.* Держать пари Ном.
314. *Піти в пам'ять.* Прийти в забвение.
315. *Увіходити, увійти в славу.* Бесславить, обесславить, позорить, опозорить себя.
316. *Заходити, зайти у перерік із ким.* Входить, войти с кем в перерекания, в спор.
317. *Входити, заходити в речі, в розмову.* Пускаться, вдаваться в разговоры. — З Марусею вона про се не заходила у розмову МВ. Вони заходять часто з чужими людьми у розмову.
318. *В розум прийти.* Образумиться.
319. *Піти в руку.* Пойти в прок. Як хто продає жалкуючи, то не піде куплене в руку. Ном.
320. *Заходити в сварку.* Ссориться. — ...щоб я з тобою в сварку заходила МВ.
321. *Піти у світи, світами.* Пуститься в свет Ном.
322. *Піти у скитки.* Отправиться скитаться.
323. *Заходити в хмару.* Фантазировать; витать в облаках.
324. *Увійти в хрест.* Окреститься.
325. *Заходити, зайти за край.* Выходить, выйти из пределов Ш.
326. *Вийти на кого.* Сделаться чем. — Вони виходять на попа без ніякої науки.
327. *Зіходити, зійти на що.* Обращаться, -ратиться, превращаться, -ратиться во что. — Ї ми колись були добрі, а ось же довелось зійти на ледащо.
328. *Зійти на біду.* Обеднеть; впасть в несчастье.
329. *Виходити, вийти на добре, на эле.* Оканчиваться, окончиться благополучно, хорошо, неблагополучно, нехорошо. — Трудно, аби на добре вийшло, що із злих рук прийшло Ном.
330. *Виходить, вийшло на моє (твое, його, наше і д.).* Выходить, вышло по моему (по твоему і д.).
331. *Ходити, піти на засіди, на засідку.* Залегать, залечь на дичь; сесть в засаду. — Ходив я на засіди на котки.
332. *Іти, піти на користь.* Служить, послужить на пользу. — Це піде їм на користь Ш.
333. *Прийшло на рано.* Настало, началось утро.
334. *На переверт піти.* Пойти вверх дном, шиворот на выворот. — На переверт пішло діло Лев.
335. *На перемоги йти, піти з ким.* Вступать, -пить в состязание Ш.
336. *Піти, вийти на посиденьки, на посідки.* Отправиться посидеть, побыть в гостях, на улице Барв.

337. *Зіходити, сходити, зійти на чий розум.* Поступать, -пить, как кто.
338. *Іти на супереки з ким.* Делать против чьего либо желания. — Іде на супереки з батьком старший син.
339. *Ітися на добро.* Ітти к добру. — На добро ідеться.
340. *Підходити, підійти під кого.* Соблазнять, -нить. — Можна під її підійти чи ні?
341. *Підходити, підійти під ласку кому.* Входить, войти в милость, приобретають, -брести чью-либо благосклонность.
342. *Підходити, підійти під мислі кому.* Нравиться, понравиться. Хорошая дочка твоя під мислі підходить Чуб. V, 901.
343. *Перейти через край.* Выйти из пределов Ш.
- Інстру-** 344. *Ходити блудом.* Блуждать, не знать, что делать. — Тра, щоб
менталь. у селі були такі, котрі перед ведуть, а без їх блудом люди ходять.
345. *Увійти боєм.* Войти вооруженной силой. — У Київ мусив боєм увійти.
346. *Піти вогнем пожаром.* Сгореть. — Бодай сіно вогнем пішло і коса зломилась. — Який я коштовний дім збудував, громовим пожаром пішов.
347. *Піти димом.* 1. Сгореть. 2. Пойти прахом.
348. *Іти лавою.* Ітти сплошною массою Кв.
349. *Підійти лестками кого.* Взять кого лестью.
350. *Заходити лестом.* Обольщать; обманувать при помощи хитрости.
351. *Піти млинком.* Вертеться, двигаясь. — (Листочок) пішов млинком за вітром.
352. *Ходити нависом біля кого.* Неотступно ходить за кем.
353. *Іти, піти обертом: голова іде, пішла обертом.* Голова идет, пошла кругом О. К.
354. *Ходити своїм робом, іншим робом.* Действовать, поступать по своему, по иному. — Не всі ми його робом ходимо. Пора... про Україну робом іншим дбати.
355. *Ходити правим, лихим робом.* Действовать, поступать справедливо, дурно. — А хто правим ходить робом, того милуй Кул.
356. *Піти рукою.* Повезти, иметь удачу. — Недавно ся оженили, не пішло рукою Ном.
357. *Піти світами.* Див. *Піти в світи.*
358. *Перейти хмарою.* Пройти бесследно. — Не журись, хмарою перейде та й край.
- Льокатив.** 359. *Ходити по годах.* Постоянно служить по найму.
360. *Ходити по правді.* Поступать, служить правдой.
361. *Піти світ за очі.* Пойти, куда глаза глядят.
362. *Зайшов вечір.* Начался, настал, наступил вечер.
363. *Зайшла гадка.* Пришло в голову Т.
364. *Заходить, зайшла погребя.* Возникает, возникла, явилась потребность О. К.
365. *Іти позавгорідно.* Ітти окольными путями.
366. *Іти, піти пусто.* По пустому пропадать, -пасть.
367. *Ходити хороше.* Быть хорошо одетым. — Що то люблю, щоб у роскоші жити!.. Пити, їсти, хороше ходити Кв.
368. *Ходити чорно, біло.* Быть одетым в черную, в белую одежду.

369. *Одійшли шпари*. Прекратилась боль в пальцах от мороза. Переносно: прекратился чей-л. страх, вообще стесненное состояние.

370. *Дійдеться ряд*. Придет черед.

Кидати, кинути, -ся, викидати, -кинути, закидати, -кинути, накидати, -кинути, скидати, -кинути, -ся.

371. *Не кидатися чого*. Не откаться, не отказываться от чего. — **Генитив**. До святого духа не кидайся кожа. Першого купця не кидайсь Ном.

372. *Кидати галки*. Баллотировать шарами.

Акузатив.

373. *Викидати колос*. Выбрасывать колос. — Соловейко щебече, поки жито колос почне викидати.

374. *Викидати качани*. О капусте: давать кочни.

375. *Кидати кров*. Делать кровопускание, кровь отворять. Київщ.

376. *Прикинути пеню*. Взвести беду, напраслину.

377. *Прикинути слівце*. Ввернуть словцо Лев.

378. *Закидати, -кинути слова*. Намекать, -кнуть. — Почне слова закидати, воду, як то кажуть, каламутити МВ.

379. *Вкинути в голову собі*. Забрать, вбить себе в голову.

380. *Закидати, -кинути на догад*. Намекать, -кнуть. — Закинув Марусі на догад, що це він її любить Кв.

381. *Закидати, -кинути на кого*. Намечать, -метить в мыслях кого. — Став дівки шукати. Вже на яку то він не думав? Зараз на чернігівську протопопівну закинув та й сам злякався од нерівні Кв.

382. *Скидати, -ся на кого*. Быть похожим, смахивать на кого. — Обличчям він дуже скида на вас.

383. *Скидати на кого рукою*. Показывать на кого рукою.

384. *Викидати на очі*. Колоть глаза. — Мені на очі викидають, що в нас хати нема.

385. *Закидати, скидати, накидати, кинути, закинути, скинути, накинути оком*. Взглядывать, -лянуть, посматривать, -реть, брсать, -сить взгляд; окинуть, охватить взглядом. — Куди оком закинеш, усі женяться Кв. Скільки оком кинути — гора мріла. От і оком не скинеш всього селища Грушиного Етн. 40. Понад річкою зеленіли густі очерета, скільки можна було скинути оком Лев. *Дівчину оком накинути*. Насмотреть, наметить, девушку.

Инструменталь.

386. *Кидати хлящем*. Бросать в беспорядке, как попало. — Кинув так хлящем усе хазяйство, а сам пішов на вулицю.

387. *Скидагися, скинутися очима*. Взглядывать друг на друга. — Скинулись близько очима.

388. *Скидагися, скинутися чим*. Обращаться, -ратиться во что. — Скидайсь ти, Домно, гадукою, а я білим каменем стану.

Класти, ложити, кластися, докладати, доложити, накладати, накласти, наложити, покладати, покласти, прокладати, проложити, скласти, сположити.

389. *Докладати, -класти, доложити до чого праці, рук*. Прилагать, **Генитив**. -ложить старання.

390. *Прикладатися, -кластися до кого*. Применяться, -ниться к кому. — Це й нам треба до вас прикладатися.

- Акузатив.** 391. *Покладати величність у чому.* Придавать чому-лиbo значення. — Козаки у хлібі кохаються, ото як зійдуться, то й пита один одного: а скільки у тебе хліба? Бо він у чому іншому величності не покладає.
392. *Покладати, положити гнів на кого.* Положить гнев на кого. — На свого старшого брата великій гнів покладав. Положили гнів на Миколу Гн. 85.
393. *Покладати гріх на кого.* Взводить грех на кого. — Я ні на кого не покладаю гріха, як на Петра.
394. *Класти межу.* Проводить границю.
395. *Класти милость на кого.* Оказывать снисхождение кому. — Це ще я милость на його кладу, що не позиваю, а то було б йому.
396. *Класти, покладати надію, надії на кого.* Возлагать, -ложить надежду, надежды на кого. — На його єдиного покладаю мої надії.
397. *Проложити пісню, зутірку.* Сложить, сочинить песню, рассказ Кул.
398. *Складати, скласти подяку.* Приносить, -нести благодарность Ш. Ми їм подяку складаєм за їх щирі труди Етн. 21.
399. *Закладати, -класти, заложити позов.* Вчинить иск; возбудить процесс, судебное дело.
400. *Складати, скласти рахубу.* Считать, сосчитать. — Скільки всіх зорь, тому ще ніхто рахуби не склав.
401. *Прикладати руки.* Усердно работать Ном.
402. *Підкладати руки кому, під кого.* Помогать кому. — Не туди він дивиться, щоб нам руки підкладати, а щоб нас у лабетах своїх держати Барв. 500.
403. *Покладати, — класти хреста.* Осенять, -нить себя крестом.
404. *Укласти, скласти, зложити ціну.* Назначить цену; оценить. — Наїхали купці із Варшави, вороному коню ціну вклали.
405. *Класти честь на собі.* Блюсти, соблюдать свою честь, уважение к себе. — Я б і сказав тобі, та честь на собі кладу Ном.
406. *Класти, покладати в голову.* Думать, догадываться, воображать. — І в голову цього не покладай. Лягли і в голову не клали, що вже їм завтра не вставать.
407. *Сположити на руки кому.* Возложить на кого, поручить кому. — Йому сположили на руки їх (коней) чистити.
- Інструменталь.** 408. *Наложити, накладати, -класти, налягти головою.* Положить голову, погибнуть.
409. *Наложити душею, життям.* Пожертвовать жизнью.
- Льокатив.** 410. *Класти, покладати в головах.* Див. *Класти, покладати в голову.* — Не думав і в головах собі не покладав Ном.

Мати, матися.

- Генітив.** 411. *Волі маєте.* Как вам угодно Ном.
- Акузатив.** 412. *Мати відома.* Знать. *Нема відома.* Неизвестно. — А нема відома, як у тому замку, що в ньому.
413. *Мати заздрість на кого.* Завидовать кому.
414. *Мати зазлість на кого.* Враждовать с кем, ненавидеть кого.
415. *Мати злість на кого.* Злобствовать на кого.

416. *Мати обачення на кого.* Обращать внимание на кого, присматривать, заботиться о кем. — Знайшла мене, ой, смертонька в чужій сторононьці, — май же, сестро, обачення на діти мої.
417. *Мати охайність.* Быть опрятным.
418. *Мати перевагу.* Преобладать, иметь преимущество.
419. *Мати приЗру на кого.* Подозревать кого.
420. *Мати ремст на кого.* Быть недовольным кем. — На нас і на тих людей мав він великий ремст.
421. *Мати силу.* Иметь действие. — Закон має силу О. К.
422. *Мати увагу на кого.* Обращать на кого внимание Т.
423. *Мати удачу (вдачу) до чоґо.* Иметь к чему-л. способность.
424. *Мати храп на кого.* Иметь зуб против кого. — Каже, що на нього атаман має храп.
425. *Мати за добре, за эле.* Считать что-л. хорошим, дурным. — Він нам цього не має за эле О. К.
426. *Мати на пеню.* Иметь причину для ссоры. — Я з тобою нічого не маю на пеню Ном.
427. *Мати на мислі, на гадці, на думці.* Предполагать, думать. — **Льокатив.** Скажи, скажи, моя мила, що маєш на мислі Метл. 62.
428. *Мати на оці.* 1. Не спускати с глаз. 2. Иметь в виду.
429. *Мати на повазі коґо.* Питать уважение к кому. — Чим вони не люди? І добрі, і заможні, всі їх на повазі мають МВ. II, 111.
430. *Мати на приміті.* } Иметь в виду Ш.
431. *Мати на увазі.* }
432. *Матися на бачності.* Быть на стороже, быть осторожным.
433. *Мати себе смутно.* Быть грустным, печальным.

Могти; змагати, знемагати, спомагати, -могти, спромагатися, -могтися.

434. *Змагати.* 1. Быть в силах, в состоянии. — Ой, косити, молотити — я то не змагаю.
435. *Змогтися.* Собраться с силами, со средствами. — Не змоглись на евангелію, цілуйте псалтирю Ном.
436. *Знемагати на що.* Изнемогать от чего. — То тим вони спочи- **Акузатив.** вали, що на рани постріляні та порубані дуже знемагали.
437. *На сон знемагати.* Сильно хотеть спать.
438. *Спомагати, -могти на що.* Давать, дать возможность, средства. — На що нас Бог споміг, тим і приймаємо Ном.
439. *Спромагатися, -могтися на що.* Собираются, -браться со средствами. — Спромігся дід на обід, а баба на кисіль Ном.
440. *Змагати здоров'ям: Чи ти здоров'ям змагаєш?* Здоров ли ты? **Інструменталь.**

Носити, нести, -ся, виносити, -нести, зносити, -нести.

441. *Зносити мислі до коґо.* Думать о ком. — Я до тебе не говорю, тільки мислі зношу.
442. *Винести на явність.* Обнаружить; ясно доказать.
443. *Зносити, знести головою, умом.* 1. Соображать, -разить, уразуметь. 2. Быть в состоянии собственными силами сделать. — **Інструменталь.** Чи він би ж то громадське діло зніс головою? Не міг він умом знести, яким дивом дивним він живий та цілий вискочив МВ.

444. *Мислі зносять, заносять кого.* Усилено думаєт. — Мислоньки мене зносять Грінч. М. Ш, 246. Мене мислі заносять іб. 247.
 445. *Нестися високо, вгору.* Заноситься, важничать. — Кожен, хто нестиметься вгору, принизиться.

Падати, випадати, -пасти, відпадати, -пасти, занепадати, -пасти, підупадати, -пасти, припадати, -пасти, спадати, -пасти, упадати, -пасти.

- Генітив.** 446. *Відпасти права, ласки.* Лишиться, потерять право, расположение.
 447. *Припадати, -пасти до впадоби, до натури, до душі.* Нравиться, понравиться. — (Оповідання) так припали до душі, мов мама рідна (Гн. Хотк. Кам. душа). Нашій бабі дуже припало до душі оце займище наше Етн. 40.

448. *Припасти до смаку.* Прийтись по вкусу.
 449. *Спадати, спасти з голосу.* Терять, потерять голос; спадають голосу. — Дяк п'є горілки багато і вже спадає з голосу.
 450. *Спасти з глузду.* Сойти с ума.
 451. *Спадати, спасти з лиця, з тіла.* Худеть, похудеть лицом, телом. — Розважали матусеньку, таки з лиця спала. Усе було тружусь, роблю, аж з тіла спала.

452. *Спадати, спасти з розуму.* Глупеть, поглупеть. — Ні, наші козаки ще з розуму не спали, щоб вовка од біди сховали Л. Гліб.
 453. *Упадати коло кого.* Ухаживать за кем. — Нехай би ти коло неї впадала, а не вона на старості літах коло вередливого дівчати МВ.

- Акузатив.** 454. *Падати в нестямю.* Впадать в бессознательное состояние, терять сознание.

455. *Впадати, впасти в око, в очі.* Бросаться, -ситься в глаза. — Вона мені ще й тоді в око впадала, що яке то молоде й хороше та нещасливе Барв.

456. *Впасти в пам'ятку.* Запечатлеться в памяти.

457. *Запасти в серце, в око, в душу.* Приглянуться, произвести впечатление, понравиться. — Олена знає того парубка, що їй так у душу запав Кв.

458. *Впадати, впасти в слово.* Вмешиваться, -шаться в разговор.

459. *Попасти в клопіт.* Смутиться, попасть в неловкое положение.

460. *Спадати, спасти на думку, на розум.* Приходить, прийти в голову, на мысль, на ум. — І знов тобі щось на думку спало. Нікому така думка не спала на розум Кв. І на думку така (дівчина) не спадала Стор. 158.

461. *На моє слово впало.* Вышло по моему.

462. *Спасти на чию стежку.* Пойти по чьей-либо дорожке, по чьим-либо следам. — Ой, і я на дідову стежку спала: він учора розбив кухля, а я сьогодні.

463. *Занепадати на здоров'я.* Див. *Занепадати здоров'ям.*

464. *Підпадати, -пасти під мислі.* Нравиться, понравиться. — Ой ти мені... під мислоньки не підпав Чуб. V, 843.

- Інструменталь.** 465. *Випадком випасти.* 1. (Как раз) случиться. — Випадком випало дуже добре. 2. Пойти прахом. — Як беруть з нас гроші, так випадком і випадуть.

466. *Занепадати, -пасти здоров'ям, на здоров'я, бевать, -беть.* — Чоловік з нудьги зовсім занепадає на здоров'ї. Ослабевать, здоров'ям МВ.
467. *Упадати лестю до кого.* Поддабриваться, подольщаться. — Силестю упадає. — Сидо його чорнявая
468. *Спадати, спасти очима на кого.* Встречать, -достити взглядом. — Куди я не гляну, усе на його погляд очима спадає МВ.
469. *Припадати, -пасти чим (снігом, пилом).* Покриваться, -крыться чем (снегом, пылью). — Не жаль мені дориваться, що пилом припала.
470. *Упадати, -пасти, занепадати на силі, на здоров'ї.* Ослабевать, Льокатив. -беть.
471. *Упасти на лиці. Похудеть лицом.*
472. *Підупадати на силах.* Постепенно ослабевать.
473. *Кров нападає.* Кровь ударяет в голову, кров приливаєт к голове. Київщ.
474. *Нестямки напали.* Растерялся, забылся, -лицьки.
475. *Куди очі спали.* Куда глаза глядят. — Біжати кинулася, куди очі спали МВ.
476. *Падь пала.* Стих нашел. — На мене падь пала.
477. *Щоки відпали.* Лицо обрюзгло.

Пускати, пустити, -ся спускати, -стити, напускати, стити, попускати, -стити.

478. *Попускати, -стити (місця, поля).* Уступать, -пить (немного) Генітив. места, поля). — Козаку нетязі більше місця на покуті попускали.
479. *Напускати туману в очі.* Пускають пиль в глаза Ш.
480. *Пуститися берега.* 1. Потерять всякую сдержку. 2. Отдаться на произвол судьбы.
481. *Духу пускається хто.* Испускает дух. — Коні біжать, духу пускаються, а він все свариться: чого помалу їдець.
482. *Спустити з ока.* Выпустить из виду Т.
483. *Пускати, -стити ману.* Пускають, пустить пиль в глаза, моро- Акузатив. чить Ш.
484. *Пускати славу.* Распространяють молву.
485. *Пускати горохту.* Пускають сплетни. — Я ніри не діймав, як люде про неї горохту пустили Барв.
486. *Пускати тумана.* Дурачить, обманувать.
487. *Спускати, -стити ціну.* Сбавляють, -вить ціну Кул. Лев.
488. *Пустити в запомин.* Предать забвению.
489. *Пустити в непам'ять.* Предать забвению.
490. *Пуститися в ледащо.* Сделаться беспутным. стивсь в ледащо, що хочеш нас звести ні на що. — Чи це і ти пу-
491. *Пускати, -стити на пожар.* Сжигать, сжечь. — Семиград сул-
492. *Пуститися на одчай божий, на одчай душі.* Пуститися. — На все отважитися;
493. *Пускатися, -ститися на що.* Решаться, -шиться на что. — Я не вірю, щоб Христя на таке пустилася.

Робити, зробити, виробляти.

- Генітив.** 494. *Робити до любовости.* Делать в свое удовольствие, по своему желанию.
- Акузатив.** 495. *Робити, зробити волю кому, чию.* Исполнять, -нить чье-либо желание (волю). — Ой, ви чумаченьки, ой, ви молоденькі, зробіть мою волю.
496. *Робити збитки.* Проказничать.
497. *Робити звістку.* Подавать весть.
498. *Робити землю.* Обробувать землю.
499. *Виробляти землю.* Истощать землю частыми посевами. — Виробили так землю, що вже нічого не родить.
500. *Робити, зробити лад.* Приводить, -вести в порядок.
501. *Зробити ласку.* Сделать одолжение МВ.
502. *Робити плату.* Производит платёж. — Одчиняйте хату та робіте плату.
503. *Робити ремесство.* Заниматься ремеслом. — Роблю ж я таки те ремесство синило, так воно добре мені в знаки далось.
504. *Виробляти силу.* Истрачивать на работе силу. — Виробив я свою силу та на твої діти.
505. *Зробити смерть собі.* Наложить на себя руку, лишить себя жизни.
506. *Зробити умову.* Заключить договор Ш.
507. *Робити хліб.* Обробувать землю. — Натальці треба не письменного, а хазяїна доброго, щоб умів хліб робити Котл.
508. *Робити що за іграшку.* Делать что-либо с легкостью, шутя.
509. *Робити на капость.* Делать на зло Ном.
510. *Робити на пеню.* Делать наперекор, на зло. — Так робиш, як мені на пеню Ном.
- Інструменталь.** 511. *Робити, зробити своїм богом.* Делать, сделать по своему.
512. *Робити волею.* Делать добровольно, по собственному желанию.
513. *Робити закладом.* Делать медленно, не спеша.
514. *Робити ширим серцем.* Усердно, искренно что-либо делать.

Сідати, сісти: посісти, присідати, -сісти.

- Акузатив.** 515. *Посісти що.* Принять во владение, овладеть. — Не думай, що ти посядеш мою худобу.
516. *Присідати, -сісти кого.* Одолевать, -леть. — А дівчину думи лютії присіли.
517. *Сум посідає кого.* Грусть, печаль охватывает. — А який то сум понімав та посідав часом, то й не сказати МВ.
518. *Його туга посіла.* Им тоска овладела Ш.
519. *Його присіла сідина.* Он поседел, покрылся сединой.

Ставати, стати, діставати, -стати, пристати, переставати, -стати, устати.

- Генітив.** 520. *Ставати, стати дуба.* Становиться на дыбы.
521. *Дістати ласки.* Приобрести расположение, милость. — Такої ласки дістану й у Параски Ном.
522. *Ставати, стати до чого.* Братсья, взятья, прийнятья за что. — Сей же, як до чого став, ...уся душа його в роботі МВ.

523. *Ставати до бою, до побою.* Вступать в бой, виходить на бой.
524. *Ставати, стати до оборони.* Підніматься, -няться на захисту Ш.
525. *Стати до помочі.* Прийти на допомогу.
526. *Ставати, стати до розмови.* Заговаривать, -рить с кем.
527. *Дістати в лице.* Получити пощечину. **Акузатив.**
528. *Пристати у приими.* Не имея своего хозяйства, сесть на хозяйство родителів жєны в єє доме.
529. *Стати на очі.* Сделаться ясным, понятным. — Стала людям на очі неправда в нашій українській справі Є.
530. *Ставати, стати на кого.* Підніматься, -няться, восстать. — Чи там раду радять, як на турка стати, не чуємо на чужині Шевч.
531. *Стати козубом.* Замерзнуть, сделаться твердым, как кора (о мокрой одежде). **Інструменталь.**
532. *Стати наметом.* Разбить шатры.
533. *Стати опором.* Оказать сопротивление. — Стояли на сеймі опором проти політичної системи єдиности віри в Польщі.
534. *Стати побоем.* Быть готовым начать бой (о войске). — Сам звів корогву та й берегом пішов, став побоем перед Хотиним.
535. *Пнем (на пню) стати.* Заупрямиться. — Внучечка як на пню стала: лікаря та лікаря МВ.
536. *Стати у мочах.* Войти в силу, сделаться сильным, окрепнуть. **Льокатив.**
Сидить черв'як як у тому гніздечку, а як стане у мочах, то й вилізе.
537. *Стати у подобі.* Понравиться. — У подобі став їй новий піп Барв.
538. *Стати у помочі, до помочі.* Прийти на допомогу.
539. *Стати у пригоді.* Пригодиться. — Я тобі у великій пригоді стану Рудч. I, 87.
540. *Переставати, -стати у чому.* Остановивляться, -новиться на чем. — І ще ж то жиди рандарі у тому не перестали: — На славній Україні всі козацькі церкви заорєндували.
541. *На годині стало.* Установилась погода.
542. *Стати на заваді.* Помешать.
543. *Стати на пам'яті.* Припомниться, приходить на ум, на память, в голову. — Тоді тобі усі діла на пам'яті стануть.
544. *Стати на переметі.* Воспрепятствовать, повредить. — Він міг стати йому на переметі, шкодити.
545. *Стати на пню.* Див. Стати пнем.
546. *Стати на речах з ким.* Вступить с кем в разговор Ном.
547. *Стати на рушнику.* Обвенчаться.
548. *Стати на слові.* Сдержать слово.
549. *Стати на стану.* Піднятися на ноги (в переносн. смысле). — Хоч у домовину клади, неначе він год нездужав, а тепер знову на стану став.
550. *Стати опір.* Оказать сопротивление. — Ви проти нас обидва опір стали.
551. *Устати переп'ят на кого.* Стать кому на дороге, преградить путь кому.
552. *Стала пригода.* Приключился случай.
553. *Ставати, стати ряд-у-ряд.* Становиться, стать равными рядами.

Ставити, становити, поставити, постановити, пристановитися, настановляти, -вити.

- Генітив.** 554. *Пристановитися до чого.* Избрать занятие. — Пристановився до гандлю.
- Акузатив.** 555. *Настановити закон.* Установить закон.
556. *Поставити обід.* Дать обед (пир).
557. *Ставити, поставити питання.* Предлагать, -ложить вопрос О. К.
558. *Ставити за вину.* Вменить в вину Ш.
559. *Поставити за обов'язок, за повинність.* Вменить в обязанность О. К.
560. *Настановляти, -вити на кого.* Назначать, -чить кем, делать, сделать кого кем. — Настановили на голову. О. К.
561. *Настановляти, -вити кого на добру путь, на розум, на добрий розум.* Надоумить, направлять, -вить на истинный путь кого.
562. *Ставити кого на очі.* Давать очную ставку.
563. *Поставити на своє.* Поставить на своем. — Він знав, що дочка поставити на своє, коли він схоче Лев.
564. *Настановити на хліб.* Обеспечить материально. — Прохала свою приятельку настановити її на хліб, пошукати службу Барв.
- Інструменталь.** 565. *Настановити людьми.* Сделать человеком. — Час тебе оженити, людьми настановити.
566. *Поставити прямцем.* Поставить вертикально.

Стояти, відстояти.

- Акузатив.** 567. *Відстояти ноги.* От долгого стояния получить отек ног Лев.
568. *Стояти за кого.* Поддерживать кого, держать чью-либо сторону.
569. *Стояти за що.* Считаться чем, быть чем. — В мене те стоїть за лихо пекуче, що мені слова промовити не вільно МВ.
570. *Стояти на чію руч.* Быть на чьей-либо стороне. — Він бо раз-у-раз на їх руч стоїть.
- Інструменталь.** 571. *Стояти лубом.* Быть твердым, как лубок (об одежде, вообще о тканях).
572. *Стояти за чим.* Дорожить чем. — Я за волами не стою — бс-рїть їх.
573. *Стояти над гробом.* Быть одной ногой в могиле.
- Льокатив.** 574. *Стояти на думці.* Не выходит из головы.

Тягти, відтягти, затагти, потягти.

- Генітив.** 575. *Тягти до права.* Привлекать к суду. — Син вітця до права тягне.
- Акузатив.** 576. *Відтягти голос: голосу не відтягне.* Не в силах отвести голос, заговорить.
577. *Затагти затаг.* Навербовать отряд, шайку.
578. *Тягти за кого.* Держать чью-либо сторону. — Не тягнеш ти за беззаконних, що прикриваються законом.
579. *Потягти руку за ким.* Взять, принять чью-либо сторону Ном.
- Інструменталь.** 580. *Потягти за ким.* Взять, принять чью-либо сторону.
581. *Повтягало очі кому.* Ввалились глаза.

Чинити, учинити, счиняти.

582. *Чинити (правити) відправу.* Служить в церкві. **Акузатив.**
583. *Чинити, учинити (увольнити) волю.* Ісполнять, -нить желаніе. — Чини мою волю Шевч., Чуб. V, 940. Вволить мою волю Чуб. V, 950. Ввольни ж мою волю іб. 161.
584. *Чинити заповідь.* Ісполнять заповідь. — Вони ж твою заповідь чинили.
585. *Чинити, учинити злість.* Делать, сделать зло.
586. *Чинити кривду.* Обижать.
587. *Чинити ласку.* Делать одолжение. — Чиніте ласку, внесіте ковбаску.
588. *Чинити обов'язок.* Ісполнять долг Ш.
589. *Счиняти перелюбки з ким.* Творить с кем прелюбодеяние.
590. *Чинити славу.* 1. Разглашать, делать. 2. Прославлять. — Премудрому лицареві славу учинили.
591. *Чинити слідство.* Производит следствие Ш.

Додаток до фразеологічного словничка¹.

592. *Забивати, -бити в кайдани, в колодку, в диби.* Заковувать, -ковать в кандалы, в оковы. **Бити.**
593. *Як набіжить.* Как придется. — Треба жити, як набіжить. **Бігти.**
594. *Набираги, -брати тіла.* Полнеть, пополнеть. **Брати,**
595. *Місця собі не прибере.* Места себе не находит Стор. 52. **взяти.**
596. *Нічого не прибрав* більш їй одмовити. Ничего больше не нашелся ей ответить.
597. *Добрати до своєї мислі.* Избрать по душе. — Не добре козак дівки та до своєї мислі Чуб. V, 292.
598. *Взяти на язика.* Чуб. V, 146. Див. 65. *Брати, узяти на зуби.*
599. *Брати озребом.* Загребать, обеими руками брать (нечто сыпкое).
600. *Не збувати.* Всегда быть, всегда находится, всегда имется. **Бути,**
Що нагаєчка, що дрягочка із кілочка не збуває. **збувати.**
601. *Не збуває до розмови.* Всегда есть о чем говорить. — А в жінок не збуває до розмови: то дівування згадають, то се, то те, то про лиху долю не наговоряться.
602. *Йому на розум не збуває.* Ума у него достаточно. — Людина добра і на розум йому не збувало.
603. *В уподобі бути.* Быть, прийти по вкусу, нравиться. — Багато мене сватало, та ніхто мені не був у такій уподобі, як один парубок Барв. 270.
604. *Бути на думці: А в мене не те на думці.* А у меня не то в голове Барв. 211.
605. *Бути на порі.* Быть на возрасте. — Дівки теж на порі Етп. 35.
606. *Бути на підпитку.* Быть под хмельком.
607. *Бути наскінчу.* Приходить к концу (о времени). — А на дворі тим часом січень був наскінчу.
608. *На біду вести.* Довести до беды, до бедности. — Я твого брата знов на біду звезду. Яв. 149. **Вести,**
609. *Переводити, -вести на нівець.* Обращать в ничто, превращать, -вратить в ничто. — Пасіку лихі сусіди переводили на нівець Етп. 31. **водити.**

¹ Розклад матеріялу в додатку той самий, що в основному словничку.

- Дати, датися, -ся.** 610. *Проступку не дає.* Проходу не даєт. — Він мені що далі, то все більше проступку не дає, а я втікаю, ховаюсь од його Барв. 394.
611. *Придавати, -дати ходи.* Прибавлять, -вить шагу. — Чим дуж придав ходи в ноги.
612. *Здавати, здати екзамена.* Выдерживать, -жать екзамен. Лев.
613. *Дати ціну чому.* Оценить что-л. — Дали йому (коневі) ціну шістдесят рублів ще й чотири. Чуб. V, 781.
614. *Вдаватися, вдатися (вдарятися, вдаритися) в тугу.* Впадать, впасть в тоску. — Не журися, моя мила, не вдавайся в тугу. Чуб. V, 329. Не вдаряйся в тугу ів. 402.
615. *На добраніч дати.* Пожелать спокойной ночи. Чуб. V, 36, 234.
616. *Даватися, датися навзнаки.* 1. Показываться, показаться. — Як були ми колись панськими кріпаками, то вона така була, що було і навзнаки не дається; а тепер сама забалакала, — така тиха та добра до людей. 2. Давать, дать себя знать. — Дались мені навзнаки чоловічі кулаки.
- Держати.** 617. *Уряд держати.* Вмер половецький повковник, що після Шрама уряд держав Кул. Чорна Рада.
- Імати, (н)яти.** 618. *Журба обняла.* Печаль, тоска схватила, овладела. — Кругом його головоньку журба обняла Чуб. V, 370.
619. *Млості обняли.* Дурно стало. Як побачив пироги, його млості обняли та й упав. Чуб. III, 425.
- Іти, ходити.** 620. *Пішло в нівець.* Пошло прахом.
621. *Іти в розум.* Становиться понятным. — Оце їм найперше іде в розум Етн. 30.
622. *Зайти в тяготу, в тяж.* Забеременеть. — Зайшла в тяготу Шух. 116. Зайшла в тяж. Яв. 84.
623. *Ходити на стрілецтво.* Заниматься охотой. — Він ходив на стрілецтво і бив птаху усяку, де яку на світі зобачив Шух. 100.
624. *Ідеться, пішлося на горе.* Идет, пошло на несчастье. — Та коли мені та молодий вже на горе пішлося Чуб. V, 300.
625. *Підійти димом.* Побыв в дыму, отдавать, пахнуть дымом. — Жито димом підійшло, як пожежа була, так чоловік дешево продавав Барв. 299.
626. *Торгом ходити.* Торговать (путешествуя). — Другі мабуть по далеких землях торгом ходили, поки собі корисне місце... вподобали і новим городом... сіли Кул. VI, 10.
627. *В тяготі ходити, на тих часах ходити.* Быть беременной. — Жінка його на тих часах ходила Яв. 136. Його жінка в туготі ходить Яв. 164.
628. *Ходити в хорошому, чорному, білому.* Быть одетим хорошо, в черное, в белое. — Будеш їсти, будеш пити і в хорошому ходити. Хожу в чорному — кажуть ледащиця; хожу в білому — кажуть чепуриться Чуб. V. 144.
629. *Іти нога за ногою.* Ити медленно. — Ішов захожий тихо, нога за ногою.
630. *Ходити опірці.* Ходить, опираясь на разные предметы. — Опірці по хаті ходить.
631. *Заходить річ про що.* Разговор касается, вопрос касается чего-л. — Як заходила річ про рідну маму... Кул. VI, 473.
632. *Вийшов час (місяць, рік).* Окончился срок. — Як вже ті літа вийшли Яв. 24.

633. *Мороз піде по кому.* Бросит кого в холод. — Що, коли його нема на світі — подумаю собі, а мороз так по мені і піде.
634. *Сказати на добридень.* Поздороваться, пожелать доброго утра. **Казати.**
Стор. 50.
635. *Кругу накидати.* Делать круг, обход (в пути). — Ходім напрямцём, — чого нам стільки кругу накидати. **Кидати.**
636. *Проложити пісню.* Сочинить, сложить песню. — Це не пісенька, а щирая правдонька. Так ми у своїх батьків служили, та оце про їх і пісню проложено. **Класти, ложити.**
637. *Скласти на себе.* Взять на себя. — Сама господиня усеї цієї роботи не одважиться на себе саму скласти Етн. 45.
638. *Накладати з ким.* Водить с кем-н. компанію; действовать с кем-н. заодно. — Ворожка з бісом накладає Ном. 323. Я не з тих, щоб з тобою накладати Етн. 39.
639. *І в мислях собі того не покладай.* И не думай об этом. Кул. VI, 535, Див. № 406; 410.
640. *На дощ заноситься (береться).* Собирается дождь. **Носити.**
641. *Думка запала в голову.* Мысль засела в голове. — Все сидить, рукою підпершися, все думає... наче думка яка важка запала їй в голову. **Падати.**
642. *Впасти в сухоти.* Нажить чахотку. — Через тебе мила впав я в сухоти Чуб. V, 1003.
643. *Коли випаде слухний час.* Когда выберется удобное время. — Написали б ви мені, добродію, коли вам випаде слухний час. Кул. ЛН. 4.
644. *Справдити своє слово.* Исполнить обещание, сдержать слово. **Правдити.**
645. *Зірвати бунт.* Поднять бунт. **Рвати, -ся.**
646. *Зірватися на ноги.* Вскочить на ноги.
647. *Зірвалася буря.* Гроза поднялась.
648. *Напосістися на кого.* Пристать к кому. — Напосівся на мене, **Сісти, -ся.**
щоб дав йому грошей.
649. *Присів туман.* Заморочило. Його таменьки присів туман та й зблудив з дороги Шух. 89.
650. *Стати у поміч.* Прийти на помощь. — Діти своїм батькам **Стати.**
у поміч стають Рудч. II, 107.
651. *Стати на згоді.* Помириться. — Старі наче б то на згоді стали Нар. 238.
652. *На порі стати.* Войти в возраст невесты. — Росла, росла дівчинонька та й на порі стала Чуб. V, 1038.
653. *Стояти на перешкоді.* Див. *Бути на перешкоді.* № 119.
654. *Встояти на слові.* Сдержать слово. — Не встояв староста на слові Кул. VI, 109. **Стояти.**
655. *Небезпечне стояти.* Находиться в опасности. — Степи тоді небезпечне стояли і по степах татарва і всяка дича гасала Кул. VI, 227.
656. *З кроку ступити.* Уступить дорогу (преимущественно в переносном смысле). — Дурному з кроку ступити — сто днів одпусту доступити Ном. **Ступити.**
657. *Згоду учинити.* Заключить мир. — Пани, тее зрозумівши, згоду учинили; підкинувшись під Гумань, Гонту ізловили. **Чиняти.**
658. *Розказ учинити.* Исполнить приказание. — Розказ мій учиніте, вигубіть всі діти в мойому царстві Чуб. III, 379.

СКОРОЧЕННЯ І ПОЯСНЕННЯ ДО НИХ.

- Барв. — Ганна Барвинокъ (О. М. Кулишева). Оповідання з народнихъ усть з портретомъ авторки й зъ передмовою Б. Гринченка. К. 1902.
- Бер. — Невидані пісенні тексти, що записала О. Курило від жінки з Берестейського пов. Городненської губ.
- Бусл. I. — Историческая грамматика русскаго языка, составленная Ѡ. Буслаевымъ. Изданіе второе, передѣланное, часть I, Москва 1863.
- Бусл. II. — Те саме ч. II.
- Гн. — П. А. Гнѣдичъ. Матеріали по народной словесности Полтавской губернии. Роменскій уѣздъ. Выпускъ IV. Сказки, легенды, рассказы. Изданіе Полтавской Ученой Архивной Комиссии. Полтава 1916.
- Гн. г. — Матеріяли до української етнології Наукового Т-ва ім. Шевченка у Львові. Том. XII. Гаївки. Зібрав Володимир Гнатюк. У Львові 1909.
- Гн. Кол. і щ. I. — Етнографічний збірник Т. XXXV. Колядки і щедрівки. Т. I. Зібрав Володимир Гнатюк. У Львові 1914.
- Гол. — див. Ял.
- Гн. Колом. II. — Етнографічний збірник Т. XVIII. Коломийки. Зібрав Володимир Гнатюк. Т. II. У Львові 1906.
- Гр. — Словарь української мови, збрала редакція журналу „Кіевская Старина”. Упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Гринченко. Т. I, II, III, IV. Київ 1907—1909.
- Грінч. М. III. — Етнографическіе матеріали, собранные въ Черниговской и сосѣднихъ съ ней губерніяхъ. Т. III. Пѣсни. Б. Д. Гринченко. Черниговъ 1899.
- Етн. — Українскій Етнографічний збірник, видає Укр. Наук. Т-во в Київі. Том перший. Київ 1914.
- Є. — Сергій Єфремов. Коротка історія укр. письменства. Київ 1918.
- Є. ЛНВ. — Літ. Науковий Вістник. Річник XX, кн. VII—IX. Київ 1919 (матеріал узято з розвідки С. Єфремова).
- Єфр. іст. письм. — Сергій Єфремов. Історія українського письменства. Київ 1917.
- Зап. II. — Изъ записокъ по русской грамматикѣ. I. Введение. II. Составные члены предложения и ихъ замѣны. Составилъ А. Потебня. Изданіе 2-е, исправленное и дополненное. Харьковъ 1889.

- Зап. III. — А. А. Потєбня. Изъ записокъ по русской грамматикѣ. III. Объ измѣненіи значенія и замѣнахъ существительнаго. Изданіе М. В. Потєбни. Харьковъ 1899.
- Зап. Г. Общ. — Записки юго-западнаго отдела Императ. Русск. Геогр. Общества. Т. II, 1874. Кіевъ 1875.
- Ів. Кол. — Етнографічний збірник Наук. Т-ва ім. Шевченка у Львові, 1909. Галицько-руські нар. пісні з мєльодіями. Зібрав у сєлі Ходовичах др. Іван Колєсса.
- Ів. Фр. — Др. Іван Франко. Студії над укр. народніми піснями. Том перший. Львів. 1913.
- Кан — Матеріал, що зібрала О. Курило у с. Миронівці д. Канівського пов. Київської губ. (переважно з уст 75-літнього діда В. Чемериса).
- Кв. — Сочинєнія Григорія Федоровича Квитки. Малоросійскія повѣсти, разказанныя Грыцьком Основьяненком, 3-є изданіе, Кіевъ 1913.
- Київщ. — Матеріал переважно від селянок із околиць Київа. Записала О. Курило.
- Кл. Кв. — Народні мелодії. З голосу Лєси Українки записав і упорядкував Климент Квітка. Київ 1917.
- Kolb. Woł. — Oskar Kolberg, Wołyń. Obrzędy, melodye, pieśni. Wydał Józef Tretiak w Krakowie 1907.
- Kolb. Pokucie. — Pokucie, obraz etnograficzny. Skreślił Oskar Kolberg. T. III. Kraków 1888.
- Котл. — Твори Івана Котляревського, видання другє, під редакцією з переднім словом та примітками Сергія Єфремова. Київ 1918.
- Кул. I. — Кулишеві твори у виданні Каманіна, Т. I.¹
- Кул. VI. — Руська письменність. VI, 6. Твори Пантелеймона Кулїша. Том шестий. Виданє Т-ва „Просьвіта“. У Львові 1910. Гісторія, література і инша проза.
- Кул. ЛН.² — Юные годы П. А. Кулиша и письма его къ И. Ф. Хильчевскому, Т. Г. Шевченку і д-ру С. Д. Носу. Оттискъ изъ журнала „Кіевская Старина“. Кіевъ 1899.
- Л. Гліб. — Байки Леоніда Глібова. К. 1904.
- Лєв. I. — Іванъ Левицький. Повисѣти й оповидання. Томъ I. СПб. 1899.
- Март. — Украинські записи Порфирія Мартиновича. Кіевъ 1906.
- МВ. I. — Марко Вовчекъ. Народни оповидання. Томъ I. Выданне трєте. У Кьиви 1902.
- МВ. II. — Те саме. Том II.
- Мєтл. — Народныя южно-русскія пѣсни. Изданіе Амвросія Мєтлинскаго. К. 1854.
- Н. М. — Наше Минутє 1918, ч. 3.
- Нар. — Изъ устъ народа. Малорусскіе разказы, сказки и пр. Б. Д. Гринченко. Приложение къ № XII „Земскаго Сборника“ 1900. Черниговъ 1900.

- Н. Зап. — Я. П. Новицький. Народная память о Запорожьѣ. Преданія и рассказы, собранные в Екатеринославщинѣ 1875—1905 г. Екатеринославъ 1911.
- НКл. — Я. П. Новицький. Запорожскіе и гайдамацкіе клады. Малорусскія народныя преданія, повѣрія и рассказы, собранные в Екатеринославщинѣ 1873.—1906 г. Александровскъ 1908.
- Ном. — Українскі приказки, прислів'я и таке инше. Збірники О. В. Марковича и других спорудив М. Номис. Спб. 1864.
- ОК. — Цими ініціалами (О. Курило) позначено звороти, що їх чути було в розмові поміж людьми.³
- Ост. — Записала в Острі (д. Остерського пов., тепер Ніженської округи на Чернігівщині) з уст понадстолітнього рибалки діда Супруна О. Курило в осени 1923 р.
- Пир. — Записала в с. Гречаній Греблі (д. Пирят. пов., тепер Яготинського району Прилуцької окр. на Полтавщині) з уст 75-літньої бабусі Наталі Шапаренкової О. Курило влітку 1923 р.
- Рудч. I, II. — (Рудченко И.). Народныя южнорусскія сказки. Том I—II. Кієвъ 1868—70.
- Стефаник — Василь Стефаник. Дорога. Новелі. Друге видане. Львів 1917.
- Стор. — Твори Олекси Стороженка, видане Т-ва „Просвіта” у Львові 1911.
- Т. — Є. Тимченко. Русско-малороссійскій словарь. Кієвъ 1897. Т. I і II.
- Черніг. — Записала від людей з Чернігівщини О. Курило.
- Чуб. III. — Труды Этнографическо-Статистической Экспедиціи въ западно-русскій край, снаряженной Императорскимъ Русскимъ Географическимъ Обществомъ. Юго-западный отдѣль. Матеріялы и изслѣдованія, собранные д. чл. П. П. Чубинскимъ. Т. III. СПб. 1872.
- Чуб. IV. — Те саме. Т. IV, Спб. 1877.
- Чуб. V. — Те саме. Т. V. Спб. 1878.
- Ш. — С. Іваницький і Ф. Шумлянський. Російсько-український словник. Вінниця 1918.
- Шевч. — Т. Шевченко Кобзарь. Повний текст в редакціі В. Доманицького. Київ 1918.
- Шух. — Muzeum imienia Dzieduszyckich. Huculszczyzna. Napisał Włodzimierz Szuchiewicz. Tom czwarty. We Lwowie 1908.
- Яв. — Ю. Я. Яворскій. Памятники галицко-русской народной словесности. I. Легенды. II. Сказки. III. Рассказы и анекдоты. Выпуск первый. Кієвъ 1915.
- Ял. — Записала в с. Яланці (с. Яланець Бершадського району, д. Голопільського пов., тепер Гайсинської округи на Поділлі) О. Курило весною 1924 р. від різних людей.
- Скорочення Кул. — Гр., МВ. — Гр., Лев. — Гр. тощо означають, що приклади взято не безпосередньо з джерел відповідних письменників, а з Грінченківського словника.

ПРИМІТКИ.

¹ Не знаю достотного напису на титуловій сторінці, бо не маю тепер цього видання.

² Те саме джерело має через недогляд ще одно позначення. — (З Кулішевих листів).

³ Місцями бракує моїх ініціалів, а саме там, де до певного прикладу чи звороту не дано джерела.

Російський покажчик до короткого фразеологічного словника.

(Числа показують місяця відповідних українських фразеологічних зворотів у словничку).

А.

Авторитет: ссылатся, полагаться на чей-либо авторитет 250.
Адрес: говорить по чьему-либо адресу 180.

Б.

Баллотировать шарами 372.
Басом петь 39.
Беда: до беды довести 608.
Бедность: довести до бедности 608.
Бедствия претерпеть 34.
Беду взвести 376.
Беду нажить 23; 293.
Бежать галопом 28.
Бежать рысью 27.
Беременной быть 627.
Берет зависть 89.
Беспамятство: приходит в беспамятство 90.
Беспорядок: бросать в беспорядке 386.
Беспутным сделаться 490.
Бесславить 157.
Бесславить себя 315.
Бесследно пройти 358.
Бессознательное состояние: впадать в бессознательное состояние 454.
Благодарность приносить, -нести 204; 398.
Благополучно оканчиваться, окончиться 329.
Благоразумным быть 263.
Благосклонность: приобретать, -ресть чью-либо благосклонность 341.
Блуждать 344.
Блуждать пойти 310.
Блюсти свою честь 405.
Бой: вступать, -пить в бой 299; 523; выходить на бой 523; бой начать готовым быть 534.
Болезнь захватить 19.
Боль причинять, -нить 190.
Брак: вступать, -пить в брак 52; браком законным сочетать 156.
Брать верх 41.
Брать кого хитростью 309.
Брать обеими руками 599.
Брать см. также Взять.
Братся за что-либо 522.
Бросать в беспорядке, как попалю 386.
Бросать, -сить в жар, в холод 79; 633.
Бросать, -сить взгляд 168; 385.
Бросаться, -ситься в глаза 49; 455.
Бросить см. Бросать.
Броситься см. Бросаться.
Бунт поднять 645.
Быть беременной 627.
Быть благоразумным 263.
Быть в новость 103.
Быть во главе 153.
Быть в своем уме 124.
Быть в силах 434.
Быть в сознании 124.
Быть в состоянии 434.
Быть в состоянии собственными силами сделать 443.
Быть в ссоре 108.
Быть в уютном, в удобном месте 104.
Быть в цвету 112.
Быть взаперти 105.
Быть впереди 153.
Быть всегда 600.
Быть готовым начать бой 534.
Быть грустным 433.
Быть заметным 115.
Быть злым 98.
Быть красноречивым 248.
Быть лишним 110.
Быть на виду 114.
Быть на возрасте 120; 605.
Быть на заднем плане 106.
Быть на глазах 114.

Быть на стороже 432.
Быть на часах 254.
Быть на чьей-либо стороне 570.
Быть не в своем уме 125.
Быть не в тех летах 308.
Быть невдомек 102.
Быть недовольным кем 420.
Быть непричастным 106.
Быть нужным 111.
Быть обесславленным 113.
Быть одетым в белую, в черную одежду 368; 628.
Быть одетым хорошо 368; 628.
Быть одной ногой в могиле 573.
Быть опрятным 417.
Быть осторожным 257; 432.
Быть отданным в добычу, в жертву 242.
Быть печальным 433.
Быть по вкусу 99; 603.
Быть под пару 101.
Быть под присмотром 105.
Быть под стать 101.
Быть под хмельком 606.
Быть понятным 116.
Быть похожим на кого 382.
Быть приятным, неприятным собеседником кому 100.
Быть разговорчивым 248.
Быть рассудительным 263.
Быть твердым, как лубок (о ткани) 571.
Быть чем 569.

В.

В виду иметь 428; 430, 431.
Важничать 445.
Вбить себе в голову 379.
Звалились глаза 581.
Ввернуть словцо 377.
Вверх дном пойти 334.
Вдаваться в разговоры 317.
Вереницею мысли несутся 9.
Верить 267.
Верным оставаться 255.
Вертеться двигаясь 351.
Вертикально поставить 566.
Верх брат, взять 41.
Вес иметь 126.
Вес: опустить на вес 252.
Вести к чему 303.
Вести речь 152.
Весть подавать 497.
Ветер поднимается, поднялся 286.
Вечер настал, наступил, начался 362.
Взаперти быть 105.
Взвести беду, напраслину 376.
Взвести см. также Взводить.

Взводить грех на кого 393.
Взгляд бросать, -сить 168; 385.
Взглядом встречать, -тить 468.
Взглядом окинуть 385.
Взглядывать, -лянуть 168; 385.
Взглядывать, -лянуть друг на друга 387.
Взглянуть см. Взглядывать.
Взять в ежовые рукавицы 56.
Взять в плен 274.
Взять в руки 59.
Взять верх 41.
Взять лестью 349.
Взять на себя 637.
Взять сторону чью-либо 579; 580.
Взять хитростью кого 309.
Взять см. также Брать.
Взяться за что-либо 522.
Вид: быть на виду 114; выпустить из виду 482.
Вид показывать, -зять 230.
Видать виды 107.
Виды иметь 131.
Вина: вменить в вину 558.
Витать в облаках 323.
Вкус: быть по вкусу 99; 603; прийтись по вкусу 448; 603.
Владение: принять во владение 515.
Власть приобретать, -рести 46; 50.
Влияние приобретать, -рести 50.
Вменить в вину 558.
Вменить в обязанность 559.
Вмешаться см. Вмешиваться.
Вмешиваться, -шаться в разговор 458.
Вникать во все 291.
Внимание обращать на кого 416; 422.
Внимание обращать, ратить чье-либо 159; 195.
Внимание оказать 226.
Внимание привлечь 49.
Внимание: принимать, -нять во внимание 70.
Вода: выводить, вывести на чистую воду 165; водой пройти 280.
Водить компанию 118; 638.
Возбудить процесс, судебное дело 399.
Воздать хвалу 227.
Возлагать, -ложить надежды на кого 396.
Возложить на кого 407.
Возможность давать, дать 438.
Вознамериться 42.
Возненавидеть кого 48.
Возникает, возникла потребность 364.

Возникает ссора 96.
Возраст: быть на возрасте 110; 605; выходить, выйти из детского возраста 306; прийти в возраст 297; войти в возраст невесты 652.
Возрасти 289.
Войти вооруженной силой 345.
Войти см. Входить.
Волю дать 171.
Волю чью-либо исполнять, -нить 495.
Воображать 406.
Воодушевить см. Воодушевлять.
Воодушевлять, -вить 189; 269.
Вооруженной силой войти 345.
Вопрос касается 631.
Вопрос предлагать, -ложить 557.
Воспрепятствовать 544.
Восстать 530.
Впадать в бессознательное состояние 454.
Впадать, впасть в тоску 614.
Впасть в несчастье 328.
Вперед быть 153.
Впечатление произвести 457.
Вплавь пуститься 292.
Враждовать с кем 414.
Враспloh напасть на кого 26.
Врезаться кому в память 116.
Время полуденное приближается 76.
Время: когда выберется удобное время 643.
Вручать, -чить 194.
Всегда быть, находиться, иметься 600.
Всегда есть о чем говорить 601.
Всасывать, всосать 57.
Вскочить на ноги 646.
Вспыльчиво говорить 184.
Встать на ноги 277.
Встретить см. Встречать.
Встречать, -тить взглядом 468.
Вступать, -пить в бой 523; 299.
Вступать, -пить в брак 52.
Вступать, -пить в разговор с кем 546.
Вступать, -пить в состязание с кем-либо 335.
Вступить см. Вступать.
Входить, войти в милость 341.
Входить, войти в пререкания, в спор с кем-либо 316.
Входить, войти в силу 536.
Вчинить иск 399.
Выбивать, -бить из сил 5.
Выбраться: когда выберется удобное время 643.
Выбрасывать колос 373.

Вывести см. Выводить.
Выводить, -вести на чистую воду 165.
Выговаривать медленно, протяжно 181.
Выдерживать, -жать экзамен 612.
Выдумать 32.
Выйти: у меня вышло что 150.
Выйти см. также Выходить.
Выпустить из виду 482.
Вырастать, -расти 13.
Выставить см. Выставлять.
Выставлять, -вить дураком 192.
Выходит, вышло по моему, по твоему 330; 461.
Выходить, выйти из детского возраста 306.
Выходит, выйти из пределов 325; 343.
Выходить на бой 523.
Выходить: не выходит из головы 307; 574.
Выходить см. также Выйти.
Выше стать 304.

Г.

Галопом бежать, ехать 28.
Гибель: доводить, -вести до гибели 144.
Глава: быть во главе 153.
Глаза: бросаться, -ситься в глаза 49; 455; быть на глазах 114; куда глаза глядят 475; пойти, куда глаза глядят 361; мелькать перед глазами 29; не спускать с глаз 428; показываться, -заться на глаза 231; попадаться на глаза 141; пыль в глаза пускать 479.
Глаза ввалились 581.
Глаза колоть 11; 384.
Глупеть 452.
Глупое положение: ставить, поставить в глупое положение 192.
Глядеть: куда глаза глядят 475; пойти, куда глаза глядят 361.
Гнев положить на кого 392.
Говорить в защиту кого 185.
Говорить: всегда есть о чем говорить 601.
Говорить вспыльчиво, запальчиво 184.
Говорить изустно 174.
Говорить намеками 175.
Говорить не прямо 182.
Говорить, не стесняясь 173.
Говорить с полной резкостью 173.
Говорить несуразное 259.
Говорить обиняками 182.

Говорить по чьему-либо адресу 180.
Говорить пустяки 187.
Говорить скороговоркой 183.
Год: служить по найму на год 109.
Голова: забрать, вбить себе в голову 379; из головы не выходить 307; 574; приходиться, прийти в голову 140, 460, 363; пуститься, очертя голову 492; удерживаться в голове 258; голова кругом пошла 353; голову забивать, -бить 8; голову положить 408; у меня не то в голове 604; мысль зассла в голове 641.
Голос отвести не в силах 576.
Голос герять, потерять 449.
Голосу спадать 449.
Готовым быть начать бой 534.
Границу проводить 394.
Грех на кого взводить 393.
Гроза поднимается, поднялась 286; 647.
Грустным быть 433.
Грусть охватывает 283; 517.

Д.

Давать кочки (о капусте) 374.
Давать, дать возможность 438.
Давать, дать на хранение 241.
Давать, дать нагоняй 69.
Давать намеки 238.
Давать, дать направление 225.
Давать ответ 261.
Давать, дать отчет 222; 224.
Давать очную ставку 160; 562.
Давать, дать понять 230; 239.
Давать, дать себя знать 616.
Давать, дать средства 438.
Давать см. также Дать.
Даваться: не даваться в руки 284.
Дать волю 171.
Дать, задать кому 191.
Дать маху 228.
Дать промах 228.
Дать проход: проходу не дает 610.
Дать себя знать 232.
Дать себя обмануть 249.
Дать себя подговорить 249.
Дать себя помнить 232; 233.
Дать себя почувствовать 232; 233.
Дать указание 209.
Дать см. также Давать.
Двигаясь вертеться 351.
Девушку наметить, насмотреть 385.
Действие иметь 421.
Действием оскорблять, -бить 133.

Действовать дурно 355.
Действовать за одно с кем-л. 638.
Действовать по своему, по иному 354.
Действовать справедливо 355.
Делать в свое удовольствие 494.
Делать добровольно 512.
Делать зло 585.
Делать искренно что-либо 514.
Делать кого кем 560.
Делать кровопускание 375.
Делать круг, обход 635.
Делать медленно 513.
Делать на зло 509; 510.
Делать наперекор 510.
Делать не спеша 513.
Делать одолжение 587.
Делать, сделать по своему 40; 511.
Делать по своему, по собственному желанию 494; 512.
Делать против чьего-либо желания 338.
Делать что-либо с легкостью 508.
Делать усердно что-либо 514.
Делать шум 590.
Делать шутя 508.
Делать см. также Сделать.
Делаться, сделаться известным 15.
Делаться, сделаться сильным 14, 61.
Делаться см. также Сделаться.
Дело судебное возбудить 399.
Деньги собрать для чего-либо 16.
Держать пари 313.
Держать чью-либо сторону 568; 578.
Детский возраст: выходить, выйти из детского возраста 306.
Дичь: залегать, -лечь на дичь 331.
Добиться своего 155.
Добро: итти к добру 339.
Добровольно делать 512.
Добыча: быть отданным в добычу 242; отдать в добычу 242.
Доверие оказывать, -зять кому 199.
Довести до беды, до бедности 608.
Довести см. Доводить.
Доводить, -вести до гибели 144.
Догадываться 406.
Догадываться позволять 238.
Договор заключить 506.
Додуматься 32.
Дождь собирается 640.
Доживать, жить 1.
Дойти см. доходить.
Доказать ясно 442.
Долг исполнять 588.
Донимать рсчами 253.

Допустим 246.

Дорога: напасть на дорогу 24;

стать кому на дороге 551.

Дорогу найти 24.

Дорогу уступить 656.

Дорожить чем 572.

Дорожка: пойти по чьей-либо дорожке 462.

Достаточно у него ума 602.

Достигать, -гнуть чего 20; 287.

Достигнуть см. Достигать.

Доходить, дойти до чьего-либо сведения 302.

Дрожь нападает 88.

Друг на друга взглядывать 387.

Думать 406; 427; и не думай 639.

Думать заставлять, -вить 188.

Думать о ком 441.

Думать усиленно 444.

Дураком выставлять, -вить 192.

Дурачить 486.

Дурно действовать, поступать 355.

Дурно становиться, стало 93; 619.

Дурным считать что-либо 425.

Дух захватило 285.

Дух испускать 481.

Дух переводить, -вести 151.

Душа: избрать по душе 597.

Дыбы: становиться на дыбы 520.

Дымом отдавать, пахнуть 625.

Е.

Ежевые рукавицы: взять в ежевые рукавицы 56.

Есть всегда о чем говорить 601.

Ехать галопом 28.

Ехать рысью 27.

Ж.

Жар: бросать, -сить в жар 79.

Желание: делать по своему, по собственному желанию 494; 512; делать против чьего-либо желания 338.

Желание чье-либо исполнять, -нить 495; 583.

Желать зла 98.

Жертва: быть отданным в жертву 242; отдать в жертву 242.

Живется хорошо 266.

Жизнь: жизни себя лишиться, жизнь покончить самоубийством 264; 505; жизнь испортить 170; Жизнь связать 170; жизнью пожертвовать 409; жизнью рисковать, -кнуть 129.

Жить чьим-либо умом 167.

З.

Забвение: прийти в забвение 314.

Забвению предать 488; 489.

Забеременеть 622.

Забивать, -бить голову 8.

Заботиться о ком 416.

Забрать себе в голову 379.

Забылся 474.

Завидовать кому 413.

Зависеть от чего 265.

Зависть берет 89.

Заговаривать, -рить с кем 278; 526.

Заговорить не в силах 576.

Заговорить 271; 273.

Заговорить с кем см. Заговоривать с кем.

Загрести 599.

Задать кому 191.

Задаться целью 53.

Задевать кого 219.

Заключать, -чить договор 506.

Заключать, -чить контракт 44.

Заключать, -чить сделку 4.

Заключить мир 657.

Заключить см. Заключать.

Заковывать, -ковать в кандалы, в оковы 54; 592.

Закон установить 555.

Законным браком сочетать 156.

Залегать, -лечь на дичь 331.

Залиться румянцем 83.

Заметить см. Замечать.

Заметным быть 115.

Замечать, -тить 64.

Заморочило 649.

Заниматься охотой 623.

Заниматься ремеслом 503.

Заноситься 445.

Занятие избрать 554.

Запальчиво говорить 184.

Запечатлеться в памяти 456.

Заплакать, чтобы звонили по умершем 236.

Заповедь исполнять 584.

Зарево подымается 94.

Засада: сесть в засаду 331.

Засесть: мысль засела в голове 641.

Заставить молчать, прикусить язык 172.

Заставить см. также Заставлять.

Заставлять, -вить думать 188.

Заупрямиться 536.

Захватило дух 285.

Захватить болезнь 19.

Захватить в плен 274.

Защита: говорить в защиту кого 185; подниматься, -няться на защиту 524.
Землю истощать частыми посевами 499.
Землю обрабатывать 507; 498.
Зла желать 98.
Зло делать, сделать 585.
Зло: делать на зло 509; 510.
Злобствовать на кого 415.
Злым быть 98.
Знать: дать себя знать 232; 233; не знать, что делать 344.
Значение иметь 126.
Значение придавать чему-либо 391.

Значение приобретать, -рести 50.
Значения мало придавать 127.
Знобить 79.
Зуб иметь против кого 424.
Зубок: поднимать, -нять на зубок 65; 598.

И.

Избаловать 223.
Избрать занятие 554.
Избрать по душе 597.
Известным делаться, сделаться 15.
Известным становиться, стать 15.
Изнемогать от чего 436.
Изнеможение: приводить, -вести в изнеможение 5.
Иметь в виду 428; 430; 431.
Иметь вес 126.
Иметь виды 131.
Иметь действие 421.
Иметь значение 126.
Иметь зуб против кого 424.
Иметь надежду 260.
Иметь преимущество 418.
Иметь причину для ссоры 426.
Иметь разговор с кем 121.
Иметь способность к чему-либо 423.
Иметь удачу 356.
Иметься всегда 600.
Иск вчинить 399.
Искренно делать 514.
Искусно говорить 174.
Искушать 163.
Исповедывать 69.
Исполнение: приводить, -вести в исполнение 145.
Исполнить обещание 644.
Исполнять, -нить чью-либо волю, желание 495; 583.
Исполнять долг 588.
Исполнять заповедь 584.

Исполнить приказание 658.
Испортить жизнь 170.
Испускать дух 481.
Истинный путь: направлять, -вить на истинный путь 561.
Истощать землю частыми посевами 499.
Истрачивать на работе силу 504.
Итти к добру 339.
Итти медленно 629.
Итти на несчастье 624.
Итти окольными путями 365.
Итти сплошную массу 348.

К.

Как вам угодно 411.
Как придется 593.
Кандалы: заковывать, -ковать в кандалы 54; 592.
Касаться: разговор, вопрос касается ч. -л. 631.
Катится слеза за слезой 9.
Кланяться низко 17.
Клониться к чему 303.
Колос выбрасывать 373.
Колоть глаза 11; 384.
Командовать 153.
Компанию водить 118.
Компромитировать 157.
Конец положить 196.
Конец: приводить к концу 142; приходиться к концу 607.
Контракт заключать, -чить 44.
Кочки давать (о капусте) 374.
Красноречивым быть 248.
Крестить 158.
Крестом осенять, -нить себя 403.
Кровоускание делать 375.
Кровь отворять 375.
Кровь ударяет в голову 473.
Круг делать 635.
Кругом пошла голова 353.
Куда глаза глядят 475; 361.

Л.

Лестью взять 349.
Лета: быть уже не в тех летах 308.
Лицо обгрюзгло 477.
Лицом худеть, похудеть 451.
Лишить рассудка, ума 2.
Лишить себя жизни 505.
Лишиться права, расположения 446.
Лишиться рассудка, ума 3.
Лишним быть 110.
Ложь: стараться уличить во лжи 197.

М.

Массою сплошною итти 348.
Материально обеспечить 564.
Маху дать 228.
Медленно выговаривать 181.
Медленно делать 513.
Медленно итти 629.
Мелькать перед глазами 29.
Мерку снимать 45.
Место: быть в уютном, удобном месте 104; места себе не находить 595.
Мстить 131.
Милость: входить, войти в милость 341.
Милость приобрести 521.
Мир заключить 657.
Молву распространять 484.
Морозом придавить непокрытую снегом землю 77.
Мороз наступил, начинается 95.
Морочить 483.
Мучения причинять, -нить 190.
Мысли вереницею несутся 9.
Мысль: наводить на мысль 245; намечать, -метить в мыслях кого 381; мысль озарила 281; одна мысль быстро сменяет другую 9; приходите, прийти на мысль 460; мысль явилась 281; мысль засела в голове 641.

Н.

На свет родился 171.
На своем поставить 143.
На стороже быть 432.
Набивать, -бить в чем-либо руку 130.
Набираться, -браться ума — разума 290.
Набираться см. Набраться.
Набить см. Набивать.
Набраться смелости 35.
Набраться храбрости 35.
Набраться см. Набираться.
Навербовать отряд, шайку 577.
Навести на путь 209.
Навести см. также Наводить.
Наводить на мысль 245.
Наводить, -вести на ум 164.
Наводить, -вести страх, ужас 190.
Наголодаться 268.
Нагоняй давать, дать 69.
Надежду иметь, питать 260.
Надсжды возлагать, -ложить на кого 396.
Надоумить 245; 561.
Насм: по найму служить 359; 109.

Нажить беду 23; 293.
Нажить чахотку 642.
Назначать, -чить кем 560.
Назначить цену 404.
Найти дорогу 24.
Найти см. также Находить.
Наказание чинить, учинить 207.
Накипает сердце 31.
Наложить на себя руку 264; 505.
Намеками говорить 175.
Намекать, -кнуть 378; 380.
Намеки давать 238.
Намекнуть см. Намекать.
Намерзнуться 268.
Намежить девушку 385.
Намечать, -тить в мыслях 381.
Нападает дрожь 88.
Напасть врасплох на кого 26.
Напасть на дорогу 24.
Наперекор делать 510.
Направить см. Направлять.
Направление дать 225.
Направлять, -вить на истинный путь 561.
Напраслину взвести 376.
Напугаться 37.
Народиться на свет 171.
Наследство получать, -чить 51.
Насмотреть девушку 385.
Настал вечер 362.
Настало утро 333.
Наступил вечер 362.
Наступил мороз 95.
Научать, -чить 164.
Научить, как сделать 209.
Находить, найти недостаток 200; 203; не находить себе места 595.
Находиться в опасности 655.
Находиться всегда 600.
Началось утро 333.
Начался вечер 362.
Начать бой, готовым быть 534.
Начать см. также Начинать.
Начинается мороз 95.
Начинать, -чать говорить 271.
Начинать теплеть (о погоде) 74.
Нашел стих 476.
Нашелся: не нашелся ответить 596.
Не в силах заговорить 576.
Не в силах ответить голос 576.
Не выходить из головы 574.
Не дает проходу 610.
Не знать, что делать 344.
Не находить себе места 595.
Не нашелся ответить 596.
Не отказываться 371.
Не откаться 371.
Не сидится от нетерпения 92.
Не спеша делать 513.

Не спускать с глаз 428.
Не терпится 91.
Не хочется спать 97.
Неблагополучно оканчиваться,
окончиться 329.
Невдомек быть 102.
Невтерпеж становится 91.
Недовольным быть кем 420.
Недостаток находить, найти 200;
203.
Неизвестно 412.
Неловкое положение: попасть в не-
ловкое положение 459.
Ненавидеть кого 414.
Неотступно ходить за кем 352.
Непричастным быть 106.
Неприятным собеседником быть
кому 100.
Нестись: мысли вереницею несут-
ся 9.
Несуразное говорить 259.
Несчастье: впасть в несчастье 328;
идет, пошло на несчастье 624.
Неуважение оказать 206.
Нехорошо оканчиваться, окон-
читься 329.
Низко кланяться 17.
Ничто: обращать, обратиться в ни-
что 137; 609.
Новость: быть в новость 103.
Ноги: встать, подняться на ноги
277; 549; вскочить на ноги 646.
Ночи спокойной пожелать 615.
Нравиться 99; 117; 342; 447; 464; 603.
Нужным быть 111.

О.

Обвенчаться 547.
Обвинять, -нить во лжи 197.
Обеднеть 328.
Обеими руками брать 599.
Обеспечить материально 564.
Обесславить 157.
Обесславить себя 315.
Обесславленным быть 113.
Обещание исполнить 644.
Обижать 586.
Обиняками говорить 182.
Облако: витать в облаках 323.
Обмануть дать себя 249.
Обманывать, -нуть 147; 486.
Обманывать при помощи хитро-
сти 350.
Обнаруживать, -жить 211; 442.
Обняться пламенем 83.
Ободрять, -рить 189; 269.
Обольщать 350.
Обрабатывать землю 498; 507.
Образуется складка 30.

Образумиться 296; 318.
Обратить см. Обращать.
Обратиться см. Обращаться.
Обращать, -ратить в ничто 137; 609.
Обращать внимание на кого 416;
422.
Обращать, -ратить чье-либо вни-
мание 159; 195.
Обращаться, -ратиться во что-либо
327; 388.
Обрюзгло лицо 477.
Обход делать (в пути) 635.
Обязанность: вменить в обязан-
ность 559.
Овладела тоска 518; 618.
Овладесть 515.
Одетим быть в черную, белую
одежду 368; 628.
Одетим быть хорошо 367; 628.
Одной ногой в могиле стоять 573.
Одолевать, -леть 516.
Одолжение делать, сделать 587;
501.
Одурачить 147.
Озарила мысль 281.
Озлобиться 43.
Оказать см. Оказывать.
Оказывать, -зять внимание 226.
Оказывать, -зять кому доверие 199.
Оказывать, -зять неуважение 206.
Оказывать, -зять сопротивление
533; 550.
Оказывать почести 229.
Оказывать предпочтение 212.
Оказывать снисхождение кому 395.
Оканчивать, окончить 288.
Оканчиваться, окончиться благо-
получно, хорошо, неблагополуч-
но, нехорошо 329; окончился срок
632.
Окинуть взглядом 385.
Оковы: заковывать, -ковать в око-
вы 54; 592.
Окольными путями итти 365.
Окончить см. Оканчивать.
Окончиться см. Оканчиваться.
Окрепнуть 536.
Окрестить 158.
Окреститься 324.
Опасность: находиться в опасно-
сти 655.
Оперяться, -риться 13.
Опираясь ходить 630.
Опозорить 157; 200.
Опозорить себя 315.
Опомниться 296.
Опрятным быть 417.
Опыт производить 272.
Оружие положить 205.
Освободить 171.

Осенять, -нить себя крестом 403.
Оскорблять, -бить словом, действием 133.
Ослабевать, -беть 466; 470.
Ослабевать постепенно 472.
Ослабеть см. Ослабевать.
Осрамиться 38.
Оставаться верным 255.
Оставаться в стороне 106.
Оставляя, -вить 21.
Оставляя, -вить в покое 214.
Оставляя примету 244.
Останавливаясь, -новиться на чем 540.
Осторожным быть 257; 432.
Отважиться на все 492.
Отвесить поклон 215.
Отвести голос не в силах 576.
Ответ давать 261.
Ответить не нашелся 596.
Отворять кровь 375.
Отдавать дымом 625.
Отдаваться эхом 18.
Отданным быть в добычу, в жертву 242.
Отдать в добычу, в жертву 242.
Отдаться на посмеяние 235.
Отдаться на произвол судьбы 480.
Отек ног получить от долгого стояния 567.
Отзываться 201.
Отказываться: не отказываться 371.
Отняло язык 282.
Отозваться 201.
Отплатить равным за равное 198.
Отправиться посидеть, побыть в гостях, на улице 336.
Отправиться скитаться 322.
Отпустить на вес 252.
Отрекаться: не отрекаться 371.
Отряд на вербовать 577.
Отчет давать, дать 224; 222.
Охватиться пламенем 82.
Охватывает грусть, печаль, тоска 283; 517; 618.
Охотой заниматься 623.
Оценить 404; 613.
Очертя голову, пуститься 492.
Очную ставку давать, устраивать 160; 562.

П.

Падать в цене 305.
Память: врезаться кому в память, запечатлеться в памяти 116; 456; удерживаться в памяти 258.
Пара: быть под пару 101.
Пари держать 313.

Пахнуть дымом 625.
Перебивать, -бить кому в речи 10.
Переводить, -вести дух 151.
Перекор: делать наперекор 510.
Перерасти 304.
Переставать, -стать сердиться 294.
Перечить 176.
Песню сложить, сочинить 397; 636.
Петь басом 39.
Петь высокие ноты 78.
Печаль охватывает 283; 517; 618.
Печальным быть 433.
Питать надежду 260.
Питать уважение к кому 429.
Пламенем обняться, охватиться 82.
План: быть на заднем плане 106.
Платеж производить 502.
Плен: взять, захватить в плен 274.
Плесенью покрываться 85.
Плыть возле берега 257.
По правде сказать 177.
Повезти 356.
Поверить 267.
Повернуть по своему 139.
Повредить 544.
Погибнуть 408.
Поглупеть 452.
Погода установилась 541.
Под хмельком быть 606.
Подавать весть 497.
Подвергать, -гнуть пытке 66.
Подговорить дать себя 249.
Поддабриваться 467.
Поддерживать кого 568.
Поднимается, поднялась гроза, ветер, суматоха 286; 647.
Поднимать, -нять на зубок 65; 598.
Поднимать, -нять на смех 275.
Поднимать, -нять шум 7.
Подниматься, -няться 530.
Подниматься в цене 312.
Подниматься, -няться на защиту 524.
Поднять бунт 645.
Поднять см. Поднимать.
Подняться на ноги 277; 549.
Подняться см. Подниматься.
Подозревать кого 419.
Подойти см. Подходить.
Подольщаться 467.
Подстрекать, -кнут 162; 216.
Подходить, подойти хитро 135.
Подымается зарево 94.
Пожелать доброго утра 237; 634.
Пожелать спокойной ночи 615.
Пожертвовать жизнью 409.
Подзадорить 213.
Позволять догадываться 238.
Поздороваться 237; 634.

Позорить 157; 200; 315.
 Пойти блуждать 310.
 Пойти в прок 319.
 Пойти вверх дном 334.
 Пойти куда глаза глядят 361.
 Пойти на несчастье 624.
 Пойти по чьей-либо дорожке, по чьим-либо следам 462.
 Пойти прахом 347; 465; 620.
 Показаться 251.
 Показаться см. также Показываться.
 Показывать, -зять вид 230.
 Показывать на кого рукою 383.
 Показываться, -заться 616.
 Показываться, -заться на глаза 231.
 Покидать, -кинуть 21.
 Поклон отвесить 215.
 Покой: оставить в покое 214.
 Покончить жизнь самоубийством 264.
 Покрывать, -крыться чем 81; 280.
 Покрывать, -крыться плесенью 85.
 Покрывать, -крыться пузырями 279.
 Покрывать, -крыться снегом, пилью 469.
 Покрывать, -крыться сединой 519.
 Покрывать, -крыться струпами 84.
 Покрывать см. Покрывать.
 Покушаться 131.
 Полагаться на чей-либо авторитет 250.
 Полнеть 594.
 Положение: попасть в неловкое положение 459; ставить, поставить, в глупое положение 192.
 Положим 246.
 Положить гнев на кого 392.
 Положить голову 408.
 Положить конец 196.
 Положить оружие 205.
 Положить предел 196.
 Полуденное время приближается 76.
 Получать, -чить наследство 51.
 Получить отек ног от долгого стояния 567.
 Получить пощечину 527.
 Польза: располагать, -ложить в свою пользу 134; служить, послужить на пользу 332.
 Пользоваться плохой репутацией 113.
 Помехой служить 119.
 Помешать 542.
 Помириться 651.
 Помнить дату себя 232; 233.
 Помниться 116.
 Помогать кому 402.
 Помочь 221.
 Помощь: прийти на помощь 538; 525; 650.
 Понравиться 342; 447; 457; 464; 537.
 Понятным сделаться, становиться 529; 621.
 Понять давать, дать 239; 230.
 Поощрить 216.
 Попасть на глаза 141.
 Попасть в неловкое положение 459.
 Попасть в тон 55.
 Пополнеть 594.
 Попробовать 68.
 По пустому пропадать, -пасть 366.
 Поручить кому 407.
 Порядок: приводить, -вести в порядок 500; 208; смотреть за порядком 154.
 Поседеть 519.
 Посидеть отправиться в гостях, на улице 336.
 Послужить на пользу 332.
 Посматривать, -смотреть 385.
 Посмеяние: отдать на посмеяние 235.
 Посмотреть см. Посматривать.
 Поставить в ничто 63.
 Поставить в глупое положение 192.
 Поставить вертикально 566.
 Поставить на своем 143; 563.
 Постепенно ослабевать 472.
 Поступать дурно 355.
 Поступать, -пить, как кто 337.
 Поступать по своему, по иному 354.
 Поступать правдой 360.
 Поступать справедливо 355.
 Поступить см. Поступать.
 Потерять всякую сдержку 480.
 Потерять голос 449.
 Потерять право, расположение 446.
 Потерять см. также Терять.
 Потребность возникает, -кла, является, явилась 364.
 Поумнеть 36.
 Похожим быть на кого 382.
 Похудеть лицом 451; 471.
 Похудеть телом 451.
 Почести оказывать 229.
 Почувствовать дату себя 232; 233.
 Пошла кругом голова 353.
 Пощечину получить 527.
 Права лишиться 446.
 Правда: по правде сказать 177.
 Правдой поступать 360.
 Правдой служить 360.
 Право потерять 446.

- Прахом пойти 465; 347; 620.
 Превратить см. Превращать.
 Превратиться см. Превращаться.
 Превращать, -вратить в ничто 137; 609.
 Превращать, -ратить во что 136.
 Превращать, -ратиться во что 81; 327.
 Препградить путь 551.
 Предавать, -дать пытке 240.
 Предавать забвению 488; 489.
 Предводительствовать 153.
 Предел: выходить, выйти из пределов 325; 343.
 Предел положить 196.
 Предлагать, -ложить вопрос 557.
 Предоставлять, -вить на усмотрение 234; 243.
 Предоставлять себя чьей-либо милости, в чье-либо распоряжение 247.
 Предполагать 427.
 Предположим 246.
 Предпочтение оказывать 212.
 Преимущество иметь 418.
 Прекратилась боль в пальцах от мороза 369.
 Прекратился чей-либо страх, стесненное состояние 369.
 Прелюбодеяние творить с кем 589.
 Преобладать 418.
 Препятствовать 119.
 Прервать см. Прерывать.
 Пререкание: входить, войти с кем в пререкания, в спор 316.
 Прерывать, -рвать кому в речи 10.
 Прибавлять, -вить шагу 611.
 Прибегать, -гнуть к приему 73.
 Прибегать, -гнуть к уловкам 75.
 Прибегать, -гнуть к хитрости 75.
 Прибегнуть см. Прибегать.
 Приближается полуденное время 76.
 Привести в порядок 208; 500.
 Привести в хорошее состояние 146.
 Привести см. также Приводить.
 Привлекать внимание 49.
 Привлекать к суду 575.
 Приводить, -вести в изнеможение 5.
 Приводить, -вести в исполнение 145.
 Приводить, -вести в порядок 500; 208.
 Приводить к концу 142.
 Привичку усвоить 47.
 Приглянуться 457.
 Пригодиться 539.
 Придавать значение чему-либо 391.
 Придавать мало значения 127.
 Придавить морозом непокрытую снегом землю 77.
 Придет черед 370.
 Придется: как придется 593.
 Прием: прибегать, -гнуть к приему 73.
 Прийти в возраст 297.
 Прийти в забвение 314.
 Прийти на помощь 529; 538; 650.
 Прийти см. также Приходить.
 Прийтись по вкусу 448; 603.
 Приказание исполнить 658.
 Приключился случай 552.
 Прикусить язык заставить 172.
 Прилагать, -ложить старания 193; 389.
 Применяться, -ниться к кому 390.
 Примету оставлять 244.
 Принести см. Приносить.
 Принимать, -нять во внимание 70.
 Принимать, -нять в расчет 70.
 Принимать, -нять к сведению 64.
 Принимать см. также Принять.
 Приниматься, -няться за дело, за исполнение работы 270.
 Приниматься, -няться за что-либо 33; 522.
 Приносить, -нести благодарность 204; 398.
 Принять во владение 515.
 Принять чью-либо сторону 579; 580.
 Принять см. Принимать.
 Приняться см. Приниматься.
 Приобрести милость 521.
 Приобрести расположение 521.
 Приобрести см. также Приобретать.
 Приобретать, приобрести чью-либо благосклонность 341.
 Приобретать, -брести влияние 50.
 Приобретать, -брести власть 46, 50.
 Приобретать, -брести значение 50.
 Приобретать, -брести силу 14; 61.
 Приобретать, -брести что 19; 12.
 Приобретать см. также Приобрести.
 Припомниться 543.
 Присматривать за кем 416.
 Присмотр: быть под присмотром 105.
 Пристать к кому 648.
 Пристращаться, -раститься к чему 128.
 Приходить в беспамятство 90.
 Приходить, прийти в голову, на память, на мысль, на ум 140; 460; 543.
 Приходить, прийти в совершенный упадок 166.

Приходить, прийти в сознание, в себя 298.
Приходить к концу 607.
Приходить см. также Прийти.
Причинить см. Причинять.
Причину иметь для ссоры 426.
Причинять, -нить боль, мучения 190.
Пришло в голову 363.
Приятным собеседником быть кому 100.
Пробовать, попробовать 68.
Проводить границу 394.
Пройти бесследно 358.
Пройти водою 280.
Произвести впечатление 457.
Производить опыт 272.
Производить платеж 502.
Производить следствие 591.
Произвол: отдаться на произвол судьбы 480.
Происходить от чего 265.
Прок: пойти в прок 319.
Проказничать 496.
Промах дать 228.
Пропадать, -пасть по пустому 366.
Прославлять 590.
Протерпеть бедствия 34.
Против чьего-либо желанья делать 338.
Противоречить 176.
Протяжно выговаривать 181.
Проходу не дает 610.
Процесс возбудить 399.
Проявлять, -вить 211.
Пузырями покрыться 279.
Пускать, -стить пыль в глаза 479. 483.
Пускать сплетни 485.
Пускаться в разговоры 317.
Пускаться см. также Пуститься.
Пустить см. Пускать.
Пуститься в свет 321.
Пуститься вплавь 292.
Пуститься, очертя голову 492.
Пустяки говорить 187.
Путь: навести на путь 209, направлять, -вить на истинный путь 561.
Путь преградить 551.
Путь указать 225.
Путями окольными итти 365.
Пыль пускать, -стить в глаза 479, 483.
Пылью покрываться, -ряться 469.
Пытке подвергать, -гнуть 66.
Пытке предавать, -дать 240.

Р.

Работать усердно 401.
Равным за равное отплатить 198.
Разбить шатры 532.
Разглашать 590.
Разговаривать 152.
Разговор: вмешиваться, -шаться в разговор 458, вступить в разговор с кем 546, разговор иметь с кем 121, пускаться, вдаваться с кем в разговоры 317, разговор касается 631.
Разговорчивым быть 248.
Разорять, -рить 6; 149.
Располагать, -ложить в свою пользу 134.
Расположение потерять 446.
Расположение приобрести, снискивать, -кать 22; 521.
Расположения лишиться 446.
Расположить см. Располагать.
Распоряжаться, -рядиться 154; 217.
Распоряжение: представлять себя в чье-либо распоряжение 247.
Распространять молву 484.
Распустить 223.
Рассказ сложить, сочинить 397.
Расстраивать, -роить чье-либо хозяйство 149.
Рассудительным быть 263.
Рассудка лишить 2.
Рассудка лишиться 3.
Растерялся 474.
Расчет принимать, -нять в расчет 70.
Резкость: говорить с полной резкостью 173.
Ремеслом заниматься 503.
Репутацией плохой пользоваться 113.
Речь: речь вести 152; донимать речи 253; прерывать, -рвать, перебивать, -бить кому в речи 10.
Решаться, -шиться на что 493.
Решить 42, 53.
Решиться см. Решаться.
Рисковать, -кнуть жизнью 129.
Рисковать чем 132.
Ровными рядами стать, становиться 553.
Рука: взять в руки 59; набивать, -бить в чем-либо руку 130; не дается в руки 284; рукою показывать на кого 383; руку на себя наложить 264; 505; брать обеими руками 599.
Рукавица: взять в ежовые рукавицы 56.
Руководить 220.

Румянцем залиться 83.
Рысью бежать, ехать 27.
Рядами ровными стать, становиться 553.

С.

Самоубийством жизнь покончить 264.
Сбавлять, -вить цену 487.
Сбивать, сбить с толку 147.
Сведение: доходить, дойти до чего-либо сведения 302; принимать, -нять к сведению 64.
Свет: на свет народиться 171; пустился в свет 321; сживать, сжить со свету 148.
Свстать 276.
Своего добиться 155.
Связать жизнь 170.
Сгореть 346, 347.
Сделать зло 585.
Сделать, как следует 146.
Сделать кого кем 560.
Сделать одоление 501.
Сделать человеком 565.
Сделать см. также Делать.
Сделаться беспутным 490.
Сделаться чем 326.
Сделаться од мороза твердым, как кора (о мокрой ткани) 531.
Сделаться понятным 529; 621.
Сделаться смятым 536.
Сделаться ясным 529.
Сделаться см. также Делаться.
Сделку заключить 4.
Сдержать 218.
Сдержат слово 256; 548; 644; 654.
Сдержку всякую потерять 480.
Сединой покрыться 519.
Сердиться переставать, -тять 294.
Сердце накапает 31.
Сесть в засаду 331.
Сжечь см. Сжигать.
Сживать, сжить со свету 148.
Сжигать, сжечь 491.
Сжить см. Сживать.
Сила: быть в силах 434; войти в силу 536; выбивать, -бить из сил 5; не в силах заговорить, не в силах отвести голос 576; приобрести, -рести силу 14; 61; собраться с силами 435; чувствовать себя в силах 72; силами собственными быть в состоянии что-либо сделать 443; силой вооруженной войти 345; силу истрачивать на работе 504.
Сильно хотеть спать 437.

Сильным делаться, сделаться 14; 61; 536.
Сказать в шутку 179.
Сказать по правде 177.
Скитаться отправиться 322.
Складка образуется 30.
Скороговоркой говорить 183.
Славным делаться, сделаться, стать, становиться 15.
Сладить с чем 202.
След: пойти по чьим-либо следам 462.
Следствие производить 591.
Слеза за слезой катится 9.
Слово держать, сдержат 256; 548; 644; 654.
Словом оскорблять 133.
Словцо вернуть 377.
Сложить песню, рассказ 397; 636.
Служить в церкви 582.
Служить на пользу 332.
Служить по найму 359; 109.
Служить помехой 119.
Служить правдой 360.
Случай приключился 552.
Случиться 465.
Смахивать на кого 382.
Смекать, -кнуть 58; 24.
Смелости набраться 35.
Сменять: одна мысль быстро сменяет другую 9.
Смех: поднимать, -нять на смех 275.
Смотреть за порядком 154.
Смутиться 459.
Снегом покрываться, -ряться 469.
Снимать мерку 45.
Снискивать, -кать расположение 22.
Снисхождение оказывать кому 395.
Собеседником быть кому приятным, неприятным 100.
Собирается дождь 640.
Собираться, -браться со средствами 16; 435; 439.
Собираться см. Собраться.
Соблазнять, -нить 309; 340.
Соблюдать свою честь 405.
Собрать деньги для чего-либо 16.
Собраться с силами 435.
Собраться см. Сбираться.
Собственными силами быть в состоянии сделать 443.
Совершеннолетним стать 289.
Сознание: быть в сознании 124; приходить, прийти в сознание 298; сознание терять 454.
Сойти см. Сходить.
Сообразать, -разить 443; 24.
Сопrotивление оказать 533; 550.

Состояние: быть в состоянии 434;
быть в состоянии собственными
силами сделать 443; впасть в
бессознательное состояние 454;
привести в хорошее состояние
146; прекратилось стесненное со-
стояние 369.
Состязание: вступать, -пить с кем-
либо в состязание 335.
Сосчитать 400.
Сочетать законным браком 156.
Сочинить песню, рассказ 397; 636.
Спать не хочется 97.
Спать сильно хотеть 437.
Спеша: делать не спеша 513.
Сплетни пускать 485.
Сплошную массу итти 348.
Спокойной ночи пожелать 615.
Спор: входить, войти с кем в спор
316.
Спориться: не спориться 284.
Способность иметь к чему-либо
423.
Справедливо действовать, посту-
пать 355.
Справиться с чем 221.
Спускать: не спускать с глаз 428.
Средства: средства давать, дать
438, собираться, -ратся со сред-
ствами 16; 435; 439.
Срок окончился 632.
Ссора: быть в ссоре 108; ссора во-
зникает 96.
Ссориться 320.
Ссылаться на чей-либо авторитет
250.
Ставить в глупое положение 192.
Ставить, поставить в ничто 63.
Ставку очную давать, устраивать
562; 160.
Становится грустно, жалко, пе-
чально 87.
Становится, стало дурно 93; 619.
Становится жалко 87.
Становится невтерпеж 91.
Становится печально 87.
Становится страшно 87.
Становиться на дыбы 520.
Становиться, стать известным,
славным 15.
Становиться понятным 529; 621.
Становиться ровными рядами 553.
Старания употреблять, -бить 73.
Старания прилагать, -ложить 193;
389.
Стараться уличать, -чить во лжи
197.
Стать: быть под стать 101.
Стать выше 304.
Стать известным, славным 15.

Стать кому на дороге 551.
Стать ровными рядами 553.
Стать совершеннолетним 289.
Стесненное состояние прекрати-
лось 369.
Стесняться: говорить, не стесня-
ясь 173.
Стих нашел 476.
Сторона: быть на чьей-либо сто-
роне 570; оставаться в стороне
106; сторону чью-либо взять 579;
580; сторону чью-либо держать
568; 578; сторону чью-либо при-
нять 579; 580.
Стоять одной ногой в могиле 573.
Страх наводить 190.
Страх прекратился 369.
Страшно становиться 87.
Струпами покрыться 84.
Суд: привлекать к суду 575.
Судебное дело возбудить 399.
Судьба: отдаться на проивол судь-
бы 480.
Суматоха поднимается, поднялась
286.
Сходить, сойти с ума 311; 450.
Считать 400.
Считать что-либо хорошим, дур-
ным 425.
Считаться чем 569.

Т.

Твердым быть, как лубок (о тка-
ни) 571.
Творить с кем прелюбодеяние 589.
Телом худеть, похудеть 451.
Теплеть начинать (о погоде) 74.
Терять, потерять 25.
Терять голос 449.
Терять сознание 454.
Толк: сбивать, сбить с толку 147.
Тон: попасть в тон 55.
Торговать 626.
Тоска: впасть, впасть в тоску 614.
Тоска овладела, охватила 518; 618.
Трогать, тронуть 62; 300.

У.

Убегать 60.
Уважение к кому питать 429.
Угодно: как вам угодно 41.
Ударяет кров в голову 473.
Удачу иметь 356.
Удерживаться в голове, в памяти
258.
Удобное время: когда виберется
удобное время 643.
Удовольствие: делать в свое удо-
вольствие 494.

Ужас наводить 190.
Узаконять, -нить 156.
Указание дать 209.
Указать путь 225.
Указывать см. также Указывать.
Указывать, -зять кому на что-либо 159.
Уличать: стараться уличать, -чить во лжи 97.
Уловка: прибегать, -гнуть к уловкам 75.
Ум: быть в своем уме 124; быть не в своем уме 125; жить чьим-либо умом 167; наводить, -вести на ум 164; приходиться, прийти на ум 460; с ума сходить, сойти 311; 450; ума лишить 2; ума лишиться 3; ума-разума набираться, -раться 290; ума у него достаточно 602.
Умерить шаг 262.
Умудряться, -риться 32.
Умышлять 131.
Упадок: приходиться, прийти в совершенный упадок 166.
Употреблять, -бить на что, для чего 138.
Употреблять, -бить старания 73.
Управиться 202; 208.
Уразуметь 443.
Усвоить привычку 47.
Усердно делать что-либо 514.
Усердно работать 401.
Усиленно думать 444.
Усмирить 218.
Усмотрение: предоставлять, -вить на усмотрение 234; 243.
Установилась погода 541.
Установить закон 555.
Устраивать очную ставку 160.
Уступать, -пить немного места, поля 478.
Уступить дорогу 656.
Утро настало, началось 333.
Ухаживать за кем 453.
Ухитряться, -риться 32.
Учинить наказание 207.

Ф.

Фантазировать 323.

Х.

Хаять 200.
Хвалу воздать 227.
Хитро подходить, подойти 135.
Хитрость: хитростью брать, взять 309; обманывать при помощи хитрости 350; прибегать, -гнуть к хитрости 75.
Хмельком: быть под хмельком 606.

Ходить за кем неотступно 352.
Ходить, опираясь на разные предметы 630.
Хозяйство чье-либо расстраивать, -роить 149.
Холод: бросать, -сить в холод 79; 633.
Хорошим считать что-либо 425.
Хорошо быть одетым 367.
Хорошо живется 266.
Хорошо оканчиваться, окончиться 329.
Хотеть сильно спать 437.
Хочется чего 86.
Храбрости набраться 35.
Хранение: дать на хранение 241.
Худеть, похудеть лицом, телом

Ц.

Цвет: быть в цвету 112.
Целью задаться 53.
Цена: падать в цене 305; подниматься в цене 312; цену назначить 404; цену сбавлять, -вить 487.

Ч.

Часы: быть на часах 254.
Чехотку нажать 642.
Человеком сделать 565.
Черед придет 370.
Честь свою блюсти, соблюдать 405.
Чинить наказание 207.
Чистый: выводить на чистую воду 165.
Чувствовать себя в силах 72.

Ш.

Шаг умерить 262.
Шагу прибавлять, -вить 611.
Шайку на вербовать 577.
Шарами баллотировать 372.
Шатры разбить 532.
Шум: делать шум 590; поднимать, -нять шум 7.
Шутка: в шутку сказать 179.
Шутя делать 508.

Э.

Экзамен выдерживать, -жать 612.
Эхом отдаваться 18.

Я.

Явилась мысль 281.
Является, явилась потребность 364.
Язык отняло 282.
Язык прикусить заставить 172.
Ясно доказать 442.
Ясным сделаться 529.

ПОКАЖЧИК ВІДЗНАЧЕНИХ У КНИЗІ ФОРМ І ЗВОРОТІВ.

Числа показують сторінки. Де слово повторюється на двох або на кількох сторінках уряд, там дано числа першої та останньої сторінки; між обома числами є риска. Слова, що можуть починатися на **у** — й на **в** — слід шукати на **у**; — слова, що можуть мати **від** — та **од** — слід шукати на **від**. (Показчик не обіймає собою фразеологічного словничка).

А.

а на 116.
а то 114.
а що 40, 116.
а що вже 116.
аби 111.
абиде 111.
абито 111.
абихто 111.
абичий 111.
абищо 111.
абияк 111.
абиякий 111; 135.
ablativus auctoris 140.
адже 115.
аж 104, 114.
аж поки 113—4.
Акузатив 29; 41—43; 60—62; 63—64;
66—68; 71—78; 79—80; 82—83; 91—
92; 121—122; 126; 128—130; другий
акузатив 64—66.
Акцентоване слово див. Способи
підносити слова у фразі.
але 115; 117.
алеж 115.
ані 128.
ані трохи 125.
article 143.

Б.

б(и) 34; 37; 52; 109; 116.
ба 116.
багатий 90.
багатитися 70; 84.
багатіти 76.
бачити 76.
без 28; 44.
без нічого 134.
без ніякого 134.
без усього 134.
без усякого 134.

безневинний, -ність 134.
безнемірно 134.
Безпідметові звороти 30—31; 34—35;
37; 39; 42; 56; 57;; 64; 87—88; 96.
берегти 66.
бігти 63.
бідкатися 78.
бідний 90.
бідніти 76.
бідувати 78.
більш(е) 91; 116.
більш важко, б. веселий та ін. 91.
більшати 85.
біля 123.
блазнити 84.
близький 89.
близько 123.
бо 110.
болить 71; 74.
боронити 66.
бороти 74.
босем-босісінький 93.
брати 71; 100.
братися 68; 79.
бувало 52.
було 52.
бути 133.
бути певному 82.

В.

важити 78.
величати 65.
верховодити 79.
вибачайте 135.
вибачати, -чити 71; 76; вибачити на
слові 82; вибачте 135; вибачаюсь
135.
вибрати між чим 123.
вивідувати 68.
вивчати, -чити, -ся 63; 66.

виглядати 66.
вигнатися 62.
видаватися 61.
видирати 71; 100.
видно 40.
визнавати 65.
вийти 61.
виключно 126.
вимовою 119.
винен 89.
виростати 63.
вирости 61–62.
вслухати 67.
вистаратися 77.
витирати, -терти 77.
виходитися 61; 62.
виходить 116.
вишукати 68.
вищий ступінь прикметників 91 –
92; 112; 124; 126.
від 36; 69; 92; 123; 125.
від того, як 111.
віддатися 63.
віддячитися 63.
віддячити 71.
відклонитися 70.
відкривати, -крити 133.
відносно 123.
відношення: у відношенню 123; в
усіх відношеннях 124.
відомо 40.
відряджати, -дити 85.
відсилати 79.
відчиняти, -нити 133.
він 105.
вірити 76.
вірний 91.
вітати 76.
Вольовий спосіб 27; 140; 53–55; 109.
вона 105.
воно 96; 98; 105.
воювати 74.
вузити 84.

Г.

Гаданий спосіб 34; 52–53; 109.
гарний 90.
гарячити 84.
Генітив 41–45; 66–71; 72; 74; 87; 89;
91–92; 100; 122–123; 126–127; 128
– 129; генітив діевої особи 36;
генітив від речівника залежний
99–101; генітив приналежності
(genitivus possessivus) 95; 99–100;
генітив присудковий 86.
геть 126.
геть то 126.
геть чисто 126.
глибиною 126.
глумитися 71.

глядіти 66; 78.
голем-голісінський 93.
говорити 75; 77–78.
головним чином 126.
головно 126.
голодний 89.
голосити 81.
гострий 90.
горнутися 68.
грати 67; 71; 77.
гризтися 82.
гуляти 71.

Д.

далеко 126.
далити, ся 84.
дальший 19.
дарма що 111.
даруйте 135.
Датив 30; 32; 66–68; 71; 74; 100; 121;
122; 128; перший датив 30–32;
другий датив 30–31; 61; 64; датив
діевої особи 38; 39; 85; датив при-
належності 100–101.
дбати 70; 75; 78; 81.
Двійне число 97.
де 28–29; 51; 83; 86; 96; 109; 122; 127.
де ... де 109.
де б ... а 113.
де б не 109.
дедали усе... 112.
де ... той 107.
денебудь 96.
де-не-де 131.
держатися 68.
десь 127.
дехто 58; 106; 110.
деякий 106; 110.
Дієприкметники на -ний, -тий 23–
25; 34–35; 50; дієприкм. російські
на -(в)ший(ся) 13; 20–23; 27.
Дієприслівники активні на -чи,
-вшм 26–33; 44; -че 139; на -а, -я
28–29.
Дієприслівники пасивні на -но, -то
25; 34–35.
Дієслівні наростки (суфікси): -и,
-і- 84; 85; -увати 85; -је 18; -ієрен
85; -ир- 85; ъе (ъ, ае) а 21.
Дієслівні речівники див. Речівни-
ки дієслівні.
Дієслова віддалення 69.
Дієслова з значінням «ушкодити
собі» 76.
Дієслова на -ся 17; 30; 35–36; 55–
56.
Дієслова непрефіксовані 84.
Дієслова руху 41–42; 69; 74; 77–78;
80–81.
Дієслова страждання 78.

дізнаватися 67.
дітися 83.
для 44—45; 121.
до 68—69; 70; 76; 122—123.
добрити 84.
довжити 84.
доглядати 66.
додержувати, ся 68.
доки 87.
доконечний 135.
дорікати 78.
дороблятися 69.
досить 94.
досконалити, ся 84.
другий 134.
дуже 94.
дужий 90.
думати 75.
дякувати 71.
дякуючи тому, що 111.

Е.

Емоціональний відтінок 95; 116;
126.
es (нім.) 96.

Є.

Є, есть 51; 55; 60; 133.

Ж.

жадний 89.
жалкувати 77.
жалувати 81.
ждати 66; 76.
же(е) 81.
женитися 81.
жити з чого, чим 133.
журитися 78; 81.

З.

з (зо, із) 56; 70; 81; 91; 104; 122; 122—
124; 126; з досвіду 119; з його на-
казу 119. з соціології (розвідка)
119; з тієї причини 119; з усім
тим 115.
за 45; 60—62; 65; 66; 68; 69—70; 74—
75; 78; 81; 82—83; 92; 122, 125, 128—
129; за абеткою 119; за Дарвіном
119; за допомогою чого 124; за йо-
го згодою, порадою 119; за його
наказом 119; за порядком 119; за
програмою 120.
забу(ва)ти, ся 68; 75.
завбільшки 126.
заввишки 126.

завглибки 126.
завгрубшки 126.
завдавати 90.
завдальшки 126.
завдовжки 126.
завдяки 111.
завидувати 77.
завширшки 126.
зажи(ва)ти 67.
заздрити, ся 77.
заздрісний 89.
ззна(ва)ти 67.
займатися 133.
Займенники 95—97; 101—102; 105—
109.
закохатися 81—82.
закри(ва)ти 133.
замість (щоб) 113.
Заперечні вислови 73—74; 92—93;
109; 113; 127—128.
запобігати, -гти 67.
зараз 125.
зачати 37—38.
зачекати 76.
зачиняти, -нити 133.
збавляти 69.
зброїти, ся 84.
збутися 69.
звати 65.
зватися 61; 62.
звикати, -кнути 76.
згадувати 75.
згідно з 124.
зда(ва)ти, ся 61; 76.
здатний 90.
здобутися 69.
здогадуватися 75.
здоровий 90.
здоровий-здоровенний 93.
Зложена фраза 102—105.
Злучник у паратактичних сполу-
ченнях 101; 102.
Злучні звороти 106—118.
змарніти 70.
змилосердитися 77.
змінитися 70.
зміст: змістом 119; по змісту 119.
знати 40; 65; 70; 75; 83.
знатися 82.
значить 116.
зневіритися 71.
знемагати на силі, на силах 82.
знущатися 70.
зовсім 94.
зоста(ва)тися 62; 63.
з-перед 125.
з-поміж 125.
зрадити 74.
зрештою 115.
зробитися 116; 61—62; 85.

I.

i 140; 102; 114–115.
 i ... i 114.
 із-між 125.
 ік 122.
 іл 96.
 Іменні звороти 52–53; 85–87.
 інколи 110.
 інший 107–108; 134–135; іншим часом 130.
 Інструменталь 65; 66–67; 67–68; 69–70; 74–75; 75–76; 77; 78–81; 83; 90–91; 120; 121–123; 130; інструменталь дієвої особи 35–36; інстр. знаряддя 36; 80–81; інстр. місця 80–81; інстр. присудковий (предикативний) 59–64; 65; інстр. соціативний 56.
 Інфінітив 30–32; 36–45; 60–61; 64; 72–73; 100; 132–133; інф. підметовий (суб'єктивний) 36–37; інф. самостійний 40.
 іти 61; 63; 77; 80.

I.

їхати 61; 77; 80.

И.

його 96.

К.

к 122–123.
 казати 67; 75; 77.
 кінець-кінцем 125; кінцем 125; на самий кінець 125.
 кланятися 70; 79.
 клопотатися 78.
 кожне, -ний 58.
 коли 31; 51; 86; 104; 112; 114; 117–118; 127.
 коли б 112.
 коли-не-коли 83.
 коло 123–124; 125.
 командирувати 85.
 командувати 85.
 конечний 135.
 коренити, ся 84.
 кортить 71; 74.
 которий 106–109.
 которий... которий 109.
 котрий 106–109.
 кохатися 81.
 коштувати 74.
 кпитися 70.
 кращати 85.
 крізь 125.
 крім 113.

куди 28; 51; 96; 117–118; 122–123; 127; куди б не 109.
 куди далі, то все... 112.
 кудинебудь 96.
 кудою 80.
 кулеподібний 93.

Л.

Лаконічність 84; 104; 114.
 ласий 90.
 ласкавий 90.
 левиний 95.
 левовий 95.
 лежати 61; 63.
 лихий 90.
 лишатися, -шитися 61; 62.
 лічити 132.
 Льокатив 45; 81–84; 91; 121; 130.
 любий 135.
 любити 75.
 ляг(а)ти 61; 63; 82.

М.

мабуть 127.
 малити, ся 84.
 мало того 116.
 мати, ся 38–39; 65; 132–133.
 межі 122.
 мертвити 84.
 мимо 123.
 між 122; між тим 116; між чим вибрати 123.
 мова про те мовиться 134.

Н.

на 43–44; 45; 67; 69; 71; 72; 75–78; 79; 82–83; 83; 89–91; 121; 123; 130;
 на абетку 119; на адресу 119; на бажання 119; на взір чого 94; на замовлення 119; на його думку 119; на обличчя 119.
 на прізвище 119; на розмір 119.
 на самий кінець 125.
 набігати, -гти 67; 74.
 навидіти 74.
 навикати 67.
 навпроти 129.
 навчати, -чити, ся 66; 76; 78.
 нагадувати 75; нагадуючи собою що 94.
 Наголос 14; 50–51.
 Наголос психічний див. Способи відітнути слово у фразі.
 над 70; 77; 92; 124.
 надзвичайно 94.
 надіятися 66.
 називати 65.

називатися 61; 62.
найбільш(е) 91; 126; найбільш ха-
рактерний 91.
Найвищий ступінь 91—92.
найголовніше 126.
найняти 65.
найнятися 63.
наказати 79.
нападати 74.
напит(ув)ати 68.
Наростки (суфікси) див. Дієслівні
нар.; Речівникові нар.; Прикмет-
никові нар.
насміхатися 70.
насм'ятися 70.
настановляти, -вити 65.
настачитися 69.
находити 74.
не 53; 64; 109—110; 113; 127; не вва-
жаючи на те, що... 111; не де, як...
109; не дивлячись на те, що...
111; не мавши 45; не скільки 127;
не треба 135; не хто 127; не хто,
як... 127; не що 127; не що, як...
109; не як 127; не... як 110; не
який 127.
небезпреміно 134.
невідмінний 135.
невідомо 40.
недалеко 123.
незнавидіти 74.
несминучий 135.
неснавидіти 69; 74.
необхідний, -ність 135.
Неповні речення 86.
Непряма мова 54.
нехай 55.
нехтувати 74; 78.
низити 84.
ні 128; ні мало 125; ні трохи 125.
ніби 116.
ніж 92.
ніскільки 125.
ніхто 97; 128.
нічого: без нічого 134.
ніяк 125.
ніякий: без ніякого 134.
новити 84.
Номінатив 27—28; 36; 39; 63; 85; 105;
125; 129; другий номінатив 58—
63; присудковий (предикативний)
номінатив 26.

О.

о(б) 75; 77; 83; 121—122; 130.
обирати 65.
обібрати 65.
обличчям 119.
оглядатися 70.

один 115; 134; один і той же 115;
один одного, один (одно) в одно-
го, один коло одного, один по од-
ному 134.
однак 115.
одружитися 81.
окрім, окроме 113.
опанувати 75.
ослабити на тілі, на дусі 82.
особистий 135.
особливий 135.
останній 135.
останніми часами 130.
отакий 19.
отже 116.
отож 116.
отой, ота, оте, 95—96.
ототожнювати 84.
оце тепер 125.

П.

пахт 135.
палити 82.
пам'ятати 75.
Парагактична будова 39; 86; 101—
105.
певному бути 82.
перед 123.
передавати 79.
Передминулий час 52.
перекладати 78.
пересилати 79.
перший кращий 135.
писати 78.
питати, ся 68; 75.
підпомогти 74.
пізнати 70.
після 28; 30—31; 44; 116.
піти 77—78.
плакати, ся 77; 81.
плавти 80.
по 30—31; 31; 44—45; 70; 77—78; 80;
84; 119—121; 122; 125; по абетці
119; по адресі 119; по бажанню
119; по вимові 119; по Дарвіну
119; по досвіду 119; по його дум-
ці 119; по замовленню 119; по
його згоді, пораді 119; по його
наказу 119; по мислі 120; по мірі
того 119; лікар по нервових хво-
робах 119; по обличчю 119; по
понеділках, по п'ятницях 130;
по порядку 119; по правді 120;
по програмі 120; по прізвиську
119; по розміру 119; по своїй во-
лі 120; розвідка по соціології
119; по тій причині 119; комітет
по харчових справах 119; по ши-
рості 120.
побільшати 85.

повірити на слові 82.
поганий 90.
погляд: з того погляду 124.
погодитися 82.
(і) поготів 116.
поетична мова 100; 102; 128; 131.
позаяк 110–111.
позбутися 69.
поздоровкатися 70.
Позиція (препозитивна, постпози-
тивна) 27–28; 40; 89; 93; 96; 99;
102; 107–108; 131.
позичати, -чити 68.
показатися 61; 63.
покаятися 82.
поки 87; 113–114.
покласти 82.
покращати 85.
поміж 122.
понад 82; 124–125.
попід 125.
попри 123.
порадити 74.
поранити на тілі 82.
порівняння: в порівнянні 123.
порівнюючи з 123.
поруч 123.
посадити 82.
пос(и)лати 77; 79.
послужати 67.
поставити 82.
(і) потім 116; потім того 116.
похолоднішати 85.
почати 37–38.
почекати 76.
почуватися 77; 82.
почути 67.
пошукати 68.
правити 63.
правуватися судом 79.
прекладати 77.
Префікс див. приросток.
при 28; 30–31; 44; 45; 122; 125; 130.
приблизно 124.
придивлятися 77.
Прийменники 89; 100; 118–125.
прийти 61.
Прикметники 76; 88–95; 98–100;
101; 127; прикметник самостій-
ний 93.
Прикметникові наростки (суфікси)
93–95; -ів, -ова, (-ева), -ове, (-еве)
95; 99; -ин, -ина, -ине 95; 99;
-астий (-ястий) 93–94; -истий 94;
-езний, -езний, -енний 94;
-енький, -есенький 94; 95; -ісінь-
кий (-ісенський) 94; -уватий 93;
-учий, -ущий, (-ючий, -ющий),
-ащий, -ащий, (-ячий, -ящий)
13–18; 24; 26; 27–28; 94; -мий 13;

22–23; 24–25; -ливий 16; -кий 18;
-альний 19; -лий 20–22; 24; -ний,
-ен(н)ий, -ан(н)ий, -тий 23–25;
34–35; 50; подобний, -видний,
-образний 93.
Приростки (префікси) від- (-од) 69;
до- 69; 72; на- 74; не- 93.
Прислівники 40; 42; 55; 57; 90–91;
92–93; 94–95; 123; 125–127; при-
слівник у тавтологічних зворо-
тах 79–80.
Приставитися 63.
про 70; 75–76; 121.
пробачте 135.
прозивати, ся 84.
проміж 122.
пропадати 78.
просити 68.
простити 71.
проте 115.
проти 123; 129.
Пряма мова 54.
Психічний наголос див. Способи
відтінити слово у фразі.
пункт 135.
пуститися 37–38.

Р.

радий 91.
радити 74.
радитися 68.
радіти 78.
радуватися 78.
рахувати 132.
Речівникові наростки (суфікси)
(в словах дієслownого походжен-
ня, -ння, -ття 28; 30–31; 40;
43–51; 100; нулевий наросток
(безнаросткові) 45–49; -ка 46; 48;
анка 48; -анина 50; -ня 50; -ба 50.
решта 135.
рівняючи до 123.
Рід (ніякий) 98.
річ у тім 134.
рішуче (нічого не знає) 94.
робити 133.
робитися 61–62; 85.
розбитися 76.
розважитися 70.
роздивлятися, -витися 77.
роздобути 69–70.
Розімкнена будова 86–87.
розказувати 67.
розміром 119.
розпалити 82.
розстаратися 69–70; 77.
розуміти 65.
розумітися 82.
рости 61; 62.

С.

сам, -а, -е 124.
 сам-один 134.
 самець (тепер) 125.
 самий 126; 134.
 свербить 71; 74.
 свідомий 89.
 свіжити 84.
 своїти 84.
 сидіти 61; 63; сидіти в головах,
 у ногах 82.
 сила: в тім сила 134.
 силувати 76.
 сильний—силенний 92.
 Синоніми 10; 14; 131.
 сісти 82.
 скалічити на тілі 82.
 скільки 29; 87.
 скільки б не 109.
 скільки... стільки 115.
 складати 133.
 скоро 113.
 скупий 90.
 слабий 90.
 слабувати 76.
 слати 79.
 слід (би) було 39.
 слідуючий 19.
 Слова сполучені, синонімічні та
 несинонімічні 102—103; 131—132.
 Словотвір див. Дієслівні, Прикмет-
 никові та Речівникові наростки.
 служити 63.
 слухати 67.
 смерть 126.
 сміятися 70.
 снитися 63.
 собі 124.
 співати 67.
 сподіватися 66; 76.
 Сполучені слова, несинонімічні
 та синонімічні 102-103; 131-132.
 спокоїти 84.
 споминати 75.
 спомогти 76.
 Способи відтінити слово у фразі
 86—87; 89; 93, 95—96; 105—106;
 118; 126—127; 131—132.
 способити 84.
 спромогтися 76.
 ставати 85.
 ставити 65.
 ставитися 63.
 становити 133.
 старатися 69—70.
 стати 37—38; 61—62; 82; 85.
 статися 61—62.
 стебловидний 93.

стерегти 66.
 стільки... стільки 115.
 стояти 61; 63; стояти в головах,
 в ногах 82; стояти на воротах 82.
 страх 126.
 страшенно 94; 126.
 Ступінь вищий, найвищий див.
 Вищий, Найвищий ступінь.
 Стягнена будова 87.
 Супін 42; 43;
 супроти 123.
 Сурядний див. Паратактичний.
 суть 51.
 Суфікси див. Дієслівні, Речівнико-
 ві та Прикметникові наростки.
 сюдою 80.

Т.

та 140; 102; 117; 118.
 Тавтологічні звороти 79—80; 92—
 93; 113; 131—132.
 таки 115—116; 127.
 такий же (самий) 115.
 такого 127.
 такої 127.
 там 105; 108.
 танцювати 67.
 тексти 80.
 тепер 125.
 тим не менше 115.
 тим часом 116.
 тим, що 112; 124.
 тичитися, а що тичиться до... 116.
 тільки 109—110; 113.
 тільки... що 113.
 тішитися 70.
 то 110; 114; 116.
 то... а то 114.
 то... а це 114.
 то то... а то 114.
 тобто 116.
 того, що 110.
 тоді 116.
 той, та, те 95—96.
 той же (самий) 115.
 той, що 108.
 тому, що 110.
 торкатися; а що торкається до
 116.
 тотожнити 84.
 треба 135.
 трудитися чим 133.
 трудящий 91.
 туди 105; 108.
 тудюю 80.
 тужити 81.
 турбуватися 78; 81.

У.

у (в) 31; 68; 71; 73; 76; 77—78; 79—80;
80—82; 83; 91; 100; 126; 128—129;
132; у міру того 119; в очу 97;
у порядок 119; у тім 115.
убіг(а)ти 69.
уважати 65; 132.
углиб 126.
удатися 61.
удовж 126.
удосконалювати, ся 84.
уживати 67.
узір, на взір чого, взором чого 94.
узяти, ся 37; 65; 68; 71; 79; 83.
уклонятися 70.
уміти 66.
уникати 69.
упасти 82—83.
урешті -решт 125.
уродитися 61; 62.
усе більше й більше 112—113.
усіма сторонами 124.
устерегтися 69.
усякий 135.
утікати 69.
утовш 126.
учепитися 68.
учинити 65.
учинитися 61—62.
учити, ся 66; 78.
ушир 126.
уширшки 126.
уявляти з себе 132.

Х.

хай 55.
хворий 90.
ховати 83.
ходити 63; 77.
ходить о (про) те 134.
ходімте 55.
холоднішати 85.
хороший 90.
хоч... хоч 115.
хто 96.
хто б не 109.
хто... то 107.
хто... хто 109.
хтонебудь 96.
хтось 96.

Ц.

це 96—97.
цей, ця, це 105.
цими днями 181.
цікавий 89.
цілком 94—95.
цуратися 69.

Ч.

Часові звороти 128—130.
часами, часом 80.
чекати 66; 76.
чеплятися 68.
черга: у свою чергу (у свій черк)
124.
через 73; 78—79; 129.
через те (саме), що 110.
чи 104; 117.
чи... чи 115.
чий 51.
чим раз більший 112—113.
чим... тим 112.
чим (би)... то (а) 113.
Числівники 57—58; 72—73; 97—98.
чисто 126.
читати 78.
чоловічити 84.
чути 40; 67.
чутися 77; чутися на силі (силах)
82.
чутно 40.

Ш.

шириною 126.
ширити 84.
шукати 68—69.

Щ.

щасливити 84.
ще й надто 116.
щедрий 90.
що 28—29; 41; 51; 86—87; 96; 107—
109; 110—113; 117—118; 127; 128.
що... а 114.
що... а то 114.
що б не 109.
що він (вона, воно) 107—108.
що далі, усе... 112.
щодо 40; 116.
що за 176.
щокуди 117.
що по тому, (як, коли) 113.
щораз більший 112.
що... то 113—114.
що чи 117.
що... що 115.
що куди 117.
що який 117.
щонебудь 96.
щопонеділка 130.
щоп'ятниці! 130.
щоб 36—37; 41; 45; 86—87; 111—112;
117.
щоб було 39.
щоб чи 117.
щось 96; 98—99.
щось із 123—124.

Я.

являти собою 185.
як 28—29; 31; 87; 92; 109; 111; 117;
124; 127—128.
якби 112.
як би не (було) 109.
як до 111.
як же 110.
як коли, то... 110.
як раз 94.
як... так 114—115.

як хто, то... 110.
якщо 112.
як... як 114—115.
як який, то... 110.
який 28; 51; 96; 104; 105—109; 117.
який би не 109.
який... який 109.
якийнебудь 96; 106.
якийсь 96.
якого 127.
яснити 84.
яти 37—38.

З М І С Т.

Від Видавництва	3 — 4
Від авторки	5 — 6
Вступне слово	7 — 11
§ 1. Прикметники дієслівного походження	13 — 25
А. Прикметники на <i>-чий</i> 13. Б. Прикметники на <i>-лий</i> 20.	
В. Прикметники дієслівного походження, що відповідають російським дієприкметникам на <i>-мый</i> 22. Г. Дієприкметники на <i>-ний, -тий</i> 24.	
§ 2. Дієприслівники	26 — 35
А. Активні дієприслівники: з номінатива 26; з акузатива 29; з датива 30; самостійна позиція дієприслівника 32; часовий стосунок дієприслівника до дієслова 32. Б. Пасивні дієприслівники 34.	
§ 3. Невластива укр. мові конструкція: пасивний предикат або пасивний атрибут (ев. апозиція) з інструменталем дієвої особи	35 — 36
§ 4. Інфінітив	36 — 43
А. Інфінітив із особовими дієсловами: підметовий інф. 36; інф. із особовими дієсловами починання 37; інф. із особовими формами від дієсл. <i>мати</i> 38; інф. із <i>було, було б</i> 39. Б. Зворот номінатив + інфінітив 39. В. Інфінітиви <i>знати, чути</i> 40. Г. Самостійний інфінітив 40. Г. Інф. при речівниках та прикметниках 40. Д. Інф. із генітивом 41.	
§ 5. Дієслівні речівники	43 — 51
§ 6. Особливості в конструкціях із особовими дієсловами	51 — 85
А. Особові форми від <i>бути</i> : <i>є, єсть</i> 51; передминулий час і звороти з <i>було</i> 52; опущені помічні дієслова <i>був, була, були</i> 52. Б. Минулий час замість прийдешнього 53. В. Форми теперішнього та прийдешнього часу і форми вольового способу значінням гаданого способу 53. Г. Дієслівні форми в непрямій мові 54. Г. Особливості в уживанні форм вольового способу 54. Д. Звороти з пасивними дієсловами на <i>-ся</i> 55. Е. Особливості в числових формах дієслова-присудка 56. Є. Дієслова з другими відмінками та інші паралельні звороти: другий номінатив 58; другий датив 64; другий акузатив 64. Ж. Особливі відмінки при дієсловах: генітив 66; датив 71. Акузатив: акузатив однини в назвах неживих речей чоловічого роду 71; акузатив множини в назвах тварин і в сполученнях числівників 2, 3, 4 з особовими речівниками 72; акузатив при дієсловах з запереченням <i>не</i> 73; акузатив при інших дієсловах 74. Дієслова з інструменталем 78. Льокатив при дієсловах 82. З. Деякі явища в словотворі дієслів 84.	

§ 7.	Деякі іменні конструкції	85— 87
§ 8.	Деякі безпідметові звороти	87— 88
§ 9.	Особливості в зворотах із прикметниками	88— 95
	А. Деякі звороти з прикметником-присудком 88. Б. Позиція наголошеного прикм.-атрибута проти речівника 89. В. Прикметники з особливими відмінками 89. Г. Звороти з прикметниками вищого та найвищого ступеня 91. Г. Тавтологічні звороти з прикметниками 92. Д. Самостійний прикм.-атрибут 93. Е. Деякі характеристичні прикметникові наростки 93.	
§ 10.	Деякі особливі звороти з займенниками	95— 97
§ 11.	Деякі звороти з числівниками	97— 98
§ 12.	Особливості роду	98— 99
§ 13.	1. Генітив приналежності. 2. Інші від речівників залежні генітиви	99—100
§ 14.	Особливості у вживанні датива	100—101
§ 15.	Деякі сурядні (паратактичні) сполучення	101—105
§ 16.	Спосіб піднести речівника у фразі	105—106
§ 17.	Особливі злучні звороти	106—118
§ 18.	Прийменники	118—127
§ 19.	Деякі прислівникові звороти	125—127
§ 20.	Деякі заперечні вислови	127—128
§ 21.	Часові звороти	128—130
§ 22.	Сполучені несинонімічні слова (отець-мати) та синонімічні слова (думки-гадки)	131—132
§ 23.	Деякі хибно вживані слова	132—137
	Примітки	138—144
	Короткий українсько-російський фразеологічний словник	145—169
	Скорочення і пояснення до них	170—173
	Російський показчик до фразеологічного словника	174—188
	Показчик відзначених у книзі форм і зворотів	189—197

